

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Nerijus Babinskas

MOLDOVA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE KAIP SOCIALINĖS
STRUKTŪROS TIPOLOGIJOS PROBLEMA

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2010

Disertacija rengta 2002 – 2010 metais Vilniaus universitete

Disertacija ginama eksternu

Mokslinis konsultantas:

prof. habil. dr. Edvardas Gudavičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija - 05 H)

TURINYS

1. ĮVADAS

1.1. DARBO AKTUALUMAS	8
1.2. DARBO PROBLEMOS	12
1.3. DISERTACIJOS OBJEKTAS, TIKSLAS, UŽDAVINIAI	14
1.4. TIRIAMOS TEMATIKOS LITERATŪROS APŽVALGA:	
1.4.1. LIETUVIŠKOJI MOLDAVISTIKA	17
1.4.2. BENDROJI TEORINĖ LITERATŪRA	17
1.4.3. „ATVEJO“ TEORINĖ (KONCEPTUALI) LITERATŪRA	21
1.5. DARBO METODAI	26
1.6. DARBO NAUJUMAS	28
1.7. DARBO STRUKTŪRA	30
1.8. GINAMIEJI TEIGINIAI	31

2. TEORINĖ TYRIMO DALIS

2.1. FUNDAMENTALIAUSIOS, TYRIMUI AKTUALIOS SĄVOKOS IR KATEGORIJOS

2.1.1. VISUOMENIŲ DIACHRONINĖS TIPOLOGIJOS

VIENETO PROBLEMA

    2.1.1.1. Formacija 33

    2.1.1.2. Gamybos būdas (GB) 35

        2.1.1.3. Politinė ekonomija 37

        2.1.1.4. Kuri tipologinė kategorija priimtinausia? 39

2.1.2. GAMYBOS BŪDO STRUKTŪROS PROBLEMA

    2.1.2.1. *Bazės ir antstato* dialektika 40

    2.1.2.2. *Gamybinių jėgų (GJ) ir gamybinių santykių*

(GS) dialektika

        2.1.2.2.1. GJ sampratos ir funkcijų GB struktūroje
problema 41

2.1.2.2.2. Gamybinių santykių struktūros problema	46
2.1.3. SAŲOKOS, APIBŪDINANČIOS SINCHRONINIUS SANTYKIUS TARP VISUOMENIŲ (<i>SINCHRONINĖS TIPOLOGIJOS INSTRUMENTAI</i>)	54
2.2. PAGRINDINIS TYRIMUI AKTUALIŲ MARKSISTINIŲ VISUOTINĖS ISTORIJOS RAIDOS TEORIJŲ „ASORTIMENTAS“	
2.2.1. TYRIMUI AKTUALIŲ MARKSISTINIŲ VISUOTINĖS ISTORIJOS MODELIŲ KLASIFIKACIJA	58
2.2.2. EVOLIUCIONISTINĖS („ENDOSOCIUMINĖS“) MARKSISTINĖS TEORIJOS	
2.2.2.1. Bendrieji marksistinės evoliucionistinės visuotinės istorijos teorijos teiginiai	60
2.2.2.2. Vienalijiniai modeliai	62
2.2.2.3. Dvilinijiniai modeliai	63
2.2.2.4. Daugialinijiniai modeliai	72
2.2.3. NEEVOLIUCINIAI/SISTEMINIAI („EGZOSOCIUMINIAI“) MARKSISTINIAI MODELIAI	
2.2.3.1. Priklausomybės teorijos	78
2.2.3.2. pasaulio sistemos (<i>world-system</i>) teorija	79
2.2.4. ENDOSOCIUMINIŲ IR EGZOSOCIUMINIŲ TEORIJŲ SINTEZĖS BANDYMAI	
2.2.4.1. D. Chirot'o Valachijos, kaip periferinės visuomenės socialinės transformacijos, tipologizacija	82
2.2.4.2. N. Kradino egzopolitarinio/ksenokratinio gamybos būdo koncepcija	84
2.2.4.3. Istorinės estafetės idėja ir J. Semionovo globalinė-stadijinė istorijos samprata	86
2.3. TEORINĖS TYRIMO PRIELAIIDOS	
2.3.1. PRISTATYTŲ MARKSISTINIŲ PARADIGMŲ	

PRIVALUMAI IR TRŪKUMAI	90
2.3.2. ANTAGONISTINIŲ IKIKAPITALISTINIŲ GB/PE TIPOLOGINĖS KLASIFIKACIJOS („SKALĖS“) SUDARYMO KRITERIJŲ KLAUSIMAS	
2.3.2.1. <i>eksploatacinio subjekto ir prievolinio/gamybinio vieneto</i> tipai kaip pagrindiniai GB/PE klasifikacijos kriterijai	92
2.3.2.2. bendruomenė – prievolinio vieneto klasifikacijos išeities taškas	
2.3.2.2.1. Bendruomenių tipizacijos problema	94
2.3.2.2.2. Bendruomenių raidos stadijų klausimas	95
2.3.2.2.3. Bendruomenių tipų bifurkacijos taško problema	101
2.3.2.3. eksploatacijos būdai kaip GB/PE klasifikacijos kriterijai	101
2.3.3. ANTAGONISTINIŲ IKIKAPITALISTINIŲ GB/PE TIPOLOGINĖS <i>SKALĖ</i>	
2.3.3.1. GB tipologinės skalės	104
2.3.3.2. PE tipologinės skalės „padalų“ problema	105

3. ATVEJO TYRIMAS (*MOLDOVOS SOCIALINĖ SANDARA IR JOS RAIDOS TENDENCIJOS XIV A. VIDURYJE –XVI A. VIDURYJE*)

3.1. MOLDOVA XIV A. VIDURYS – XVI A. VIDURYS: GAMYBINĖS JĖGOS	
3.1.1. PASYVIOS GAMYBINĖS JĖGOS: FIZINĖ GEOGRAFIJA	109
3.1.2. TARPINĖS GAMYBINĖS JĖGOS: GYVENTOJAI	111
3.1.3. AKTYVIOS GAMYBINĖS JĖGOS: GAMYBOS PRIEMONĖS IR OBJEKTAI, ŪKININKAVIMO METODAI	114
3.1.4. GAMYBINIŲ JĖGŲ RAIDOS PASEKMĖS: ŪKINIS TIPAS (ŪKIO STRUKTŪRA), JO POVEIKIO GAMYBINIAMS	

SANTYKIAMS KLAUSIMAS	117
3.1.5. GAMYBINIŲ JĖGŲ RAIDOS TENDENCIJOS	119
3.2. MOLDOVA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE: GAMYBINIAI SANTYKIAI	
3.2.1. PRIEVOLINIS/GAMYBINIS VIENETAS	
3.2.1.1. bendruomenės tematika moldavų ir rumunų istoriografijoje: terminijos ir koncepcijų įvairovė	121
3.2.1.2. tiesioginio gamintojo santykis su gamybos priemonėmis	129
3.2.1.3. bendruomenės funkcijos	133
3.2.1.4. vyraujantis tiesioginių gamintojų šeimos pobūdis	135
3.2.1.5. moldavų bendruomenės tipo ir stadijos problema	137
3.2.1.6. moldaviškosios bendruomenės evoliucijos klausimas	141
3.2.2. DIDUOMENĖ (PASAULIETINĖ IR BAŽNYTINĖ)	
3.2.2.1. senjorija (tėvonija)	143
3.2.2.2. socialinės galios šaltinio klausimas: statuso ar nuosavybės primatas?	154
3.2.3. VALDOVO INSTITUTAS	158
3.2.4. MIESTAI VIDURAMŽIŲ MOLDOVOJE	
3.2.4.1. pagrindinės funkcijos	163
3.2.4.2. gamybos priemonių nuosavybė	164
3.2.4.3. savivalda (municipalitetas)	166
3.2.5. PRIDĖTINIO PRODUKTO NUSAVINIMO STRUKTŪRA	
3.2.5.1. laisvųjų bendruomenių proporcijos klausimas: istoriografinė kolizija	170
3.2.5.2. privati eksploatacija (senjorinė renta)	173
3.2.5.3. valstybinė eksploatacija	176
3.2.5.4. vergovė Moldovoje XIV-XVI a. kaip eksploatacijos būdas	177
3.2.5.5. miestiečių eksploatacija	179

3.2.5.6. privačios/valstybinės eksploatacijos proporcijos problema ir raidos tendencijos	180
3.3. IŠORINIS VEIKSNYS IR MOLDOVOS SOCIALINĖ STRUKTŪRA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE	182
3.3.1. RUMUNIŠKOJI <i>WORLD-SYSTEM</i> KRYPTIES ISTORIOGRAFIJA	183
3.3.2. TARPTAUTINĖ PREKYBA IR MOLDOVOS VALSTYBĖS GENEZĖ	185
3.3.3. TRANZITINĖ PREKYBA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE	188
3.3.4. EKSPORTAS/IMPORTAS XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE	192
3.3.5. BAJORŲ IR VALDOVO ĮSITRAUKIMO Į TARPTAUTINĘ PREKYBĄ MASTAS IR POBŪDIS	194
4. MOLDOVOS XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE SOCIALINĖS STRUKTŪROS TIPAS IR TIPOLOGINIS KONTEKSTAS	
4.1. ENDOSOCIUMINĖ TIPOLOGIJA:	
4.1.1. MOLDOVOS (XIV A. VIDURYS – XVI A. VIDURYS) ENDOSOCIUMINIO TIPO CHARAKTERISTIKA	196
4.1.2. MOLDOVOS ENDOSOCIUMINĖS TIPOLOGIJOS LYGINAMOJO KONTEKSTO METMENYS: VIDURIO RYTŲ EUROPA KAIP KITAS EUROPOS PERIFERINIS REGIONAS	198
4.2. EGZOSOCIUMINĖ MOLDOVOS TIPOLOGIJA	204
IŠVADOS	206
LITERATŪROS SĄRAŠAS	209

1. ĮVADAS

1.1. DARBO AKTUALUMAS

Po vadinamojo antrojo azijinio gamybos būdo diskusijų raundo (XX a. 6–9 dešimtmečiai¹) ir tuoj po to chronologiškai sekusio Sovietų Sąjungos bei pasaulio komunistinės sistemos žlugimo visuotinės istorijos teorija, paremta marksistiniu socioekonominių formacijų/gamybos būdų kaitos idėja, iš esmės atsidūrė pokomunistinių šalių istoriografijos užribyje². Postsovietinei lietuvių, kaip ir daugeliui kitų postkomunistinių šalių, istoriografijai taip pat aiškiai būdinga „alerginė reakcija“ marksizmui tiek kaip istorijos teorijai, tiek kaip metodologijai. Istorikai pirmiausia linkę imtis „nacionalistinio didžiojo naratyvo“³ spragų pildymo strategijos, dažniausiai tiriamos labai konkrečios empiriškai aprėpiamos problemos, tyrimai atliekami naudojant klasikinius istoristinius metodus. Dėl daugelio priežasčių⁴ intuityviai arba sąmoningai vengiama veltis į teorinio lygmens svarstymus⁵. Kartais, ieškant išeičių, vis dėlto griebiamasi alternatyvių visuotinės istorijos teorijų: dažniausiai

---

¹ Apie tai plačiau žr. Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych: interpretacja badań i polemik*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1989, *The Asiatic Mode of Production: Science and Politics* / ed. A. M. Bailey, J. L. Llobera. London, Boston, 1981, Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства: Сущность и место в истории человечества и России*. Москва, 2008, с. 332-335.

² Vienintelė aiškesnė mums žinoma išimtis šiame kontekste – rusų istoriografija, kurioje, nors ir konstatuota marksistinės metodologijos krizė (žr. Крадин, Н. Н. *Кочевые общества (проблемы формационной характеристики)*. Владивосток, 1992, Алаев, Л. Б. *История Востока*. Москва, 2007), vis dar gana aktyviai ieškoma šios paradigmos kūrybiškos plėtotės būdų.

³ Apie naratyvo sąvoką istorijoje plačiau žr. Appleby, J., Hunt, L., Jacob, M. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius, 1998, p. 260-263, Ahonen, S. *Nauji istorijos mokymo planai Baltijos regione: Estija 1990-aisiais Naratyvo transformacija // Istoriofografija ir atvira visuomenė: tarptautinės mokslinės konferencijos Vilniaus universiteto Istorijos fakultete medžiaga 1996 09 24-29*. Vilnius, 1998, p. 294-298.

⁴ Tarp priežasčių galima būtų išskirti: 1) tokie svarstymai neišvengiamai veda prie santykio su marksizmu, kaip istorijos teorijos, apsibrėžimo, o pastarasis yra susikompromitavęs dėl politinių priežasčių ir savo praktinių postulatų; 2) [atsisakant švietėjiško patoso] postuluojamasis [su postmodernistiniu skepsiu koreliuojantis] principinis visuotinės istorijos proceso teoriniu lygmeniu nepažinumas; 3) pabrėžiamas teorinio istorijos pažinimo lygmens neaktualumas, nacionalinės istorijos spragų kuo skubesnį užpildymo strategijos kontekste, ir kita.

⁵ Rašydamas apie panašią situaciją Rusijoje rusų teoretikas Nikolajus Rozovas vartoja „Aniteorinio konsensuso“ sąvoką (nepaisant to, kad, kaip jau minėjome, būtent Rusijoje yra tikrai vertų dėmesio išimčių!): Розов, Н. С. *Историческая макросоциология: методология и методы: учебное пособие*. Новосибирск, 2009, с. 61-62, idem, *(Не)мыслящая Россия: антитеоретический консенсус как фактор интеллектуальной стагнации* // <http://www.nsu.ru/filf/rozov/publ/index.htm> (žiūrėta 2010-07-21).

civilizacinės⁶. Vis dėlto pastaroji alternatyva iš esmės postuluoja ciklinę visuotinės istorijos sampratą, t.y. yra antievoliucionistinė, todėl negali pasiūlyti nuoseklių socialinės žmonijos raidos modelių. Be to, ir šios krypties darbų lietuvių istoriografijoje taip pat negausu⁷. Vadinasi, galima kalbėti apie teorinio diskurso lietuvių istoriografijoje „vakuumą“⁸. Tokia istoriografijos situacija neleidžia istorijai, kaip mokslinei disciplinai, atlikti vienos iš svarbių savo socialinių funkcijų: ontologinės-pažintinės⁹. Maža to, atskleista pokomunistinių šalių (taip pat ir lietuvių) istoriografijos tendencija sudaro dar labiau nuviliantį kontrastą taip pat ir platesniame pasaulėžiūros kontekste: gamtos moksluose vis įtaigesnės darosi panevoliucionistinės koncepcijos, diskretaus pobūdžio kryptinga raida nuo paprastesnių prie sudėtingesnių formų laikoma fundamentalia materijos savybe, neorganinė, organinė ir socialinė evoliucijos formos laikomos integraliomis universalios evoliucijos dalimis¹⁰... Tiesa, be marksizmo humanitariniuose ir socialiniuose moksluose turime ir

---

⁶ Tokio pobūdžio lietuvių istoriografijos pavyzdys galėtų būti Evaldo Bakonio darbai, pvz.: Bakonis, E. *Lietuva civilizacijų istorijos modelyje (Zenono Ivinskio ir Arnold Joseph Toynbee požūrio sugretinimo klausimu)* // *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, № 4, p. 55-59, idem, *Senovės civilizacijų istorija. Mokomoji knyga XI klasei*. Kaunas, 1992.

⁷ Todėl vėlgi negalima būtų pasakyti apie rusų ar ukrainiečių istoriografijas, kurios juk irgi postkomunistinės, nes čia civilizacinė teorija įvairiai plėtojama. Apsribosime tik vienu kitu iškilėniu pavyzdžiu: Ерасов, Б. С. *Цивилизации: Универсалии и самобытность*. Москва, 2002, Кузык, Б. Н., Яковец, Ю. В. *Цивилизации: теория, история, диалог, будущее*. Т. 1-2. Москва, 2006, Черняк, Е. Б. *Цивилиография. Наука о цивилизации*. Москва, 1996, Павленко, Ю. В. *История мировой цивилизации. Философский анализ*. Киев, 2002 (pastarasis ukrainietis), idem, *Происхождение цивилизации: альтернативные пути* // *Альтернативные пути к цивилизации*. Москва, 2000, с. 115-128, Барг, М. А. *Категория «цивилизация» как метод сравнительно-исторического исследования (Человеческое измерение)* // *История СССР*. 1991, № 5, Рейснер Л. И. *Цивилизация и способ общения*. Москва, 1993, Шемякин Я. Г. *Проблема цивилизации в советской научной литературе 60–80-х годов* // *История СССР*. 1991, № 5, с. 86-103, Васильев, Л. С. *Цивилизации Востока: специфика, тенденции, перспективы* // *Цивилизации*. Вып. 3, Москва, 1995.

⁸ Apie šią istoriografijos situaciją plačiau žr. Bumblauskas, A. *Ar būta marksizmo sovietinėje lietuvių istoriografijoje? Sovietinės lietuvių istoriografijos analizės metodologinės gairės* // *Tarp istorijos ir būtovės: studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui*. Vilnius, 1999, p. 367–399.

⁹ Žr. Ковальченко, И. Д. *Методы исторического исследования*. 2-е изд., доп. Москва, 2003, с. 32-34, *Методологические проблемы истории: учеб. пособие* / под общ. ред. В. Н. Сидорцова. Минск, 2006, с. 142-145.

¹⁰ Žr., pvz., Хайтун, С. Д. *Феномен человека на фоне универсальной эволюции*. Изд. 2-е. Москва, 2009, Ровинский, Р. Е. *Развивающаяся Вселенная*. Доп. изд. Москва, 2007. Visų trijų išvardintų evoliucijos formų sąryšio idėjos ištakomis laikytinos rusų biogeochemiko Vladimiro Vernadskio (1863-1945) ir prancūzų paleontologo ir geologo Pierro Teilhard de Chardino (1881-1955) idėjos, žr.: Тейяр де Шарден, П. *Феномен человека*. Москва, 1987, Вернадский, В. И. *Биосфера* // Вернадский, В. И. *Биосфера и ноосфера*. Москва, 2008, с. 32-181, idem, *О научном мировоззрении* // Вернадский, В. И. *Биосфера и ноосфера*, с. 184-241, idem, *Научная мысль как планетное явление* // Вернадский, В. И. *Биосфера и ноосфера*, с. 242-469, idem, *Несколько слов о ноосфере* // Вернадский, В. И. *Биосфера и ноосфера*, с. 470-482.

alternatyvių nemarksistinių evoliucijos teorijų ar bent koncepcijų (pvz., modernizacija), tačiau ir pastarosios lietuviškame diskurse plėtojamos.

Vakarų istoriografijoje tendencijos gerokai kitokios: marksistinė istoriografijos kryptis čia ir po Šaltojo karo pakankamai gyvybinga bei produktyvi, vyksta aktyvios diskusijos dėl įvairių, gamybos būdų kaitos idėja paremtų, visuotinės istorijos modelių pagrįstumo¹¹. Kai kurie anglosaksų autoriai ir XXI a. drąsiai deklaruoja lyginamųjų ikikapitalistinių visuomenių tyrimų poreikį, paremtą marksistiniu konceptų aparatu¹². Pokomunistinė rusų istoriografija taip pat yra pateikusi puikių konkrečių problemų sprendimo pavyzdžių iš marksistinės perspektyvos (pvz., klajoklių visuomenių raidos savitumą įtaigiai interpretuoja Nikolajaus Kradino egzopolitarinio gamybos būdo koncepcija¹³).

Tokia padėtis verčia daryti išvadą, kad marksistinės istoriografijos krypties „atoslūgį“ pokomunistinėse šalyse labiau lėmė ideologinės priežastys, o ne pačios marksistinės metodologijos (turint omenyje kūrybiškai plėtojamą marksizmą, o ne jo suvulgarintas redukcionistines versijas) analitinio/euristinio potencialo išsisėmimas.

Aišku, derėtų konstatuoti, kad minėtas marksistinės teorinės minties „vakuumas“ pokomunistinėje lietuvių istoriografijoje nebuvo absoliutus: turime seriją Edvardo Gudavičiaus ir Alfredo Bumblauskos darbų¹⁴, kuriuose

---

¹¹ Žr., pvz., Emilsson, E. Ö. *Before the 'European Miracles'. Four Essays on Swedish Preconditions for Conquest, Growth, and Voice*. Göteborg, 2005; Haldon, J. *The State and the Tributary Mode of Production*. London, New York, 1993; Wickham, C. *Land and power: studies in Italian and European social history, 400-1200*. London, 1994; *Dictionary of marxist thought* / ed. T. Bottomore. Second ed. Oxford, Cambridge, 1991; Russell, J. W. *Modes of production in world history*. Taylor & Francis, 1989 ir kita.

¹² Reynolds, S. *The Use of Feudalism in Comaparative History // Explorations in Comparative History* ed. B. Z. Kedar. Jerusalem, 2009, p. 215-217.

¹³ Крадин, Н. Н. *Кочевые общества, idem, Кочевничество в цивилизационном и формационном развитии // Цивилизации*. Вып. 5. Москва, 1995, с. 164-179.

¹⁴ Gudavičius, E. *Lietuvos kelias į pasaulio istoriją // Lietuvos istorijos studijos*, № 2, 1994, p. 94-100, idem, „*Pastumtos kortų kaladės*“ dėsnis // *Lietuvos istorijos studijos*, № 4, 1997, p. 35-43, idem, *Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijų požiūriu // Istoriografija ir atvira visuomenė: tarptautinės mokslinės konferencijos Vilniaus universiteto Istorijos fakultete medžiaga 1996 09 24–29*. Vilnius, 1998, p. 182-207, Bumblauskas, A. *Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje? // Europa 1988: Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanachas*. Vilnius, 1989, p. 153–172, idem, *Lietuvos istorija: regioniniai bruožai ir kelios išvados dabarčiai // Lietuvos istorijos studijos*, № 1, 1992, p. 84-88, idem, *Europa baigiasi ties Ašmena: Lietuva Vidurio Europos istorinėje raidoje // Akiračiai*, 1992, № 8 (242), idem, *Lithuania and Europe's historical regions // Lithuanian Foreign Policy Review*, № 1 (5), 2000, p. 179-190, idem, *Lietuva ir Europos istoriniai regionai // Šiaurės Atėnai*. № 634, 2002–12–28, idem,

griežtai atmetus vienalinį marksizmo-leninizmo visuotinės istorijos versiją ir schemą papildžius azijinio gamybos būdo alternatyva, permąstoma Lietuvos vieta visuotinės istorijos procese. Minėti lietuvių istorikai, savo tekstuose kombinuodami formacines ir civiliacines prieigas, suformulavo įtaigią Lietuvos istorijos tipologiją Europos istorinių-civilizacinių regionų kontekste. Šiame kontekste eksplikuojami ir minėtų lietuvių istorikų konceptualūs visuotinės istorijos raidos sampratos metmenys, tačiau jų vaidmuo tik pagalbini: tai tiesiog padeda plačiame – Europos ar pasaulio – kontekste geriau suvokti Lietuvos istorinės raidos savitumus¹⁵.

Kita perspektyvi ir interdiscipliniškumą suponuojanti kryptis – sociologo Zenono Norkaus darbai, kuriuose, pasitelkus išsamų teorinių prielaidų (taip pat ir marksistinių) arsenalą, svarstomi pokomunistinio lietuviškojo kapitalizmo bei LDK politinės struktūros klausimai pateikiant juos plačiame lyginamajame istorinės sociologijos kontekste¹⁶.

Tenka konstatuoti, kad E. Gudavičiaus/A. Bumblausko lietuviškojo periferinio feodalizmo koncepcija¹⁷ dėl aukščiau minėto būdingo pokomunistinių šalių istoriografijoms „atmetimo reakcijos“ marksizmo atžvilgiu nesusilaukė konstruktyvių diskusijų profesionalių istorikų bendruomenėje, o unikalus lietuviškame kontekste Z. Norkaus medievistinis įnašas kol kas apsiribojo LDK politinės struktūros tipizavimo permąstymu. Norint adekvačiai įvertinti minėtos periferinio feodalizmo koncepcijos pagrįstumą reikia: viena vertus, kritiškai permąstyti principinių formacijos/gamybos būdų kriterijų pasirinkimą (nuosekliau panagrinėti

---

Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Vilnius, 2009, p. 17-37.

¹⁵ Išimtis tam tikru mastu sudaro vienas A. Bumblausko (Bumblauskas A. *Kur buvo Europa ir Lietuva feodalizmo epochoje? // Iš Lietuvos istorijos: atmena istorijos specialybės studentams. Vilnius, 1989, p. 3–34*) ir vienas E. Gudavičiaus (Gudavičius E. *Europos ikifeodalinė visuomenė (tarybinės istoriografijos duomenys) // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1983, t. 4 (85)*) straipsnis, kuriuose visuotinė istorija nagrinėjama kaip savarankiškas objektas.

¹⁶ Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Vilnius, 2008, idem, Nepaskelbtoji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imeprijų sociologijos požiūriu. Vilnius, 2009.*

¹⁷ Minėti lietuvių istorikai laikosi tezės, kad LDK būtų feodalizmo marksistiškai suprantamos socioekonominės formacijos prasme (skirtingai nei, pvz., Kijevo Rusijoje ar Ivano Rūsčiojo laikų Maskvos valstybėje), tačiau jis buvo neišbaigto pavidalo ir socioekonominiai procesai čia gerokai vėlavo nei tuometinėje Vakarų Europoje.

gamybos būdų identifikavimo kriterijų klausimą ir šia analize sukurti „probleminį lauką“ E. Gudavičiaus ir A. Bumblausko koncepcijų visapusiškesniam įvertinimui), antra vertus, palyginti viduramžių Lietuvos visuomenės atvejį su tipologiškai kitoniškomis (kaip išplauktų jau vien iš E. Gudavičiaus/A. Bumblausko tezių), bet taip pat periferinėmis Europos visuomenėmis. Minėtam visuomenių lyginimui XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovą laikytume dėkingu atveju. Ji, viena vertus, neabejotinai buvo taip pat periferinė, kita vertus, priskirtina kitam nei Lietuva (kaip Vidurio Europos dalis) – Pietryčių Europos istoriniam (o kartu ir tipologiniam?) regionui.

1.2. DARBO PROBLEMOS

Darbo problemos išplaukia iš teorinių prielaidų ribotumo, kuris visiškai vyrauja tiek rumunų, tiek moldavų istoriografijoje. Tai „įkalino“ Moldovos visuomenės iki Osmanų imperijos įsiviešpatavimo tipologines interpretacijas siauruose rėmuose. Ikikomunistinėje rumunų ir moldavų istorinėje literatūroje viduramžių Moldovoje buvo ieškoma feodalizmo teisine prasme¹⁸. Komunistinėje eroje situacija pasikeitė, tačiau istorikai dėl ideologinių priežasčių pateko į dar ankštesnę „Prokrusto lovą“: viduramžių Moldovai noromis nenonoromis teko taikyti vienalinį penkianarę marksizmo-leninizmo schemą. Nenuostabu, kad, bent jau sprendžiant iš publikuotų tekstų, nė vienas rumunų ir moldavų istorikas nesuabejojo¹⁹, kad Moldova iki Osmanų įsivyavimo (o taip pat ir jiems viešpataujant) buvo feodalinė marksistinės formacijos prasme. Tiek rumunų pokomunistinėje, tiek posovietinėje moldavų istoriografijoje taip pat pavyko išvengti nedaug teorinio medievistikos atsinaujinimo marksistinė prasme (bent jau klasikinio marksizmo) požymių: arba marksizmo iš viso atsisakoma, arba gana primityviu

---

¹⁸ Išsamia šio požiūrio kritika žr. Stahl, H. H. *Controverse de istorie socială românească*. București, 1969, p. 62-123.

¹⁹ Išimtis sudaro tik neistorikai: rumunų istorijos sociologas Henris H. Stahlis bei jo idėjų populiarintojas Mironas Constantinescu.

pavidalu referuojamos komunistinio laikotarpio istoriografijos klišės. Tokia padėtis moldavų ir rumunų medievistinėje istoriografijoje neatitinka sukaupto empirinių duomenų ir adekvačių atskirų klausimų sprendimo kiekio. Iš to išplaukia *pirmoji problema*: drįstume teigti, jog iki šiol neturime adekvačios konceptualiai reflektuotos ir pakankamai išdiskutuotos ankstyvosios Moldovos socioekonominės struktūros interpretacijos, paremtos klasikine marksistine gamybos būdų/formacijų teorija (disertacijos autorius šią marksizmo kryptį būtų linkęs vadinti endosociuminiu, t.y. „vidiniu“ marksizmu). Rumunų sociologo Henri H. Stahlio (1901-1991) darbuose galime rasti labai originalią viduramžių rumunų visuomenių koncepciją²⁰, tačiau ši koncepcija praktiškai buvo ignoruojama rumunų istorikų bendruomenės, todėl, kaip ir E. Gudavičiaus/A. Bumblausko lietuviškojo periferinio feodalizmo koncepcijos atveju, ji nebuvo pakankamai išdiskutuota²¹.

Vis dėlto rumunų istoriografijoje turime vieną išimtį, kuri nusipelno atskiro aptarimo. Tai visa eilė Bogdano Murgescu (1963-) su kolegomis publikuotų tekstų, kuriuose tiek Valachijos, tiek Moldovos ekonominė istorija interpretuojama taikant neomarksistinę pasaulio kaip sistemos (*world-system*) teoriją (disertacijos autorius šią marksizmo kryptį būtų linkęs vadinti egzosociuminiu, t.y. „išoriniu“ marksizmu). Nė kiek neabejojant šių darbu teoriniu novatoriškumu rumuniškosios istoriografijos kontekste, vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad pasaulio kaip sistemos teorija yra, be abejo, tikslinga ir vertinga analizuojant visuomenių raidą sinchroniniais pjūviais, tačiau nagrinėjant atskirų visuomenių evoliucijos pobūdį jos savarankiškas analitinis potencialas yra minimalus. Iš to išplaukia *antroji problema*. Iš tiesų, kaip dar XX a. 8-ame dešimtmetyje suformulavo amerikiečių istorijos sociologas Daniel Chirot (1942-), vidinės *periferinės* visuomenės evoliucijos

---

²⁰ Plačiau žr. Babinskas, N. *Tributizmo koncepcija: S. Amino, J. Haldono ir H. H. Stahlio sampratų lyginamoji analizė* // Lietuvos istorijos studijos, t. 24, 2009, p. 178-194, idem, *Concept of tributualism: a comparative analysis of S. Amin, J. Haldon and H.H.Stahl's approaches* // Revista Română pentru Studii Baltice și Nordice, № 1, 2009, p. 65-85 (<http://www.arsbn.ro/user/image/07.babinskas.pdf>).

²¹ Vis dėlto negausių netiesioginės, bet konceptualios kritikos pavyzdžių galima rasti. Pvz., žr. Norkus, Z. *Būtovės slėpiniai be televizijos kamerų* (Rec. knygai *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakytinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*. Vilnius: Aidai, 2008) // Lietuvos istorijos studijos, t. 24, 2009, p. 207-216 (ypač p. 211-213).

mes negalime adekvačiai modeliuoti neatsižvelgdami į išorinį poveikį. Šią funkciją puikiausiai ir atlieka pasaulio kaip sistemos teorija. Kita vertus, minėtas amerikiečių mokslininkas neišsižadėjo ir gamybos būdo sąvokos (tiesa, buvo linkęs keisti ją į *politinę ekonomiką*). Tokiu būdu ir buvo suformuluotos metodologinės gairės tolesniems konkrečių *periferinių* visuomenių raidos tyrimams: derinti abi marksistines traktuotes: formacijų/gamybos būdų ir pasaulio kaip sistemos. Pats D. Chirot pritaikė savo novatoriškas metodologines nuostatas tirdamas Valachijos visuomenės raidą XIII a. viduryje – XX a. pradžioje. Panašiomis metodologinėmis nuostatomis paremtų ankstyvosios Moldovos visuomenės tyrimų iki šiol nėra.

Vis dėlto net ir D. Chirot nekėlė sau tikslo ir todėl detalai nesuformulavo griežto kriterijų rinkinio, kuriais remiantis galima būtų taikyti kombinuotą marksistinę prieigą tipologizuojant periferines visuomenes. Todėl galima rasti tam tikrų nenuoseklumų išskiriant politinių ekonomijų tipus (vieni paremti prieigų derinimu, o kiti tik pasaulio kaip sistemos teorija). Iš to išplaukia *trečia problema*: iki šiol neturime susisteminto kriterijų rinkinio ir „kombinuotos tipologinės skalės“ ikikapitalistinėms periferinėms visuomenėms klasifikuoti.

1.3. TYRIMO OBJEKTAS, TIKSLAS, UŽDAVINIAI

Tyrimo **objekto** erdvinius ir chronologinius rėmus suponuoja pats disertacijos pavadinimas Moldova XIV a. viduryje – XVI a. viduryje. Teritorine prasme turime omenyje istorinę Moldovos, t.y. tuometinės Moldovos kunigaikštystės, teritoriją. Chronologijos prasme ribos pasirinktos neatsitiktinai: žemutinė riba sutampa su Moldovos valstybingumo pradžia (1362 m. pagal vieno autoritetingiausių rumunų medievistų iš Jasų [Iași] universiteto Ștefano Gorovei (1948-) patikslintą datavimą²²), viršutinė riba – 1538 m. – sietini su visišku politiniu Osmanų imperijos įsivyravimu. Moldova niekada nebuvo visiškai praradusi savo valstybingumo (nebuvo tiesiogiai

---

²² Gorovei, Ș. *L'Etat roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle // Revue Roumaine d'Histoire*, XVIII, 1979, 3, p. 473-506.

inkorporuota į imperiją, kaip daugelis Pietryčių Europos kraštų), bet tada galutinai neteko teisės vykdyti savarankišką užsienio politiką²³. Norėtume pabrėžti, kad Portos politinis viešpatavimas apėmė ir galingą fiskalinę priespaudą, kuri netrukus stipriai pradėjo veikti Moldovos socialinę struktūrą bei ją deformavo²⁴. Dėl šių priežasčių osmanų politinio viešpatavimo data galima laikyti svarbiu lūžiu Moldovos kunigaikštystės socioekonominėje raidoje. Žinoma, darbo chronologinės ribos yra sąlyginės, nes politinių įvykių ir socioekonominių procesų koreliacija yra tik apytikrė, todėl darbo pavadinime datos yra suapvalintos, t.y. XIV a. vidurys – XVI a. vidurys (vietoj 1362–1538 m.). Be abejo, nepavyks išvengti ir ekskursų į kiek vėlesnius laikotarpius (į XVII, o kai kada net XVIII a.). Jie kai kuriais atvejais būtini siekiant atskleisti aktualių socialinių procesų, prasidėjusių tyrimui dar aktualiame laikotarpyje, tolesnę eigą.

Atsižvelgdami į vyraujančias moldaviškosios ir rumuniškosios istoriografijos tendencijas, kurios atskleistos kalbant apie darbo problemas, keliame tokį disertacijos **tikslą**: aiškiai apsibrėžus kriterijus ir jais remiantis suformulavus tipologinę ikikapitalistinių visuomenių skalę, derinant klasikinę marksistinę (gamybos būdų/formacijų) ir neomarksistinę pasaulio kaip sistemos traktuotes, konceptualiai reinterpretuoti moldavų ir rumunų istoriografijoje vyraujančią ankstyvosios Moldovos visuomenės socialinės struktūros sampratą²⁵.

Darbo tikslą *tikslinanti išlyga*: kadangi darbo tikslas yra jau egzistuojančios žinių visumos apie viduramžiškosios Moldovos visuomenę *konceptuali reinterpretacija*, todėl savo tyrime apsiribosime istoriografijoje

---

²³ *Жг. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (с древнейших времён до начала XIX века) / отв. ред. Д. М. Драгнев. Кишинёв, 1987, Гонца, Г. В. Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. Кишинёв, 1984, Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV–XVI вв. / отв. ред. И. Б. Греков. Москва, 1984, Gemil, T. Români și otomanii în secolele XIV–XVI. București, 1991.*

²⁴ *Жг., рвз., Советов, П. В. Типологические пути развитого феодализма и турецкое завоевание Юго-Восточной Европы (к вопросу о типологических сдвигах в Молдавии) // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма. Резюме докладов Кишинёвского симпозиума 1973 г. Кишинёв, 1973, с. 84-93.*

²⁵ Iki šiol vienareikšmiškai vyraujanti interpretacija mūsų tyrimui aktuali aspektu yra tokia: Moldovoje buvo feodalizmas marksistinės formacijos prasme.

esančios empirinės medžiagos ir jos interpretacijų kritine analize ir nekelsime sau uždavinio į „mokslinę apyvartą“ įtraukti naujų rašytinių šaltinių²⁶.

Siekiant įgyvendinti išsikeltą tikslą formuluojami šie disertacijos **uždaviniai**:

1. Aiškiai, pagrįstai ir korektiškai apsibrėžti darbe vartojamas pagrindines tiek gamybos būdų/formacinės, tiek pasaulio kaip sistemos teorijos sąvokas ir kategorijas;
2. Kaip reikiamą idėjinį kontekstą reprezentatyviai atskleisti marksistinių visuotinės istorijos modelių įvairovę ir raidą, išryškinant atskirų teorijų ar jų variacijų privalumus ir trūkumus, jų išliekamąją analitinę ir aiškinamąją vertę;
3. Išnagrinėti, ar klasikinės marksistinės (gamybos būdų/formacijų teorijos) ir pasaulio kaip sistemos prieigos yra metodologiškai suderinamos;
4. Suformuluoti sistemingą kriterijų rinkinį, kurį būtų galima taikyti tipologizuojant ikikapitalistinių visuomenių socialinę struktūrą iš klasikinės marksistinės traktuotės perspektyvos;
5. Suformuluoti tipologinę skalę, tinkamą ikikapitalistinių visuomenių socialinės struktūros klasifikacijai iš klasikinės marksistinės traktuotės perspektyvos;
6. Suformuluoti principinę kombinuotą tipologinę skalę remiantis abiejų prieigų – klasikinės marksistinės ir pasaulio kaip sistemos – kriterijais;
7. Atskleisti, koku būdu gamybinės jėgos veikė gamybinių santykių raidą Moldovoje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje;
8. Atskleisti XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovos visuomenės esminius socialinės sandaros bruožus, kurie įgalintų nustatyti minėto laikotarpio Moldovos visuomenės tipą (gamybos būdų klasifikacijoje);

---

²⁶ Svarbiausi aktinio pobūdžio šaltiniai betarpiškai susiję su XIV–XVI a. Moldovos socialinėmis realijomis yra publikuoti: *Молдавия в эпоху феодализма*. Т. 1: *Славяно-молдавские грамоты (XV в. – первая четверть XVII в.)*. Кишинев, 1961, *Documente privind istoria României*. Part. A: Moldova, Т. 1-2, București, 1953-1954 (publikuoti tik dokumentų vertimai į rumunų kalbą); *Documenta Romaniae Historica*. Seria A: Moldova. Vol. 1-3, București, 1975-1980 (publikuota dokumentų originalai ir vertimai). Išsamiau apie tiriamo laikotarpio šaltinių niuansus ir jų publikavimo peripetijas žr. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма (Очерки истории землевладения в XV–XVIII вв.)*. Кишинёв, 1972, с. 59-73.

9. Remiantis istoriografijoje prieinamais duomenimis įvertinti išorinių poveikių pobūdį ir intensyvumą Moldovos visuomenės raidoje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje;
10. Nustatyti Moldovos visuomenės XIV a. viduryje – XVI a. viduryje tipą remiantis tiek klasikinio marksizmo (gamybos būdų), tiek ir kombinuota skalėmis.

1.4. TIRIAMOS TEMATIKOS LITERATŪROS APŽVALGA

1.4.1. LIETUVIŠKOJI MOLDAVISTIKA

Lietuvių istoriografijos indėlis į visuotinės istorijos tyrimus dėl įvairių priežasčių yra gana kuklus. Šiame kontekste visiškai neišsiskiria ir viduramžių Moldovos tematikos tyrimai. Visų pirma minėtinas vienas E. Banionio²⁷, o taip pat vienas mokslinis ir vienas populiarus disertacijos autoriaus straipsnis²⁸, kurie skirti LDK ir Moldovos kunigaikštystės politinių santykių analizei. Dar su didelėmis išlygomis į šį sąrašą patektų P. Reklaičio straipsnis, skirtas gotikinės architektūros rytinės ribos problemai, kuriame kalbama ir apie Moldovos gotikinės architektūros objektus²⁹.

1.4.2. BENDROJI TEORINĖ LITERATŪRA

1.4.2.1. Aktualūs marksizmo pradininkų darbai

Disertacijoje pasirinkome marksistinę metodologiją, todėl neišvengiami susiaktualina kai kurie šios srovės pradininkų veikalai. Ypač svarbūs yra

---

²⁷ Banionis, E. *LDK diplomatiniai ryšiai su Moldavijos kunigaikštyste 1492–1501 metais* // *Lietuvos istorijos metraštis, 1987 metai*. Vilnius, 1988, p. 23–41 (pastarasis tekstas 2010 m. išverstas į anglų kalbą ir artimiausiu metu bus publikuotas Rumunijos mokslinėje periodikoje); jau po istoriko mirties išėjusioje jo knygoje Moldovos diplomatiniais santykiams su LDK skirtas vienas poskyris – žr. Banionis, E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*. Vilnius, 1998, p. 86–88.

²⁸ Babinskas, N. *Политические отношения Великого Княжества Литовского (ВКЛ) и Молдовы в 1430-1447 гг.* // *Revista de istorie a Moldovei*, 2008, № 3, p. 3-15; idem, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Moldavijos kunigaikštystės politiniai santykiai 1359–1457 m.* // *Lietuvos aidas*, № 159, 2004.07.13.

²⁹ Reklaitis, P. *Gotikos architektūros rytinė riba ir Lietuva* // Reklaitis, P. *Prarastosios Lietuvos beišskant: straipsniai iš Lietuvos dailės ir kultūros istorijos, rašyti 1954–1990 m. Vokietijoje*. Vilnius, 1999, p. 27-35.

keletas Karlo Marxo tekstų: pratarė *Dėl politinės ekonomijos kritikos*³⁰, vienas *Kapitalo* skirsnis³¹ (kuriame kalbama apie ikikapitalistines žemės rentos formas, o taip pateikiamas pats ekonominės struktūros, lemiančios gamybos būdo tipą apibrėžimas) ir skirsnis apie *Ikikapitalistines gamybos formas* iš ekonominių 1857-1861 m. rankraščių (vadinamasis *Grundrisse*)³².

1.4.2.2. Aktualūs klasikiniai istorikų marksistų veikalai

Iš klasikinių marksistinės krypties veikalų labiausiai išskirtini rusų medievisto Aleksandro Neusychino (1898-1969) darbai³³, kuriuose remiantis germaniškųjų barbarų visuomenių raidos analize (paremta gausia šaltinių, daugiausia juridinių, baze) nuosekliai pagrindžiama ir plėtojama tezė apie tiesioginio gamintojo santykių su gamybos priemonėmis (pirmiausia žeme) pobūdžio išskirtinę svarbą ikikapitalistinių visuomenių raidoje. Šio rusų istoriko darbuose pateikiama ir germaniškojo tipo bendruomenės raidos stadijų schema, kuri išsaugojo principinę išliekamąją vertę.

1.4.2.3. Aktualūs lietuvių istorikų marksistų darbai

Teorinių disertacijos autoriaus prielaidų formavimuisi neabejotinos reikšmės turėjo kai kurių lietuvių istorikų, visų pirma E. Gudavičiaus³⁴ ir A. Bumblausko³⁵, darbai, kuriuose, perimant A. Neusychino tradiciją, visuotinės istorijos kontekste plėtojama individualaus tiesioginio gamintojo ūkio lemtingumo feodalizmo formacijos genezei idėja, tuo pačiu metu ši tezė pritaikoma ir grindžiant Lietuvos, kaip periferinio feodalizmo, visuomenės

³⁰ Marksas, K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarė // Marksas, K., Engelsas, F. *Rinkiniai raštai*, t. 1, Vilnius, 1949, p. 302-306.

³¹ Marksas, K. *Kapitalas*, t. 3, dalis 1-2, Vilnius, 1959, p. 716-728.

³² Marx, K. *Pre-capitalist Economic Formations* / ed. and introduction by E. J. Hobsbawm. London, 1964 arba Маркс К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству* // Маркс К. *Экономические рукописи 1857-1861 гг. (первоначальный вариант „Капитала“)*. Москва, 1980, ч. 1, с. 466-514.

³³ Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.* Москва, 1956, idem, *Структура общины в Южной и Юго-Западной Германии в VIII-X вв. (К вопросу о процессе поглощения остатков свободного крестьянства)* // *Средние века*. Вып. 4, 1953, с. 31-48.

³⁴ Svarbiausi ir aktualiausi mūsų tyrimo problematikai yra šie: Gudavičius, E. *Lietuvos kelias į pasaulio istoriją*, idem, „*Pastumtos kortų kaladės*“ dėsnis, idem, *Europos ikifeodalinė visuomenė*, idem, *Aukščiausia žemės nuosavybė „barbarinėje Lietuvoje* // Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*. Vilnius., 2002, p. 112-123, idem, *Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo* // Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais*, p. 100-111, idem, *Baltų alodo raida* // Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais*, p. 87-99.

³⁵ Bumblauskas, A. *Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje?*

konceptiją. Išsamioje Pauliaus Manusadžiano studijoje³⁶ ne tik susistemintas E. Gudavičiaus visuotinės istorijos modelis, bet ir probėgšmais užsiminama apie pusiau feodalinės visuomenės hipotezę, kuri disertacijos autoriui tapo daugalinišinio marksistinio modelio konstravimo atspirties tašku. P. Manusadžiano studiją papildė specialus disertacijos autoriaus straipsnis³⁷, skirtas E. Gudavičiaus feodalizmo sampratos analizei bei kitiems su ja susijusiems E. Gudavičiaus visuotinės istorijos koncepcijos aspektams. Minėtų lietuvių istorikų tekstai, o ypač jų ankstyvosios Lietuvos istorijos sintezės³⁸, pasitarnavo lyginamojoje tipologinėje disertacijos dalyje, kur ankstyvosios LDK visuomenės tipas (XIII–XIV a.) pristatomas kaip lyginimo objektas. Kai kurios esminės disertacijos teorinės prielaidos išdėstytos ir pagrįstos remiantis marksizmo pradininkų tekstų analize disertacijos autoriaus straipsnyje, skirtame tributalizmo koncepcijos kritinei analizei³⁹.

1.4.2.4. Aktualūs šiuolaikinių nelietuvių marksistų tekstai

Tipologiniam tyrimo aspektui lyginimo prasme buvo svarbūs ir kitų Vidurio Rytų Europos šalių istorikų darbai⁴⁰, kuriuose plėtojama vadinamosios patrimonialinės monarchijos, kaip ankstyvosios feodalinės visuomenės sociopolitinės struktūros tipo, koncepcija ir ji konkrečiai taikoma Vidurio Rytų Europos regionui (Lenkija, Čekija, Vengrija).

Iš šiuolaikinių marksistinės krypties istorikų ir istorijos teoretikų norėtume išskirti keletą anglosaksiškos ir vieną rusų istoriografijos atstovą. Visų pirma, dėmesio nusipelno britų medievistės Susan Reynolds (1929-)

---

³⁶ Manusadžianas, P. E. *Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija // Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Vilnius, 1999, p. 433-459.

³⁷ Babinskas, N. *Feodalizmo Vakarų Europoje genezė ir reikšmė pasaulio istorijos procesui: L. Vasiljevo ir E. Gudavičiaus sampratos // Lietuvos istorijos studijos*, 2004, t. 14, p. 9-17.

³⁸ Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*. Pakartot. leid. Vilnius, 2001, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*. Vilnius, 2005.

³⁹ Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*, plg. idem, *Concept of tributalism* (<http://www.arsbn.ro/user/image/07.babinskas.pdf>).

⁴⁰ Bardach, J., Leśnodorski, B., Pietrzak, M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Wyd. piąte. Warszawa, 2003, Trжештик, Д. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва, 1987, с. 124-133, Флоря Б. Н. *Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Тезисы докладов и сообщений*. Москва, 1988, с. 61-67.

radikali ir svariai argumentuota feodalizmo sampratos revizija, kurios neįmanoma ignoruoti⁴¹. Tai pat rėmsismės vieno iš vadinamojo analitinio marksizmo pradininkų Geraldo Allano Coheno (1941-2009)⁴², britų kilmės bizantologo Johno Haldono, XX a. pabaigoje parašusio specialų veikalą, skirtą tributariniam gamybos būdui⁴³, britų medievisto, ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europos žinovo, kuris taip buvo įsitraukęs ir teorines diskusijas dėl ikikapitalistinių gamybos būdų, Chriso Wickhamo (1950-)⁴⁴, darbais. Iš rusų teorinės istoriografijos norėtume išskirti istoriko, etnologo ir istoriosofa, labai išsamiai savo veikaluose nagrinėjusio įvairiausių marksizmo metodologinius ir teorinius klausimus bei problemas ir skyrusio tam daugybę savo tekstų, Jurijų Semionovą (1929-)⁴⁵. Visų išvardintų autorių darbais daugiausia remtasi apibrėžiant pagrindines endosociuminio marksizmo sąvokas ir kategorijas, analizuojant jomis įvardijamų objektų struktūrą ir tarpusavio santykius. Pristatant marksizmo sąvokų varotesenos įvairovę ir su tuo susijusias kontroversijas labai pravertė ir specialus *Marksistinės minties žodynas*⁴⁶.

Išskirtinio dėmesio disertacijos bendrosios teorinės literatūros apžvalgoje nusipelno kai kurie amerikiečių istorijos sociologo Danielio Chirot'o⁴⁷ ir rusų

---

⁴¹ Reynolds, S. *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford University Press, 1994, eadem, *The Use of Feudalism in Comparative History // Explorations in Comparative History* ed. B. Z. Kedar. Jerusalem, 2009, p. 191-217 (Susan Reynolds 1965-1986 m. dėstė Oxfordo universitete, 1994 m. – Centrinės Europos universitete Budapešte, nuo 1993 m. yra Britų akademijos narė [Fellow of the British Academy]; kitos svarbesnės publikacijos: *Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300*, Clarendon Press, 1984, *Ideas and solidarities of the medieval laity: England and Western Europe: selected essays*, Variorum, 1995. Ji visapusiškai sukritikavo ir atmetė François-Louis Ganshofo teisinę feodalizmo sampratą kaip visiškai neadekvačią, nes suformuluota remiantis XVI a. teisininkų terminija ir sampratomis. Nors jos koncepcijos vertinimai kontroversiški, ypač didelio priešiško susilaukė tarp vokiečių medievistų, tačiau po jos knygos pasirodymo neįmanoma kalbėti feodalizmą neapsibrėžus santykio su Reynolds požiūriu).

⁴² Cohen, G. A. *Karl Marx's Theory of History - a Defence*. Expanded ed. Oxford University Press, 2000.

⁴³ Haldon, J. *The State and the Tributary Mode of Production*.

⁴⁴ Wickham, C. *The Uniqueness of the East // Feudalism and Non-European Societies*. London, 1985, p. 166-196, idem, *Land and Power*.

⁴⁵ Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства: Сущность и место в истории человечества и России*. Москва, 2008, idem, *Философия истории (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней)*. Москва, 2003, idem, *Об особенностях развития производительных сил докапиталистических классовых обществ // Философские науки*, 1985, № 1, с. 25-35, idem, *Типология ранних форм эксплуатации // Народы Азии и Африки*, 1985, № 4, с. 59-68, idem, *Введение во всемирную историю*. Москва, 1997-2001, вып. I-III; taip pat minėtina kolektyvinė rusų teoretikų monografija, kuriose J. Semionovas buvo vienas bendraautorių: *Теория общественно-экономической формации*. Москва, 1982.

⁴⁶ *Dictionary of Marxist Thought*.

⁴⁷ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society: the Creation of a Balkan colony*. New York, 1976.

istoriko Nikolajaus Kradino (1962-)⁴⁸ darbai. Šių mokslininkų veikalai turėjo išskirtinės reikšmės formuluojant disertacijos metodologines prielaidas, nes abu autoriai (nors N. Kradinas to ir neįvardija) derino endosociuminio ir egzosociuminio marksizmo požiūrius bei tyrė būtent periferines visuomenes: N. Kradinas – klajoklių, D. Chirotas – Valachijos. Dėl išvardintų priešasčių disertacijos autorius D. Chirot'o „Socialiniai pokyčiai periferinėje visuomenėje“ ir N. Kradino „Klajoklių visuomenės“ laiko *paradigminais veikalais* savo tyrimo atžvilgiu. Amerikiečio sociologo knygos vertę didina dar ir tai, kad joje išdėstyta Valachijos visuomenės struktūros interpretacija, kaip pažymėjo ir pats autorius⁴⁹, su išlygomis gali būti taikoma ir Moldovos visuomenės atvejui.

1.4.3. „ATVEJO“ TEORINĖ (KONCEPTUALI) LITERATŪRA

Ši literatūros bloką pirmiausia galima suskirstyti į dvi principines kryptis *marksistinę* ir *nemarksistinę*. Nemarksistinėje literatūroje vyrauja vadinamoji teisinė feodalizmo samprata⁵⁰.

Antroji dar skaidytina į nemarksistinį ir *pseudomarksistinį* pogrupius. Pirmasis pogrupis šios disertacijos kontekste visiškai neaktualus, todėl apsiribosime tik keliais XIX a. II pusės – XX a. pradžios istorikų pavyzdžiais (Alexandru Dimitrie Xenopol, Sevastian Radovici, Marcel Emerit⁵¹). Antrajam pseudomarksistiniam pogrupiui priskiriamų istorikų darbams būdinga tai, jog jie tik formaliai paslėpti po konjunktūrinio marksizmo kauke, tačiau iš tiesų akcentai yra visai kiti. Tarp tokių pirmiausia minėtini Ş. Ştefănescu⁵², F. Constantiniu⁵³ tiek komunistinio, tiek ir pokomunistinio laikotarpio darbai.

---

⁴⁸ Visų pirma, Крадин, Н. Н. *Кочевые общества*, o taip pat: idem, *Кочевничество в цивилизационном и формационном развитии*.

⁴⁹ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 8.

⁵⁰ Apie ją žr. Gudavičius, E. *Mindaugas*. Vilnius, 1998, p. 87-92, plg. Ganshof, F.-L. *Qu'est-ce Que La Féodalité ?* 5-e édition. Tallandier, 1998, Bloch, M. *Spółeczeństwo feudalne*. Wyd. drugie. Warszawa, 2002.

⁵¹ Kritiką šių ir daugelio kitų istorikų koncepcijų pristatymą žr. Stahl, H. H. *Controverse de istorie socială românească*, p. 5-123 (ypač 69-78).

⁵² Ştefănescu, Ş. *Relațiile sociale în raport cu proprietate funciară în țările române în sec. XII-XVI // Stat, societate, națiune: interpretări istorice*. Cluj-Napoca, 1982, p. 163-165, idem, *Istoria medie a României. Partea a II-a. Principatele Române. Secolele XIV-XVIe*. București, 1992, *Istoria românilor*, vol. IV, București, 2001, p. 117-120 (atitinkamos teksto dalies autorius – Ş. Ştefănescu).

⁵³ Constantiniu, F. *Geneza feudalismului Românesc: încadrare tipologică // Revista de istorie*, 1978, t. 31, № 7, p. 1215-1225, idem, *Iobăgia în istoriografia românească // Studii și materiale de istorie*

Pastarosios krypties tekstai irgi nelabai aktualūs ir svarbūs koncepciniu požiūriu. Prie šios krypties derėtų priskirti ir vieną autoritetingiausių rumunų medievistų Petre P. Panaitescu, kurio pažiūros evoliucionavo nuo teisinio feodalizmo⁵⁴ prie konjunktūrinio marksistinio požiūrio⁵⁵. Pastarojo istoriko tekstai mums labai svarbūs sprendžiant atskirus Moldovos socialinės struktūros klausimus (ypač dėl bendruomenių pobūdžio). Kai kurie jau XXI a. publikuoti metodologiškai itin chaotiški bandymai permąstyti Rytų Europos feodalizmo sampratą taip pat vargu ar galėjo prisidėti prie conceptualaus medievistinės rumuniškosios istoriografijos atsinaujinimo, todėl taip pat su išlygomis priskirtini prie šios grupės⁵⁶.

Likusią konceptualios literatūros dalį su didesnėmis ar mažesnėmis išlygomis galime laikyti marksistine. Šiame sraute irgi skirtini du pogrupiai: 1) *vyraujantis vienalinijinis „penkialinkis“ marksizmas-leninizmas*, 2) *alternatyvios koncepcijos*.

Pirmasis pogrupis labai platus ir čia mes nekeliamo sau tikslo aprėpti daugumą ar juo labiau visus tokio pobūdžio tekstus. Apsiribosime tik, mūsų nuomone, pačių reprezentatyviausių pozicijų paminėjimu. Be abejo, tokia literatūra vyravo komunistiniu laikotarpiu tiek Rumunijoje, tiek Moldovoje, tačiau tos pačios tendencijos neretos ir pokomunistinėje istoriografijoje⁵⁷. Iš viso šio plataus srauto pirmiausia dėmesio nusipelno kai kurios apibendrinančios (tarsi paradigminės) monografijos: trijų rumunų autorių XX a. 6-ame dešimtmetyje išleistas *Feodalinis gyvenimas Valachijoje ir Moldavijoje*⁵⁸, moldavų istoriko Lazario Polevojaus monografija, sintezuojanti

---

medie, 1983, vol. 10, p. 110-114, idem, *O istorie sinceră a poporului român*. Ediție a IV-a, revăzută și adăugită. București, 2008.

⁵⁴ Žr., pvz., Panaitescu, P. P. *Problema originii clasei boierești* // Panaitescu, P. P. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994, p. 57-60 (pirmą kartą publikuota 1947 m.).

⁵⁵ Žr., pvz., Panaitescu, P. P. *Obșteea țărănească în Țara Românească și Moldova*. București, 1964, p. 5-15.

⁵⁶ Pintescu, F. *Sharing Feudalism with the East? Considerations on the feudal system in the West and East of Europe* // *Valahian Journal of Historical Studies*, 2005, № 3-4, p. 3-9.

⁵⁷ Žr., pvz., *История Румынии* / координаторы И.-А. Поп, И. Болован. Москва, 2005, *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*. Изд. 2-е перераб. и доп. Кишинёв, 2002, Стати, В. *История Молдовы*. Кишинёв, 2003.

⁵⁸ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*. București, 1957.

XIV–XV a. Moldovos socialinę struktūrą⁵⁹. Taip pat galima būtų paminėti Štefano Pascu specialius straipsnius, skirtus rumuniškojo feodalizmo pobūdžiui atskleisti bei feodalinio laikotarpio rumuniškųjų valstybių istorijos periodizacijai⁶⁰. Juose išgrynintu pavidalu pateikta vienaliniškos „penkialinkio“ marksizmo-leninizmo rumuniškoji adaptacija.

Mūsų išskirtosios alternatyviųjų koncepcijų krypties darbų kur kas mažiau, tačiau jie nusipelno kiek detalesnio pristatymo. Pirmiausiai norėtume pateikti *alternatyviųjų koncepcijų* klasifikaciją: a) **Pavelo Sovietovo** (1927-1991) feodalizmo *tipologinės eilės* koncepcija, b) su azijinio gamybos būdo (AGB) konceptu susijusios alternatyvios rumunų ir moldavų protėvių visuomenių interpretacijos (**Liviu Ștefanescu** europietiškojo „azijinio gamybos būdo“ idėja, **Henri H. Stahl**o tributalizmo koncepcija), c) pasaulio kaip sistemos metodologijos taikymas XIV–XVI a. rumuniškųjų visuomenių tyrimams (**Bogdan Murgescu** ir kiti).

A) tipologinės eilės koncepcija. Iškilus moldavų medievisto, teisės istoriko Pavelo Sovietovo teorines idėjas laikytume originaliausiu ir svariausiu teoriniu indėliu iš visos moldaviškosios istoriografijos konceptualiai sprendžiant XIV–XVI a. Moldovos socialinės struktūros tipo problemą. Empirinių įdirbių savo koncepcijai moldavų istorikas sukaupė išsamių monografių pavidalu⁶¹. Turėdamas tvirtą faktografinį pagrindą P. Sovietovas savo koncepciją beveik du dešimtmečius plėtojo visoje eilėje straipsnių ir pranešimų publikacijose⁶². Nors moldavų istorikas ir neigė azijinio gamybos

---

⁵⁹ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*. Кишинёв, 1985.

⁶⁰ Pascu, Ș. *Succeesiunea orînduirilor sociale pe teritoriul patriei noastre, expresie a dezvoltării forțelor și relațiilor de producție* // *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai“*. Historia (Cluj-Napoca), 1981, 26, fasc. 2, p. 3-19, idem, *Periodizarea orînduirii feudale pe teritoriul țării noastre* // *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series Historica (Cluj), 1962, fasc. 1, p. 7-32.

⁶¹ Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма*, idem, *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии: очерки истории ренты в XVI – начале XVIII в.* Кишинёв, 1980.

⁶² Disertacijoje tiriamam laikotarpiui aktualiausi: Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах (проблема «государственного феодализма» и его роли в период генезиса, развития и разложения феодальной формации)* // *Известия академии наук Молдавской ССР. Серия общественных наук*. 1986, № 2, с. 50-57, idem, *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии (проблема «государственного феодализма», государственной собственности и эксплуатации)* // *Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой*

būdo idėją kaip adekvatų ikikapitalistinių visuomenių alternatyvios raidos modeliavimo būdą, tačiau jo dviejų feodalizmo polių idėja vis dėlto iš esmės laikytina dvilinijų endosociuminių marksistinių modelių variacija⁶³.

Apskritai derėtų pastebėti, kad moldavų istoriografijoje paskutiniaisiais dviem sovietinio režimo dešimtmečiais (nuo XX a. 8-ojo dešimtečio iki 10-ojo dešimtečio pradžios), nepaisant neabejotino ideologinio ir cenzūros spaudimo buvo išryškėjęs poreikis tipologiniam ikikapitalistinės Moldovos socialinės struktūros savitumo apmąstymui ir įvertinimui. Šios aspiracijos realizavosi keliais simpoziumais, konferencijomis ir tekstų rinkinių publikacijomis⁶⁴. Moldavų teorinės medievistikos korifėjus aktyviai įsitraukė į šią diskusiją publikavo savo tekstus kiekviename iš jų⁶⁵.

B) su AGB idėja susijusios koncepcijos. Kalbėdami apie šią kryptį pirmiausia norėtume pastebėti, kad skirtingai nei Lietuvos istorikai⁶⁶ ir kitų humanitarinių ir socialinių disciplinų mokslininkai, rumunai XX a. 7-8-ajame dešimtmečiais kur kas aktyviau buvo įsijungę į diskusijų dėl AGB vadinamąjį antrąjį turą⁶⁷ (Ion Banu⁶⁸, I. Natansohn, N. Simion⁶⁹), todėl šiame kontekste

---

феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г. Москва, 1988, с. 76-91.

⁶³ Plačiau apie P. Sovetovo koncepciją žr. disertacijos teorinėje dalyje (poskyryje 2.2.2.3.).

⁶⁴ *Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма. Резюме докладов Кишинёвского симпозиума 1973 г.* Кишинёв, 1973, *Карпато-Дунайские земли в средние века.* Кишинёв, 1975, *Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений.* Кишинёв, 5-7 апреля 1989 г. Москва, 1988, *Молдавский феодализм. Общее и особенное (история и культура).* Кишинёв, 1991.

⁶⁵ *Ve jau nurodętių dar Советов, П. В. Типологические пути развитого феодализма и турецкое завоевание Юго-Восточной Европы, idem, Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах вступления в подданство России, Польши и Австрии) // Карпато-Дунайские земли в средние века.* Кишинёв, 1975, с. 125-197, idem, *Общее и особенное в развитии форм молдавского феодализма (какова была в XVI – начале XVIII в. основная тенденция развития податного иммунитета) // Молдавский феодализм. Общее и особенное (история и культура).* Кишинёв, 1991, с. 149-212.

⁶⁶ Lietuvių istoriografijoje galime fiksuoti tik labai negausias ir labai vėlyvas diskusijas dėl AGB reminiscencijas E. Gudavičiaus ir A. Bumblausko tekstuose XX a. 9-10-ame dešimtmečiais.

⁶⁷ Apie tai žr. plačiau Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych.*

⁶⁸ Banu, I. *Asupra formațiunii sociale „asiatice“ // Revista de filozofie, 1966, 13, № 2-3, p. 213-229, 319-335, idem, Asupra formațiunii sociale tributare („asiatice“) // Banu, I. *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului Antic.* București, 1967, vol. 1, p. 15-36.*

⁶⁹ Natansohn, I., Simion, N. *Despre existența așa-numitului „mod de producție asiatic“ // Revista de filozofie, 1966, 13, № 2-3, p. 228-238.*

išsirutuliojo ir keletas alternatyvių rumuniškųjų šalių viduramžiais (arba rumunų protėvių daktų)⁷⁰ socialinės struktūros interpretacijų.

Labiausiai mūsų darbui svarbios ir aktualios yra L. Ştefănescu ir H. H. Stahlio idėjos bei koncepcijos, nes jose postuluojuama principinė galimybė svarstyti socialinės raidos alternatyvumą endosociuminio marksizmo paradigmos rėmuose. L. Ştefănescu viename savo straipsnyje teigia, kad nuo daktų laikų iki XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios rumuniškų (ar jų protėvių kraštų) socialinė struktūra interpretuotina kaip azijinio gamybos būdo europinis modelis, o po to ji transformuojasi į feodalinį gamybos būdą⁷¹ (argumentų savo nuomonei pagrįsti jis nedetalizuoja).

Išsamiausiai alternatyvią endosociuminio marksizmo idėją išplėtojo rumunų istorijos sociologas H. H. Stahlis (1901-1991). Jis teigė, kad rumuniškųjų kraštų socialinė struktūra traktuotina kaip tributalizmas (H. H. Stahlio manymu, tai savita rytietiškos despotijos, t.y. AGB atmaina⁷²). Rumunų sociologas gausiuose savo tekstuose tributalizmo koncepciją plėtojo tiek rumuniškame, tiek visuotiniame kontekste⁷³. H. H. Stahlio idėją palaikė ir populiarino Rumunijos komunistų partijos veikėjas, sociologas ir istorikas Mironas Constantinescu (1917-1974)⁷⁴.

C) pasaulio kaip sistemos metodologijos taikymas XIV–XVI a. rumuniškosioms visuomenėms. Nuo XX a. pabaigos rumunų ūkio istorijos žinovas Bogdan Murgescu su kolegomis, remdamiesi Immanuelio Wallersteino (1930-), o ypač Fernando Braudelio (1902-1985) darbais suformavo naują

---

⁷⁰ Detaliau apie rumunų istoriografijos situaciją šiuo aspektu žr. Daniel, C. *Modul de producție tributar în Sumer* // Daniel, C. *Civilizația sumeriana*. București, 1983, p. 56-66.

⁷¹ Ştefănescu, L. *Modul de producție feudal pe pământul românesc. Esența și aparențe* // Hierasus. *Muzeul județean Botoșani*, 1983, 5, p. 279-280.

⁷² Plačiau apie H. H. Stahlio koncepciją žr. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*, p. 183-185, 190-192.

⁷³ Stahl, H. H. *Comentarii la problema „orînduirii tributare românești“* // *Viitorul social* (București), 1977, 6, № 4, p. 702-710, idem, *Analiza sociologică a orînduirii „tributare“ românești* // *Viitorul social* (București), 1978, 7, № 3, p. 534-541, idem, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*. București, 1980, idem, *Note pentru o sociologie a feudalismului românesc* // *Viitorul social*. Revistă de sociologie și științe politice (București), 1981, 10, № 4, p. 699-706, idem, *Probleme confuze în istoria socială a României*. București, 1992.

⁷⁴ Constantinescu, M. *Modul de producție tributar și orînduirea tributară* // *Probleme economice*, 1972, № 11, p. 28-44, idem, *Despre formațiunea social-economică tributară* // *Probleme economice*, 1973, № 4, p. 51-68, idem, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributare*. București, 1974.

marksistinės istoriografijos paradigamą rumunų istoriografijoje: endosociuminį marksizmą⁷⁵. B. Murgescu su kolegomis, ypač nagrinėdami ankstyvąjį laikotarpį, taip pat rėmėsi ir D. Chirot'o minėta monografija apie Valachijos atvejį⁷⁶, aptardami mūsų tyrimui aktualų XIV–XVI a. laikotarpį, jie iš esmės tik referuoja amerikiečių sociologo tezes. Be to, skirtingai nei D. Chirot'as, minėtos krypties rumunų mokslininkai nebandė derinti endosociuminės ir egzociuminės marksistinių paradigų. Vis dėlto reikia pripažinti tam tikrą jų įnašą sprendžiant išorinio poveikio Moldovos raidai XIV–XVI a. problemą.

IŠLYGA. Literatūros apžvalgos pabaigoje norėtume konstatuoti, kad sąmoningai atsisakėme sumanymo aptarti atskirų klausimų literatūrą įvade dėl keleto priežasčių. Pirma, tai pernelyg išplėstų literatūros apžvalgos apimtį. Antra, toks atsietas literatūros atskirais klausimais aptarimas būtų formalus ir perdėm „skandinantis“ skaitytoją pavardžių ir tekstų „jūroje“ todėl, kad disertacijos atvejo tyrimo dalies klausimų ratas itin platus. Trečia, manytume, kad kur kas tikslingiau kiekvieno stambesnio atvejo tyrimo dalies klausimo istoriografijos apžvalgą pateikti atitinkamo poskyrio pradžioje, nes tuomet ji natūraliai įvestų skaitytoją į kiekvieno konkretaus klausimo problematiką, parodytų jo galimus sprendimo būdus ir akivaidžiau atskleistų disertacijos autoriaus poziciją ir įnašą sprendžiant atskiras problemas.

1.5. DARBO METODAI

Istoriko tiriamojoje-pažintinėje veikloje apibendrintai skirtini du pagrindiniai metodai: istorinis ir loginis⁷⁷. Išsikeltas šio darbo tikslas ir uždaviniai lėmė tam tikro metodų komplekto pasirinkimą ir tam tikrų metodų

---

⁷⁵ Bonciu, F., Murgescu, B. *The World-Approach and Romanian Economic History* // *Revue Roumaine d'histoire* (București), 1990, 29, № 3-4, p. 275-289, eidem, *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice* // *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, vol. 30, 1993, p. 523-547; Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală (600-1800)*. Ediția a II-a revăzuta și adăugită. București, 1999, p. 42-49, Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859* // *Procesul de integrare a României în economia europeană Dimensiuni istorice și contemporane*. București, 2008, p. 17-47.

⁷⁶ Chirot D. *Social Change in a Peripheral Society*.

⁷⁷ *Жр. Методологические проблемы истории: учебное пособие* / под общ. ред. В. Н. Сидорцова. Минск, 2006, с. 210-214-215, apie istorinį metodą dar žr. Kundrotas V. *Filosofija ir metodologija*. Vilnius, 2000, p. 20-21.

vyravimą kitų, nors potencialiai ir galimų, istorinio tyrimo metodų atžvilgiu. Greta universalių loginių metodų (analizė ir sintezė, indukcija ir dedukcija⁷⁸) išskirtini trys pagrindiniai darbe taikyti metodai: **istorinis sisteminis, istorinis tipologinis ir lyginamasis**⁷⁹.

Darbo tikslas suformuluotas kaip jau egzistuojančios žinių visumos apie viduramžiškosios Moldovos visuomenę *konceptuali reinterpretacija* nulėmė *istoriografinį* darbo pobūdį, todėl istorikų tekstai čia traktuotini kaip šaltiniai.

Teorinėje darbo dalyje suformuluojamos minėtų pagrindinių metodų taikymo prielaidos, t.y. atliekamos reikalingos procedūros, įgalinančios taikomojoje dalyje naudotis minėtais metodais. Pirmiausia, naudojant aprašomąjį metodą, sistemingai pateikiami bendrųjų – marksistinių visuotinės istorijos teorijų – svarbiausi struktūriniai elementai: pagrindinės sąvokos ir kategorijos bei dėsniai, kuriais remiantis aiškinamas istorijos proceso priežastingumas ir funkcionavimo principai. Teorijoms taikomas struktūrinės ir funkcinės analizės metodas⁸⁰, po to jos lyginamos tarpusavyje (lyginamasis metodas taikomas ir pateikiant visuotinių istorijos raidos modelių klasifikaciją). Taip pat abiems teorijoms taikoma vadinamoji *sistemų dekompozicijos* procedūra⁸¹, t.y. dedukciškai išskiriamos visuminių sistemų struktūriškai ir funkciškai svarbiausios posistemės, kurias būtina tirti konkrečiu XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovos atveju, norint pritaikyti istorinį sisteminį metodą (struktūrinę-funkcinę analizę).

Taikomojoje darbo dalyje taikomas istorinis sisteminis metodas: faktografinė medžiaga apie XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovos socioekonominės bei sociokultūrinės realijas, sukaupta moldavų ir rumunų istoriografijoje⁸², analizuojama struktūriniu ir funkcinu požiūriu.

---

⁷⁸ Žr. *Методологические проблемы истории: учебное пособие* / под общ. ред. В. Н. Сидорцова. Минск, 2006, с. 210-211, Ковальченко, И. Д. *Методы исторического исследования*, с. 182.

⁷⁹ Apie juos plačiau žr. Ковальченко, И. Д. *Методы исторического исследования*, с. 186-190, 190-208, *Методологические проблемы истории*, с. 198-199, 220-223; plačiau apie tipologinio ir lyginamojo metodų svarbą ir taikumą istorinės makrosociologijos kontekste žr. Розов, Н. С. *Историческая макросоциология*, с. 131-183.

⁸⁰ Žr. Ковальченко, И. Д. *Методы исторического исследования*, с. 179-182.

⁸¹ Plačiau žr. *ibidem*, с. 199.

⁸² Kadangi nekeliame sau tikslo įvesti į ankstyvosios Moldovos problematiką naujos empirinės medžiagos, todėl darbe *sąmoningai* nesinaudojama pirminiais šaltiniais.

4 skyriuje nuosekliausiai taikomas istorinis tipologinis metodas: pagal jau apibrėžtus parametrus nustatomas ankstyvosios Moldovos tipas tiek klasikinio marksizmo gamybos būdų skalėje, tiek – jeigu tyrimo eigoje paaiškėtų, kad tai aktualu – mišrioje kombinuotoje abiejų marksistinių traktuočių skalėje. Taip pat trumpai ir provizoriškai, pagal jau apibrėžtas charakteristikas, tipologizuojamos kito Europos periferinio regiono (Vidurio Rytų Europos) visuomenės, o po to jos tipologiškai lyginamos su Moldova.

1.6. DARBO NAUJUMAS

Darbo naujumą galima pagrįsti trimis argumentais: teoriniu metodologiniu, teminiu ir istoriografiniu.

Teorinis metodologinis argumentas. Dviejų pargindinių marksistinių visuotinės istorijos traktuočių derinimas ir kombinuotas taikymas konkretaus atvejo tyrimui yra visiška metodologinė naujovė lietuvių istoriografijoje. Darius Žiemelis savo daktaro disertacijoje⁸³ sistemingai lygino abi marksistines prieigas ir išryškino jų privalumus bei trūkumus, atsiskleidžiančius konkretaus atvejo tyrimo kontekste. Vis dėlto jis nepasiūlė jokios prieigų derinimo strategijos. Pats skirtingų teorijų taikymas apskritai nėra visiška naujovė lietuvių istoriografijoje. Edvardas Gudavičius savo darbuose interpretavo Lietuvos vietą visuotinėje istorijoje derindamas klasikinę marksistinę (formacijų) ir civilizacinę traktuotes⁸⁴.

Pasaulio istorijoje jau būta bandymų derinti abi minėtas marksistines prieigas. Čia visų pirma minėtini D. Chirot⁸⁵ ir N. Kradino⁸⁶ darbai.

Ne mažiau svarbus yra aiškus bazinių kriterijų, leidžiančių vienareikšmiškai tipologizuoti ikikapitalistines visuomenes, apibrėžimas. Eksploatacijos pobūdžio (individuali/grupinė/ kolektyvinė) ir tiesioginių

---

⁸³ Žiemelis, D. *Abiejų Tautų Respublikos socialinė ekonominė raida XVI-XVIII amžiuje: feodalizmas ar periferinis kapitalizmas? Istorografinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.

⁸⁴ Nuosekliai aptarta straipsnyje Manusadžianas, P. E. *Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija*; apie E. Gudavičiaus metodologinę kritiką žr. Norkus, Z. *Būtovės slėpiniai be televizijos kamerų*.

⁸⁵ Chirot D. *Social Change in a Peripheral Society*.

⁸⁶ Крадин Н. Н. *Кочевые общества*.

gamintojų siejimo su gamybos priemonėmis (individuali/grupinė/ kolektyvinė) tipai irgi niekada nebuvo aiškiai suformuluoti lietuvių istoriografijoje. Tiesa, tokių bandymų galima rasti anglosaksiškoje istoriografijoje, tačiau kitokiame chronologiniame kontekste⁸⁷.

Metodologine teorine novacija neabejotinai laikytinas ir dviejų tipologinių skalių „sukalibravimas“ bei jų pritaikymas konkrečiam tyrimui. Tai leidžia perkelti diskusijas dėl marksistiškai suprantamos visuomenių evoliucijos variantų ir tipų į kitoki – susistemintą – kontekstą.

Teminis argumentas. Lietuvių istoriografijoje kaip reta skurdu visuotinės istorijos siužetų. Lietuvių istorikų darbų, skirtų konkrečiai viduramžių Moldovos problematikai beveik, o viduramžių Moldovos socialinei istorijai visiškai nėra⁸⁸, nors, kaip minėta disertacijos įvado pradžioje, kitų periferinių visuomenių tyrimai būtini norint platesniame lyginamajame kontekste diskutuoti apie Lietuvos ikikapitalistinės periferinės visuomenės koncepcijas (pvz., periferinio feodalizmo) ir plėtoti jos istorijos laikinius ir erdvinius modelius.

Istoriografinis argumentas. Disertacijoje atlikta kompleksiška kritinė moldaviškosios ir rumuniškosios medievistinės bei teorinės istoriografijos analizė tyrimui aktualiu aspektu taip pat galėtų būti laikoma gana nauju ir provokatyviu reiškiniu moldaviškosios bei rumuniškosios istoriografijos atžvilgiu. Galima tikėtis, kad radikali XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovos visuomenės struktūros reinterpretacija⁸⁹ paskatins diskusijas tarp pačių Moldovos ir Rumunijos istorikų ir prisidės prie šių šalių istoriografijos teorinio metodologinio atsinaujinimo⁹⁰.

---

⁸⁷ Amerikiečių istorijos sociologas Robertas Brenneris kalbėdamas apie feodalizmo transformacijos į kapitalizmą sąlygas ir būdus remdamasis tais pačiais kriterijais pateikia panašią keturlypę klasifikaciją: žr. Brenner, R. *The Social Basis of Economic Development // Analytical Marxism*. Cambridge, 1986, p. 51

⁸⁸ Kaip jau minėta tai keli E. Banionio ir N. Babinsko tekstai, taip pat P. Reklaičio studija apie rytinę gotikinės architektūros ribą.

⁸⁹ Darbo autorius turi intencijų pagrindines savo darbe išdėstytas idėjas ir išvadas publikuoti atskirais tekstais tarptautinėmis (galbūt kai ką ir rumunų) kalbomis, kad jos taptų prieinamos ir rumunakalbiams kolegoms.

⁹⁰ Tiesa, šie lūkesčiai gali pasirodyti ir pernelyg optimistiniai, turint omenyje, kad bent jau rumunų istorikų bendruomenė gana inertiška, nes platesnio susidomėjimo ir reakcijos tarp rumunų istorikų nesulaukė, nei originali Henri H. Stahlio tributizmo koncepcija, nei D. Chiroto knyga skirta

1.7. DARBO STRUKTŪRA

Darbą sudaro įvadas, trys dalys, išvados, ir literatūros sąrašas.

Pirmojoje – teorinėje – darbo dalyje sprendžiami 1-6 uždaviniai. Pirmajame skirsnyje (2.1.) aptariama ir pagrindžiama pagrindinių tyrimui aktualių (t.y. klasikinės marksistinės gamybos būdų/formacijų ir pasaulio kaip sistemos teorijų) sąvokų ir kategorijų vartoseną (1 uždavinys). Kitaip tariant, suformuojamas diachroninės (gamybos būdų/formacijų teorija) ir sinchroninės (pasaulio kaip sistemos teorija) instrumentarijus. Ypatingas dėmesys skiriamas pagrindinių klasikinio marksizmo sąvokų – gamybinių jėgų ir gamybinių santykių – sandaros ir tarpusavio dialektiniam sąryšiui atskleisti. Antrajame skirsnyje (2.2.) glaustai ir sistemingai (remiantis paties autoriaus suformuluota klasifikacija) išskleidžiama abiejų krypčių marksistinių visuotinės istorijos modelių raida ir įvairovė, stengiantis parodyti, kaip klostėsi paties disertacijos autoriaus teorinių idėjų raida (2 uždavinys). Trečiajame teorinės dalies skirsnyje (2.3.) sprendžiami 3-6 uždaviniai, t.y. įvertinamos abiejų marksistinių teorijų suderinamumo galimybės, apsibrėžiami kriterijai ir jais remiantis sudaromos dvi tipologinės ikikapitalistinių visuomenių skalės: paremta gamybos būdų/formacijų teorija ir kombinuota, apjungianti abiejose teorijose išskiriamus visuomenių arba jų grupių sąveikos tipus.

Antrojoje – taikomojoje – darbo dalyje analizuojama XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovos socialinė sandara tyrimui aktualiais pjūviais bei jos raidos tendencijos (7-9 uždaviniai). Pirmame skirsnyje (3.1.) nuosekliai aptariamos gamybinių jėgų būklės ir raidos savitumai Moldovos XIV a. viduryje – XVI a. viduryje tam, kad būtų galima labiau išryškinti jų poveikį gamybinių santykių raidai (7 uždavinys). Antrame skirsnyje (3.2.) teorinėje dalyje apsibrėžtais aktualiais aspektais analizuojama gamybos būdo šerdies –

Valachijai, nors ji XXI a. pradžioje netgi buvo išversta į rumunų kalbą – Chirot, D. *Schimbarea socială într-o societate periferică. Fomarea unei colonii balcanice*. București, 2002 (apie rumunų istorikų santykį su D. Chiroto knyga žr. jos vertėjo pabaigos žodyje: Rizescu, V. *Postfață // Chirot, D. Schimbarea socială într-o societate periferică. Fomarea unei colonii balcanice*. București, 2002, p. 287-308).

gamybinių santykių – specifika XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovoje (8 uždavinys). Trečiame skirsnyje (3.3.), aptarus tą empirinių duomenų būklę, kuria disponuoja rumunų ir moldavų istoriografija, įvertinamas išorinio poveikio XIV a. vidurio – XVI a. vidurio Moldovai pobūdis ir intensyvumas (9 uždavinys). Visuose trijuose skirsniuose ypatingas dėmesys (gana didelė teksto dalis, nors ji ir gerokai įvairuoja priklausomai nuo situacijos, susiklosčiusios atskirus klausimus gvildenančioje moldavų ir rumunų istoriografijoje) skiriamas diskusijoms ir nuomonių įvairovei istoriografijoje atskirais, tyrimui aktualiais klausimais, tuo stengiantis pagrįstai įvertinti visų pusių argumentus prieš paremiant vieną ar kitą nuomonę.

Trečiojoje – tiploginėje – dalyje, remiantis antrojoje dalyje atskleistomis charakteristikomis, nustatomas Moldovos XIV a. viduryje – XVI a. viduryje socialinės struktūros tipas (klasikinio marksizmo ir kombinuotoje skalėje; 10 uždavinys), be to, siekiant tam tikro provokacinio efekto, ji tipologiškai palyginama su kito Europos periferinio regiono (Vidurio Rytų Europos) visuomenėmis, esančiomis panašioje raidos stadijoje.

Gauti tyrimo rezultatai išdėstyti *išvadoje*.

Tyrimo eigoje naudota literatūra pateikiama *literatūros sąrašė*.

1.8. GINAMIEJI TEIGINIAI

1. Norint adekvačiau nustatyti periferinių ikikapitalistinių visuomenių socialinės struktūros tipą iš marksistinės metodologijos perspektyvos, būtina derinti klasikinio marksizmo (gamybos būdų/formacijos teorijos) ir neomarksistinės pasaulio kaip sistemos teorijos požiūrius.
2. Vienalinijiniai marksistiniai visuotinės istorijos modeliai arba yra apskritai neadekvatūs, arba beveik neturi jokios analitinės vertės nagrinėjant konkrečių visuomenių raidą.
3. Daugialinijinis marksistinis visuotinės istorijos modelis, paremtas gamybos būdų kaip visuomenių raidos stadijų idėja, turi aiškinamosios ir analitinės

vertės, tačiau tik su sąlyga, kad aiškiai ir tiksliai apsibrėžti tipologizuojantys kriterijai.

4. Skirtini du svarbiausi gamybinių santykių komponentai: eksploatacinis subjektas ir prievolinis/gamybinis vienetas. Tipologizuojant visuomenių socialinę struktūrą turi būti atsižvelgta į juos abu.
5. Gamybinių/prievoliųjų vienetų klasifikacija paremta bendruomenių tipologija.
6. Norint adekvačiai atskleisti konkrečios visuomenės raidos savitumus būtina nustatyti specifinės gamybinių jėgų būklės poveikį gamybinių santykių raidai konkrečiu atveju.
7. Moldovos savita gamybinių jėgų raida (ypatingas gyvulininkystės vaidmuo) užkonservavo savitą archaišką gamybinių santykių struktūrą (bendruomenė kaip gamybinis ir prievolinis vienetas, klaninė/gimininė diduomenės žemėvalda).
8. Remiantis teorinėje dalyje apsibrėžtais kriterijais – eksploaciniu subjektu ir prievoliiniu/gamybiniu vienetu – Moldovos socialinės struktūros XIV a. viduryje – XVI a. viduryje negalima traktuoti kaip feodalinio gamybos būdo.
9. Rumunų ir moldavų istoriografijos diskusija apie išorinio poveikio (ypač tranzitinės prekybos) pobūdį ir intensyvumą lieka atvira, kadangi empirinių duomenų nepakanka, jog galėtume pateikti vienareikšmį atsakymą.
10. Moldovos socialinės struktūros tipas XIV a. viduryje – XVI a. viduryje pagal autoriaus „sukalibruotą“ tipologinę skalę yra vienareikšmiškai kitoks nei Vidurio Rytų Europos šalių visuomenių vadinamuoju ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu (Lenkijai, Čekijai, Vengrijai X–XII a., LDK – XIII–XIV a.).

2. TEORINĖ TYRIMO DALIS

2.1. FUNDAMENTALIAUSIOS, TYRIMUI AKTUALIOS SĄVOKOS IR KATEGORIJOS

2.1.1. VISUOMENIŲ DIACHRONINĖS TIPOLOGIJOS VIENETO PROBLEMA

Svarbiausias šio darbo metodas yra tipologinis, todėl norėdami jį pritaikyti turime apsibrėžti, ką laikysime esminiu tipologinės klasifikacijos vienetu, t.y. tipu.

Marksizmo pradininkų Karlo Marxo ir Friedricho Engelso tekstuose šis klausimas nebuvo vienareikšmiškai išspręstas, liko erdvės interpretacijų įvairovei, todėl marksistinėje istoriografijoje ir metodologinėje literatūroje tipologinės sąvokos įvairuoja. Galima būtų išskirti tris istorikų ir istorijos sociologų marksistų darbuose vartojamas sąvokas, kurios vartojamos visuomenių tipologijai: (visuomeninė arba visuomeninė-ekonominė) formacija, gamybos būdas ir politinė ekonomija. Šioje darbo dalyje apžvelgsime pagrindines šių tipologinių sąvokų vartosenos tendencijas, jų galimus tarpusavio santykius, nustatysime, kuri sąvoka mums yra priimtinausia ir, jei tikslinga, patikslinsime jos apibrėžimą.

2.1.1.1. Formacija

Sovietinėje (kuriai norom nenorom daugiau nei 40 m. priklausė ir lietuvių) ir kitų komunistinių šalių istoriografijos tradicijoje (visuomeninė-ekonominė arba socialinė-ekonominė) formacija buvo laikoma bazine istorinio materializmo kategorija. Sovietinio laikotarpio rusų ir kitų SSRS tautų istorijos teoretikai publikavo visą eilę tiek vieno autoriaus parašytų, tiek ir kolektyvinių monografijų, straipsnių rinkinių, skirtų visuomeninės-ekonominės formacijos turiniui išsamiai ir visapusiškai aptarti bei analizuoti⁹¹. Visuomeninės-

---

⁹¹ Куликов, Е. С. *Что изучает исторический материализм: Общественно-экономическая формация*. Волгоград, 1969, Яковлев, В. Г. *Общественно-экономическая формация*. Алма-Ата,

ekonominės formacijos teorijos kūrėjais buvo įvardijami marksizmo pradininkai. Tiesa, kaip pripažįsta patys sovietiniai teoretikai, K. Marxas ir F. Engelsas savo gausiuose raštuose formacijos sąvoką įvairiuose kontekstuose yra pavartoję tik apie 30 kartų (pirmą kartą 1851 m.) ir niekada nepateikė aiškios jos definicijos. Be to skirtinos net 4 skirtingos formacijos reikšmės, kuriomis šią sąvoką vartojo marksizmo tėvai-įkūrėjai, įvairavo ir pažyminiai, su kuriais ji buvo vartojama (dažniausiai visuomeninė-ekonominė arba visuomeninė, kartais istorinė, ekonominė)⁹².

Kaip pabrėžia sovietiniai rusų istorijos teoretikai, formacijos sąvokos vartotos sovietinėje istorinėje ir istoriosofinėje literatūroje reikšmė buvo platesnė, nei ta, kuria ją vartojo K. Marxas⁹³. Vis dėlto, nepaisant išskirtinio dėmesio, net ir sovietinėje istorijos metodologijos literatūroje nenusistovėjo vieninga šios kategorijos samprata. Iš esmės susiklostė du skirtingi požiūriai:

- 1) formacija kaip konkreti istorinė visuomenė;
- 2) formacija kaip kokybiškai apibrėžtas (качественно определённый) istoriškai konkretus visuomenės tipas⁹⁴.

Formacijos kategorija vyravo ir kitų komunistinių šalių, tarp jų ir Rumunijos, istoriografijoje. Čia šios kategorijos vartoseną taip pat nebuvo visiškai nusistovėjusi, pvz., rumunų sociologo ir istorijos teoretiko Henri H. Stahlio formacijos sampratoje persipina visuomenės tipo ir konkrečios istorinės visuomenės reikšmės⁹⁵. Iš esmės abiem išskirtomis pagrindinėmis reikšmėmis socialinės formacijos sąvoką vartoja ir dalis Vakarų marksistų (ypač struktūralistinės krypties)⁹⁶. Formacijos kategorija vis dar populiari ir postsovietinėje marksistinėje rusų istoriografijoje⁹⁷. Postsovietiniuose lietuvių istorikų marksistinės krypties teoriniuose tekstuose taip pat buvo vartojama

---

1963, Фёдорова, А. Т. *Общественно-экономическая формация*. Москва, 1959, *Общественно-экономические формации: Проблемы теории*. Москва, 1978, *Проблемы социально-экономических формаций: Историко-типологические исследования*. Москва, 1975, *Теория общественно-экономической формации*.

⁹² Žr. *Теория общественно-экономической формации*, c. 9-13, plg. *Social formation // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 444.

⁹³ *Теория общественно-экономической формации*, c. 18.

⁹⁴ Žr. *ibidem*, c. 59.

⁹⁵ Plačiau žr. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*; idem, *The Conception of Tributalism*.

⁹⁶ *Social formation // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 444.

⁹⁷ Žr. pvz., N. Kradino ir J. Semionovo tekstus.

būtent formacijos kategorija (čia ji dažniausiai suprantama kaip visuomenės tipas)⁹⁸.

Visuomeninės-ekonominės formacijos struktūros samprata taip pat įvairavo: pvz., sovietiniai istorinio materializmo specialistai suvokė ją dvejopai: vieni manė, kad formacijos struktūrą apibūdina vien gamybiniai santykiai, kiti žiūrėjo į formaciją žymiai plačiau, suvokdami ją kaip visuminį socialinį organizmą, o atskirais jos struktūros komponentais laikė bazę, antstatą ir dar kai kuriuos, neįeinančius į minėtas dalis elementus (gamybinės jėgos, šeima, nacija ir kt.). Antrasis požiūris buvo populiariesnis ir geriau argumentuotas. Kita vertus, tarp pačių antrojo požiūrio šalininkų nebuvo vieningos nuomonės, kokius būtent komponentus laikyti integraliai suvokiamos formacijos esminėmis dalimis. Paprastai išskiriamos gamybinės jėgos, bazė ir antstatas, taip pat kai kurie papildomi komponentai: šeima, istorinės žmonių bendrijos ir kita. Kiti sovietiniai ir kitų komunistinių šalių istorijos teoretikai linkę apibrėžti formacijos struktūrą visuomeninio gyvenimo sferomis (ekonominė, politinė, dvasinė, kai kurie mokslininkai dar prideda šeimos-buitinę ir socialinę)⁹⁹.

Apibendrinant šią minimalistinę apžvalgą galima būtų konstatuoti, kad formacijos kategorija buvo konceptualizuota ne pačių marksizmo pradininkų, o tolimesnėje marksizmo kaip visuotinės istorijos teorijos plėtojimo stadijoje; ji buvo plačiai vartota tiek komunistinių šalių, tiek vakarietiškoje marksistinėje literatūroje, tačiau jos reikšminis ambivalentiškumas kelia tam tikrų nepatogumų. Ypač formacijos kategorijos daugiareikšmiškumą išryškina įvairios jos struktūros sampratos.

2.1.1.2. Gamybos būdas

Gamybos būdo sąvoką vartojo jau patys marksizmo pradininkai, tačiau, panašiai kaip ir formacijos atveju, jos reikšmė dar nebuvo visiškai aiškiai

---

⁹⁸ Žr., pvz.: Bumblauskas, A. *Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje?*; Gudavičius, E. *Visuomenės formacijos // Lietuvos žinios*, 1991, № 1; Manusadžianas, P. E. *Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija*.

⁹⁹ Žr. *Теория общественно-экономической формации*, с. 110-118.

apibrėžta ir nusistovėjusi, jos vartoseną įvairiais būdais konceptualizavo vėlesnės marksistų kartos įvairiose šalyse¹⁰⁰.

Sovietinėje istoriografijoje gamybos būdo sąvoka taip pat buvo plačiai vartojama, bet ji paprastai buvo suvokiama kaip subordinuota aukštesnio rango visuomeninės-ekonominės formacijos kategorijai. Jei formacija buvo apibrėžiama kaip tam tikro tipo visuomenės visuminė struktūra, tai gamybos būdas – kaip tam tikro tipo visuomeninės gamybos visuma¹⁰¹.

Kalbant apskritai, XX a. istoriografijoje gamybos būdo samprata taip pat, kaip ir formacija, buvo suvokiama įvairiai. Todėl apibendrinamas britų kilmės istorijos teoretikas Johnas Haldonas (remdamasis Franko Perlino tekstais¹⁰²) XX a. pabaigoje išskyrė tris minėtos sąvokos sampratas. Pirmuoju atveju gamybos būdo sąvoka apibrėžiami gamybos organizacijos tipai (namudinis [domestic], valstiečių, klajoklių ir panašiai). Tai, J. Haldono manymu, ydinga samprata (apibūdinama kaip organizacinių formų „fetišizacija“), nes darbo organizavimo būdai šiuo atveju atskiriami nuo platesnio socioekonominių sąlygų konteksto, kai tuo tarpu darbo proceso pobūdis traktuotinas tik kaip vienas iš tų santykių, kurie sudaro gamybos būdą marksistine prasme, elementų. Antruoju atveju, kuris J. Haldonui taip pat atrodo visiškai nepriimtinas ir sukeliantis painiavą, gamybos būdas kaip ekonominių santykių idealusis tipas tapatinamas su konkrečia istorine visuomene tam tikru laikotarpiu. Tokiu atveju tam tikras gamybos būdas identifikuojamas remiantis institucinių formų panašumu su kuria nors konkrečia visuomene, kuri laikoma tipiška tam tikro gamybos būdo apraiškos atveju. Geriausias tokios klaidingos („susmulkintos“) metodikos pavyzdys yra laikyti tam tikras visuomenės feodalinėmis, jei jų institucijų visuma maždaug atitinka Vakarų Europos institucijas tam tikru laikotarpiu¹⁰³.

---

¹⁰⁰ Žr. *Mode of Production // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 335.

¹⁰¹ Žr. *Теория общественно-экономической формации*, с. 130-131.

¹⁰² Plačiau žr. Perlin, F. *Concepts of order and Comparison, with a Diversion on Counter Ideologies and Corporate Institutions in Late Pre-Colonial India // Feudalism and Non-European Societies*. London, 1985, p. 87-107.

¹⁰³ Haldon, J. *The State and the Tributary Mode of Production*, p. 53-54.

Galiausiai J. Haldonas išskiria trečią gamybos būdo sąvokos vartosenos variantą, kuris, jo manymu, adekvačiausias K. Marxo intencijoms. Šiuo atveju gamybos būdas yra grynai teorinis konstruktas, nors, žinoma, sukurtas remiantis žinomais istoriniais pavyzdžiais. Jis suvoktinas kaip tam tikrų ekonominių santykių komplekto idealusis tipas¹⁰⁴, kurį sudaro tam tikra gamybinių jėgų ir gamybinių santykių kombinacija. Jis neatstovauja jokios konkrečios visuomenės, tai yra tik esmingiausių bruožų „distiliacija“, todėl iš viso galimos tik kelios tokių ekonominių santykių kombinacijos¹⁰⁵. Gamybos būdo, kaip tam tikros gamybinių jėgų ir gamybinių santykių kombinacijos, apibrėžimas yra įprastas vakarietiškoje marksistinėje historiografinėje tradicijoje¹⁰⁶ ir mums jis visiškai priimtinas, todėl nematome priežasčių, kodėl jo turėtume atsisakyti. Kita vertus, vartoti ideoliojo tipo sąvoką čia būtų keblu ir vargu ar pakankamai pagrįsta¹⁰⁷ (nors tai šiuo atveju ir nereta praktika anglosaksiškoje historiografijoje: plg., pvz. Chriso Wickhamo vartoseną¹⁰⁸). Be to, kaip bus paaiškinta tolesniuose disertacijos teorinės dalies skirsniuose, gamybos būdo tipą lemia tam tikros gamybinių santykių charakteristikos. Turėdami visą tai omenyje ir sąvokos apibrėžimui pritaikę raiškiųjų aibių teorijos principus¹⁰⁹, **gamybos būdą apsibrėšime kaip tam tikrą ūkinių santykių tipą, kuriam būdinga tam tikrų požymių kombinacija.**

2.1.1.3. Politinė ekonomija

---

¹⁰⁴ Ibidem, p. 54: “mode of production is theorized, although of course on the basis of known historical examples, as a set of ideal-typical economic relationships [...]. It does not represent any specific society, but rather one set of possible social relations of production from a limited number of such sets.”

¹⁰⁵ Ibidem, p. 54.

¹⁰⁶ Plg., pvz., Melotti, U. *Marx and the Third World*. London, Basingstoke, 1977, p. 3, Russell, J. W. *Modes of Production in World History*, p. 8, dar plg. Wickham, C. *The Uniqueness of the East*, p. 166-171, 182-189.

¹⁰⁷ Apie tai kaip apibrėžtinus idealusis tipas žr. Norkus, Z. *Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose kultūros moksluose: minimalūs maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai neraiškiosios aibės // Problemos*. 2009, t. 75, p. 99-106, taip pat idem, *Maxo Weberio ‘idealieji tipai’ ir šiuolaikinė istorijos ir socialinių mokslų filosofija // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. 1999, № 42, p. 42-48.

¹⁰⁸ Wickham C. *The Uniqueness of the East*, p. 167: „Modes of production are ideal constructs“.

¹⁰⁹ Žr. Norkus, Z. *Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose kultūros moksluose*, p. 98-99.

Amerikiečių istorijos sociologas Danielis Chirot'as savo veikale, skirtame Valachijos makrosocialinei evoliucijai XIII a. – XX a. pradžioje, gamybos būdo sąvoką linkęs keisti į *politinės ekonomijos* sąvoką¹¹⁰. Pastaroji turi ilgą istoriją, ją vartojo jau XVIII ir XIX a. ekonomistai. D. Chirot'ui atrodo priimtinausias Eugene Dominic Genovese (1930-)¹¹¹ ir Karlo Polanyi (1886-1964) sekėjų¹¹² politinės ekonomijos sampratą¹¹³. Amerikiečių sociologas suformuluoja tokį jos apibrėžimą: „Politinė ekonomija pasižymi tam tikra klasių struktūra, t.y. tam tikras būdas kaip perteklius yra išgaunamas iš ekonomikos, kaip ir kas jį paskirsto ir kokiais tikslais. Centrinė čia yra pertekliaus (surplus) sąvoka.“¹¹⁴ Kita vertus, pasak D. Chirot'o, politinė ekonomija susideda ne tik iš tam tikros klasių struktūros, o taip pat lemia (imposes) tam tikras žmonių elgesio formas. Pvz., politiniu aktu sukūrus naują perteklių paprastai keičiasi nuosavybės santykiai, o tai, savo ruožtu, gali keisti šeimos struktūrą ir žmonių kasdienės elgsenos būdus. Įžvelgtina ir tam tikra priklausomybė tarp politinės ekonomijos tipo ir religijos. Panaši situacija yra ir daugelio kitų socialinės sistemos aspektų atžvilgiu. Kita vertus, D. Chirot'as pabrėžia, kad ši koreliacija nėra vienareikšmė, todėl kurio nors politinės ekonomijos tipo aprašymas tik parodo tam tikras socialinės sistemos ribas. Paskutinis svarbus momentas, kurį išryškina amerikiečių sociologas, apibrėždamas politinę ekonomiją, yra tarptautinės sistemos veiksnys. Pasak D. Chirot'o, politinė ekonomija egzistuoja tik tam tikros tarptautinės sistemos viduje. Tarptautinės sistemos yra įvairaus pobūdžio ir galios, bet jos visada vienaip ar kitaip veikia į ją įtrauktą visuomenę. Skirtingas tarptautinės sistemos ar sistemų poveikis lemia skirtingą į ją įtrauktą visuomenių raidą. Savo knygoje D. Chirot'as atskleidžia koks, jo manymu, buvo vienos ar kitos tarptautinės sistemos poveikis Valachijos raidai 1250–1914 m.

---

¹¹⁰ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. xi.

¹¹¹ Plačiau žr.: Genovese, E. *The World the Slaveholders Made*. New York, 1971.

¹¹² Plačiau žr. *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*. Free Press, 1957.

¹¹³ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 2.

¹¹⁴ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 2.

2.1.1.4. Kuri tipologinė kategorija priimtinausia?

Trumpai pristatę marksistinių visuomenių tipologijos vienetų alternatyvas, bandysime apsibrėžti, kuris variantas ir kokiais argumentais remiantis yra priimtinausias.

Kaip matyti iš apžvalgos, nė vienos kategorijos vartoseną nėra vienareikšmiškai nusistovėjusi, todėl mes turime visišką laisvę rinktis, kuri mums yra priimtinesnė apskritai ir kuri labiau atitinka mūsų konkrečiau tyrimo reikmes.

Iš karto norėtume konstatuoti, kad mums šiame darbe formacijos kategorija yra visiškai netinkama. Mes ieškome tinkamiausio visuomenių tipologijos vieneto, todėl mums galėtų būti aktuali formacija, suprantama tik kaip visuomenės tipas. Jeigu suvoktume jos struktūrą siaurai, t.y. tik kaip gamybinių santykių visumą, formacija dubliuotųsi su gamybos būdo sąvoka ir būtų visiškai nereikalinga. Jeigu suvoktume formaciją plačiau, t.y. kaip visuminį socialinį organizmą, o tai yra labiau prasminga ir pagrįsta, ši sąvoka savo apimtimi taptų pernelyg plati, t.y. virstų iš esmės spekuliatyvia istoriosofine kategorija, kurios turinio atitikimą istorinės tikrovės atžvilgiu būtų itin sudėtinga verifikuoti (tai apsunkintų suvokti visuomeninių santykių svarbą). Jokiu būdu nebūtume linkę veltis į diskusiją, kiek ši kategorija apskritai adekvati marksizmo pradininkų istoriosofinės doktrinos visumai. Mums aktualu tik tai, kad formacijos kategorija neturi mūsų tyrimui reikalingos euristinio instrumento galios.

Kaip matome, mūsų tyrimui reikalinga siauresnė kategorija. Todėl čia kur kas tinkamesnė gamybos būdo sąvoka. Dar norėtume pažymėti, kad mums atrodo parankesnis ne sovietinių teoretikų aukščiau pateiktas apibrėžimas, bet J. Haldono išskirta trečioji gamybos būdo samprata (nors tarp jų ir nėra esminių prieštaravimų), tačiau tik su aukščiau apsibrėžtomis korekcijomis.

Kita vertus, norėtume pabrėžti, kad jei pats J. Haldono gamybos būdo apibrėžimas ir yra visiškai priimtinas, tai to negalėtume pasakyti apie šio

istorijos teoretiko gamybos būdo sandaros ir funkcionavimo aiškinimą. Šiuos aspektus aptarsime kitame darbo teorinės dalies šio skirsnio poskyryje¹¹⁵.

Iš išplėstinio D. Chirot'o politinės ekonomijos sąvokos aiškinimo matyti, jog amerikiečių sociologas nors ir siūlo vartoti ją kaip gamybos būdo sinonimą, tačiau politinę ekonomiją supranta gerokai plačiau, nei J. Haldonas gamybos būdą. Galima būtų teigti, jog D. Chirot'o politinės ekonomijos samprata artima sovietinių istorikų visuomeninės-ekonominės formacijos kategorijai. Kita vertus, o tai mums šiuo atveju svarbiausia, D. Chirot'o politinės ekonomijos sąvoka apima ir tam tikro tipo visuomenės įsitraukimą į tarptautinę sistemą. Todėl ši kategorija gali būti naudinga mūsų tyrimui, jei mes, bandydami tipologizuoti tam tikrą visuomenę, remsimės ne tik vidinių veiksmų analize, bet atsižvelgsime ir į išorinių veiksmų poveikį (D. Chirotas kaip tik tai ir pabandė daryti tirdamas Valachijos atvejį). Vis dėlto norėtume patikslinti, kad politinės ekonomijos sąvoką mes linkę apsibrėžti siauriau nei D. Chirot'as, t.y. apsiriboti tik ekonominiais aspektais. Todėl toliau pateikiame savo patikslintą šios kategorijos apibrėžimą: **politinė ekonomija – tai tam tikrų ekonominių santykių tipas, kurį, viena vertus, sudaro tam tikra gamybos jėgų ir gamybos santykių kombinacija visuomenės viduje, kita vertus, tam tikro tipo ekonominė sąveika su tarptautine sistema, kurios dalį sudaro tipologizuojama visuomenė.**

Vadinasi, mums šiame darbe gali būti naudingos dvi tipologinės kategorijos:

1. *Gamybos būdas*, jei nustatysime, kad lemiami Moldovos visuomenės raidai buvo vidiniai veiksniai, o išorinių veiksmų poveikis buvo neesminis (todėl tipologiniame lygmenyje jį galima ignoruoti);
2. *Politinė ekonomija*, jei paaikšėja, kad Moldovos visuomenės raidai tiek vidinių, tiek išorinių veiksmų poveikis buvo reikšmingas.

2.1.2. GAMYBOS BŪDO STRUKTŪROS PROBLEMA

2.1.2.1. *Bazės ir antstato dialektika*

---

¹¹⁵ Dar žr. Babinskas, N. *The Conception of Tributalism*.

Bazės ir antstato metafora marksizmo pradininkai apibūdino ekonominės visuomenės struktūros ir visuomeninės sąmonės bei valstybės formų santyki¹¹⁶. Paprastai tiek bazė, tiek antstatas laikomi visuomeninės ekonominės formacijos, suprantamos kaip visuomenės tipas, esminiais struktūros komponentais. Taip šios kategorijos struktūrą suvokia tiek kai kurie sovietiniai rusų¹¹⁷, tiek Vakarų istorijos teoretikai¹¹⁸.

Iš mūsų pasirinkto gamybos būdo apibrėžimo išplaukia, kad gamybos būdas apima tik bazinės struktūras, o antstato reiškiniai lieka anapus. Todėl šiame darbe apsiribosime bazinių struktūrų analize, o antstatiniai reiškiniai ir jų santykio su baziniais problema nebus nagrinėjama.

Kita vertus, reikia turėti omenyje, kad, remiantis pačiu K. Marxu, ekonominę visuomenės bazę sudaro būtent *gamybinių santykių* visuma¹¹⁹. Todėl materialinės gamybos jėgos netraktuotinos kaip ekonominės bazės dalis, nors, kaip paaiškės iš tolesnės K. Marxo bei jo sekėjų tekstų analizės, dialektiškai santykiauja su gamybiniais santykiais¹²⁰.

2.1.2.2. Gamybinių jėgų (GJ) ir gamybinių santykių (GS) dialektika

2.1.2.2.1. GJ sampratos ir funkcijų GB struktūroje problema. K. Marxo darbuose galime rasti, mūsų supratimu, pakankamai aiškiai atskleistą gamybinių jėgų funkcijų materialistiškai suprantamoje visuomenės struktūroje sampratą. Štai keletas su aptariama problema susijusių itin žinomos ir cituojamos marksizmo pradininko pratarinės dėl „Politinės ekonomijos kritikos“ fragmentų: „Visuomeninėje savo gyvenimo gamyboje žmonės sueina į tam tikrus, būtinus, nuo jų valios nepriklausančius santykius – gamybinius santykius, kurie atitinka tam tikrą jų materialinių gamybinių jėgų išsivystymo pakopą. [...] Tam tikroje savo išsivystymo pakopoje visuomenės materialinės gamybinės jėgos ima prieštarauti esamiems gamybiniais santykiams, arba –

¹¹⁶ Žr. *Base and superstructure // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 42.

¹¹⁷ Žr., pvz., *Теория общественно-экономической формации*, с. 117-118.

¹¹⁸ Žr., pvz., Melotti U. *Marx and the Third World*, p. 4.

¹¹⁹ Marx, K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarinė // Marksas, K., Engelsas, F. *Rinktiniai raštai*. T. 1, Vilnius, 1949, p. 304.

¹²⁰ Plg. Cohen, G. A. *Karl Marx's Theory of History - a Defence*. Expanded edition. Oxford University Press, 2000, p. 28-31.

tai yra tik juridinė to išraiška – nuosavybės santykiams, kurių viduje jos ligi tol vystėsi. Iš gamybinių jėgų vystymosi formų tie santykiai virsta jų pančiais. [...] Nė viena visuomeninė formacija nežlunga anksčiau, negu išsivysto visos gamybinės jėgos, kurioms ji duoda pakankamai erdvės, ir nauji, aukštesni gamybiniai santykiai niekuomet neatsiranda anksčiau, negu subręsta materialinės jų gyvavimo sąlygos pačios senosios visuomenės gelmėse.“¹²¹ Iš pateiktų marksizmo pradininko citatų išplauktų, kad:

1) gamybinių santykių raida priešastiniais ryšiais tiesiogiai susijusi su gamybinių jėgų raida;

2) gamybinės jėgos marksizmo pradininkų visuomenių socioekonominės raidos schemeje atlieka „pirmapradžio judintojo“ funkciją.

Kita vertus, gamybinių jėgų struktūros klausimo marksizmo pradininkai iki galo neišplėtojo, todėl liko erdvės skirtingoms kai kurių niuansų interpretacijoms. Pats K. Marxas gamybinėmis jėgomis laikė visų pirma gamybos priemones ir darbo jėgą¹²².

* * * * *

Turėdami omenyje marksistinės krypties istoriografijos gausą, mes laikomės nuomonės, kad veltis į smulkmenišką diskusiją dėl skirtingos gamybinių jėgų sudėties traktuotės niuansų yra netikslinga, todėl apsiribosime tik dviejų istoriografinių tradicijų – anglosaksiškos (vakarietiškos) ir rusiškos – selektyviu pristatymu. Manytume, kad pakankamai reprezentatyvus anglosaksiškos istoriografijos atstovas yra britų istorijos teoretikas Gerald Allan Cohen, kuris yra išsamiai nagrinėjęs gamybinių jėgų problematiką. Jis laikomas vienu iš vadinamojo „analitinio marksizmo“ pradininkų. Tinkamu rusiškos teorinės istoriografijos atstovu, kurio požiūrį į gamybinių jėgų struktūrą čia ketiname pristatyti, laikome filosofą, etnologą ir istorijos teoretiką Jurijų Semionovą (1929-; dirbusį dar prieš J. Stalinui sujaukiant visą feodalizmo sampratą esmę).

¹²¹ Marksas, K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarmė, p. 303-304.

¹²² Žr. *Forces and relations of production // // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 178, plg. Рузавин, Г. И. *Основы философии истории: учебник для вузов*. Москва, 2001, с. 157.

G. A. Coheno manymu, gamybinės jėgas sudaro šie pagrindiniai elementai: gamybos priemonės (kurias savo ruožtu sudaro gamybos įrankiai ir žaliavos), darbo jėga (įskaitant tiek fizinės tiesioginių gamintojų savybes, tiek kompetencijų visumą)¹²³. Toliau plėtodamas gamybinių jėgų sudėties temą britų teoretikas prie gamybinių jėgų dar priskiria taikomąjį mokslą, instrumentinius reikmenis (*instrumental materials*; tokius kaip kuras), pastatus, pragyvenimo priemones (pvz., drabužiai), o taip pat geografinę erdvę¹²⁴.

J. Semionovas visuomenės gamybinėmis jėgomis linkęs laikyti veiksnį sistemą, kuri, veikdama darbo objektus (предметы труда), sukuria visuminį visuomeninį produktą¹²⁵. Gamtos išteklių kaip tik ir yra tie darbo (t.y. gamybinių jėgų poveikio) objektai, todėl gamtos išteklių ir gamtinių sąlygų rusų mokslininkas nepriskiria prie gamybinių jėgų elementų. Išimtį sudaro žemė, kuri yra tuo pačiu metu ir darbo objektas, ir darbo priemonė¹²⁶. Kita vertus, J. Semionovas neneigia gamtinės aplinkos poveikio visuomenių socioekonominėi raidai, todėl jis įsiveda dvi sąvokas tiems veiksniams atskirti: grynai visuomeninio pobūdžio produktyvumo augimą apibūdina *gamybinių jėgų lygio raida*, o bendrą visuomenės gamybos produktyvumą – *gamybinių jėgų būklė*. Būtent pastaroji visada priklauso ir nuo pačių gamybinių jėgų augimo, ir nuo gamtinių sąlygų¹²⁷. J. Semionovas tai paaiškina labai paprastu pavyzdžiu: jeigu kokia nors gentis persikelia iš mažiau derlingų žemių į labiau derlingas, tai juk savaime nereiškia, kad jos gamybinių jėgų lygis išaugo, tačiau suminis (bendras) gamybos produktyvumas išaugo, t.y. pagerėjo gamybinių jėgų būklė. Tai, žinoma, įvyko tik su sąlyga, kad genties žmonės moka apdirbti žemę, t.y. išnaudoti didesnę naujų žemių derlingumą¹²⁸.

Kaip matome, tarp G. A. Coheno ir J. Semionovo gamybinių jėgų struktūros sampratų yra prieštaravimų. Rusų teoretikas gamybinės jėgas

---

¹²³ Cohen, G. A. *Karl Marx's Theory of History*, p. 32.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 45-54; panašiai, nors ne taip išsamiai gamybinių jėgų struktūrą aiškina ir italų istorijos sociologas Umberto Melotti: žr. Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 2-3.

¹²⁵ Семёнов, Ю. И. *Об особенностях развития производительных сил докапиталистических классовых обществ*, с. 27.

¹²⁶ *Ibidem*, с. 28.

¹²⁷ *Ibidem*, с. 29.

¹²⁸ *Ibidem*, с. 28.

supranta siauriau nei britas. Iš gamybos priemonių J. Semionovas į gamybinių jėgų sudėtį įtrauktų tik įrankius (suprantant juos kaip tam tikrą technologiją, kurią mokama ir pagaminti, ir naudotis darbo procese), o žaliavos aiškiai priskirtinos darbo (gamybos) objektams. Dėl darbo jėgos įtraukimo į gamybinių jėgų sudėtį rusų teoretikas neprieštarauja (nors ir su tam tikromis išlygomis¹²⁹), prieštaravimų neiškyla ir dėl taikomojo mokslo traktuotės. Skiriasi J. Semionovo ir G. A. Coheno požiūris į žaliavas, instrumentinius reikmenis ir geografinę erdvę¹³⁰. Kadangi J. Semionovas, nors ir neįtraukia minėtų dalykų į gamybinių jėgų sudėtį, tačiau jų akivaizdų ryšį su gamybinėmis jėgomis išvelgia, manytume, kad jo požiūris iš esmės suderinamas su G. A. Coheno. Mūsų supratimu, būtų prasmingas toks kompromisas: žaliavas, instrumentinius reikmenis ir geografinę erdvę būtų galima laikyti savotiškais gamybinių jėgų struktūros dalimis, tačiau tam reikėtų skirti dvi gamybinių jėgų kategorijas: aktyvių (socialinių) ir pasyvių (gamtinių). Tuomet aktyvias (socialines) gamybines jėgas sudarytų:

- 1) gamybos priemonės, suprantant jas siauriau nei G. A. Cohenas, t.y. tokiomis laikant tik įrankius ir technologijas, taip pat prie jų priskiriant ir taikomąjį mokslą,
- 2) darbo jėga¹³¹.

Prie pasyvių (gamtinių) gamybinių jėgų priskirtume:

- 1) žaliavas,
- 2) instrumentinius reikmenis (kurie, pasak G. A. Coheno, užima tarpinę padėtį tarp žaliavų ir įrankių),
- 3) gamtinės aplinkos visumą (t.y. tokius veiksnius kaip reljefą, dirvožemio derlingumą, tinkamų laivybai vandens telkinių kiekį ir panašiai; mūsų

---

¹²⁹ Žr. *ibidem*, c. 27.

¹³⁰ Pastatai ir pragyvenimo priemonės, jeigu nėra tiesiogiai susiję su darbo procesu, yra vartojimo, o ne gamybos objektai, todėl netrauktini kaip gamybinių jėgų struktūros dalis, o jeigu susiję – tai traktuotini kaip technologijos dalis plačiąja prasme (pvz., dirbtuvės, specialūs drabužiai).

¹³¹ Pastarosios kaip gamybinės jėgos sociališkas yra kiek diskutuotinas. Žmonių reprodukcijos prigimtis yra grynai biologinė, t.y. gamtinė. Kita vertus, maisto gamybos technologijos arba medicinos priemonės gerinančios žmonių sveikatą ir mažinančios mirštamumą yra socialinės (aktyvios) prigimties. Todėl žmonių reprodukcija tarsi „evoliucionuoja“ iš grynai gamtinio į socialinį-gamtinį procesą.

įsitikinimu, išskirti tokį veiksnį yra prasmingiau, nei abstrakčią geografinę erdvę).

Santykis tarp aktyvių ir pasyvių gamybinių jėgų apibūdinamas taip: pasyvios gamybinės jėgos yra gamtos dovana, o ne žmonių pasiekimas, jos įtraukiamos į gamybos procesą ir tampa gamybinėmis jėgomis tik visuomenei pasiekus tam tikrą aktyvių gamybinių jėgų lygį. Aktyvių ir pasyvių gamybinių jėgų raidos sumą nusako J. Semionovo pasiūlyta *gamybinių jėgų būklės* (istoriškumo) sąvoka.

* * * * *

Iš skirsnio pradžioje pateiktų K. Marxo ištraukų, mūsų manymu, aiškėja, jog marksizmo pradininkas būtent gamybinių jėgų raidą laikė pirmaprade visos socioekonominės raidos priežastimi. Vis dėlto anaipol ne visiems marksizmo šalininkams santykis tarp gamybinių jėgų ir gamybinių santykių pasirodė toks aiškus, todėl šiuo klausimu marksistinėje historiografijoje yra kilę nemažai prieštaravimų.

„Kapitalo“ I tome rankraštiniame skyriuje¹³² buvo rastas K. Marxo teiginys, kad kapitalistiniai gamybos santykiai revoliucionuoja gamybos instrumentus ir patį darbo procesą¹³³. Vadinasi, išeity, kad galimas ir gamybinių santykių atgalinis poveikis gamybinėms jėgoms. Kita vertus, K. Marxo darbuose nėra detalizuotas dviejų pagrindinių gamybos būdo elementų tarpusavio sąveikos mechanizmas, todėl, kai kurių mokslininkų manymu, tos tarpusavio sąveikos ir neįmanoma apibrėžti¹³⁴. G. A. Cohenas laikosi nuostatos, kad K. Marxas būtent gamybinėms jėgoms priskyrė pirmapradžio priežastingumo funkciją, tačiau jo argumentacija yra išorinė gamybinių jėgų atžvilgiu: žmones skatina plėtoti gamybines jėgas racionalus impulsas įveikti nepriteklis¹³⁵. Tokią

¹³² Skirsnis „Results of the Immediate Process of Production“ (pirmą kartą publikuotas 1933 m.).

¹³³ Žr. *Forces and relations of production // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 179.

¹³⁴ Žr. *ibidem*, p. 179; plačiau žr. Cutler, T., Hindess, B., Hirst, P. Q., Hussain, A. *Marx's Capital and Capitalism Today*. Routledge, 1977, vol. 1; Balibar, E. *The Basic Concepts of Historical Materialism // Althusser, L., Balibar, E. Reading „Capital“*. London, 1970.

¹³⁵ Žr. *Forces and relations of production // A Dictionary of Marxist Thought*, p. 179-180; plačiau žr. Cohen, G. A. *Karl Marx's Theory of History*, p. 134-174.

G. A. Coheno argumentaciją kritikuoja A. Levine ir E. O. Wright, kurie pabrėžia, kad šiuo atveju iš esmės ignoruojamas klasių kovos veiksnys¹³⁶.

Norėtume visiškai pritarti nuomonei, kad gamybinių jėgų poveikis gamybiniams santykiams nėra vien tik vienpusis, išvelgtinas ir atgalinis ryšys, tačiau nekelia abejonių, kad pirmapradžio priežastingumo funkcija priskirtina gamybinėms jėgoms ir būtent tokia yra ir paties K. Marxo gamybinių jėgų bei gamybinių santykių sąryšio koncepcija¹³⁷.

2.1.2.2.2. Gamybinių santykių struktūros problema. Kaip išplaukia iš mūsų pasirinkto ir anksčiau pateikto gamybos būdo apibrėžimo, gamybiniai santykiai yra vienas iš esminių gamybos būdo elementų. Galima būtų pridurti, kad tai lemiantis elementas, būtent jis, kaip minėta, sudaro visuomenės ekonominės struktūros pagrindą. Pats K. Marxas gamybinių santykių ašimi laiko nuosavybės santykius; nuosavybė šiame kontekste suprastina kaip gamybos priemonių nuosavybė ekonominiu, o ne juridiniu aspektu¹³⁸. Kita vertus, taip suvokiamų gamybinių santykių struktūrą lengviausia užčiuopti kapitalistinio gamybos būdo atveju, nors ir čia yra tam tikrų priemaišų (pvz., smulkiaburžuazinė nuosavybė). Dar sudėtingesnė yra ikikapitalistinių antagonistinių gamybos būdų struktūra (o kaip tik ji mums šiame darbe ir aktuali), nes čia nuosavybės santykiai yra labiau persipynę su socialine galia. Pats K. Marxas nėra pateikęs nuoseklios ikikapitalistinių gamybos būdų koncepcijos, todėl tai kelia daug diskusijų tarp istorikų ir istorijos teoretikų marksistų. Esama istoriografinė padėtis verčia mus šiek tiek apsistoti ties pačių gamybinių santykių struktūros analize. Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį, kad skirtini sisteminiai ir nesisteminiai gamybinių santykių komponentai¹³⁹. Todėl

---

¹³⁶ Plačiau žr. Levine, A., Wright, E. O. *Rationality and Class Struggle* // *New Left Review*, 1980, № 123.

¹³⁷ Plg. Shaw, W. H. *Marx's Theory of History*. London, Stanford, 1978, *Forces and relations of production* // *A Dictionary of Marxist Thought*, p. 179

¹³⁸ Plačiau žr. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*; plg. *Forces and relations of production* // *A Dictionary of Marxist Thought*, p. 178.

¹³⁹ Pats K. Marxas pabrėžė, kad „gamybinių santykių visuma sudaro ekonominę visuomenės struktūrą“: Marksas, K. „*Dėl politinės ekonomijos kritikos*“ *pratarmė*, p. 304; J. Semionovas tai vadina sanklodiniais ir nesanklodiniais gamybiniais santykiais: žr. *Теория общественно-экономической формации*, c. 131-132 ir tolesnį J. Semionovo sanklodos koncepcijos pristatymą.

čia mums svarbiausia išskirti, kurie elementai yra esminiai, nes jų apibrėžimas turi principinę metodologinę reikšmę: išskirti esminiai elementai turi tapti visuomenių tipologijos pagrindu.

Kaip ir gamybinių jėgų problematikos atveju, nelaikome tikslinga veltis į išsamų istoriografijos referavimą ir analizę, todėl vėl apsiribosime konceptualių marksistinių anglosaksiškos ir rusiškos istoriografijų atstovų pristatymu ir supriešinę pristatytas pozicijas bandysime ieškoti konsensuso.

Anot Johno Haldono, gamybinius santykius sudaro šie komponentai: 1) gamybos priemonių kontrolės (kaip ir kas kontroliuoja), 2) pridėtinio (surplus) produkto nusavinimo, 3) tiesioginių gamintojų ir gamybos priemonių susiejimo (t.y. ar kontroliuoja ar ne, ar tiesioginis santykis, ar sutarpintas), 4) pridėtinio (surplus) produkto paskirstymo būdai. J. Haldonas deklaruoja, kad jo manymu, svarbiausi yra trys paskutiniai¹⁴⁰, nors iš tiesų, kaip aiškėja iš tolesnės jo teorinio veikalo logikos, šis teoretikas gamybos būdą redukuoja į 2 punktą, t.y. perteklinio produkto nusavinimo (t.y. tiesioginių gamintojų eksploatacijos) būdą. Nors pritariame, kad pastarasis iš tiesų sudaro gamybinių santykių ašį¹⁴¹, tačiau nenorėtume sutikti, kad tai vienintelis ir pakankamas kriterijus gamybos būdai apibrėžti¹⁴². Kita vertus, pirminis J. Haldono gamybinių santykių struktūros aiškinimas išskiriant 4 komponentus mums yra visiškai priimtinas.

Rusų teoretiko J. Semionovo manymu, gamybiniai santykiai kurioje nors istoriškai egzistavusioje visuomenėje gali sudaryti visuminę sistemą, o gali jos ir nesudaryti. Dėl šios priežasties rusų mokslininkas siūlo *hierachizuoti* gamybinių santykių komponentus ir todėl įsiveda kelias papildomas sąvokas. Tam tikro tipo gamybinius santykius, kurie sudaro visuminę sistemą, rusų mokslininkas siūlo vadinti visuomenine ūkine sankloda (уклад), o tuo atveju, kai gamybiniai santykiai nesudaro visuminės sistemos, o tik priedėlį prie kitos sistemos, tačiau tokį, kuriame vyksta gamyba, – subsankloda (подуклад; pvz., tai galėtų būti samdomasis darbas vergovinio gamybos būdo atveju). Tiek

¹⁴⁰ Žr. Haldon, J. *The State and the Tributary Mode of Production*, p. 56-57.

¹⁴¹ Apie tai užsiminta ir K. Marxo „Kapitalo“ III tome.

¹⁴² Plačiau žr. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*.

sanklodos, tiek subsanklodos sudėtinė dalis yra vienoks ar kitoks eksploatacijos būdas. Todėl tiek sankloda, tiek subsankloda yra atitinkamai tam tikro antagonistinio gamybos būdo (способ производства) arba gamybos atmainos (образ производства) pagrindas. Tais atvejais, kai tam tikri socialiniai ekonominiai ryšiai funkcionuoja tik perskirstymo ir mainų procese, jie, J. Semionovo manymu, nesudaro jokio gamybos būdo/atmainos, todėl galima kalbėti tik apie eksploatacijos metodus (pvz., palūkininkavimas, tarpininkavimo prekyba, duoklės ėmimas [данничество]). Kai kuriose visuomenėse, rusų mokslininko nuomone, gali koegzistuoti ir kelios sanklodos, tačiau visada, išskyrus pereinamuosius laikotarpius (pvz., SSRS NEP'o laikotarpiu), kuri nors viena sankloda yra vyraujanti; ji ir lemia, kokiam gamybos būdai visuomenė priskirtina¹⁴³. Šiuo aspektu J. Semionovas prieštarauja garsiam rusų medievistui Aronui Gurevičiui (1924-2006), kuris nenusistato jokios vienoje visuomenėje egzistuojančių gamybinių santykių hierachijos ir, remdamasis vien keleriopų gamybinių santykių koegzistencijos vienoje visuomenėje konkrečiu laikotarpiu faktu, konstatuoja daugiasanklodiškumą¹⁴⁴ (pats A.Gurevičius net kalba apie savo atitrūkimą nuo marksizmo).

Maža to, J. Semionovo manymu, aiškinti gamybinių santykių struktūrą vien tik išskaidant ją į visuomenines ūkines sanklodus, subsanklodus ir eksploatacijos būdus nėra pakankama. Rusų teoretiko manymu, būtina atskleisti, kokia yra paties ašinio gamybos būdo elemento – sanklodos – sandara. J. Semionovas, visuomeninę ekonominę sanklodą suvokdamas kaip tam tikro tipo gamybinių santykių sistemą¹⁴⁵, ir remdamasis marksizmo pradininkų darbais, gamybinius santykius iš esmės aiškina kaip nuosavybės santykius, kurie suprastini ne kaip valios santykiai, o socioekonominio reiškinių prasme¹⁴⁶ (t.y. gamybos priemonių kontrolės). Savininkas su jo nuosavybėje esančiais objektais sudaro nuosavybės lastelę. Jei nuosavybės

---

¹⁴³ Žr. *Теория общественно-экономической формации*, с. 130-142.

¹⁴⁴ Žr. *ibidem*, с. 136-137.

¹⁴⁵ *Ibidem*, с. 142.

¹⁴⁶ *Ibidem*, с. 142.

ląstelės dalis yra ir gamybos priemonės, tada *nuosavybės ląstelė* kartu yra ir **ūkinė ląstelė** (pvz., valstiečio kiemas, amatininko dirbtuvė, pirmykštė bendruomenė). Kiekviena visuomeninė ekonominė sankloda suponuoja tam tikro tipo ūkinės ląsteles, kai kurios sanklodos apsiriboja viena ūkine ląstele ir ji tokiu pavidalu gali visiškai savarankiškai funkcionuoti. Tokiu atveju ūkinė ląstelė sutampa su **ūkiniu organizmu** (pvz., pirmykštė bendruomenė).

Vis dėlto kur kas dažniau susiduriame su kitokiais atvejais, kai viena ūkinė ląstelė negali savarankiškai ekonomiškai funkcionuoti, kitaip nei žymiai sudėtingesnės struktūros (ūkinio organizmo) dalis; pastaroji apima ne tik daug to paties tipo gamybinių ląstelių, bet ir kitus būtinus elementus¹⁴⁷. Ypatingai sudėtinga situacija, pasak J. Semionovo, yra feodalizmo atveju, nes čia, viena vertus, pagrindinė ūkinė ląstelė – valstiečio kiemas – yra feodalinės **eksploatacijos ląstelės** (tėvonijos) sudėtinė dalis ir kartu su pastarąja sudaro bazinę feodalizmo ūkinę ląstelę, kita vertus, – bendruomenių sudėtinė dalis. Bendruomenės feodalizme esą sudaro *valstietišką bendruomeninę subsanklodą*, kurioje valstiečių kiemai kaip ūkinės ląstelės gamina būtinąjį produktą (tuo būdu minėta subsankloda sudaro ir ūkinį suborganizmą), o kartu su eksploatacijos ląstele (tėvonija) valstiečių kiemai sudaro bazinę ūkinę feodalizmo ląstelę, gaminančią tik pridėtinį produktą (t.y. rentą). Be to, J. Semionovo manymu, feodalizmo socioekonominėje struktūroje skirtinas dar vienas lygmuo. Kadangi ne kiekvienas tėvonijos savininkas turi pakankamai galios išgauti iš valstiečių pridėtinį produktą, nes eksploatacija feodalizmo atveju paremta neekonomine prievarta, todėl esą būtinai turi susidaryti vidinė kopėčių pavidalo feodalų hierarchija, paremta abipusiais priklausomybės ryšiais¹⁴⁸. Vadinasi, iš viso J. Semionov manymu, feodalinio gamybos būdo atveju egzistuoja trys lygmenys: 1) paremtas eksploatuojamųjų klasės atsotvų tarpusavio ryšiais, 2) paremtas ryšiais tarp eksploatuojamųjų ir eksploatatorių, 3) paremtas vien eksploatatorių tarpusavio ryšiais. Ši trijų lygmenų sistema

---

¹⁴⁷ Žr. *ibidem*, c. 142-143.

¹⁴⁸ Semionovas aiškiai pritempia, nes juk **feodalinio susiskaldymo** laikotarpiu, sistema subyrėjo, o tai juk ir yra tas laikotarpis, kai turime feodalizmą *par excellence*, vadinasi tai tik viduramžiško politinio kosmoso idealusis modelis (t.y. ideologinio ir politinio **ANTSTATO** dalis), o ne socioekonominė būtinybė padiktuota feodalinio gamybos būdo funkcionavimo specifikos.

funkciškai esą atitinka tai, kas kitų gamybos būdų atveju vadinama ūkiniu organizmu¹⁴⁹.

Politarinio (vadinamojo azijinio) gamybos būdo atveju, pasak J. Semionovo, reikia kalbėti apie klasinę (t.y. valstybinę) nuosavybę, todėl iš esmės eksploatatorių klasė sutampa su valstybės aparatu. Tiesioginių gamintojų – valstiečių bendruomenininkų – kiemai, rusų teoretiko manymu, tuo pačiu metu buvo dviejų ūkinių organizmų: bendruomenių ir valstybės teritorijos, kaip klasinės privačios nuosavybės ir eksploatacinės ląstelės, sudėtinė dalis. Kaip bendruomenių dalis tiesioginių gamintojų kiemai gamino būtinąjį produktą (*valstietiškoji bendruomeninė subsankloda* čia irgi sudaro ūkinį suborganizmą), o kaip visavalstybinės eksploatacinės ląstelės dalis – pridėtinį produktą. Tuo būdu, pasak J. Semionovo, kaip feodalizmo atveju bazinė ūkinė ląstelė buvo tėvonija (su jai priklausančiais valstiečių kiemais), taip politarizmo atveju bazinė ūkinė ląstelė buvo klasinė (visavalstybinio masto) privati nuosavybė (t.y. visos valstybės teritorija). Kartu tai buvo ir ūkinis organizmas, nes tokia struktūra buvo visiškai savarankiška. Vadinasi, šio gamybos būdo atveju turime dviejų lygmenų struktūrą: 1) bendruomenės (jungiančios tiesioginius gamintojus tarpusavyje), 2) bendraklasinė visavalstybinė eksploatacinė ląstelė¹⁵⁰.

Pristatę pora konkrečių analizės pavyzdžių paremtą J. Semionovo sanklodos struktūros sampratą, galime pereiti prie jos kritikos. Kaip pamename, analizuodamas feodalizmo ūkinės sanklodos sandarą rusų teoretikas išskiria tris lygmenis. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad besiremiantys vertikaliais ryšiais lygmenys (t.y. antras ir trečias) modeliuojami naudojant išskaidytos nuosavybės koncepciją. Skirtingai nei kapitalistinio ar vergovinio gamybos būdo atvejais, feodalizme nuosavybė esą nėra visiška (totalinė), ji suskaidyta į aukščiausią (kitaip, dominantinę) ir pavaldžią (подчиненная)¹⁵¹. Trečiame lygmenyje nuosavybės susikaidymas esą reiškiasi senjoro-vasalo santykiais. Ši samprata yra paremta nekritiška teisinės feodalizmo sampratos

---

¹⁴⁹ Žr. ibidem, c. 148-156.

¹⁵⁰ Ibidem, c. 160-163.

¹⁵¹ Ibidem, c. 150-152.

receptija (nuosekliausiai išplėtotą François-Louis Ganshof, 1895-1980), kuri po solidžiai argumentuotos ir nuoseklios britų medievistės Susan Reynolds¹⁵² kritikos traktuotina kaip neaktuali ir pasenusi. Ta pati britų istorikė atmeta ir išskaidytos feodalinės nuosavybės sampratą. S. Reynolds manymu, iki XII a. visi laisvi žmonės (tiek kilmingieji, tiek valstiečiai) Vakarų Europoje savo žemės valdas suvokė kaip visišką nuosavybę (full property¹⁵³), tai nereikia absoliučios nuosavybės, nes ji buvo suvaržyta tiek įvairių įsipareigojimų valdovui, tiek tam tikrų nuomininkų teisių (jeigu laisvasis žemės savininkas buvo savo žemių dalį kam nors išnuomojęs). Tiek laisvieji žemdirbiai žemės savininkai, tiek kilmingieji turėjo iš esmės vienodas nuosavybės teises į žemę, nors įsipareigojimai įvairavo priklausomai nuo statuso, tiesa, laisvajam žemdirbiui buvo sunkiau savininko statusą išlaikyti¹⁵⁴. Be to, nors, kaip minėta, britų medievistė pilnos žemės nuosavybės feodalizmo Vakarų Europoje (iki XII a.) sąlygomis ir nelaiko absoliučia nuosavybe, tačiau, kita vertus, ji pabrėžia, kad nuosavybės teisės visose visuomenėse (ne tik feodalinėje Vakarų Europoje) yra suvaržytos vienokiais ar kitokiais apribojimais¹⁵⁵. S. Reynolds koncepcija paremta plačia faktografinė baze (lyginama Frankų valstybė, Prancūzija, Anglija, Italija, Vokietija), todėl esame linkę laikyti ją pakankamai pagrįsta. Jau vien šio argumento pakaktų J. Semionovo feodalizmo sanklodos schemos trečiam lygmeniui atmesti kaip neatspindinčiam feodalinio gamybos būdo struktūros esminių požymių.

Svarstydami pirmo J. Semionovo išskirto feodalizmo ūkinės sanklodos lygmens pagrįstumą pirmiausia atkreipkime dėmesį, kad rusų teoretikas vienodai traktuoja bendruomenes tiek feodalizmo, tiek politarizmo (azijinio) gamybos būdo atvejais, t.y. kaip *valstietišką bendruomeninę subsanklodą*, kurioje valstiečių kiemai kaip ūkinės ląstelės gamina būtinąjį produktą. Viena

---

¹⁵² Žr. Reynolds, S. *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford University Press, 1994, p. 34-47. Ši britų istorikė nuosekliai sukritikavo ankstesnę feodalizmo sampratą (vadinamąją teisinę, kurios ryškiausi atstovai galėtų būti François-Louis Ganshof ir Marc Bloch), nes argumentuotai ir pagrįstai tvirtino, kad išplėtotas hierarchiškas žemės valdymas yra iš esmės XVI a. teisininkų konceptų anachronistinis taikymas ankstesnėms epochoms.

¹⁵³ S. Reynolds sąmoningai vengia vartoti alodo sąvoką, nes įvairiuose Vakarų Europos regionuose terminija įvairavo (alod, proprium, proprietas, hereditas).

¹⁵⁴ Ibidem, p. 57-64.

¹⁵⁵ Ibidem, p. 54-56.

vertus, reikia atkreipti dėmesį, kad J. Semionovas čia visiškai ignoruoja K. Marxo bendruomenių klasifikaciją (germaniškoji bendruomenė juk yra tik „alodininkų suma“, o azijinėje bendruomenėje individas yra tik akcidentas, kai tuo tarpu bendruomenė – substancija!). Kita vertus, net ir politarinio (azijinio) gamybos būdo atveju kai kuriose visuomenėse bendruomenė išnyksta jau ankstyvajame jos raidos laikotarpyje (senovės Egiptas, Kinija), tiesa, kai kuriais laikotarpiais valstybės aparato iniciatyva jos atgaivinamos surogatiniu pavidalu (pvz., Kinijoje¹⁵⁶). Manytume, kad germaniško tipo bendruomenės jokia būdu negalima traktuoti kaip subsanklodos feodalinio gamybos būdo viduje, nes ji neatlika jokių esminių gamybinių funkcijų todėl, kad tiesioginių gamintojų ūkiai buvo savarankiški gamybiniai vienetai bendruomenės atžvilgiu. Politarinio (azijinio) gamybos būdo atveju, kaip jau minėta, bendruomenės apskritai ne visada egzistuoja. Turėdami omenyje visa, kas pasakyta, reikia atmesti kaip nepagrįstą tiek J. Semionovo feodalinės, tiek politarinės ūkinės struktūros pirmą lygmenį, o jeigu taip, tai abi rusų teoretiko pateiktos konkrečių sanklodų struktūros schemas apskritai laikytinos neadekvačiomis.

Tada kyla klausimas, ar J. Semionovas, suformuluodamas sanklodos, kaip gamybinių santykių sistemos (o kartu ir gamybos būdo esmės) koncepciją, o kartu įsivesdamas ištiesą „kohortą“ su ja susijusių visiškai naujų sąvokų nepažeidė vadinamojo Okamos skustuvo principo¹⁵⁷. Atsakymas, mūsų įsitikinimu, būtų teigiamas (t.y. taip, pažeidė). Visiškai pritariame rusų teoretiko nuomonei, kad iš gamybinių santykių visumos reikėtų išskirti sisteminius ir nesisteminius elementus (J. Semionovas juos vadina sanklodiniais ir nesanklodiniais), taip pat visiškai sutinkame su teze, kad konkrečios gamybinių santykių visumos analizė turi remtis jų hierarchizavimu (t.y. būtina nustatyti vyraujančią gamybinių santykių sistemą). Tuo tarpu

---

¹⁵⁶ Жг. Васильев, Л. С. *История Востока*. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2001. Т. 1, с. 103-105, 201, 209, idem, *Всеобщая история*. В 6 т. Т. 1: *Древний Восток и античность*. Москва, 2007, с. 233-234.

¹⁵⁷ XIV a. anglų pranciškonų vienouolio ir filosofo Williama Ockhamo suformuluotas principas, kuris teigia, kad aiškinant kokį nors fenomeną reikia daryti kiek galima mažiau naujų prielaidų ir postulatų.

gamybinių santykių struktūros aiškinimas įsivedant sanklodos konceptą aukščiau apibrėžta reikšme mums nieko naujo nepaaiškina.

Mūsų supratimu, ašinę gamybinių santykių sistemą ir jos veikimo principus paaiškina kur kas paprastesnė schema ir sąvokų aparatas, kurio sudėtinės dalis galime užtikti tiek J. Haldono, tiek J. Semionovo gamybinių santykių koncepcijose. Prisiminkime J. Haldono keturlypį gamybinių santykių struktūros aiškinimą (**1) gamybos priemonių kontrolė, 2) perteklinio produkto nusavinimas, 3) tiesioginių gamintojų ir gamybos priemonių susiejimas, 4) perteklinio produkto paskirstymo būdai**) ir nuosekliai įvertinkime kiekvieno komponento svarbą ir funkcijas.

Išsiaiškinę klausimą, kas konkrečioje visuomenėje kontroliuoja gamybos priemonės (1), galime apibrėžti, kas yra eksploatatorius. Vadinasi, čia kalbėtume apie tai, ką J. Semionovas vadina eksploatacine ląstele. Tai laikytume tikrai esminiu gamybinių santykių elementu, tačiau būtume linkę šiek tiek pakoreguoti patį terminą ir pavadinti tai *eksploataciniu subjektu*. Pridėtinio produkto nusavinimo (2) ir paskirstymo (4) komponentų atskleidimas leidžia nustatyti *eksploatacijos būdą*. Tai taip pat yra neabejotinai esminis gamybinių santykių elementas. Galiausiai tiesioginių gamintojų ir gamybos priemonių susiejimo aspektas atskleidžia dar vieną esminį gamybinių santykių komponentą – tai yra *gamybinę ląstelę* arba gamybinį vienetą. Kadangi marksistiškai suprantamą gamybos būdą sudaro ne tik pats gamybos procesas, bet kartu ir pridėtinio produkto nusavinimo bei paskirstymo mechanizmas, tai gamybinė ląstelė tuo pačiu funkcionuoja ir kaip *prievolinė ląstelė* arba *prievolinis vienetas*. Vadinasi, mūsų supratimu, gamybiniuose santykiuose pakanka skirti tris svarbiausius elementus: eksploatacinį subjektą, prevolinį vienetą ir juos tarpusavyje siejantį eksploatacijos būdą.

Be abejo, reikia turėti omenyje, kad gamybinių santykių visuma konkrečiu atveju nėra vienalypė, galima rasti keletą visų išvardintų elementų. Todėl iškyla gamybinių santykių hierachijos kriterijaus klausimas. Manytume, kad ašiniaisiais gamybiniais santykiais, lemiančiais gamybos būdo tipą, galime laikyti

gamybinius santykius tarp konkrečios visuomenės klasių. Klasę mes suvokiame kaip stambią visuomenės narių grupę, kurios narius vienija panašus santykis su gamybos sąlygomis (t.y. gamybos priemonėmis ir darbo jėga). Vadinasi, reikėtų išsiaiškinti, kas konkrečioje visuomenėje sudaro vyraujančias eksploatatorių ir eksploatuojamųjų grupes. Šios visuomenės grupės ir sudarys klases, o tos struktūros, per kurias santykiauja šių dviejų klasių atstovai – atitinkamai *bazinį* eksploatacinį subjektą ir *bazinį* prievolinį vienetą.

2.1.3. SĄVOKOS, APIBŪDINANČIOS SINCHRONINIUS SANTYKIUS TARP VISUOMENIŲ (*SINCHRONINĖS TIPOLOGIJOS INSTRUMENTAI*)

Amerikiečių istorijos sociologas Danielis Chirot'as 1976 m. suformulavo esminę metodologinę nuostatą, taikytiną periferinių visuomenių marksistinio tipologizavimo atveju: „Paskutinis dalykas, apibūdinantis politinę ekonomiką yra tai, kad ji egzistuoja tik tam tikroje tarptautinėje sistemoje. [...] Būtent tarptautinių sistemų gyvavimas daro daugelį neevoliucinių schemų klaidingomis. [...] Evoliucinių modelių supratimas yra neįmanomas be tarptautinio konteksto.“¹⁵⁸ Šią nuostatą amerikiečių mokslininkas išsakė imdamasis tirti Valachijos, t.y. periferinės visuomenės, atvejį, tuo implicitiškai pabrėždamas ypatingą tarptautinio konteksto svarbą tokių atvejų tyrimuose. Todėl ši metodologinė nuostata visiškai adekvati ir tiriant Moldovą.

D. Chirot'as, tirdamas Valachiją, naudojami I. Wallersteino sąvokomis, apibūdinančiomis tarptautinių sistemų tipus, iš kurių mūsų atveju yra aktualios dvi: *pasauliai-ekonomikos* (konkrečiu atveju: Europos-Vidurinių Rytų organizuotų prekybos maršrutų) ir *pasauliai-imperijos* (konkrečiai: Osmanų imperija)¹⁵⁹. Tarptautinės sistemos stabilumą, I Wallersteino manymu, garantuoja trinarė struktūra: branduolys, periferija ir pusiau periferija¹⁶⁰. Tačiau ši trinarė schema išbaigtu pavidalu susiklosto tik pasaulinės kapitalistinės sistemos atveju. Tuo tarpu pasaulio-imperijos ir pasaulio-

¹⁵⁸ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 4-5.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 4; Wallerstein, I. *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis // Comparative Studies in Society and History*, 1974, vol. 16, p. 389-391.

¹⁶⁰ Wallerstein, I. *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System*, p. 391-392, 400-411.

ekonomikos atveju įmanoma pritaikyti tik supaprastintą dvinarį: branduolio-periferijos modelį.

Rusų istorikai M. Bargas ir J. Černiakas įvedė į marksistinę istoriografiją formacinio regiono sąvoką. Šie mokslininkai formacinį regioną supranta kaip tam tikros formacinės atmainos „nešėjo“ lokalizaciją erdvėje. Įsivedus šią sąvoką, Michailo Bargo (1915-1991) ir Jefimo Černiako (1923-) manymu, jau galima neapsiriboti visuotinio istorijos proceso skaidymu į visuomenines-ekonomines formacijas, nes atsiranda galimybė išskirti stadijas formacijų raidoje bei atsižvelgti ir įvertinti atskirų regionų ir šalių savitumus (formacijų variacijas erdvėje ir laike). Todėl taip suprantamas regionas vadintinas stadijiniu¹⁶¹.

Dabar norėtume pasvarstyti, ar ši sąvoka galėtų būti aktuali mūsų darbe. Pirmoji problema yra ta, kad tai *formacinis*-stadijinis regionas. Mes jau esame aukščiau apsibrėžę, kad formacijos kategorija mums nelabai paranki ir tinkama šio darbo kontekste, todėl vietoj jos ketiname vartoti gamybos būdo sąvoką. Vadinasi, griežtai žiūrint, jau vien todėl mums formacinio-stadijinio regiono sąvoka būtų nepriimtina. Tačiau, jei žiūrėtume lanksčiau, gal vis dėlto įmanoma šią rusų mokslininkų kategoriją kaip nors pritaikyti mūsų tyrimo reikmėms? Čia svarbiausia būtų nustatyti, koks būtų santykis tarp Bargo/Černiako vartojamos visuomeninės-ekonominės formacijos sąvokos ir gamybos būdo sąvokos, kaip mes jį apsibrėžėme. Reikia atkreipti dėmesį, kad M. Bargas linkęs aiškinti formacijos kategoriją dvejopai, t.y. kaip loginę ir istorinę kategoriją. Vienu atveju ji tik teorinė abstrakcija, kitu atveju ji užpildoma empiriniu turiniu.

Pasak M. Bargo, visuomeninė-ekonominė formacija, istorijos teorijos lygmenyje, apibrėžtina kaip erdvinis-laikinis kontinuumas, t.y. kaip nepertraukiama perėjimų iš laikinio į erdvinį ir atvirkščiai grandinė. Įvairovė erdvėje, t.y. regioniniai formaciškai tapačių visuomenių variantai, kaip tokie reiškiasi ir laike, bet jau kitu pagrindu, t.y. kaip kiekvienos formacijos įvairios

---

¹⁶¹ Барг, М. А., Черняк, Е. Б. *Регион как категория внутренней типологии классово-антагонистических формаций // Проблемы социально-экономических формаций*. Москва, 1975, с. 40-43.

raidos stadijos. Taigi, kitaip nei sociologams, istorikams rūpi „visuotinumą“ pažinti per jo realias apraiškas, t.y. aptikti jo daugialypumą (tai, kas „lokaliai istoriška“)¹⁶².

M. Bargas formaciją „istorijos visuotinumą“ lygmenyje suvokia kaip konkretaus reiškinių „grynumą“ matą, t.y. kaip lokalaus istoriško atvejo priartėjimo prie prieto tos rūšies proceso loginio modelio matą¹⁶³. Tuo būdu konkretaus formacinio tipo visuomenėje vykstančių procesų pagrindinės tendencijos giliausia esmė atskleidžiama, remiantis klasikiniu „pavyzdžiu“, kuris dėl savo brandumo ir išbaigtumo pilniau, gryniau ir reljefiškiau atskleidžia tą esmę savo konkrečiai istoriškai fiksuojamu funkcionavimu ir judėjimu. Šiame metode, pasak M. Bargo, slypi vienas iš fundamentalių marksistinio istorizmo pažinimo principų – „ribiškumo/maksimumo (*предельности*)“ principas¹⁶⁴. Kadangi kalbama apie istorinius reiškinius, tai kiekvienos antrinės formacijos atveju, kiekviename laikiniame pjūvyje, šalis ir regionus pagal formacinio proceso „grynumą“ (brandumo, išbaigtumo) laipsnį galima surikiuoti į tam tikrą eilę. Viena vertus, erdvinė-laikinė kiekvienos formacijos sklaida (visas tos pačios formacijos variacijų „spektas“), atsirandanti natūraliame istorijos procese, savo dinamikos perspektyvoje išreiškia judėjimą link „ribinės/maksimalios“ (gryniausios, klasikinės) formos, o žiūrint statiškai – kaip vidinių formacijos variantų įvairovės visuma nuo brandžiausių iki labiausiai neišplėtotų tų pačių procesų ir santykių formų. Kita vertus, pažinimo procese „ribos/maksimumo“ sąvoka tampa mokslinė idealizacija, kuri gali tarnauti kaip mintinis tikrovės judėjimo „matas“¹⁶⁵.

Tuo būdu, visuotinės istorijos raidos ritmą išreiškia „ribinis/maksimalus formacinis regionas“, kuris konkrečioje epochoje „įkūnija“ visuotinės istorijos „avangardą“, tuo tarpu visi kiti regionai, kurie priskirtini tai pačiai formacijai (o juo labiau ankstesnėms formacijoms) pagal savo santykį su

---

¹⁶² Барг, М. А. *Категории и методы исторической науки*. Москва, 1984, с. 39-40.

¹⁶³ Žr. *ibidem*, с. 40.

¹⁶⁴ *Ibidem*, с. 42.

¹⁶⁵ Žr. *Ibidem*, с. 42-43.

„ribiniu/maksimaliu regionu“ atitinkamai lokalizuojami visuotinės istorijos masto skalėje¹⁶⁶.

Vadinasi, M. Bargo formacijos sampratoje persipina ir abstrakcijos (idealo tipo), ir konkrečios istorinės visuomenės (ribinio/maksimalaus formacinio regiono) reikšmės. Tai mums nėra priimtina, nes gamybos būdą mes suvokiame tik kaip tam tikrą tipą, kuriam būdingi tam tikri požymiai.

J. Semionovas, analizuodamas sinchroninius visuomenių tarpusavio ryšius, yra įsivedęs istorinio pasaulio sąvoką. Mums reikėtų išsiaiškinti, ar ši sąvoka yra aktuali mūsų tyrimui. Pasak rusų teoretiko, nuo tam tikro visuotinės istorijos proceso etapo išryškėjo konkrečių visuomenių raidos netolygumas, įvairios visuomenės pagal savo raidos laipsnį atsidūrė ant skirtingų visuomeninių ekonominių formacijų pakopų. J. Semionovas sąvoka *istorinis pasaulis* apibūdina visumą socioistorinių organizmų (t.y. visuomenių), priskirtinų vienam tipui (formacijai), nepriklausomai nuo to, ar jie sudaro vieną sistemą ar ne¹⁶⁷.

Vadinasi, J. Semionovo istorinis pasaulis, skirtingai nei I. Wallersteino, yra grynai abstrakti (loginė) kategorija, kuri realiai neegzistuoja. Šiame tyrime tokia kategorija, kaip sinchroninės tipologijos instrumentas, mums yra nereikalinga.

Vadinasi, mums lieka dvi aktualios sinchroninės tipologijos sąvokos. Kaip jos mūsų tyrimui gali pasitarnauti, mes aptarsime 3 mūsų darbo teorinės dalies skyriuje.

---

¹⁶⁶ Žr. Ibidem, c. 57.

¹⁶⁷ Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, c. 254.

2.2. PAGRINDINIS TYRIMUI AKTUALIŲ MARKSISTINIŲ VISUOTINĖS ISTORIJOS RAIDOS TEORIJŲ „ASORTIMENTAS“

Kaip jau deklaravome įvade, šiame darbe pasirinkome marksistinių socialinės žmonijos raidos modeliavimo variantą. Tačiau šis postulatas yra nepakankamai apibrėžtas, nes historiografijoje galima aptikti pakankamai platų marksistinių teorijų „asortimentą“. Todėl teorinės dalies 2 ir 3 skyriuose norėtume mūsų pasirinkimą sukongretinti. Tai ketiname padaryti atlikdami šias procedūras:

1. pateikti principinę marksistinių visuotinės istorijos modelių klasifikaciją,
2. glaustai referuoti kiekvienos teorijų grupės esminius teiginius, atskleisti jų privalumus ir ribotumus,
3. išdėstyti pagrindines savo teorines prielaidas, atskleisti, kokiomis teorijomis jos paremtos ir pagrįsti, kodėl renkamės būtent tokią teorinę traktuotę.

2.2.1. TYRIMUI AKTUALIŲ MARKSISTINIŲ VISUOTINĖS ISTORIJOS MODELIŲ KLASIFIKACIJA

Šiuolaikiniai rusų istorikai teoretikai Dmitrijus Bondarenko (1968-), Andrejus Korotajevs (1961-) ir N. Kradinas, klasifikuodami visus galimus visuotinės istorijos modelius, iš viso skiria 4 teorijų grupes: dvi pagrindines – vienalinijinės raidos (evoliucionizmas; **1**) ir civilizacijų (**2**) bei dvi tarpines – sistemine pasaulio (world-system; **3**) ir daugialinijinės evoliucijos (**4**)¹⁶⁸.

Iš šių keturių grupių mums aktualios tik tos, kurios galėtų būti siejamos su marksizmu, todėl 2 grupė atkrepta. Toliau reikėtų atkreipti dėmesį, kad 1 ir 4 grupės teorijos nėra diametrialiai priešingos, o atvirkščiai – tiesiog alternatyvūs tos pačios evolucionistinės teorijų makrogrupės variantai. Todėl mes būtume linkę apjungti 1 ir 4 teorijų grupes. Kita vertus, ne visai norėtume sutikti su

---

¹⁶⁸ Бондаренко, Д. М., Коротаев, А. В., Крадин, Н. Н. *Введение: Социальная эволюция, альтернативы и номадизм // Кочевая альтернатива социальной эволюции*. Москва, 2002, с. 9.

aukščiau minėtais autoriais, kad sisteminė pasaulio teorija (ar jų konglomeratas) nusipelno savarankiškos teorijų grupės statuso. Šiuo atveju mums priimtinesnė atrodo kito rusų istorijos teoretiko J. Semionovo nuomonė, kad sisteminė pasaulio teorija yra tik viena iš priklausomybės teorijos variantų¹⁶⁹. Todėl manytume, kad 3 teorijų grupę reikėtų įvardinti kaip priklausomybės teorijas (žinoma, reikia atkreipti dėmesį, kad šiame kontekste būtent sisteminė pasaulio teorija globalizavo, t.y. pritaikė globaliam mastui priklausomybės teorijų teiginius; todėl šią teorijų grupę dar būtų galima įvardinti kaip globalios arba globalaus masto priklausomybės grupę). Kita vertus, nekelia abejonių, kad priklausomybės teorijų grupė turi būti savarankiškas marksistinių visuotinės istorijos teorijų klasifikacijos subjektas.

Taigi pakoregavę D. Bondarenkos, A. Korotajevio ir N. Kradino klasifikaciją bei pritaikę ją siauresnėms reikmėms, t.y. marksistinių teorijų tipologijai, gauname paprastą ir skaidrią dichotominę schemą¹⁷⁰:

1. Evoliucionistinės teorijos;
2. Globalaus masto priklausomybės teorijos.

Evoliucionistines teorijas dar galime apibūdinti kaip diachronines (laikines) ir endosociuminės („vidinės“), nes jose išryškinamos raidos tendencijos laikui bėgant, o kriterijai, kuriais remiantis išskiriamos evoliucijos pakopos, atspindi vidinę visuomenių raidą. Tuo tarpu globalaus masto priklausomybės teorijos dar apibūdinamos kaip sinchroninės (erdvinės) ir egzociuminės („išorinės“), nes jos visų pirma aiškina, kaip viename ar kitame chronologiniame pjūvyje funkcionuoja vieną sistemą sudarančių visuomenių ekonomikos. Taigi akcentuojami ryšiai ir santykiai tarp visuomenių (t.y. išoriniai).

Kaip pamename, evoliucionistinių teorijų grupė yra jungtinė (be to, mūsų tyrimui ji yra ir aktualiausia), todėl dar norėtume apsibrėžti jos vidinę/subgrupinę klasifikaciją. Čia išeities tašku vėl galėtume pasirinkti

---

¹⁶⁹ Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, с. 212-221; plg. *Dictionary of Marxist Thought*. Tiesa, įvairių priklausomybės teorijų šalininkai skiria tik dvi zonas (branduolys ir periferija), o pasaulio kaip sistemos teorijoje turime trinarę struktūrą: branduolys, pusiau periferija ir periferija.

¹⁷⁰ Autorius aiškiai suvokia, kad evoliucionistinės teorijos gali būti ir nemarksistinės, tačiau jos šiuo atveju taip pat yra „atsisiojamos“ kaip neaktualios šiam tyrimui.

beveik to paties rusų istorikų ansamblio (A. Korotajevs, N. Kradinas, V. Lynša) siūlomą socialinės evoliucijos teorijų schemą, kurią vėlgi sudaro 4 pogrupiai: vienalinijinė (a), dvilinijinė (b), daugialinijinė (c), nelinijinė (d)¹⁷¹.

Nelinijinės evoliucinės schemas, mūsų supratimu, nėra tiesiogiai sietinos su marksistine visuomenių raidos samprata, todėl šio pogrupio mes savo klasifikacijoje atsisakysime. Vadinasi, galiausiai mes turime tokią šiam tyrimui aktualią klasifikaciją, kuria toliau ir vadovausimės:

1. Evoliucionistinės teorijos:
  - a. Vienalinijinės,
  - b. Dvilinijinės,
  - c. Daugialinijinės;
2. Globalaus masto priklausomybės teorijos.

2.2.2. EVOLIUCIONISTINĖS („ENDOSOCIUMINĖS“) MARKSISTINĖS TEORIJS

2.2.2.1. Bendrieji marksistinės evoliucionistinės visuotinės istorijos teorijos teiginiai

Pirmiausia norėtume lakoniškai išdėstyti bendriausius marksistinės evoliucionistinės teorijos teiginius, o po to galėsime pereiti prie įvairių jos traktuotės variantų vienalinijinių, dvilinijų ir daugialinijų modelių šalininkų tekstuose.

Kaip pats istorinio materializmo pradininkas K. Marxas suvokė žmonijos socioekonominės raidos esmę, geriausiai parodo jo klasikinė ištrauka iš pratarinės „Dėl politinės ekonomijos kritikos“: „Visuomeninėje savo gyvenimo gamyboje žmonės sueina į tam tikrus, būtinus, nuo jų valios nepriklausančius santykius – gamybinius santykius, kurie atitinka tam tikrą jų materialinių gamybinių jėgų išsivystymo pakopą. Tų gamybinių santykių visuma sudaro ekonominę visuomenės struktūrą, realiąją bazę, ant kurios stūkso juridinis ir politinis antstatas ir kurią atitinka tam tikros visuomenės sąmonės formos.

---

¹⁷¹ Коротаев, А. В., Крадин, Н. Н., Лынша, В. А. *Альтернативы социальной эволюции (вводные замечания)* // *Альтернативные пути к цивилизации*. Москва, 2000, с. 24-83.

Materialinio gyvenimo gamybos būdas sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo procesus apskritai. Ne žmonių sąmonė nulemia būtį, bet, atvirkščiai, jų visuomeninė būtis nulemia jų sąmonę. Tam tikroje savo išsivystymo pakopoje visuomenės materialinės gamybinės jėgos ima prieštarauti esamiems gamybiniams santykiams, arba – tai yra tik jų juridinė išraiška – nuosavybės santykiams, kurių viduje jos ligi tol vystėsi. Iš gamybinių jėgų vystymosi formų tie santykiai virsta jų pančiais. Tuomet ateina socialinės revoliucijos epocha. Ekonominiam pagrindui pasikeitus, greičiau ar lėčiau vyksta perversmas visame milžiniškame antstate. [...] Azijinis, antikinis, feodalinis ir šių laikų buržuazinis gamybos būdai bendrais bruožais gali būti pavadinti pažangiomis ekonominės visuomeninės formacijos epochomis. Buržuaziniai gamybiniai santykiai tai – paskutinė antagonistinė visuomeninio gamybinio proceso forma, antagonistinė ne individualinio antagonizmo prasme, bet iš individų visuomeninių gyvenimo sąlygų kylančio antagonizmo prasme; tačiau buržuazinės visuomenės gelmėse besivystančios gamybinės jėgos drauge sukuria materialines sąlygas šiam antagonizmui išspręsti. Todėl šia visuomenės formacija pasibaigia žmonių visuomenės priešistorija“¹⁷².

Pateikta marksizmo pradininko citata pakankamai informatyvi ir iškalbinga, todėl nereikalauja daug komentarų, tad norėtume atkreipti dėmesį tik į porą svarbių momentų.

Pirma, nepaisant to, kad K. Marxas tarsį apibendrintai pateiktoje citatoje kalba apie „socialinės revoliucijos epochą“, vis dėlto, išskyrus feodalizmo transformaciją į kapitalizmą, visais kitais atvejais gamybos būdų kaitos proceso aiškinimas yra sudėtingesnis, jo neįmanoma suvesti į klasių kovą akivaizdžiausiu, t.y. revoliuciniu pavidalu¹⁷³. Vis dėlto tai nereiškia, kad visuomeniniai santykiai kitose istorinėse epochose yra mažiau reikšmingi ar socialiniai prieštaravimai nėra mažiau aštrūs.

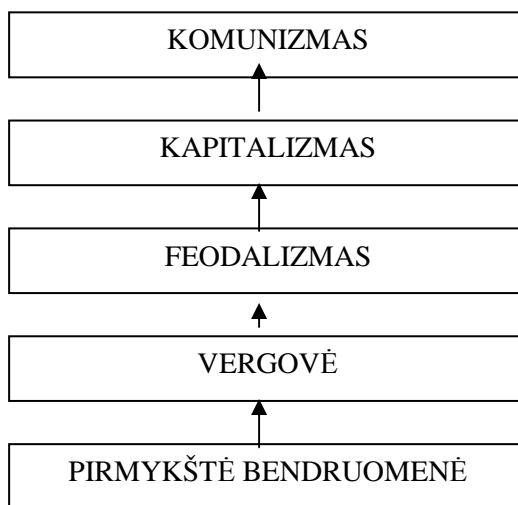
¹⁷² Marksas, K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarinė, p. 303-305.

¹⁷³ Плг. Плеханов, Г. В. *Основные вопросы марксизма*. 2-е изд. Москва, 1922, с. 54, dar žr. Поршнев, Б. Ф. *Роль социальных революций в смене формаций // Проблемы социально-экономических формаций: историко-типологические исследования*. Москва, 1975, с. 25-39, idem, *Роль борьбы народных масс в истории феодального общества // Поршнев, Б. Ф. Феодализм и народные массы*. Москва, 1964, с. 207-506.

Antra, išoriniai veiksniai, kurie pateiktoje citatoje nėra minimi, dažnai daro didelę, o kai kada ir lemiamą reikšmę kai kurių visuomenių socialinei raidai (pvz., barbarų ir antikos sintezės atvejis).

2.2.2.2. Vienalijiniai modeliai

Pats K. Marxas, kaip rodo aukščiau pateikta jo citata, traktavo gamybos būdų kaitą kaip žmonijos pažangios raidos epochų kaitą. Tačiau iš marksizmo pradininkų tekstų visumos neišplaukia tiesmuka vienareikšmė vienalinijinė visuotinės istorijos raidos schema¹⁷⁴. Nepaisant to, remiantis daugiausia „Komunistų partijos manifestu“, tarp marksizmo pasekėjų (tiek praktikų, tiek teoretikų) vienalijinės evoliucijos samprata išivyravo jau nuo II komunistų internacionalo laikų (t.y. XIX a. pabaigos). Klasikiniu pavidalu šią schemą sudarė 5 visuotinės raidos stadijos (gamybos būdai, o sovietinėje historiografijoje vyravo terminas socioekonominės formacijos):

Ši ortodoksali schema XX a. historiografijoje vyravo ne tik tarp komunistinių šalių, bet buvo labai populiari ir tarp Vakarų istorikų bei gretimų disciplinų mokslininkų¹⁷⁵. Vienalinijinės schemos adeptų manymu, visos pasaulio visuomenės rutuliojasi pagal tą pačią schemą, todėl ji yra ir universali

¹⁷⁴ Išsamiau apie tai žr. Melotti, U. *Marx and the Third World*, Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych*, Семенов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства, idem, Философия истории.*

¹⁷⁵ Žr. Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 8-12.

skalė, pagal kurią vertinama bet kurios visuomenės raidos būklė. Vienintelis galimas nukrypimas: kai kurios šalys savo raidoje gali kurią nors pakopą praleisti („peršokti“).

Vadinamojo neovienalinijinio modelio šalininkai (remiantis U. Melotti terminologija) klasikinę penkianarę schemą papildė viena (azijiniu gamybos būdu), o kai kuriais atvejais keliomis pakopomis (atskirtas klasikinis gamybos būdas nuo vergovinio, dar pridėtas germaniškasis gamybos būdas)¹⁷⁶, o kai kuriais atvejais, priešingai, pakopų skaičius buvo sumažintas¹⁷⁷. Tuo atveju, kai pakopų seka buvo papildyta, azijinis gamybos būdas buvo traktuojamas kaip ankstyviausia eksploatacija paremta žmonijos raidos pakopa. Tačiau visais atvejais nebuvo atsisakyta schemos universalumo, pritaikomumo bet kuriai visuomenei principo.

Vienalinijiniai marksistiniai modeliai išliko populiarūs ir XX a. pabaigoje. Tarp jų minėtinos Johno Haldono ir egiptiečių ekonomisto Samiro Amino (1931-) tributarinio gamybos būdo koncepcijos¹⁷⁸.

2.2.2.3. Dvilinijiniai modeliai

Marksistiniai dvilinijiniai visuotinės istorijos modeliai paremti Rytų ir Vakarų dichotomijos teze. Šios koncepcijos šalininkų manymu, Vakarų visuomenių socioekonominė raida nuo tam tikro laikotarpio ėmė iš principo skirtis nuo Rytų visuomenių raidos. Pastarosios evoliucionavo iki azijinio gamybos būdo, kuris vyravo iki pat XIX a. imtinai, kai dėl kolonializmo poveikio prasidėjo šių visuomenių modernizacija ir vienur daugiau, kitur mažiau sėkmingai vyko transformacija į kapitalizmą. Tuo tarpu Vakarų visuomenių kaitai būdinga dinamiškesnė raida ir gamybos būdų kaita.

Rytų visuomenių raidos savitumo ir azijinio gamybos būdo idėją savo tekstuose kėlė patys marksizmo pradininkai. Išsamiausiai ji plėtota K. Markso

---

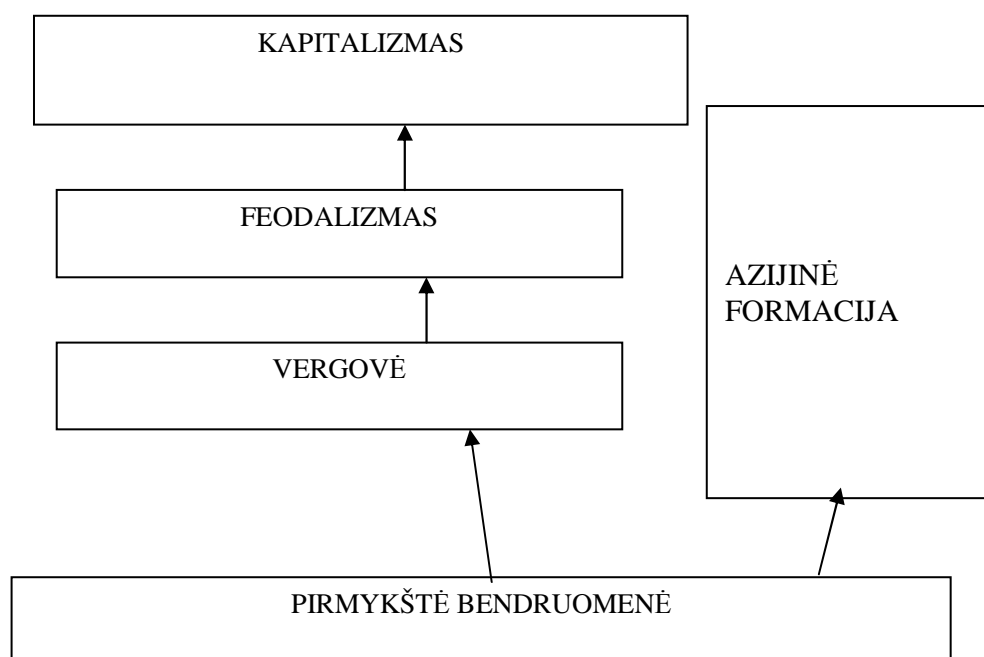
¹⁷⁶ Žr. *ibidem*, p. 14-18.

¹⁷⁷ Žr. Шемякин, Я. Г. *Проблема цивилизации в советской научной литературе 60–80-х годов // История СССР*. 1991. № 5, с. 89.

¹⁷⁸ Plačiau žr. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*.

rankraštiniuose 1857-1858 m. tekstuose¹⁷⁹. Šios idėjos, kaip rodo kai kurios užuominos vėlesniuose tekstuose, marksizmo klasikams neatsisakė ir vėliau¹⁸⁰.

Pirmasis bilinijnį (dichotominį Rytų/Vakarų) visuotinės istorijos modelį nuosekliau suformulavo **Georgijus Plechanovas** (1856-1918), kuris laikėsi požiūrio, kad po pirmąsios bendruomeninės formacijos etapo žmonijos raida išsišakoja dviem kryptimis. Azijinis gamybos būdas ir vergovė (pastarąją vėliau keičia feodalizmas, kapitalizmas) sinchroniškai koegzistuoja, bet tai – iš esmės skirtingi socialinės-ekonominės raidos būdai¹⁸¹. Toliau pavaizduota G. Plechanovo modelio grafinė schema:

XX amžiuje kelis kartus vyko intensyvios diskusijos dėl azijinio gamybos būdo koncepcijos pagrįstumo tiek sovietinėje, tiek kitų komunistinių šalių, tiek ir Vakarų istoriografijoje¹⁸². Labai garsi ir itin daug kritikos sulaukusi buvo

¹⁷⁹ Marx, K. *Pre-capitalist Economic Formations* arba Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству* // Маркс, К. *Экономические рукописи 1857-1861 гг.*, с. 466-514.

¹⁸⁰ P vz., žr. Engels, F. *On social relations in Russia* (publikuota 1875) // <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1874/refugee-literature/ch05.htm> (žiūrėta 2009-04-24); plg. Никифоров, В. Н. *Восток и всемирная история*. Москва, 1975, с. 113-149.

¹⁸¹ Плеханов, Г. В. *Основные вопросы марксизма*, с. 54-55; Plg. Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 12, plg. Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych*, s. 104-119, Никифоров, В. Н. *Восток и всемирная история*, с. 158-159.

¹⁸² Išsamiau žr. Melotti, U. *Marx and the Third World*, Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych*, Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*.

6-jame praėjusio amžiaus dešimtmetyje suformuluota **Karlo Wittfogelio** (1896-1988)¹⁸³ hidraulinių visuomenių koncepcija, kuri taip pat rėmėsi bilinišniu visuotinės istorijos modeliu¹⁸⁴.

Į vadinamąjį II diskusijų dėl azijinio gamybos būdo turą (6-jame – 8-jame dešimtmečiuose) aktyviai įsijungė ir rumunų istorikai, sociologai ir filosofai (Ion Banu, Henris H. Stahlis, Mironas Constantinescu ir kt.). Originaliausią koncepciją sukūrė **H. H. Stahlis**. Šis rumunų mokslininkas skyrė 5 fundamentalias „klasikines“ formacijas (pirmykštę bendruomeninę, vergovinę, feodalizmą, kapitalizmą, socializmą)¹⁸⁵. Toliau plėtodamas savo idėjas pagrindiniame teoriniame veikale fundamentalių formacijų sąrašą jis papildė ir rytietiška despotija (t.y. azijinio gamybos būdo atitikmeniu)¹⁸⁶.

H. Stahlis kritikavo deterministinę formacijų evoliucijos schemą, t.y. kad visos visuomenės neišvengiamai juda magistraliniu keliu link kapitalizmo¹⁸⁷. Pavyzdžiui, jo manymu, nors feodalizmas yra chronologiškai ankstyvesnis už kapitalizmą, tai savaime nereiškia, kad jis yra prieškapitalistinis, t.y. kad feodalinė formacija neišvengiamai visais atvejais evoliucionuos į kapitalizmą¹⁸⁸. Tik tam tikrame pasaulio regione (Vakarų Europoje), susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, kurios yra esą išorinės feodalizmo formacijos atžvilgiu (pramonės revoliucija, kolonijinė politika, pirminis kapitalo kaupimas), feodalinės visuomenės virsta kapitalistinėmis¹⁸⁹. Pasak H. H. Stahlio, egzistuoja alternatyvūs socialinės evoliucijos keliai¹⁹⁰, todėl, norint adekvačiai iš istorinio materializmo pozicijų interpretuoti socialinę istoriją, kiekvienu atveju dera detaliai tirti techninius gamybos procesus,

---

¹⁸³ Wittfogel, K. A. *Oriental despotism; a comparative study of total power*. Yale University Press, 1957.

¹⁸⁴ Plačiau žr. Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych*, s. 172-180.

¹⁸⁵ Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 26.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 191.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 52-56.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 190.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 51.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 56-58.

skiriant juos nuo gamybos santykių, kurie apima įvairius eksploatacijos būdus, t.y. egzistuojančio pridėtinio produkto nusavinimo būdus¹⁹¹.

Šalia jau minėtų 6 „fundamentalių“¹⁹² rumunų mokslininkas išskyrė dar ir tributalinę formaciją (orînduirea tributale), kurią jis traktavo kaip „fundamentalios“ azijinės (rytietiškos) despotinės formacijos variantą¹⁹³. Rytietiška despotija skiriasi nuo tribotalizmo pirmiausia tuo, kad valstybė pirmuoju atveju kur kas labiau kišasi į tiesioginių gamintojų gyvenimą, t.y. organizuoja stambaus masto viešuosius darbus (visų pirma irigacijos sistemos sukūrimo ir palaikymo). Šiuo atveju valstybė todėl ir įgauna despotijos pobūdį¹⁹⁴. Kita vertus, abiem atvejais tiesioginių gamintojų bendruomenės yra eksploatuojamos visų pirma imant duoklę¹⁹⁵. Tai ir esąs bruožas, siejantis abu formacinius tipus. Kita vertus, tribotalizmo atveju tiesioginių gamintojų bendruomenės valstybė (valdovas) kur kas mažiau kontroliuoja. Tai esąs pagrindinis skirtumas tarp tribotalizmo ir rytietiškos despotijos.

Nepaisant H. H. Stahlio pabrėžtinai kritikuojamo deterministinio vienalinijinio socialinės evoliucijos modelio, rumunų mokslininko argumentacija iš esmės buvo nukreipta tik jo savitai viduramžių Valachijos ir Moldovos visuomenių tipologinei koncepcijai (tribotalizmo) paremti ir iš esmės neperžengė bilinijinio modelio rėmų.

Su tam tikromis išlygomis prie dviliniujinių marksistinių modelių būtų galima priskirti ir moldavų medievisto **P. Sovetovo** *feodalizmo tipologinės eilės* koncepciją (nors pats istorikas, kaip jau minėta, griežtai neigė azijinio gamybos būdo koncepcijos pagrįstumą ir savo koncepciją jai priešino). Nors griežtai žiūrint, P. Sovetovas neperžengė sovietmečio epochai privalomojo istorinio materializmo ribų (t.y. neatsisakė visuotinės penkianarės raidos pakopų schemas), tačiau, mūsų manymu, šis istorikas vienintelis moldavų istoriografijoje bandė kiek įmanoma kūrybiškiau spręsti XIV–XVIII a.

---

¹⁹¹ Stahl, H. H. *Probleme confuze în istoria socială a României*, p. 58.

¹⁹² T.y. pirmykštės bendruomeninės, vergovinės, feodalizmo, kapitalizmo, socializmo bei rytietiškos despotijos/azijinio gamybos būdo.

¹⁹³ Stahl H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 191.

¹⁹⁴ Ibidem, p. 156-159.

¹⁹⁵ Ibidem, p. 159-160.

Moldovos ir Valachijos visuomenių formacinės charakteristikos klausimą.

P. Sovetovas, daugiausia remdamasis L. Čerepnino nuostatomis, savo feodalizmo tipologinę skalę apibrėžia dviem priešingais „išgrynintais“ (idealiaisiais) sociologiniais tipais: *vakarų* ir *rytų* feodalizmas¹⁹⁶. Pagrindinis kriterijus, kuriuo remiantis apibūdinami feodalizmo tipai, yra nuosavybės santykių pobūdis. Vakarų feodalizmo atveju vyrauja privatūs (senjoriniai-tėvoniniai), rytų feodalizmo – valstybiniai nuosavybės santykiai. Todėl kitame savo tekste P. Sovetovas minėtus du priešingus savo tipologizacijos poliūs vadina atitinkamai *privatininkiškas* (частновладельческий) ir *valstybinis* feodalizmas¹⁹⁷ (disertacijoje toliau vartosime šią terminų porą kaip aiškesnę). Istorinėje tikrovėje idealieji tipai neegzistuoja: kiekvienu konkrečiu atveju turime „negrynąjį“ tipą, kuriame vienokiomis ar kitokiomis proporcijomis koegzistuoja abiejų tipų požymiai. Plėtodamas *valstybinio feodalizmo* sampratą (patį terminą P. Sovetovas teigė perėmęs iš Vladimiro Lenino) moldavų istorikas išskiria 3 potipius: 1) vadinamoji grynoji forma: valstybė – aukščiausia žemės savininkė (верховный собственник земли) ir tuo pačiu suverenė, renta ir mokestis sutampa, privati žemės nuosavybė neegzistuoja (pvz., Osmanų imperija ir tiesiogiai į ją inkorporuotos Pietryčių Europos šalys)¹⁹⁸; 2) derinimo atvejis, kai valstybiniai ekonominiai nuosavybės ir eksploatacijos santykiai užsikloja (наслаиваются) ant anksčiau buvusių privačių žemių (tiek ekonomine, tiek juridine prasme). Kai kuriais atvejais valstybės nuosavybės ir eksploataciniai santykiai tiek „suknežindavo“ („подавляли“) privačius, kad tapdavo vyraujantys ir daug kartų juos pranokdavo (pvz., Vakarų Europa XIV–XVI a., Moldova ir Valachija XVI a. pabaigoje –XVIII a., Rusija XVI a. viduryje – XVIII a. pradžioje); 3) derinimo

¹⁹⁶ Советов, П. В. *Типологические аспекты молдавского феодализма*, с. 126-128.

¹⁹⁷ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 77.

¹⁹⁸ Čia P. Sovetovas remiasi [kopiruota ir gana painia] K. Markso „Kapitalo“ citata: Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 81; taip pat: idem, *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 51-52 (kur pateikta ilgesnė ir nuoseklesnė K. Markso citata). Svarbu pažymėti, kad pastarojo savo teksto išnašose P. Sovetovas nurodo, jog ši feodalizmo forma išivyravo Pietryčių Europos šalyse, kada jos buvo prijungtos prie Osmanų imperijos (P. Sovetovas remiasi Иванов Н. А. *О типологических особенностях арабо-османского феодализма // Типы общественных отношений на Востоке в средние века*. Москва, 1982, с. 133-149).

atvejis, kai po valstybinių nuosavybės santykių (ne tik ekonomine, bet ir juridine prasme) priedanga plėtojosi privatūs (pvz., Bizantija, Indija, vėlyvesnė Pietryčių Europos šalių raidos stadija Osmanų imeprijos sudėtyje ir kt.)¹⁹⁹.

P. Sovietovo manymu, konkrečioje šalyje ar regione ne visada vyrauja tas pats feodalizmo tipas: kuriame nors istorinės raidos etape dėl vidinių ar išorinių veiksnių gali įvykti „tipologiniai postūmiai“ (типологические сдвиги)²⁰⁰.

Toliau vaizdumo sumetimais norėtume šiek tiek plačiau apsistoti ties P. Sovietovo koncepcijos pritaikymu Moldovos atvejo interpretacijai. XIV a. viduryje susikūrus Moldovos valstybei, pasak P. Sovietovo, lygiagrečiai formavosi ir aukščiausia visos žemės nuosavybė. Moldovos teritorija XIV a. antroje pusėje sparčiai plėtėsi, kartu plėsdama ir valstybinės žemės fondą. Tuo tarpu tėvonijos tik pradėjo klostytis. XIV–XV a. sandūroje aukščiausia žemės nuosavybė susiliejo su valstybės suverentitetu (valstybę reprezentavo *gospodarius*). Tuo tarpu visa kaimo bendruomenės²⁰¹ žemė tapo uždaru kolektyviniu skirtiniu sklypu (надел). Toks bendruomenės žemių statusas išliko per visus moldaviškuosius viduramžius²⁰². P. Sovietovas šį Moldovos istorijos laikotarpį lygina su Rusios ir pabrėžia, kad bendruomeninių žemių „suvalstybinimo“ („огосударствление“) ir „sukunigaikštinimo“ („окняжение“) procesas skyrėsi tarp šių dviejų šalių ta prasme, kad Rusioje išryškėjo skirtumas tarp kunigaikščių domeno ir suvalstybtų žemių, o Moldovoje šios žemės susiliejo į vieną kategoriją – *gospodariaus* žemes (господарские земли). Moldovoje vyrauja valstybinė eksploatacijos forma duoklės, natūrinių ir darbo prievolių pavidalu. Besiformuojančiose negausiose tėvonijose sodiečiai²⁰³ taip pat mokėjo duokles ir valdovo išlaikytiniams

---

¹⁹⁹ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 81, idem, *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 51-52.

²⁰⁰ Советов, П. В. *Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах о вступлении в подданство России, Польши и Австрии)*, с. 125.

²⁰¹ P. Sovietovas ją vadino kaimynine (соседская община).

²⁰² „Viduramžius“ P. Sovietovas aiškiai sieja su feodalizmo kaip formacijos gyvavimo laikotarpiu (t.y. Moldovos atveju iki XIX a.)

²⁰³ Manytume, kad lietuvių kalboje būtent ši sąvoka yra tinkamesnė kalbant apie Moldovos (ir Valachijos) XIV–XVI a. socialinę tikrovę dėl dviejų priežasčių: 1) sąvoka „valstietis“ lietuvių kalboje

(кормленщики; t.y. žemvaldžiams). Šią eksploatacijos formą P. Sovetovas traktuoja kaip valstybinę-korporacinę feodalinę, t.y. gospodarius, jo tarnybinis aparatas ir išlaikytinai (кормленщики) derino gospodariaus nuosavybės realizacijos teisę tiek su valstybinėmis prievolėmis, tiek su senjorine renta. Apibūdinęs XIV a. antrosios pusės Moldovą pagal reikiamus parametrus P. Sovetovas daro išvadą, kad ją nurodytuoju laikotarpiu galima priskirti pirmajam *valstybinio feodalizmo* tipui (t.y. iš esmės grynuoju pavidalu)²⁰⁴.

XV a., P. Sovetovo manymu, padėtis iš esmės pasikeitė, nes gospodariaus žemės perėjo į privačią pasaulietinių ir bažnytinių feodalų nuosavybę. P. Sovetovo duomenimis, procentinė išraiška tarp privačios ir gospodariaus žemėvaldos XV a. viduryje buvo apie 90 ir apie 6%²⁰⁵. Tai, kad tėvoninė žemėvalda apėmė beveik visą šalį, P. Sovetovas laiko brandaus feodalizmo požymiu (feodalizmo į plotį [вширь] plėtotė). Kita vertus, moldavų istorikas atkreipia dėmesį, kad tėvoninių-senjorinių feodalinių santykių plėtra gilyn (вглубь) vyko gana vangiai: tik dvasiniai feodalai turėjo mokestinį ir teisminį imunitetą, beveik visi sodiečiai buvo šaukiami į kariuomenę (vadinamoji „большое войско“, sušaukiama ypatingais atvejais). Taigi valstybinės-korporacinės eksploatacijos formos darosi antraeilės, tačiau išlieka reikšmingos (turint omenyje pasaulietines tėvonijas). Pasak P. Sovetovo, Moldovos feodalizmas šiuo laikotarpiu tipologinėje eilėje lėtai judėjo nuo valstybinės prie privatininkiškos formos, tačiau pagal savo formų išbaigtumą jis nespėjo pasiekti to raidos lygio, kokį jis įgijo daugelyje šalių (nuo Vakarų Europos iki

---

apibūdina asmenį, iš esmės besiverčiantį žemdirbyste (žr. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* / vyr. red. S. Keinys. 4-asis leid. Vilnius, 2000), tuo tarpu gyvulininkystė Moldovoje (ir Valachijoje) aptariamam laikotarpiu buvo svarbesnė ūkio šaka, nei žemdirbystė; būtent jai buvo subordinuotas žemės ūkio darbų ciklas (žr. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.) // Славяно-волошские связи*. Кишинёв, 1978, с. 78, *История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.)*. Кишинёв, 1976, с. 222-250); 2) sąvoka „sodietis“ lietuvių kalboje turi „neišdalinto kaimo gyventojų“ konotaciją (žr. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*), todėl šia prasme tai irgi adekvačiau Moldovos (ir Valachijos) istorinei socioekonomicinei tikrovei. Pats P. Sovetovas vartoja terminą „крестьяне“, kuris rusų kalboje turi platesnį semantinį lauką, nei lietuvių „valstietis“.

²⁰⁴ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 83-84, idem, *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 53-55.

²⁰⁵ Idem, *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54; idem, *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 84.

Rusijos)²⁰⁶. Moldovai galutinai patekus į Osmanų imperijos priklausomybę senjorinės-tėvoninės nuosavybės ir eksploatacijos formos buvo užkonservuotos, o XVII–XVIII a. jas užgožė valstybinė Osmanų eksploatacijos forma²⁰⁷.

XX a. pabaigoje į diskusiją dėl azijinio gamybos būdo ir bilinijinių marksistinių visuotinės istorijos modelių pagrįstumo įsitraukė taip pat ir lietuvių istorikai E. Gudavičius bei A. Bumblauskas²⁰⁸. Plačiau minėtus klausimus nagrinėjo **E. Gudavičius**. Čia mes trumpai priminsime pagrindinius jo koncepcijos teiginius.

E. Gudavičius yra ryškiausias dviliniinio modelio šalininkas lietuvių istoriografijoje. Jis skiria du žmonijos (ar civilizacijų) istorinės raidos kelius: pagrindinį ir šalutinį (išimtinį). Visų pagrindinio kelio civilizacijų gamybinė ląstelė buvo bendruomenė, o jas valdė despotinė struktūra, įkūnijama sudievinto monarcho ar žynių kolegijos vadovaujamo administracinio mechanizmo. Civilizacijos, besirutuliojančios šiuo raidos keliu, apėmė vis naujus Žemės rutulio plotus, bet iki tam tikro laiko visur jų visuomeninė struktūra buvo ta pati – bendruomeninė despotinė. Tai azijinio gamybos būdo tipo visuomenės.

Tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje atsirado išimčių. Pirmoji tokia išimtis buvo posthomerinė Graikija, kur „bendruomenė išsiplovė“, gimė individualus vergovinis ūkis ir poliai. Graikijos raida buvo intensyvi, ji pagimdė vergovinę demokratiją su pilietybe ir asmens teisių kompleksu. Tai buvo atskiro tako atsišakojimas iš bendrojo žmonijos istorijos vieškelio (šalutinis kelias). Graikijos takas išaugo į platų Romos vieškelį, bet tai vis dar buvo žmonijos mažumos kelias. Kritus Romai antikinis raidos kelias nutrūko. Vis dėlto Romos griuvėsiai buvo „radioaktyvūs“: jie paveikė juos užplūdusius barbarus ir gimė alodinė žemės nuosavybė. Tai, E. Gudavičiaus manymu, yra naujas kokybinis poslinkis: atsirado individualus gamintojas, valdantis

---

²⁰⁶ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 84-85.

²⁰⁷ Ibidem, с. 85.

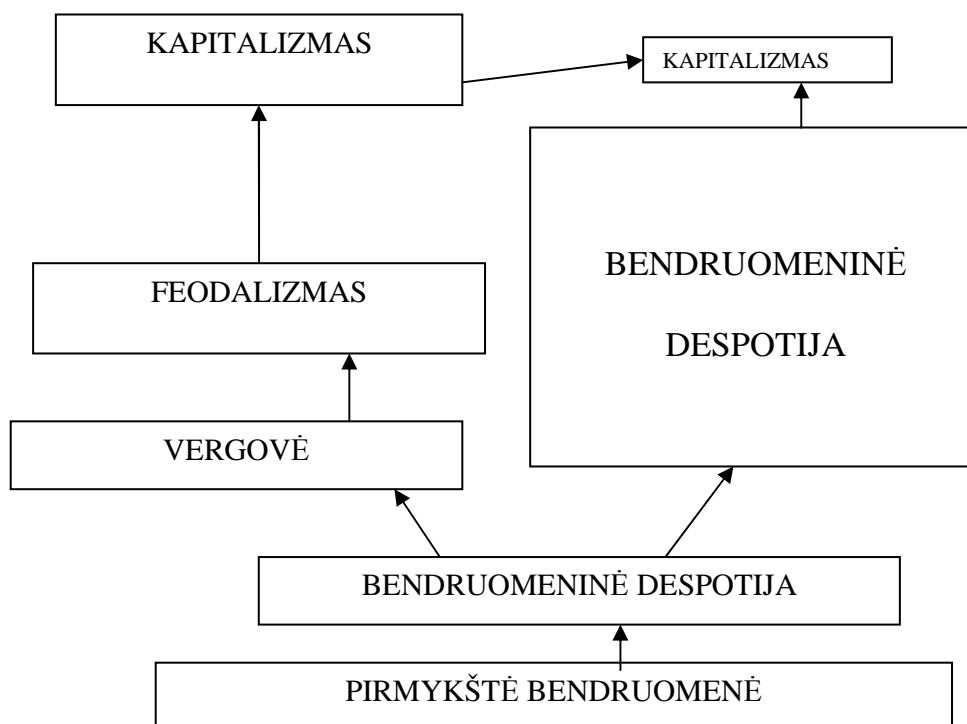
²⁰⁸ Bumblauskas, A. *Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje?*

individualų ūkį. Pastarasis ir tapo viduramžių Europos socialinės organizacijos – feodalizmo – pagrindu. Tokiu būdu išimtinės raidos kelias atsinaujino ir prasitęsė nauja kokybe. Vakarų civilizacija vystėsi veikiant iniciatyvai iš apačios, o ne komandai iš viršaus, kaip ekstensyvios raidos (t.y. pagrindinio kelio) civilizacijose. Valdantysis Vakarų civilizacijos elitas organizavo ne darbą, o greičiau pridėtinio produkto, gauto iš individualaus darbo, nusavinimą. Todėl Vakarų ekonominis ir technologinis augimas viduramžiais pasiekė iki tol neregėtą spartą.

Apibendrintai interpretuojant visuotinės istorijos procesą, remiantis E. Gudavičiaus dviejų kelių (pagrindinio ir šalutinio) koncepcija, būtų galima konstatuoti, kad dauguma civilizacijų vystėsi pagal pagrindinio kelio scenarijų, t.y. iki esminio europietiškojo kolonializmo poveikio XIX-XX a. ir jo sukeltų struktūrinių transformacijų buvo azijinio gamybos būdo stadijoje²⁰⁹. Jeigu pasinaudotume S. Huntingtono išskirtų šių laikų didžiųjų civilizacijų rinkiniu, tai išimtis sudarytų tik Vakarų (po posthumerinės Graikijos, atsinaujinusi ankstyvaisiais viduramžiais germanams perėmus ir įgyvendinus individualios nuosavybės idėją iš romėnų) ir Japonijos civilizacijos, kur feodalizmas su individualia nuosavybe susiklostė savarankiškai. Žemiau esančioje schemoje grafiškai pavaizduotas E. Gudavičiaus visuotinės istorijos raidos modelis:

---

²⁰⁹ Plačiau žr. Gudavičius, E. *Lietuvos kelias į pasaulio istoriją*, Manusadžianas, P. E. *Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija*.

Vis dėlto reikėtų turėti omenyje, kad svarstydamas Bizantijos ar Rusijos raidos savitumus E. Gudavičius yra išsakęs teiginių, kurie jeigu negriauna, tai bent komplikuoja jo dviliniinį modelį. Tai vadinamoji pusiau feodalizmo hipotezė²¹⁰. Ši hipotezė artina E. Gudavičiaus visuotinės istorijos raidos modelį prie daugialinišinių.

Nors pats terminas *azijinis gamybos būdas* bent jau Vakarų istoriografijoje buvo sukritikuotas ir iš esmės atmestas, bet pačios alternatyvios socioekonominės raidos idėjos neatsisakyta²¹¹.

2.2.2.4. Daugialinišiniai modeliai

Daugialinišinio marksistinio visuotinės istorijos raidos modelio užuomazgas galima rasti taip pat pačių marksizmo pradininkų veikaluose, labiausiai tai išplėtotą jau minėtuose **K. Marxo** 1857-1858 m. rankraštiniuose tekstuose, o konkrečiau skirsnyje, skirtame ikikapitalistinėms gamybos formoms²¹². Minėtame tekste K. Marxas skiria keturis bendruomenių tipus: azijinę, antikinę, germanišką ir slavišką. Tai tarsi implikuoja skirtingus

²¹⁰ Žr. Manusadžianas, P. *Op. cit.*, p. 450-451.

²¹¹ Žr., pvz., C. Wickhamo tekstus.

²¹² Marx, K. *Pre-capitalist Economic Formations* arba Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*.

atitinkamų visuomenių raidos: transformacijos į klasinę visuomenę kelius. Tos visuomenės, kur vyrauja azijietiško tipo bendruomenės, evoliucionuoja į azijinį gamybos būdą, ten, kur vyrauja antikinės – į antikinį/vergovinį, germaniškos – į feodalinį. Reikia atkreipti dėmesį, kad slaviškasis bendruomenių variantas, nors ir aiškiai skiriamas šalia kitų trijų, tačiau jo būdingi bruožai nėra pakankamai aiškiai apibūdinti. Iš randamų užuominų galima daryti prielaidą, kad K. Marxas laikė slaviškas bendruomenes artimomis azijinėms (slaviškos bendruomenės iš viso paminėtos vos kelis kartus, vieną kartą – kartu su rumunų protėvių bendruomenėmis²¹³).

Būtent K. Marxo suformuluotą bendruomenių tipologiją laikydami atspirties tašku XX amžiaus marksistinių pažiūrų istorikai, istorijos sociologai ir antropologai kūrė savo daugialinijinius žmonijos socioekonominės raidos modelius²¹⁴.

Vieną iš multilinjinių žmonijos raidos schemų XX a. 7-ajame dešimtmetyje suformulavo rusų istorikai **Leonidas Vasiljevas** (1930-) ir **Josifas Stučevskis** (1927-1989)²¹⁵. Šių istorikų manymu, ikikapitalistinė žmonijos raida vyko pagal vieną iš trijų modelių: visuomenės, peržengusios pirmykštės bendruomeninės formacijos ribas, įžengdavo į AGB, vergovės arba feodalizmo formacijos stadiją²¹⁶. Skirtingas raidos kryptis nulėmė ištakų įvairovė – skirtingų tipų bendruomenės. Pasak minėtų autorių, germanų ir joms esą struktūriškai artimų slavų (visiškai dirbtinis pritempimas!²¹⁷) bendruomenių areale klostėsi feodalizmas, antikinės bendruomenės pagimdė vergovinę formaciją, o kitur esą susiklostė azijinės bendruomenės, kurios ilgainiui suformavo AGB²¹⁸. Feodalizmo formacijoje glūdėjo didžiausia progresyvios raidos potenciala – savaiminė kapitalizmo genezė. Pagal AGB

²¹³ Marx K. *Pre-capitalist Economic Formations*, p. 70, 88, 95, plg. Маркс К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 469, 485, 491.

²¹⁴ Žr., pvz., Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 25.

²¹⁵ Васильев, Л. С., Стучевский, И. А. *Три модели возникновения и эволюций докапиталистических обществ (к проблеме азиатского способа производства) // Вопросы истории*. 1966, № 5, с. 77-90.

²¹⁶ Ibidem, с. 88-89.

²¹⁷ Plg. Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 479, 485, 487.

²¹⁸ Васильев, Л. С., Стучевский, И. А. *Три модели возникновения и эволюций докапиталистических обществ*, с. 79-85.

modelį besirutuliojančioms visuomenėms būdingas daugiasanklodiškumas – esą vergovinės ir feodalinės sanklodų samplaika. Ši dviejų sanklodų koegzistencija stabdė viena kitos raidą, tačiau, kita vertus, garantavo jos gyvybingumą (priešingai nei antikinio raidos modelio atveju). Būdinga raidos tendencija – ilgainiui didėjanti feodalinės sanklodos reikšmė, tačiau azijinio tipo visuomenių raida tokia lėta, kad savaime toji feodalinė sankloda niekur nepagimdė kapitalizmo. Antikinės vergovinės visuomenės raida galiausiai priėjo akligatvį, visų pirma esą todėl, kad joje vyraujanti gamybinė jėga – vergai – buvo nesuinteresuoti gamyba. Tiesa, L. Vasiljevas ir J. Stučevskis pripažįsta Antikos poveikį ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europos socialinei (formacinei) raidai ir teigia, kad tai paspartino barbarų visuomenių feodalizaciją²¹⁹.

XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje nuoseklią multilinijinę formacinę visuotinės istorijos raidos koncepciją suformulavo italų sociologas ir kultūros antropologas **Umberto Melotti** (1940-)²²⁰. Remiantis šio mokslininko schema, ikikapitalistinėje visuotinės istorijos stadijoje išskirtini net penki keliai: azijinis, slaviškasis, klasikinis (antikos), germaniškasis, japoniškasis. Visų šių kelių ištakos – skirtingo tipo bendruomenės (japoniškosios bendruomenės klausimo U. Melotti savo knygoje nesvarsto, ties ja savo pateiktoje grafinėje schemoje rašo klaustuką, tačiau atskirą liniją išskiria). Pagal U. Melotti schemą, azijinė bendruomenė evoliucionavo į azijinę visuomenę, antikinė – į vergovinę, hipotetinė japoniškoji – į feodalinę, o tuo tarpu slaviškoji – į pusiau azijinę. Germaniškoji bendruomenė per barbarų invazijas, veikiama antikinės vergovinės formacijos, taip pat kaip japoniškoji, transformavosi į feodalinę visuomenę²²¹.

U. Melotti apibūdinti Rusijos pusiau azijinei visuomenei paskyrė ištisą savo knygos skyrių²²², kuriame jis teigia, kad skirtumai tarp grynai azijinio ir pusiau azijinio tipo šalių atsirado dėl politinės centralizacijos masto įvairovės.

---

²¹⁹ Ibidem, c. 88-89.

²²⁰ Melotti, U. *Marx and the Third World* (knygos originalas italų kalba pasirodė 1972 m.).

²²¹ Ibidem, p. 26.

²²² Ibidem, p. 82-95.

Grynai azijinėse visuomenėse geografiniai ir klimato veiksniai sąlygojo hidraulinės-inžinerinės sistemos būtinumą, todėl dėl labai žemo gamybinių jėgų lygio reikėjo suvienyti jėgas, kad toji sistema galėtų funkcionuoti. Tuo tarpu Rusijoje aktualiausia buvo ginti sėslius gyventojus nuo nuolat pasikartojančių klajoklių antpuolių²²³. Nepaisant skirtingų politinės centralizacijos priežasčių Rusijos politinė santvarka taip pat buvo despotinė, ji susiklostė tiesiogiai veikiant mongolų (Aukso Ordos) politinei struktūrai²²⁴. Pasak U. Melotti, Rusijos socialinei sandarai būdinga: eksploatuojamos autarkiškos (*self-sufficient*) kaimo bendruomenės, kuriose plėtojamas tiek žemės ūkis, tiek namudinė gamyba (t.y. amatai neatsiskyrę nuo žemės ūkio), beveik ar visiškai nebuvo privačios (*privately owned*) žemės nuosavybės, todėl eksploatatorių klasė buvo iš esmės biurokratinė. Taigi, anot U. Melotti, Rusiją, kaip pusiau azijinę, K. Marxas interpretuoja ne grynai geografinė, bet ekonomine ir socialine prasme, todėl jos socioekonominė struktūra yra artima azijinio gamybos būdo šalims²²⁵. Toliau U. Melotti plėtoja pastarąją tezę, tačiau kuo Rusija, kaip pusiau azijinė, iš esmės skiriasi nuo grynai azijinio tipo šalių, taip ir nepaaiškėja. Vadinasi, italų mokslininko pusiau azijinės visuomenės koncepcija paremta praktiškai vien tik skirtingos politinės struktūros genezės aiškinimu. Tiesa, yra dar viena užuomina, kaip minėta – Rusijoje, U. Melotti teigimu, *beveik* ar visiškai nebuvo žemės nuosavybės, kitaip nei klasikiniu azijinio gamybos būdo formacijos atveju, kur privačios nuosavybės visai nebuvo. Tačiau lieka neaišku, ar Rusijoje žemės privatizavimo tendencija išryškėdavo kai kuriais istoriniais laikotarpiais, ar tik kai kuriuose regionuose. Belieka konstatuoti, kad U. Melotti Rusijos, kaip pusiau azijinės visuomenės koncepcija nėra pakankamai išplėtotą ir sukonceptualintą.

Dar vieną multilinijinę marksistinę raidos koncepciją Šaltojo karo epochos pabaigoje suformulavo amerikiečių sociologas **James W. Russell**. Jis skiria 9 gamybos būdus, kurių kaita pasaulio istorijos eigoje modeliuojama marksizmo pradininkų dialektinio materializmo filosofijos kontekste.

---

²²³ Žr. *ibidem*, p. 82.

²²⁴ Žr. *ibidem*, p. 82-84.

²²⁵ *Ibidem*, p. 82.

Dialektinę triadą – tezė, antitezė, sintezė – atitinka pirmykštė beklasė, klasinė ir išplėtotos beklasės visuomenių stadijos. J. W. Russello manymu, tarp kiekvienos iš šių stadijų yra pereinamasis/tarpinis laikotarpis²²⁶. Kalbėdamas apie ikikapitalistinius klasinius gamybos būdus (valstybinis, vergovinis, feodalinis) amerikiečių sociologas pabrėžia, kad jie yra iš esmės alternatyvūs, nė vienas iš jų nelaikytinas pažangesne visuomenės raidos stadija²²⁷. Ši J. W. Russello tezė leidžia priskirti jį prie multilinijinio visuotinės istorijos raidos modelio šalininkų. Kita vertus, jis pats pabrėžia, kad žvelgiant iš kur kas labiau abstrahuoto istoriosofinio taško, ginčas dėl to, ar vienalinijinis, ar daugialiniijinis požiūris iš žmonijos socialinę raida yra adekvatesnis, netenka prasmės, nes visos visuomenės evoliucionuoja pagal aukščiau apibūdintą dialektinės istoriosofinės triados mechanizmą (todėl multiliniijiniškumas reiškiasi tik tarpinėje – antitezinėje pakopoje)²²⁸. Visa J. W. Russello išskirtų gamybos būdų klasifikacija atsispindi žemiau pateiktoje lentelėje²²⁹:

Dialektinio materializmo triados stadijos	Gamybos būdai
SINTEZĖ	Komunistinis
Tarpiniai	Socialistinis
ANTITEZĖ	Kapitalistinis;
Tarpiniai	valstybinis, vergovinis, feodalinis
TEZĖ	Paprastosios nuosavybės, nepriklausomų valstiečių
	Bendruomeninis

* * * * *

²²⁶ Russell, J. W. *Modes of Production in World History*, p. 10-12.

²²⁷ Ibidem, p. 15.

²²⁸ Ibidem, p. 184 (8 pastaba).

²²⁹ Lentelė parengta remiantis paties autoriaus lentele (žr.: Russell, J. W. *Modes of Production in World History*, p. 12), tačiau šiek tiek pakoreguota remiantis teiginiais, randamais knygos tekste. Kapitalizmas buvo „kokybiškai produktyvesnis ir dialektiškai labiau pažengęs“ (žr. p. 15). Socializmas, kaip tarpinė stadija, mūsų įsitikinimu, turėtų patekti į SINTEZĖS grafą, kaip pereinamoji stadija, o ne į ANTITEZĖS (kaip baigiamoji tarpinė).

Šaltajam karui pasibaigus marksistinių pažiūrų istorikai, sociologai ir antropologai neatsisakė idėjos kurti kiek galima adekvatesnius multiliniinius visuotinės istorijos modelius.

Rusų istorikas **Nikolajus Kradinas**, ieškodamas adekvačios klajoklių visuomenių vietos formacinėje visuotinės istorijos teorijoje, priėjo išvados, kad, šalia tradicinio bilinijiniame visuotinės istorijos modeliui būdingo ikikapitalistinių antagonistinių formacijų rinkinio (vergovė, feodalizmas, azijinis gamybos būdas), klajoklių atveju dar reikėtų išskirti aklinają egzopolitarinį/ksenokratinį gamybos būdą ir atitinkamą formaciją²³⁰. Tuo būdu bilinijinis modelis pasipildytų trečia linija.

Ukrainiečių istorikas ir filosofas **Jurijus Pavlenko**, modeliuodamas visuotinės istorijos procesą, postuluoja jo daugialiniškumą²³¹ ir, remdamasis, visų pirma, gamtinių sąlygų nulemta ūkio tipų diferenciacija išskiria keturis raidos kelius.

Po neolito revoliucijos susiklostė du skirtingi reprodukcinio ūkio tipai: viename vyravo sėkli žemdirbystė, kitame – klajoklinė gyvulininkystė. Nomadai gyvulių augintojai tapo savita raidos linija. Kai kuriais istorijos laikotarpiais klajokliai sugebėdavo sukurti didžiules teritorijas apimančius valstybinius junginius ir pajungti savo valdžiai sėklių žemdirbių bendruomenes, tačiau tokie politiniai junginiai buvo netvarūs, o tolesnė evoliucija galima tik integruojantis į užkariautųjų žemdirbių socialinę struktūrą, t.y. iš esmės transformuojant klajoklių ūkio tipą. Dėl šių priežasčių klajokliškąją raidos kelią J. Pavlenko laiko akliniu²³².

Visuomenėms, kuriose vyravo žemdirbystė, atsivėrė kur kas didesnės raidos perspektyvos, tačiau ir šiame sraute J. Pavlenko išskiria vieną aklina

---

²³⁰ Крадин, Н. Н. *Кочевые общества*, idem, *Кочевничество в цивилизационном и формационном развитии*, Kradin, N. *Nomadism, Evolution and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development // Journal of world-systems research*, VIII, III, fall 2002, p. 368-388.

²³¹ Павленко, Ю. В. *Происхождение цивилизации: альтернативные пути // Альтернативные пути к цивилизации*. Москва, 2000, с. 115-128, idem, *История мировой цивилизации*, с. 26-88.

²³² Павленко, Ю. В. *Происхождение цивилизации*, с. 118-119; iš esmės panašią panašią nomadų traktuotę suformuluoja ir L. Vasiljevas – žr. Васильев, Л. С. *История Востока*, t. 1, с. 498-499; panašiai Azijos klajoklius gyvulių augintojus traktuoja ir P. Andersonas, kuris „nomadinį pastoralizmą“ laiko atskiru gamybos būdu, kurio raida baigiasi akligatviu: Anderson, P. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London, 1978, p. 218-228.

linija, kurioje civilizacijos stadija nebuvo pasiekta – tai atogrąžų stiebagumbinė-šakniavaisinė žemdirbystė (papuasų ir kt.). Kitos žemdirbių visuomenės evoliucionavo dviem pagrindiniais keliais²³³, kurių struktūrinės charakteristikos iš esmės sutampa su išdėstytomis referuojant E. Gudavičiaus bilinijinį visuotinės istorijos modelį.

2.2.3. NEEVOLIUCINIAI/SISTEMINIAI („EGZOSOCIUMINIAI“) MARKSISTINIAI MODELIAI

2.2.3.1. Priklausomybės teorijos

Priklausomybės teorijų ištakos sietinos su koncepcijomis, kurios išryškino pasaulio visuomenių raidos netolygumą. Todėl priklausomybės teorijos ištakomis laikytinos imperializmo koncepcijos, suformuluotos dar XX a. pradžioje (J. A. Hobsonas, R. Hilferdingas, N. Bucharinas, V. Leninas)²³⁴.

Sisteminės pasaulio funkcionavimo ir raidos sampratos vėliau susiaktualino, kai buvo nusivilta nepasiteisinusiomis XX a. 6-ame – 7-ame dešimtmetyje Vakaruose vyravusiomis modernizacijos teorijomis, kurios pernelyg optimistiškai modeliavo nuo kolonijinės priklausomybės išsivadavusio Trečiojo pasaulio šalių raidą. Kai realios minėtos pasaulio dalies šalių raidos tendencijos neatitiko modernizacijos ideologų lūkesčių, modernizacijos teorija imta stipriai kritikuoti, pradėti analizuoti ir modeliuoti sinchroniniai ryšiai tarp koegzistuojančių visuomenių²³⁵.

Pačios priklausomybės teorijos siaurąją prasmę gimė Lotynų Amerikoje, apmąstant šio makroregiono komplikotą socioekonominę raidą. Šios teorijos pradininku laikytinas argentinietis ekonomistas **Raulis Prebischas** (1901-1986). Modeliuodamas Lotynų Amerikos ekonominę raidą, jis sukūrė akligatvinio kapitalizmo varianto – periferinio kapitalizmo – koncepciją (vadinamoji sepalizmo kryptis). Vėliau visa eilė kitų Lotynų Amerikos bei kitų *Trečiojo pasaulio* šalių mokslininkų analizavo vadinamųjų

²³³ Павленко, Ю. В. *Происхождение цивилизации*, с. 119.

²³⁴ Жг. Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, с. 204-205; plg. *Dictionary of Marxist Thought*, p. 223-227.

²³⁵ Жг. Норкус, З. *Кokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 72-79, 88-89; plg. Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, с. 198-204.

besivystančių šalių ekonominės raidos problemas ir modeliavo jų tolimesnės raidos perspektyvas. Išsiskyrė keletas priklausomybės teorijų srovių (dependentizmas, priklausomų-asocijuotų visuomenių, alternatyvios raidos koncepcija ir kt.)²³⁶.

Pagrindinė įvairių priklausomybės teorijų šalininkų tezė yra ta, kad šiuolaikinės silpniau išsivysčiusios šalys yra vienaip ar kitaip ekonomiškai priklausomos nuo labiausiai pažengusių kapitalistinių šalių. Ši priklausomybė stipriai ir dažniausiai neigiamai veikia ekonomiškai silpnų šalių vidinę raidą ir ją deformuoja.

2.2.3.2. pasaulinės sistemos (*world-system*) teorija

Svarbiausias idėjas, vėliau tapusias pasaulio kaip sistemos analizės metodologijos pagrindu, pirmasis suformulavo **Andre Gunderis Frankas** (1929-2005). Jis griežtai kritikavo modernizacijos teorijas, ypač Walto Whitmano Rostowo (1916-2003) pasaulio visuomenių ekonominio augimo stadijų koncepciją. Pasak A. G. Franko, šiuolaikinių atsilikusių (underdeveloped) šalių visuomenės nėra nei tradicinės, nei pereinamos stadijos, kaip išplauktų iš W. W. Rostowo schemos. Kita vertus, šiuolaikinės labiausiai išsivysčiusios šalys niekada nebuvo atsilikusios (underdeveloped), jos buvo tiesiog dar neišsivysčiusios (undeveloped). Atsilikimas nėra nei pirminė, tradicinė būklė. Šiuolaikinės išsivysčiusios šalys visokeriopai eksploatuoja atsilikusias. Ši eksploatacija tapo šiuolaikinių išsivysčiusių šalių kapitalizacijos šaltiniu. Todėl tam, kad atsilikusi šalis galėtų pasiekti išsivysčiusios lygį, jai savo ruožtu reikia rasti šalių, kurias būtų galima eksploatuoti, kol jos taps atsilikusiomis²³⁷.

Kiek vėliau visas šias idėjas išplėtojo **Immanuelis Wallersteinas** (1930-), kuris sukūrė nuoseklią koncepciją, apėmusią visą pasaulio istoriją. Ji ir gavo pasaulio kaip sistemos analizės teorijos pavadinimą (world-system analysis). Šio amerikiečių istorijos sociologo manymu, mes negalime žiūrėti į pasaulio

²³⁶ Plačiau žr. Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, с. 205-210, *Dictionary of Marxist Thought*, p. 115-116.

²³⁷ Plačiau žr. Семёнов Ю. И. *Философия истории*, с. 212-214.

socioekonominę raidą laikydami atskiras valstybes savarankiškais subjektais. Pasaulio raidos tendencijas minėtu aspektu galime suprasti tik analizuodami jį kaip sistemą, o tokios sistemos subjektai gali būti tik visuminės socialinės sistemos (totalities): minisistemos ir pasaulinės sistemos. Pasaulinės sistemos savo ruožtu skirstytinos į pasaulius-imperijas (world-empires) ir pasaulius-ekonomikas (world-economies)²³⁸. Tuo būdu vadinamosios developmentalistinės koncepcijos tiek savo liberalia, tiek ortodoksalia marksistine versija I. Wallersteinui yra visiškai nepriimtinos²³⁹.

Be visuminių socialinių sistemų formų I. Wallersteinas, lygiai taip pat kaip ir substancivistinės ekonomikos sampratos kūrėjas Karlas Polanyi, skiria tris tų sistemų funkcionavimo ekonomines formas: resiproksinę, redistribucinę ir kapitalistinę. Resiproksinė²⁴⁰ ekonominė forma vyrauja minisistemose, kurias sudarė medžiotojų, rankiotojų ir smulkios žemdirbių visuomenės. Tuo tarpu pasaulių-imperijų ekonomika buvo iš esmės redistribucinė, t.y. paremta duokle. Tokiose socioekonominėse sistemose esama ir mainų, bet šiuo atveju, pasak I. Wallersteino, vyrauja „būtinieji mainai“ (*essential exchanges*) ir gamyba yra subordinuota garantuoti šio pobūdžio mainų funkcionavimą. Tuo tarpu kapitalistinėje sistemoje gamyba yra orientuota į rinką, siekiama maksimalaus pelno; gamybos apimtys auga tol, kol tai didina pelną, gautą prekiaujant gamybos produktais²⁴¹.

Mini sistemose egzistuoja visiškas vidinis darbo pasidalijimas ir homogeniška kultūra. Tuo tarpu abiejų atmainų pasaulinėms sistemoms taip pat būdingas vidinis darbo pasidalijimas, bet kultūra yra įvairialypė. Pasauliai-ekonomikos yra istoriškai nestabilūs dariniai, kurie ilgainiui arba dezintegruojasi, arba išryškėjus vienam kariniam-politiniam lyderiui transformuojasi į pasaulius-imperijas²⁴². Perversmas pasaulių-ekonomikų raidoje įvyko XVI a. Europoje, kai susidarė kapitalistinis pasaulis-ekonomika.

---

²³⁸ Wallerstein, I. *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis // Comparative Studies in Society and History*, 1974, vol. 16, p. 389-391.

²³⁹ Wallerstein I. *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System*, p. 387-390.

²⁴⁰ Apie resiproksiją žr. Čiubrinskas, V. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Mokomoji knyga*. Kaunas, 2007, p. 247-249.

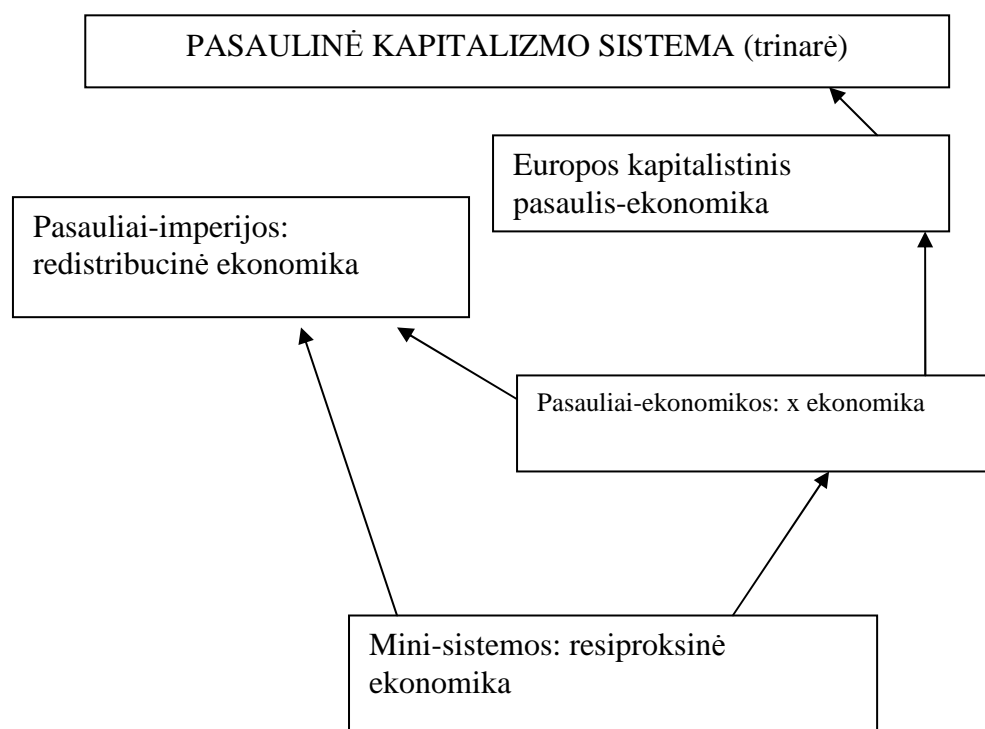
²⁴¹ Wallerstein, I. *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System*, p. 390-391, 397-398.

²⁴² Ibidem, p. 390-391.

Ši sistema pasirodė esanti ganėtinai stabili ir po daugiau nei 300 m. evoliucijos peraugo pasaulinę kapitalistinę sistemą. Jos stabilumą, I Wallersteino manymu, garantavo trinarė struktūra: branduolys, periferija ir pusiau periferija. Periferija yra eksploatuojama branduolio ir gerokai mažesniu mastu pusiau periferijos, branduolys yra ekonomiškai galingiausias ir naudojasi savo padėtimi, o pusiau periferija yra dvejopoje padėtyje: ji yra tiek eksploatuojančioji, tiek eksploatuojamoji. Šis šalių ir regionų pasiskirstymas pasaulinės kapitalistinės sistemos zonose nėra pastovus: vienos šalys ar ištisi regionai pablogina savo padėtį, o kiti – pagerina²⁴³.

Pati trinarė visuotinės istorijos schema iš esmės sutampa su sociologų naudojamu trinariu modeliu: pirmykštės, tradicinės, industrinės (modernios, kapitalistinės) visuomenės. Grafine forma I. Wallersteino visuotinės istorijos teorija pavaizduota žemiau esančioje schemeje:

²⁴³ Ibidem, p. 391-392, 400-411; pasaulinės sistemos teorija ir jos prototipai (priklausomybės, priklausomo vystymosi koncepcijos) yra susilaukusios dėmesio ir lietuvių istoriografijoje: žr. Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 88-94, Žiemelis, D. *Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija // Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 65-81.

2.2.4. ENDOSOCIUMINIŲ IR EGZOSOCIUMINIŲ TEORIŲ SINTEZĖS BANDYMAI

Ankstesniuose poskyriuose tipišku pavyzdžių pristatymo būdu trumpai aptarėme pagrindinius skirtingus marksistinių visuotinės istorijos teorijų „polius“: tai ką mes būtume linkę vadinti endosociuminėmis/diachroninėmis (t.y. klasifikuojančiomis vidinę visuomenių sandarą ir pabrėžiančiomis diachroninį visuomenių raidos aspektą) ir egzosociuminėmis/sinchroninėmis (t.y. klasifikuojančiomis sinchroninius visuomenių koegzistencijos tipus ir suabsoliutinančiomis tuos sinchroninius ryšius, labai redukuojančiomis diachroninį visuomenių raidos aspektą) marksistinėmis teorijomis.

Šiame poskyryje norėtume pristatyti pagrindines idėjas tų keleto autorių, kurie bandė derinti abiejų teorijų grupių šalininkų požiūrius.

2.2.4.1. D. Chirotas Valachijos kaip periferinės visuomenės socialinės transformacijos tipologizacija

Anksčiausiai, kiek mums žinoma, abiejų minėtų marksistinių teorijų grupių nuostatas bandė sintezuoti amerikiečių istorijos sociologas **Danielis Chirotas**. Jis, tirdamas konkrečios periferinės visuomenės – Valachijos – socioekonominės raidos 1250-1917 m. atvejį, išskyrė jos raidos stadijas naudodamas tiek gamybos būdo (D. Chirotas linkęs vartoti „politinės ekonomijos“ sąvoką), tiek tarpusavyje susijusių „pasaulinių sistemų“ (world-system) konceptus²⁴⁴. Amerikiečių mokslininkas pabrėžia, kad periferinių visuomenių (taigi ir Valachijos/Rumunijos) atveju vien tik vidinių socialinių pokyčių analizė nėra pakankama, kad atskleistų socioekonominės raidos logiką, nes ją lemia tarptautinis kontekstas. Kita vertus, tarptautinių jėgų poveikį iš dalies riboja vidinės visuomenės struktūros savitumai²⁴⁵. Vis dėlto D. Chirotui integruojanti sąvoka yra politinės ekonomijos tipas. Svarbiausia šiuo atveju yra pridėtinio produkto (surplus) sąvoka. Politinės ekonomijos tipą

---

²⁴⁴ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. xi-xii, 2-5.

²⁴⁵ Ibidem, p. 160-161.

charakterizuoja būdas, kaip pridėtinis produktas yra išgaunamas iš ekonomikos, kas, kaip ir koku tikslu jį paskirsto²⁴⁶. Šiuo atveju politinės ekonomijos tipo integruojantis potencialas pasireiškia tuo, kad pridėtinis produktas gali būti išgaunamas (arba atvirkščiai: viduje sukurtas pridėtinis produktas „nutekėti“ į išorę) ne tik visuomenės viduje, bet ir iš išorės. Kuris – vidinis ar išorinis – pridėtinio produkto gavybos (arba praradimo) šaltinis vyrauja, yra viena iš esminių charakteristikų, apibūdinančių politinės ekonomijos tipą. Turėdamas omenyje šitą dvejopų veiksnių tarpusavio sąveiką D. Chirotas išskiria šiuo politinės ekonomijos tipus, kurie vyravo Valachijoje/Rumunijoje 1250-1917 m.:

- Bendruomeninė-prekybinė visuomenė (XIII-XVI a.);
- Protokolonijinė visuomenė (XVI a. – XIX a. pradžia);
- Moderni neokolonijinė (grūdus eksportuojanti) visuomenė (XIX a. 3-ias d-metis – Pirmasis pasaulinis karas)²⁴⁷.

Bendruomeninė-prekybinė visuomenės vidinė struktūra buvo pagrįsta menkai apmokestintų laisvų kaimo bendruomenių ir prekybos kelių kontrole, kuri davė didžiąją dalį pajamų valstybei, egzistencija. Kaip matome, tokios visuomenės struktūra yra dualistinė, valstybė ir socialinis elitas tik mažu mastu kontroliuoja gyventojų masę. Tačiau tokia struktūra gali būti stabili tik tol, kol išlieka panaši tarptautinės prekybos konjunktūra. Kai ši tarptautinė ekonominė situacija keičiasi iš esmės, tai lemia kardinalius pokyčius ir bendruomeninėje-prekybinėje visuomenėje. Pasak D. Chiroto, neišvengiamai prasideda klasių kova tarp kaimo gyventojų, valstybės ir ankstesnio administracinio elito. Valachijoje šios klasių kovos XVI a. baigtį nulėmė Osmanų viešpatavimas. Nors laimėjo diduomenė, tačiau valstybė buvo išsaugota (preserved) kaip centrinė duoklės išieškojimo agentūra. Įsivyravo protokolonijinės politinės ekonomijos tipas. Kita vertus, labiau pastoralinis Valachijos ekonomikos pobūdis, o taip pat sąlyginis Osmanų politinės ir ekonominės galios ribotumas lėmė tai, kad XVI a. pabaigoje įvesta baudžiava

---

²⁴⁶ Ibidem, p. 2.

²⁴⁷ Ibidem, p. 160.

nebuvo labai efektyvi. Tuo pasireiškė Valachijos protokolonijinės politinės ekonomijos tipo neišbaigtumas: nelabai efektyvi baudžiava šioje šalyje kontrastavo su priverstinių darbo formų (baudžios arba vergovės) vyravimu kitose Rytų ir Vidurio Rytų Europos šalyse (pvz., Lenkija, LDK) bei Lotynų Amerikoje²⁴⁸.

XIX a. Valachijos raidai, D. Chiroto manymu, itin galingą poveikį padarė kapitalistinė Vakarų Europos rinka, nors Vakarų Europa, skirtingai nei Osmanų imperija, niekada tiesiogiai politiškai nekontroliavo Valachijos. Todėl Valachija transformavosi į tipišką, grūdus eksportuojančią neokoloniją (grūdų gavyba šiuo atveju buvo pagrįsta priverstiniu darbu)²⁴⁹.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad dviejuose iš trijų D. Chiroto išskirtų būdų, Valachijos politinės ekonomijos tipuose lemiantis yra išorinis pridėtinio produkto nusavinimo būdas (lemia išoriniai veiksniai) ir tik vieninteliu atveju vyrauja išorinių ir vidinių pridėtinio produkto nusavinimo tipų simbiozė (nors ir šiuo atveju struktūrai palaikyti aiškiai svarbesnis išorinis pridėtinio produkto nusavinimo būdas).

2.2.4.2. N. Kradino egzopolitarinio/ksenokratinio gamybos būdo koncepcija

Rusų istorikas, klajoklių visuomenių specialistas Nikolajus Kradinas, pabandęs nomadų atvejui pritaikyti visą bilinijinio endosociuminio marksistinio modelio siūlomą antagonistinių ikikapitalistinių gamybos būdų/formacijų rinkinį, padarė išvadą, kad jis nepakankamas atskleisti klajoklių visuomenių specifikai. Nepaisant to, kad klajoklių visuomenių socialinei struktūrai būdingi persipynę azijinio gamybos būdo, feodalizmo ir vergovės elementai, tačiau, rusų nomadologo manymu, jie nėra lemiantys visos sistemos funkcionavimą. Pasak N. Kradino, klajokliai gyvena nelabai palankioje gamtinėje aplinkoje, kuriai būdingi cikliniai produktyvumo svyravimai (sausros, epizootijos ir kt.). Todėl klajoklių gyvulių augintojų

---

²⁴⁸ Ibidem, p. 161.

²⁴⁹ Ibidem, p. 161-162.

visuomenės labiau nei žemdirbių yra priklausomos nuo santykių su kitomis (žemdirbių) visuomenėmis. Taigi šiuo atveju svarbiausias sisteminis elementas, lemiantis klajoklių visuomenės, kaip socioekonominės sistemos, funkcionavimą, yra ne vidinė visuomenės struktūra, o išorinis veiksnys – santykiai su žemdirbių visuomenėmis. Nomadų santykių su žemdirbių visuomenėmis pastovumą labiausiai gali garantuoti tam tikrų kariniu požiūriu galingų politinių darinių – klajoklių imperijų sukūrimas. N. Kradinas išskyrė tris jų tipus:

- Duoklinės
- Tipiškos
- Pereinamosios.

Duoklinės klajoklių imperijos savo santykius su žemdirbių visuomenėmis grindžia „distancinės eksploatacijos“ metodais (nuo epizodiškų „dovanų“, plėšikavimų ir nelygiavertės prekybos iki reguliarios duoklės), politinė integracija tarp klajoklių ir žemdirbių neįvyksta. Antrojo tipo imperijų atveju klajokliai ir žemdirbiai yra politiškai suvienijami, tačiau nesiintegruoja, gyvena atskirai savo ekologinėse zonose. Trečiojo tipo imperijų atvejų klajokliai apsigyvena užkariauotose žemdirbių žemėse ir sedentarizuojasi (tampa sėsliais). Ilgainiui tokie klajokliai integruojasi į žemdirbių visuomenę. Trečiojo tipo imperijos praranda klajoklių visuomenių struktūrinius bruožus, todėl jos ir vadinamos pereinamojo tipo. Tuo tarpu pirmojo ir antrojo tipo klajoklių imperijos kartu su subordinuotomis žemdirbių visuomenėmis sudaro socialines makrosistemas, kurių esmei apibrėžti N. Kradinas taiko egzopolitarinio gamybos būdo formacijos (vėlesniuose tekstuose – ksenokratijos²⁵⁰) terminą²⁵¹.

Galima konstatuoti, kad rusų istorikas, pagrįsdamas egzopolitarinio gamybos būdo idėją, rėmėsi išorinių veiksnių klajoklių visuomenės atžvilgiu primatu, todėl šią jo koncepciją galima laikyti endosociuminės ir egzosociuminės paradigmos derinimo atveju.

---

²⁵⁰ Kradin, N. *Nomadism, Evolution and World-Systems*.

²⁵¹ Крадин, Н. Н. *Кочевые общества, idem, Кочевничество в цивилизационном и формационном развитии*.

2.2.4.3. Istorinės estafetės idėja ir J. Semionovo globalinė-stadijinė istorijos samprata

Savitą endosociuminių ir egzociuminių teorijų sintezės variantą pateikia rusų istorijos teoretikas **Jurijus Semionovas**. Jis vienareikšmiškai atmeta vyraujantį marksistinį istorijos modelį (kurį jis vadina linijiniu-formaciniu), kurio šalininkai, nesvarbu kiek pažangių visuomenės raidos stadijų beišskirtų, išvelgia formacijų kaitą tik kiekvienos visuomenės individualioje vidinėje raidoje. Šiuo atveju visuotinė istorija suprantama tik kaip paprasta visiškai savarankiškai koegzistuojančių visuomenių (J. Semionovas jas vadina socioistoriniais organizmais, sutrumpintai – sociorais) visuma. Kiekvienos visuomenės raida esą vyksta pagal universalius dėsnius, todėl jos visos praeina tas pačias raidos stadijas (nebent vieną ar kitą praleidžia: „peršoka“). Šios visuotinės istorijos versijos šalininkai iš esmės ignoruoja sinchroninių visuomenių tarpusavio ryšių veiksnį²⁵².

J. Semionovas atkreipia dėmesį, kad neatsisakant žmonijos pažangios raidos visuotinumą idėjos, galima ir kitokia K. Marso socioekonominės raidos stadijų interpretacija. Rusų teoretiko manymu, žmonijos istoriją vis dėlto derėtų traktuoti kaip vieningą progresyvios raidos procesą, tačiau tas progresas reiškiasi tik visos žmonijos mastu. Tik šiame lygmenyje skirtingos tam tikros kokybiškai viena už kitą pažangesnės raidos pakopos, kurias J. Semionovas vadina visuomeninėmis-ekonominėmis formacijomis. Iš viso jis skiria šešias taip suprantamas formacijas: pirmykštė, politarinė, antikinė, feodalinė, kapitalistinė, komunistinė. Kai kurias šios raidos pakopas gali pergyventi ir atskiros visuomenės (sociorai), bet tai visai nėra būtina. Rusų istorikas tai vadina globalia-formacine visuotinės istorijos proceso samprata. Tokios sampratos šerdis yra istorinės estafetės idėja, kuri, pasak J. Semionovo, nėra nauja. Ją dar XVI a. kėlė prancūzų teisininkas Jeanas Bodinas (1530-1596), vėliau plėtojo vokiečių filosofai Johannas Gottfriedas Herderis (1744-1803) ir Georgas Vilhelmas Friedrichas Hegelis (1770-1831). Visais minėtais atvejais

---

²⁵² Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 262-263.

šios idėjos buvo išdėstytos gana abstrakčia forma ir greičiausiai todėl, pasak J. Semionovo, nesulaukė didesnio istorikų dėmesio²⁵³.

Rusų istorijos teoretikas savo globalinę-formacinę koncepciją yra nuosekliai išdėstęs gausiuose savo tekstuose²⁵⁴. Jis nuosekliai bando derinti diachroninę visuotinės istorijos raidos schemą („vertikalius“ ryšius), su sinchroniniais („horizontaliais“) ryšiais tarp visuomenių, siekia atskleisti sinchroninių-erdvinių ryšių veiksnio svarbą visuotinės istorijos procesui. Šiuo atveju J. Semionovas remiasi priklausomybės ir pasaulio kaip sistemos teorijų šalininkų įdirbiu.

Pasak rusų istoriko, ryšiai tarp visuomenių (sociorų) gali būti įvairaus pobūdžio: plėšikiški antpuoliai, karai, prekyba, kultūros pasiekimų perėmimas ir kita. Iš visos *tarpsociorinės sąveikos* įvairovės svarbiausi visuotinės istorijos procesui yra tie atvejai, kai sociorai, patyrę išorinį poveikį, išlieka savarankiškais istorinės raidos vienetais, tačiau patiria esminius ilgalaikius pokyčius arba atvirkščiai – praranda gebėjimą toliau plėtotis. Tai J. Semionovas vadina *sociorine indukcija*. Tam tikru visuotinės istorijos momentu sociorų socioekonominė raida tapo netolygi, todėl vienu metu koegzistavo sociorai, esantys skirtingose raidos stadijose. Sociorai, kurie konkrečioje istorinėje epochoje buvo pasiekę aukščiausią formacinį tipą, vadintini *superioriniais*, o likusieji – *inferioriniais*. Superioriniai sociorai toje epochoje yra istorinės raidos magistralėje (vėliau gali prarasti šią „privilegiuotą“ padėtį), tokių sociorų sistema sudaro visuotinės istorijos centrą (pasaulinę sistemą ta prasme, kad ji esmingiausiai tuo metu veikia pasaulio istoriją). Kiti sociorai sudaro istorijos periferiją.

Įvairūs sociorinės indukcijos variantai gali skatinti sociorų, patiriančių išorinį poveikį, raidą. *Superindukcijos* atvejis, kai superioriniai sociorai paveikia inferiorinių sociorų raidą teigiamai, t.y. pastarieji „pasitempia“ iki superiorinių sociorų formacinio tipo, vadinamas *superiorizacija*. Kitu atveju, kurį J. Semionovas vadina *lateralizacija*, inferioriniai sociorai dėl išorinio

---

²⁵³ Ibidem, c. 265-266.

²⁵⁴ Išsamiausiai: Семёнов, Ю. И. *Введение во всемирную историю*. Выпуск I-III, idem, *Философия истории*.

poveikio taip pat esmingai evoliucionuoja, tačiau pasiekta kokybiškai nauja raidos stadija yra ne magistralinė, o šalutinė. Ji nelemia visuotinės istorijos proceso, tokie sociorai netampa visuotinės istorijos centru, todėl tokios šalutinės visuotinės istorijos atžvilgiu pavienių sociorų raidos pakopos vadintinos ne visuomeninėmis-ekonominėmis formacijomis, o atitinkamomis *paraformacijomis*.

Rusų istorijos teoretiko manymu, žmonijos mastu skirtinos dvi pagrindinės visuomeninių-ekonominių formacijų kaitos formos:

1) *intrasociorinė endogeninė (внутрисоциорная эндогенная)* socialinė revoliucija;

2) *egzosociorinė estafetinė (внесоциорная эстафетная)* socialinė revoliucija.

Pirmoji forma yra puikiai žinoma tradiciniams marksistams (linijinės-formacinės raidos sampratos) šalininkams. Klasikinis pavyzdys: feodalizmo revoliucinė transformacija į kapitalizmą.

Antroji forma, J. Semionovo manymu, yra savitas superiorizacijos proceso atvejis (*ultrasuperiorizacija*), kuri sudaro du etapai:

a) inferiorinis socioras dėl superiorinio socioro poveikio evoliucionuoja pasiekdamas paraformacijos pakopą,

b) buvęs inferiorinis socioras iš paraformacinio tipo evoliucionuoja į naują visuotinės istorijos mastu formaciją.

Pasak rusų istorijos teoretiko, visuotinėje istorijoje galima išvelgti du atvejus, kai tokiu būdu keitėsi formacijos: politarinę formaciją keitė antikinė, antikinė – feodalinė.

Dar yra dvi šalutinės, jau minėtos, formacijų kaitos formos – superiorizacija ir lateralizacija, tačiau jos yra tik papildomos (šalutinės), nes lemia tik atskirų sociorų, o ne visos žmonijos istorijos masto formacinius pokyčius²⁵⁵.

---

²⁵⁵ Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 267-272.

Tuo būdu galima išskirti du J. Semionovo globalinės-formacinės teorijos lygmenis: a) globalų (visos žmonijos mastu) ir b) atskirų visuomenių (sociorų).

Turėdamas omenyje globalų (visos žmonijos lygmenį) pats J. Semionovas teigia, kad negali įrodyti savo visuotinės istorijos raidos sampratos teisingumo jokiais bendrais samprotavimais. Yra tik vienas būdas tai padaryti: remiantis globalia-stadijine koncepcija pateikti integralų visuotinės istorijos vaizdą, kuris labiau atitiktų istorinę tikrovę nei bet kuris kitas iki šiol egzistuojantis²⁵⁶.

---

²⁵⁶ Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, с. 259; apie Jurijaus Semionovo globalinę-stadijinę istorijos sampratą dar žr. Babinskas, N. *Globalaus mąstymo dozė XXI amžiuje arba, visų šalių politaristai, vienykitės...* (rus. Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства: Сущность и место в истории человечества и России*. Москва, 2008, 404 с.) // *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, 2009, p. 202-206.

2.3. TEORINĖS TYRIMO PRIELAIIDOS

2.3.1. PRISTATYTŲ MARKSISTINIŲ PARADIGMŲ PRIVALUMAI IR TRŪKUMAI

Pagrindinis šio darbo tikslas – Moldovos socialinės struktūros tipologinė reinterpretacija – suponuoja atnaujinto marksistinio tipologinio instrumentarijaus paieškas. Tokio atnaujinimo tikslas – suteikti tipologinėms sąvokoms daugiau analitinės galios.

Iš endosociuminių marksistinių visuotinės istorijos modelių mums visiškai nepriimtini vienalinijiniai (tiek klasikiniu dogmatiniu J. Stalino schemas pavidalu, tiek ir neovienalinijiniai S. Amino/J. Haldono modeliai). Tokios bendros schemas, net jei darytume prielaidą, kad jos adekvačiai atspindi visuotinės istorijos raidą, nepriimtinos todėl, kad:

- 1) nepripažįsta visuomenių socialinės raidos alternatyvumo (postuluojamas griežtas determinizmas),
- 2) neturi jokios analitinės vertės, nes:
  - a. arba vien tik remiantis egzistavimo vienalaikiškumu po vienos tipologizuojančios sąvokos „iškaba“ bandoma „pakišti“ labai didelį kiekį savo socialine struktūra gerokai besiskiriančių visuomenių ir todėl nepagrįstai išplečiamos tipologinio taksono ribos,
  - b. arba redukuojant iki minimumo tipologizuojančios sąvokos kriterijus po viena „iškaba“ vėlgi „pakišama“ gausybė savo socialine struktūra gerokai besiskiriančių visuomenių,
- 3) apima tik diachroninę visuomenių tipologijos aspektą, o sinchroninis ignoruojamas.

Dvilinijinių endosociuminių modelių metodologinio privalumo esmė – visuomenių socialinės raidos alternatyvumo pripažinimas. Kita vertus, šios schemas analitinė vertė taip pat yra ribota dėl vienintelės alternatyvos

galimybės, o tai irgi verčia mokslininkus šios koncepcijos šalininkus naudoti „Prokrusto lovos“ principą.

Daugialinijinio modelio atveju visiškai atsiskleidžia visuomenių socialinės raidos alternatyvumo principas. Kita vertus, susiduriame su aiškiai apibrėžtų kriterijų problema. Išėjties taškas čia galėtų būti K. Marxo tekstuose pateikta bendruomenių tipologija. Šią marksizmo pradininko idėją savo tekstuose plėtoja nemažai įvairių šalių šiuolaikinių mokslininkų (pvz., ukrainietis J. Pavlenko²⁵⁷, italas U. Melotti²⁵⁸).

Pagrindiniu pasaulio kaip sistemos teorijos privalumu laikytina vaisinga vienalaikių visuomenių tarpusavio ryšių ir santykių analizė. Konstruojamas įtaigus sinchroninių žmonijos istorinės raidos modelis. Nuosekliausiai išanalizuota pastarųjų 500 m. visuomenių „horizontalieji“ ryšiai. Kadangi pasaulio kaip sistemos teorijos šalininkai visuotinės istorijos subjektais laiko darinius, didesnius nei pavienės visuomenės, tai šia prasme ši teorija artima civilizacinėms visuotinės istorijos teorijoms. Tačiau kitaip nei „civilizacionistai“, minėtos krypties mokslininkai šių savarankiškų visuotinės istorijos vienetų išskyrimo pagrindu laiko ne kultūrą, o ekonomiką (o tiksliau – mainus). Be to, pasaulio kaip sistemos teorijos šalininkai labiau domisi ryšiais tarp tų subjektų (arba jei subjektas „globalizuojasi“, kaip nutiko pasaulinės kapitalizmo sistemos atsiradimo atveju, tarp stambiausio rango struktūrinių dalių), o ne pačiais subjektais.

Kita vertus, minėti sinchroniniai ryšiai yra suabsoliutinami, o atskirų visuomenių raidos savitumas ir apskritai savarankiška raida yra neigiama. Dėl šios priežasties, nors I. Wallersteinas ir neneigia paties žmonijos progreso iki tam tikros stadijos apskritai (nors ir nusistatęs jos atžvilgiu skeptiškai), tačiau, modeliuodamas visuotinės istorijos raidą, pačiame abstrakčiausiame lygmenyje atkartoja K. Polanyi trinarę schemą (resiproksinė, redistribucinė, kapitalistinė ekonomikos formos kaip raidos pakopos).

---

²⁵⁷ Павленко, Ю. В. *Происхождение цивилизации*, с. 115-128, idem, *История мировой цивилизации*, с. 66-82, idem, *История світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства*. Видання третє, стереотипне. Київ, 2001, с. 244-251.

²⁵⁸ Melotti, U. *Marx and the Third World*.

I. Wallersteinas savo daugiatomiam veikalė²⁵⁹ ir kituose tekstuose nuosekliai išanalizavo kapitalistinės sistemos (XIX a. virtusios pasauline) raidos tendencijas, tačiau ankstesni žmonijos raidos etapai liko ne visai aiškūs. Labiausiai krenta į akis tai, kad lieka nelabai aišku, kaip funkcionavo pasauliai-ekonomikos iki XVI a., t.y. iki vadinamojo agrarinio kapitalizmo atsiradimo. Jei šios sistemos funkcionavimo pagrindas buvo redistribuciniai (t.y. duokliniai) mainai, kuo jos tada iš esmės skyrėsi nuo pasaulių-imperijų, o jeigu jos funkcionavo kitu pagrindu, tai tuomet tai, matyt, turėjo būti rinka, t.y. kažkoks kapitalizmo pavidalas, o juk pastarasis iki XVI a., pasak I. Wallersteino, neegzistavo? Šie prieštaravimai lieka amerikiečių istorijos sociologo tekstuose neišspręsti.

Be to, į I. Wallersteino pateiktą visuotinės istorijos subjektų schemą netelpa tokios visuomenės, kaip Egiptas Senosios karalystės laikotarpiu (vienalytis kultūrinis požiūris, todėl netraktuotinas kaip pasaulis-imperija), šumerų miestai-valstybės ir kai kurios kitos²⁶⁰.

2.3.2. ANTAGONISTINIŲ IKIKAPITALISTINIŲ GB/PE TIPOLOGINĖS KLASIFIKACIJOS („SKALĖS“) SUDARYMO KRITERIJŲ KLAUSIMAS

2.3.2.1. *Ekspluatacinio subjekto ir gamybinio/prievolinio vieneto tipai kaip pagrindiniai GB/PE klasifikacijos kriterijai*

Kaip jau apsibrėžėme ankstesniame teorinės dalies skyriuje, svarbiausiais klasifikacijos kriterijais laikysime du gamybinių santykių elementus: *eksploatacinį subjektą* ir *gamybinį/prievolinį vienetą* bei juos jungiantį *eksploatacijos būdą*. Toliau mes ketiname pateikti principinę kiekvieno iš šių elementų klasifikaciją.

---

²⁵⁹ Wallerstein, I. M. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, idem, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, idem, *The Modern World System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s*. New York: Academic Press, 1974, 1980, 1989.

²⁶⁰ Apie I. Wallersteino teorijos kritiką žr. Семёнов, Ю. И. *Философия истории*, с. 220-221.

Galima išskirti tris eksploatacinių subjektų – individualus (IE), grupinis (GE, arba klaninis)²⁶¹, klasinis²⁶² (KE) – ir atitinkamai tris prievolinių vienetų – individualus (IP), grupinis (GP, klaninis), bendruomeninis (BP) – tipus.

Žemiau esančioje lentelėje pateiktos visos 9 teoriškai įmanomos abiejų elementų kombinacijos, kurioms suteikti sąlyginiai pavadinimai:

LENTELĖ: galimos eksploatacinio subjekto ir gamybinio/prievolinio vieneto kombinacijos

	IE	GE	KE
IP	Feodalizmas	Klaninis feodalizmas	Agentinis/biurokratinis politarizmas
GP	Archajinis feodalizmas	Archajinis klaninis feodalizmas	Archajinis politarizmas
BP	Pusinis feodalizmas (bendruomeninis)	Klaninis pusinis feodalizmas	Bendruomeninis politarizmas

Feodalinio gamybos būdo pavyzdžiu galėtų būti Prancūzija Kapetingų dinastijos valdymo laikais (987-1328 m.), pusinio feodalizmo atveju galėtume laikyti Kijevo Rusiją, agentinio/biurokratinio politarizmo pavyzdžiais galėtų tarnauti senovės Egiptas Senosios karalystės epochoje (biurokratinė atmaina) arba Kinija bent jau kai kuriais laikotarpiais (tada, kai bendruomenė suirdavo), bendruomeninio politarizmo atvejų pakankamai gausu, puikūs pavyzdžiai būtų Osmanų imperija (sakykim, XV–XVI a.), Delio sultonatas Indijoje (1206-1526 m.), taip pat Maskvos valstybė nuo Ivano Rūsčiojo (1547-1584 m.) valdymo pabaigos bent iki Petro I (1682-1725 m.) laikų.

²⁶¹ Pastarasis atspindi tuos atvejus, kai diduomenės tarpe vis dar vyrauja didžiosios šeimos arba patronimijos, o žemėvalda neatidalinta.

²⁶² Trečiąjį tipą išskyrėme pasiremdami J. Semionovo klasinės privatinės nuosavybės koncepcija (būdinga politarizmui). Tiesa, ji prieštarauja K. Marso „Kapitalo“ III tome išsakytai tezei, kad šiuo atveju nėra jokios privačios nuosavybės, tačiau, kita vertus, tuo būdu išsprendžiamas prieštaravimas, kai valstybė, būdama antstato elementu, politarizmo atveju lemia bazės (gamybinių santykių) struktūrą ir tipą.

Tiek grupinį eksploatacinio subjekto, tiek prievolinio vieneto tipą mes linke traktuoti kaip neišplėtotus ar užsikonservavusius tarpinius atvejus, todėl ir tas elementų kombinacijas, kuriose bent vienas elementas yra tarpinis, laikome nepagrindinėmis. Pagrindiniai elementų kombinacijų tipai išskirti pajuodintu šriftu.

Reikia turėti omenyje, kad nepaisant, kuriam elementų kombinacijos tipui priklausė konkrečios ikikapitalistinės visuomenės, visais atvejais jose egzistavo bendruomenės. Kita vertus, skirtingi bendruomenių tipai, nes jų funkcijos įvairavo. Todėl, galima sakyti, kad prievolinio vieneto tipą lemia bendruomenės tipas. Vadinasi, mūsų prievoliųjų vienetų klasifikacija iš esmės remiasi bendruomenių klasifikacija.

2.3.2.2. bendruomenė kaip prievolinio vieneto klasifikacijos išeities taškas

2.3.2.2.1. Bendruomenių tipizacijos problema. Norėdami iš principo paremti italų sociologo U. Melotti tezę apie marksistiškai suprantamą bendruomenės tipą kaip lemiamą veiksnį visuomenių socialinės raidos alternatyvumui, toliau trumpai apibūdinsime Karlo Marxo išskirtus šiam tyrimui aktualius bendruomenių tipus. Kaip jau minėta teorinėje dalyje, jis skyrė tris bendruomenių tipus: *azijinį* (ir *slaviškąjį*, kaip tarpinį), *antikinį* ir *germaniškąjį* (marka). Turėdami omenyje, kad ketiname savo suformuluotą teorinę schemą taikyti XIV–XVI a. Moldovos atvejui, galime konstatuoti, kad antikinis bendruomenės tipas mums neaktualus²⁶³, o kitų bendruomenių tipų K. Marxo sampratą dabar trumpai aptarsime.

Azijinio tipo bendruomenę K. Marxas apibūdino kaip tokią, kurios nariams nebūdinga privati pagrindinės gamybos priemonės– žemės – nuosavybė. Jie yra tik paveldimi valdytojai. Aukščiausia ir vienintelė žemės nuosavybė čia sutelkta vieno despoto (arba genties vado, arba šeiminių

---

²⁶³ Apie jį plačiau žr. Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 470–473, plg. Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 31–32.

bendruomenių patriarchų grupės) rankose²⁶⁴. Bendruomenininkas tik kaip bendruomenės narys šiuo atveju yra bendros nuosavybės bendravaldis²⁶⁵. Bendruomenė čia yra substancija, o atskiras individas – akcidencija²⁶⁶.

K. Marxas pakankamai neišplėtojo (nekonceptualizavo) slaviškos bendruomenės sampratos: galima rasti tik užuominas apie šį bendruomenės tipą²⁶⁷. Iš minėtų marksizmo pradininko užuominų galima spręsti, kad slaviškoji bendruomenė labai artima azijietiškajai ir iš esmės laikytina jos atmaina, tačiau vis dėlto ji buvo šiek tiek modifikuota ir savo nuosavybės pobūdžiu šiek tiek artimesnė germaniškajam ir antikiniam variantui²⁶⁸. U. Melotti manymu, iš K. Marxo užuominų netgi galima daryti prielaidą, kad slaviškosios bendruomenės pasižymėjo didesniu dinamizmu, polinkiu transformuotis savo raidoje į hibridines socialines struktūras (iš dalies azijines, iš dalies feodalines)²⁶⁹.

Pasak K. Marxo, germaniškoji bendruomenė esmingai skyrėsi nuo azijinės. Pastaroji yra savarankiškų subjektų (žemės savininkų) susivienijimas. Realiai bendruomenė šiuo atveju egzistuoja tik laisvų žemės savininkų susirinkimų pavidalu. Čia taip pat, kaip ir antikoje, yra *ager publicus* (t.y. visuomeninis žemės fondas), tačiau jis – tai tik individualios nuosavybės priedėlis. Šiuo atveju būtent atskiras šeimos ūkis yra gamybos vienetas²⁷⁰.

Kadangi, kaip jau minėta, antikinis bendruomenės tipas mums šiame tyrime neaktualus, o slaviškasis nepakankamai aiškus, tai toliau operuosime tik dichotominiu bendruomenių tipologijos modeliu: azijinis-germaniškasis (kolektyvistinis-individualistinis).

2.3.2.2.2. Bendruomenių raidos stadijų klausimas. Apsibrėžus tyrimui aktualius bendruomenių tipus, iškyla klausimas dėl kiekvieno jų raidos

---

²⁶⁴ Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 468-470, plg. Gudavičius, E. *Aukščiausia žemės nuosavybė „barbarinėje“ Lietuvoje*, p. 117–118.

²⁶⁵ Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 473.

²⁶⁶ Ibidem, с. 477.

²⁶⁷ Ibidem, с. 469 (išnaša), 485, 491, 493. Vieną kartą kartu su slavų bendruomenėmis minimos ir rumunų: žr. p. 469 (išnaša).

²⁶⁸ Ypač žr. ibidem, с. 493

²⁶⁹ Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 30.

²⁷⁰ Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 476-477, plg. Melotti, U. *Marx and the Third World*, p. 32–33.

modelio. Germaniško tipo bendruomenės raidos klausimai yra pakankamai atskleisti istoriografijoje. Nusipelno dėmesio aktualumo nepraradęs plačiai germanų teisynų duomenimis paremtas rusų medievisto **Aleksandro Neusychino** modelis. Savo svarbiausiame veikale, skirtame Vakarų Europos germaniškųjų barbarų visuomenių raidos socialiniams aspektams, minėtas rusų istorikas rašo, kad, remiantis K. Marxu ir F. Engelsu, Vakarų Europoje galima išskirti tris vienas kitą keičiančius bendruomenės tipus²⁷¹: **kraujo-gimininė, žemdirbių, marka** (kaip pabrėžia pats A. Neusychinas, pastarąjį terminą jis vartoja siaurąja prasme, t.y. kaip kaimyninę bendruomenę)²⁷². Iš karto norėtume atkreipti dėmesį, kad net ir su minėta išlyga rusų medievisto germaniškųjų bendruomenių raidos modelis nėra visiškai adekvatus tam, kuriuo operavo K. Marxas ir F. Engelsas²⁷³. Savo specialiaame straipsnyje A. Neusychinas²⁷⁴ aiškiau suformuluoja (remdamasis K. Marxu), kaip *jis pats* supranta skirtumus tarp žemdirbių bendruomenės ir markos (siaurąja prasme). Jame rusų medievistas rašo, kad K. Marxas skiria du pagrindinius ankstyvosios bendruomenės raidos etapus: a) paremtą giminystės-kraujo ryšiais, b) „žemdirbių“ (kaimo) bendruomenę. Toji kaimo bendruomenė savo ruožtu išgyveno dvi raidos stadijas. Ankstyvajame jos laikotarpyje kiekvienas pavienis bendruomenės narys laikė kitus jos narius bendros nuosavybės turėtojais. O vėlyvesniajame etape kiekvienas bendruomenės narys žiūrėjo į kitus kaip į savarankiškus savininkus lygiai kaip ir į save patį. Pasak

---

²⁷¹ Tipo terminą vartoja pats A. Neusychinas, mūsų manymu, tikslingiau būtų vartoti terminą „stadija“.

²⁷² Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 9.

²⁷³ Šia ir tik šia prasme S. Zako kritika A. Neusychino atžvilgiu yra pagrįsta. S. Zakas teisis teigdamas, kad K. Marxas ir F. Engelsas operuoja kiek kitokiu trinarium bendruomenės tipų raidos modeliu: gimininė, namų (*Hausgemeinde*), žemdirbių (kaimo, kaimyninė, teritorinė): Зак, С. Д. *Некоторые черты однотипности и отличия германской и русской земледельческой общины в работах К. Маркса и Ф. Энгельса // Проблемы аграрной истории.* Минск, 1978. Ч. 1, с. 160, plg.:

Энгельс, Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана.* Москва, 1973, с. 156-158. Vis dėlto, reikėtų atkreipti dėmesį, kad S. Zakas kritikuodamas A. Neusychino bendruomenės raidos modelį nurodo ne aukščiau minėtą jo monografiją, o specialų straipsnį (Неусыхин, А. И. *Структура общины в Южной и Юго-Западной Германии в VIII-X вв.*), kur A. Neusychinas taip pat daug vietos skiria bendruomenės raidos aptarimui, o tai, mūsų manymu, jau yra nelabai pagrįsta, nes būtent šiame straipsnyje A. Neusychinas aiškiau suformuluoja, kaip *jis pats* supranta skirtumus tarp žemdirbių bendruomenės ir markos (siaurąja prasme).

²⁷⁴ Неусыхин, А. И. *Структура общины в Южной и Юго-Западной Германии в VIII-X вв.*

A. Neusychino, tik tokioje stadijoje, kai kolektyvinė viršenybė kaimo teritorijos atžvilgiu ir bendra miškų bei ganyklų nuosavybė derinama su atskirų bendruomenininkų skirtinių sklypų nuosavybe, žemdirbių bendruomenė virsta į marką. Taigi **marka**, pagal A. Neusychiną, yra *vėlyvoji žemdirbių bendruomenės stadija*²⁷⁵ ir ypatinga stadija, nes būtent šiame etape jau išryškėja skirtumai, o kartu ir prieštaravimai tarp bendruomenės narių ne tik kilnojamojo, bet ir nekilnojamojo turto prasme. Todėl, mūsų manymu, A. Neusychinas, taip apsibrėždamas marką, pagrįstai laiko ją trečiuoju bendruomenės evoliucijos etapu (nors K. Marxas tiesiogiai jos taip ir neįvardina). Būtent taip apsibrėžtą bendruomenės raidos modelį²⁷⁶ laikysime korektišku ir bandysime pritaikyti mūsų tyrimo taikomojoje dalyje, t.y. XIV–XVI a. Moldovos atveju²⁷⁷. A. Neusychino schema, nors ir nėra identiška, tačiau neprieštarauja ir pačių marksizmo kūrėjų modeliui, nes F. Engelse sureikšmintas didžiosios šeimos vyravimas yra esminis ir A. Neusychino antrosios bendruomenės stadijos – žemdirbių bendruomenės – požymis.

Reikia pastebėti, kad A. Neusychino modelis sklandžiai dera su rusų afrikanisto **Dmitrijaus Olderoggės** (1903-1987) trinare bendruomenės evoliucijos schema (šis rusų mokslininkas irgi remiasi K. Marxu): archainė, agrarinė (arba kaimo – деревенская), kaimo (сельская)²⁷⁸; tyrėjas pabrėžia ir didžiosios šeimos, kaip visuomeninės ir gimininės struktūros svarbą antrajame bendruomenės raidos etape²⁷⁹. Derėtų atkreipti dėmesį, kad D. Olderoggės pateiktas bendruomenių raidos modelis yra labiau universalizuotas, nei

---

²⁷⁵ Ibidem, c. 33-35.

²⁷⁶ T.y. ne kaip tris vienas kitą keičiančius bendruomenės tipus, o kaip germaniškojo tipo bendruomenės evoliucijos stadijas arba etapus.

²⁷⁷ S. Zako nurodyta K. Marxo ir F. Engelse trinarė bendruomenės raidos schema, mūsų manymu, yra kiek pasenusi ir ne tokia konceptuali kaip A. Neusychino pasiūlytoji. F. Engelsas pernelyg sureikšmino namų, arba didžiosios šeimos bendruomenę, kaip bendruomenės raidos stadiją. Tai laikytina greičiau šeimos, o ne bendruomenės raidos pakopa.

²⁷⁸ Ольдерогге, Д. А. *Иерархия родовых структур и типы большесемейных домашних общин // Социальная организация народов Азии и Африки*. Москва, 1975, с. 12; L. Polevojus duodamas nuorodą į tą patį D. Olderoggės tekstą, kažkodėl teigia, kad rusų mokslininkas esą išskiria **pirmykštę (первобытная) bendruomenę, pirmykštę kaimyninę bendruomenę, kaimyninę (kaimo) bendruomenę siaurąja prasme (собственно)** – Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 32. (Olderoggės teksto psl. nenurodomi).

²⁷⁹ Ольдерогге, Д. А. *Иерархия родовых структур и типы большесемейных домашних общин*, с. 13-17.

A. Neusychino, ja remiantis tarsi galima modeliuoti bendruomenių raidą visose visuomenėse (A. Neusychino terminas, kuriuo vadinama antroji bendruomenės raidos stadija – žemdirbių bendruomenė – iš principo netaikytinas toms visuomenėms, kuriose žemdirbystė nebuvo vyraujanti žemės ūkio šaka).

Dar vienas svarbus niuansas, kurį reikėtų apsibrėžti kalbant apie bendruomenės tipus ir raidos stadijas yra sąvokų **kaimo, kaimyninė, teritorinė bendruomenė ir marka**. Mūsų supratimu, sąvokos kaimo, kaimyninė ar teritorinė (su jau minėtomis išlygomis ir žemdirbių) apibrėžia plačiąja prasme tą bendruomenės raidos stadiją, kai jos narių tarpusavio ryšių pagrindas jau nebėra gimininiai ryšiai (nors tai anaipol nereiškia, kad jie jau visai nebeturi reikšmės). Šiame bendruomenės raidos etape (dar kartą pabrėžiame – plačiąja prasme) lemiami tampa kaimynystės (kitaip – teritoriniai, kaimo) ryšiai, tačiau, kita vertus, tai nereiškia, kad šiame etape bendruomenininkai jau yra individualūs savininkai. Taip yra tik *markos* atveju. Tuo būdu *marka* – tai tik atskiras kaimyninės (teritorinės, kaimo) bendruomenės atvejis ir, be to, tolesnės kaimyninės bendruomenės raidos evoliucijos etapas. Ši evoliucijos etapą bendruomenės pasiekia ne visose visuomenėse.

Dabar pereikime prie A. Neusychino bendruomenės raidos modelio antrojo ir trečiojo bendruomenės raidos etapų apibūdinimo. Pasak rusų medievisto, žemdirbių bendruomenėje (antrojoje stadijoje) gamybinių santykių struktūra išskyla tokiu pavidalu: bendruomenei priklauso aukščiausia nuosavybė į visą jos teritoriją, įskaitant ir ariamąją žemę; tačiau, nutrūkus periodiškoms išlyginamosioms ariamųjų laukų perdaloms tarp šeimų, bendruomenė nustoja kištis į pagrindinės gamybos sąlygas (priemonės) – žemės – perskirstymą tarp atskirų bendruomenininkų, o naudojimasis ja visiškai pereina į atskirų ūkių (*домохозяйств*) rankas²⁸⁰. Kitaip sakant, bendruomenė išsaugoja ariamosios

---

²⁸⁰ Неусыхин А. И. Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв., с. 10.

žemės nuosavybę, bet naudojimosi ja teisę turi atskiri bendruomenininkų ūkiai (*домохозяйства*)²⁸¹.

Žemdirbių bendruomenės santvarka atitiko tą gamybinių jėgų lygį, kai pūdyminę (*переложная или залежная*) žemės ūkio sistemą jau pakeitė **dvilaukis**²⁸². Kiekvieną ūkį (*домохозяйство*), kuris įėjo į bendruomenės sudėtį, sudarė ne mažoji individuali šeima, susidedanti iš vyro, žmonos ir vaikų, o vadinamoji didžioji šeima, kuri, kaip matome iš visos eilės seniausių barbarų tiesų tekstų, germanų gentyse Vakarų Europoje pirmaisiais amžiais po Kr. susidėjo iš trijų kartų: sutuoktinių, jų vedusių sūnų ir pastarųjų vaikų²⁸³.

Žemdirbių bendruomenės nariai laikytini „dirbančiaisiais“ arba „gaminančiaisiais subjektais“ (pagal K. Marxo terminologiją), kuriems šitoji bendruomenės santvarka garantavo galimybę savarankiškai ūkininkauti savo ūkyje; jie dar netapo klasinės visuomenės tiesioginiais gamintojais, jie dar nebuvo valstiečiai *feodalinė šio žodžio prasme*²⁸⁴.

Ilgainiui, jau vėlyvojoje žemdirbių bendruomenės raidos stadijoje (pereinamojoje į marką) atsirado ribota žemės paveldėjimo tvarka, nustatyti didžiosios šeimos atstovai įtvirtino savo teisę naudotis skirtiniu sklypu ir jį apdirbti. Esminga yra tai, kad jie dabar buvo traktuojami ne tiesiog kaip kolektyvo, sudarančio atskirą ūkinį vienetą (*домохозяйство*), nariai, o būtent kaip mirusio didžiosios šeimos galvos palikuonys, kaip mirusiojo tėvo sūnūs, kaip broliai²⁸⁵. *Salijų tiesa* atspindi tik patį alodo – ribotos skirtinio ariamosios žemės sklypo paveldėjimo teisės didžiosios šeimos ribose pavidalu – atsiradimą²⁸⁶. Tačiau šioje pirmojoje, pačioje ankstyviausioje stadijoje, alodo raida (tarp germanų) nesustojo: ilgainiui jis iš ribotos skirtinio ariamosios žemės sklypo paveldėjimo teisės, kuria naudojosi didžioji šeima, pavarito laisvai nusavinama mažosios individualios šeimos nuosavybe²⁸⁷. Alodo raida privedė prie to, kad skirtinio žemės sklypo paveldėjimo teisės išsiplėtė ir

²⁸¹ Ibidem, c. 10.

²⁸² Ibidem, c. 10.

²⁸³ Ibidem, c. 11.

²⁸⁴ Ibidem, c. 17-18.

²⁸⁵ Ibidem, c. 12.

²⁸⁶ Ibidem, c. 12. Pavadinkime tai alodo gemalu, užuomazga, arba protoalodu.

²⁸⁷ Ibidem, c. 12-13.

apėmė moteriškos lyties asmenis mažosios šeimos ribose (daugiausiai mirusiojo šeimos galvos dukteris), o taip pat artimiausius vyriškos lyties šoninės linijos giminaičius (mirusiojo brolius), o bet kokias iširusios didžiosios šeimos narių pretenzijas į naudojimąsi buvusiu bendru skirtiniu sklypu atmetė²⁸⁸. Tačiau alodo evoliucija neapsiribojo vien tik paveldėjimo tvarkos kitimu, kad ir kokie radikalūs tie pokyčiai būtų buvę. Po to, o iš dalies net paraleliai su šiuo procesu, alodas plėtojosi ir kita linija: jis palaipsniui virto iš didžiosios šeimos naudojimosi objekto į paveldimą mažosios šeimos nuosavybę, tuo pačiu virsdamas nusavinama nuosavybe. Tai visiškai suprantama, nes iš esmės mažosios šeimos narių žemės paveldėjimas moteriškąja linija jau ir yra ne kas kita, kaip pirminė nusavinimo forma, nes mirusiojo dukrai susituokus, jos paveldėta žemė automatiškai pereina į kitos mažosios šeimos (jos vyro šeimos) nuosavybę, kitaip sakant, yra nusavinama. Netrukus po to atsirado paveldėjimas pagal testamentą, o kiek vėliau alodas tapo ir pirkimo-pardavimo objektu²⁸⁹.

Taigi žemdirbių bendruomenėje lygiagrečiai vyko šie esminiai procesai: viena vertus, iro didžioji šeima (fragmentavosi į mažąsias), kita vertus, alodas iš ribotos skirtinio ariamosios žemės sklypo paveldėjimo teisės, kuria naudojosi didžioji šeima, ilgainiui virto laisvai nusavinama mažosios individualios šeimos nuosavybe, o tai reiškia, kad pati bendruomenė plėtojosi jos vartimo *marka*, t.y. *tokia bendruomenė, kur ariamosios žemės skirtinis sklypas jau virto laisvai nusavinamu mažosios šeimos alodu*, kryptimi²⁹⁰.

Pavieniai ūkiai (*домохозяйства*) laisvojoje *markoje* (skirtingai nuo žemdirbių, t.y. ankstyvesnės kaimyninės bendruomenės stadijos) daugiausiai susidėjo iš mažųjų šeimų, ir kiekviena tokia mažoji šeima laisvai disponavo savo alodu, kuris tapo nusavinimo objektu. Pati alodo vartimo preke galimybė atsirado dėl išsiplėtojusio turtinio susisluoksniavimo tarp laisvųjų bendruomenininkų. To susisluoksniavimo ištakos siekė dar žemdirbių bendruomenę, tačiau ten šį procesą stabdė tai, kad atskirų ūkių naudojimosi

---

²⁸⁸ Ibidem, c. 13.

²⁸⁹ Ibidem, c. 13.

²⁹⁰ Ibidem, c. 14.

teisę varžė bendruomeninė viso kaimo ariamosios žemės nuosavybė. Alodui virtus preke markos ribose turtinis susisluoksniavimas tarp laisvųjų bendruomeninkų virto *socialine* nelygybe. Dar būtų svarbu pridurti, kad, pasak A. Neusychino, laisvojoje bendruomenėje-markoje galutinai buvo pereita nuo dvilaukio prie trilaukio, o tai sąlygojo dar didesnę sėjomainos ir naudojimosi nepadalintomis naudmenomis tvarkos reglamentacija²⁹¹.

2.3.2.2.3. Bendruomenių tipų bifurkacijos taško problema. Aptarę A. Neusychino germaniškųjų bendruomenių evoliucijos modelį galime konstatuoti, kad gimininę-kraujo stadiją tikrai praėjo visų tipų bendruomenės. Kyla esminis klausimas, kada bendruomenių raidos keliai išsiskyrė, kitaip tariant, kur yra bendruomenių raidos bifurkacijos taškas? Manytume, kad kritinė riba yra antroji, t.y. žemdirbių bendruomenės stadija pagal A. Neusychino schemą (pirmykštė kaimyninė, pagal D. Olderoggės terminiją). Iš tiesų, kaip matėme iš A. Neusychino apibūdinimo, esminis žemdirbių bendruomenės atributas – dvilaukė žemdirbystės sistema. Vadinasi, tolesnė bendruomenių raidos kryptis priklauso nuo susiklosčiusio konkrečios visuomenės ūkinio tipo, t.y. nuo gamybinių jėgų raidos lygio (būklės?). Kalbant tiksliau, germaniškas (individualistinis) bendruomenių tipas gali klostytis tik tose visuomenėse, kur intensyvi žemdirbystė yra vyraujanti bioprodukcinio ūkio struktūroje. Kitaip žemės, kaip vienos iš esminių gamybos priemonių, nuosavybė negali evoliucionuoti į alodą.

2.3.2.3. Eksploatacijos būdai kaip GB/PE klasifikacijos kriterijai

Naujausioje savo knygoje, skirtoje politarinio gamybos problematikai, J. Semionovas skiria šiuos ikikapitalistinius eksploatacijos būdus, kurių pagrindu klostosi atitinkami gamybos būdai: *politarinį*, *nobilarinį*, *dominarinį*, *magnarinį*, *militarinį*²⁹². Sovietmečio pabaigoje pasirodžiusiame specialiai ankstyvųjų eksploatacijos formų tipologijai skirtame rusų teoretiko straipsnyje

---

²⁹¹ Ibidem, c. 18-19.

²⁹² Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, c. 251-261.

minimi tik 3 pagrindiniai eksploatacijos būdai²⁹³ (ten neminimi nobilarinis ir militarinis). Kita vertus, J. Semionovas minėtame straipsnyje dar skiria 4 eksploatacijos metodus, kurie apibūdinti kaip realizuojami ne gamybos procese, o jau jam pasibaigus, todėl esą visada yra papildomi ir parazituojuantys. Tai karinis plėšimas, duoklės ėmimas, tarpininkavimo prekyba ir palūkininkavimas. Pirmieji trys eksploataavimo metodai nukreipti į išorę, o paskutinis ikikapitalistinėje epochoje dažniausiai buvo realizuojamas visuomenės viduje²⁹⁴. Prie eksploatacijos metodų koncepto mes dar grįšime, kai gvildensime išorinio poveikio (arba sąveikos su išore) svarbos vidinei visuomenės raidai problemą. Dabar pirmiausia trumpai norėtume referuoti, kaip J. Semionovas apibūdina tris pagrindinius ikikapitalistinius eksploatacijos būdus. Politarinio būdo atveju visa eksploatatorių klasė korporatyviai, remdamasi bendraklasine privačia nuosavybe, eksploatuoja tiesioginius gamintojus, kurie savo ruožtu yra susijungę į bendruomenes. Dominarinio eksploatacijos būdo atveju eksploatatorius išnaudoja įvairiais priklausomybės saitais (įnamių, įnamių-sutuoktinių, samdinių, patekusiųjų į skolinę priklausomybę, vergų) susijusių asmenų darbo jėgą. Magnarinio (*магнатный* или *магнарный*) eksploatacijos būdo atveju eksploatatorius (magnatas) valdo žemę, o neretai ir darbo priemones (grūdus, darbinius gyvulius). Jis nuomoja žemę, kartais ir darbo priemones tam tikromis sąlygomis (už dalį derliaus, kartais ir tam tikras darbo prievoles) dėl įvairių priežasčių (vergo statusas, įsiskolinimas, gamybos priemonių neturėjimas) negalintiems savarankiškai ūkininkauti asmenims (vergas, įnamis, patekęs į skolinę priklausomybę)²⁹⁵.

Dabar norėtume pereiti prie J. Semionovo ikikapitalistinių eksploatacijos būdų tipologijos kritikos. Visų pirma derėtų pabrėžti, kad laikome visiškai nepriimtiniu nobilarinio²⁹⁶ ir militarinio²⁹⁷ eksploatacijos būdų išskyrimą. Iš

---

²⁹³ Семёнов Ю. И. *Типология ранних форм эксплуатации*, с. 59-68.

²⁹⁴ *Ibidem*, с. 60-61.

²⁹⁵ Семёнов Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 251-261, *idem*, *Типология ранних форм эксплуатации*, с. 59-68.

²⁹⁶ Pasak, J. Semionovo, nobilarinis gamybos būdas yra artimas politariniam, tačiau yra kai kurių skirtumų. Nobilariniam gamybos būdai būdinga korporacinė (paprastai aukščiausia) valdančiojo sluoksnio nuosavybė į žemę, kurioje dirbo tiesioginiai gamintojai. Nobilarchas, skirtingai nei politarchas (politarinio gamybos būdo atveju), nebuvo aukščiausias pridėtinio produkto sukurto

J. Semionovo apibūdinimo išplaukia, kad tai iš esmės tik politinių darinių ir valdančiojo elito struktūravimosi variantai, nesudarantys jokie atskiro eksploatacijos metodo. Jie gali susiklostyti tiek politarinio, tiek feodalinio gamybos būdo (ir atitinkamai eksploatacijos būdo) vyravimo atvejais²⁹⁸. Dominarinis eksploatacijos būdas, mūsų įsitikinimu, iš dalies sutampa su vergoviniu eksploatacijos būdu, nors J. Semionovas tai ir neigia²⁹⁹. Aišku, rusų teoretiko pateiktas variantų spektras atspindi vergovinio eksploatacijos būdo evoliuciją, tačiau išbaigčiausia dominarinės priklausomybės forma yra vergovė, todėl skirtumai čia yra kiekybiniai, o ne kokybiniai. Kaip pripažįsta pats J. Semionovas, magnarinis eksploatacijos būdas panašus į feodalinį, tačiau vis dėlto įžvelgtini tam tikri skirtumai: tiesioginis gamintojas feodalizmo atveju turi daugiau teisių į valdomą žemę, taip pat yra sodybos, darbo įrankių, gyvulių savininkas. Pasak J. Semionovo, magnatizmo atveju, magnato ūkis yra priklausomų darbuotojų ūkio pagrindas, o feodalizme – ūkio pagrindas yra individualūs tiesioginių gamintojų ūkiai. Vis dėlto iš tokio apibūdinimo išplaukia, kad magnatinė eksploatacijos priklausomybė – tai tik savita dominarinės priklausomybės forma, nes jeigu ūkio pagrindas – magnato ūkis, vadinasi, nėra principinio tiesioginio gamintojo santykio su gamybos priemonėmis skirtumo, o turime tik kryptingą darbo jėgos išnaudojimo atvejį (kai kuriais atvejais magnarinės eksploatacijos formos galbūt vis dėlto evoliucionuoja į feodalinį išnaudojimą). Vadinasi, abiem atvejais turime marginalias tarpines eksploatacijos formas, kurios neturi lemiamos reikšmės gamybos būdų tipologijai.

Vienintelis politarinio eksploatacijos būdo išskyrimo tikslingumas nekelia jokių abejonių.

---

korporacinės nuosavybės vienetu skirstytojas. Nobilarchija buvo išskirstyta korporacijos nariams (nobilaristams), kurie kiekvienas turėdavo teisę į produktą išgaunamą savo nobilariume. Plačiau žr.: Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 256-257.

²⁹⁷ Šiuo atveju, pasak J. Semionovo, eilinius visuomenės narius eksploatuoja karinė korporacija, kuriai vadovauja militarchas: žr. Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 261.

²⁹⁸ Nobilarinio ir militarinio eksploatacijos būdų aprašymą žr. Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 256-258, 260-261.

²⁹⁹ Žr. Семёнов, Ю. И. *Типология ранних форм эксплуатации*, с. 62.

Vadinasi, J. Semionovo eksploatacijos būdų tipologija (išskyrus vadinamuosius išorinius eksploatacijos metodus, prie kurių dar grįšime) nepateikia jokių naujų esminių kriterijų mums rūpimai gamybos būdų tipologijos skalei sudaryti.

Todėl vienintelis mums žinomas pagrindas gamybos būdų tipologinei skalei galėtų tapti britų medievisto Chriso Wickhamo suformuluota elementari rentos/mokesčio dichotomija kaip skirtingų eksploatacijos būdų ir kartu gamybos būdų kriterijus³⁰⁰. Ši dvinarė klasifikacija mums visiškai priimtina, tačiau ji neduoda nieko naujo šalia mūsų aukščiau pateiktos, eksploatacinio subjekto ir prievolinio vieneto kriterijais paremtos klasifikacijos. Ji gali būti tik papildomas kriterijus, atliekantis pagalbinę funkciją tipologizuojant konkrečią ikikapitalistinę visuomenę.

2.3.3. ANTAGONISTINIŲ IKIKAPITALISTINIŲ GB/PE TIPOLOGINĖS SKALĖ

Turėdami omenyje argumentacijos, išdėstytos mūsų darbo teorinėje dalyje visumą, galime pateikti du ikikapitalistinių visuomenių tipologinės skalės variantus:

- 1) GB tipologinė skalė, kurioje egzociuminės sąveikos veiksnys ignoruojamas kaip neesminis;
- 2) PE tipologinė skalė, kurioje derinami vidinės visuomenės struktūros ir egzociuminės sąveikos parametrai.

2.3.3.1. GB tipologinės skalė

Šios skalės pagrindas – aukščiau pateikta lentelė, kurioje išvardyti visi teoriškai įmanomi eksploatacinio subjekto ir prievolinio vieneto tipų kombinacijos variantai. Iš minėtos lentelės atrenkame tik pagrindinius išbaigčiausius variantus³⁰¹. Tada lieka keturi gamybos būdų tipai:

---

³⁰⁰ Wickham, C. *The Uniqueness of the East*, p. 169-171, 183-187.

³⁰¹ Plg. panašiais kriterijais paremtą Roberto Brennerio klasifikaciją, pateiktą įdomiame kontekste (amerikiečių teoretikas svarsto kaip tiesioginių gamintojų santykių su gamybos priemonėmis tipas ir eksploatatorių pridėtinio produkto pasisavinimo tipas santykiavo su ekonominės raidos kapitalizmo link

- 1) feodalizmas,
- 2) pusinis (arba bendruomeninis) feodalizmas,
- 3) agentinis/biurokratinis politarizmas³⁰²,
- 4) bendruomeninis politarizmas.

2.3.3.2. PE tipologinės skalės „padalų“ problema

Formuodami šios skalės „padalas“ remsimės I. Wallersteino pasaulio-ekonomikos ir pasaulio-imperijos, D. Chiroto bendruomeninės-prekybinės ir protokolonijinės politinių ekonomijų (visuomenių) bei N. Kradino egzopolitarinio gamybos būdo ir klajoklinių imperijų tipų klasifikacija. Reikės apsibrėžti, koks tų konceptų tarpusavio santykis.

D. Chiroto bendruomeninė-prekybinė politinė ekonomija (BPPE) taikytina visuomenei, kuri patenka į pasaulio-ekonomikos esminio poveikio zoną, o protokolonijinė politinė ekonomija (PKPE) – į pasaulio-imperijos tokio paties masto poveikio zoną. BPPE sąvoka apibūdina ne tik egzosociuminės sąveikos pobūdį, bet ir vidinę visuomenės struktūrą, todėl atitinka mūsų metodologines nuostatas ir gali būti aktuali šiame darbe, tuo tarpu PKPE apibūdina tik egzosociuminio poveikio pobūdį (būtent priklausomybę imperijos nuo centro) ir nieko nepasako apie vidinę visuomenės struktūrą, todėl ji pažeidžia prieigų derinimo principą ir mums nepriimtina.

N. Kradino klajoklinės imperijos konceptas iš pirmo žvilgsnio atitinka I. Wallersteino pasaulio-imperijos sąvoką, tačiau nuodugniau išanalizavus klajoklinių imperijų tipų klasifikaciją matome, kad yra ne visiškai taip. Pirmo tipo – duoklinių – klajoklinių imperijų santykiai su aplinkinėmis žemdirbių visuomenėmis grindžiami „distancinės eksploatacijos“ metodais (nuo epizodiškų „dovanų“, plėšikavimų ir nelygiavertės prekybos iki reguliarios duoklės). Kaip matome, vadinamieji „distancinės eksploatacijos“ metodai

---

tendencijomis): Brenner, R. *The Social Basis of Economic Development // Analytical Marxism*. Cambridge, 1986, p. 51-53.

³⁰² Kaip sinonimą visai adekvačiai būtų galima vartoti ir tributalizmo sąvoką H. H. Stahlio apibrėžta prasme.

visiškai sutampa su J. Semionovo išskirtais išorinės eksploatacijos metodais (netinka tik „vidinis“ palūkininkavimas). Vadinasi, duoklinio tipo klajoklių imperijos gali būti siejamos (o kai kuriais atvejais ir tapatinamos) ne tiek su pasauliu-imperija, kiek su pasauliu-ekonomika. Maža to, matome, kad D. Chiroto BPPE taip pat iš esmės galime laikyti N. Kradino pirmojo tipo (duoklinės) klajoklinės imperijos, o plačiau egzopolitarinio (ksenokratinio) gamybos būdo atveju (tačiau tik su sąlyga, kad vyrauja tarpininkavimo prekyba). Antrojo (tipiškos) ir trečiojo (pereinamosios) tipo klajoklinės imperijos jau be abejo sietinos su pasaulio-imperijos konceptu.

Kiek problemiška paties egzopolitarizmo kaip gamybos būdo traktuotė. J. Semionovas, kaip minėta, mano, kad jo išskirti eksploatacijos metodai negali būti tam tikro gamybos būdo pagrindas, o tik parazituojantis „prielipas“ prie kitų gamybos būdų. Kita vertus, N. Kradinas, mūsų manymu, pagrįstai kritikuoja J. Semionovo požiūrį, teigdamas, kad egzopolitarizmo atveju visa eksploatatorių visuomenė santykiauja su priklausomomis visuomenėmis kaip su tam tikru gamybos vienetu. Jeigu eksploatatorių visuomenės vartojamo produkto masėje vyrauja produktas, gautas iš kitų bendruomenių, tai tokiu atveju vyraujantis gamybos būdas yra egzopolitarinis. J. Semionovo argumentas, kad eksploatacijos būdas būtinai turi būti realizuojamas tiesiogiai gamybos proceso metu nėra įtikinantis todėl, kad, pvz., renta natūra ar produktais realizuojama iš esmės tokiu pat būdu, kaip ir, pvz., klajoklių imperijos duoklė priklausomos žemdirbių visuomenės atžvilgiu.

Kita vertus, prekyba, jei jos apyvartoje vyrauja produktai, masiškai gaminami toje šalyje, kuri yra įtraukta į pasaulio-ekonomikos poveikio zoną tiesmukai negali būti siejama su „distancinės eksploatacijos“ metodais paremta duokline imperija ir egzopolitariniu gamybos būdu. Čia jau turime tokį pasaulio-ekonomikos poveikį vidinei visuomenės raidai atvejį, kuris paremtas pirmiausia rinkos, o ne politinės priklausomybės santykiais. Žinoma, per rinkos santykius taip pat dažniausiai reiškiasi vienų visuomenių priklausomybė nuo kitų, todėl tik kažkiek skiriasi priklausomybės pobūdis. Tad jeigu vyrauja aukščiau apibrėžto pobūdžio, o ne tarpininkavimo prekyba, turime būtent

prekybinės (bet nebūtinai bendruomeninės) politinės ekonomijos atvejį griežtąja prasme.

Tuo būdu turime du esminius politinės ekonomijos variantus:

- 1) ksenokratinė politinė ekonomija (galima išskirti potipius),
- 2) prekybinė politinė ekonomija.

Jeigu bandytume derinti abi skales, tai gautume tokią lentelę:

	Ksenokratinė PE	Prekybinė PE
Feodalizmas	Feodalinė ksenokratinė	Feodalinė prekybinė
Pusinis feodalizmas	Pusiau feodalinė ksenokratinė	Pusiau feodalinė prekybinė
Agentinis/biurokratinis politarizmas	Agentinė/biurokratinė politarinė ksenokratinė	Agentinė/biurokratinė politarinė prekybinė
Bendruomeninis politarizmas	Bendruomeninė politarinė ksenokratinė	Bendruomeninė politarinė prekybinė

Pabandykime šiems aštuoniems teoriškai įmanomiems variantams rasti konkrečius istorinius pavyzdžius.

Apie feodalinės ksenokratinės PE atvejį galima būtų kalbėti Anglijos atveju po Hastingso mūšio (1066 m.), pusiau feodalinę ksenokratinę PE turbūt atitiktų Valachija po Osmanų įsivyravimo (t.y. tas atvejis, kai D. Chirotas kalba apie protokolonijinę visuomenę), biurokratinės politarinės ksenokratijos pavyzdžiu galbūt galėtų tiktį Kinija mongoliškosios Juanių dinastijos laikais (1280-1368 m.), o bendruomeninės politarinės ksenokratijos atvejis būtų Babilonija Persų imperijos sudėtyje (VI-IV a. pr. Kr.). Labai tinkamu feodalinės prekybinės ekonomijos pavyzdžiu galėtume laikyti Portugalijos jūrinę imperiją XV-XVI a., o pusiau feodalinės – Kijevo Rusią, konkrečiau biurokratinės (ar agentinės) politarinės ksenokratinės PE pavyzdžio negalėtume pateikti (biurokratinis politarinis gamybos būdas yra gana retas),

tačiau bendruomeninės politarinės prekybinės PE atvejai galėtų būti Laosas XIV-XVII a. arba Songajaus valstybė Vakarų Afrikojė XIV-XVI a.³⁰³

---

³⁰³ Visi prekybinių politinių ekonomijų variantų pavyzdžiai pateikti remiantis D. Chioto bendruomeninės-prekybinės politinės ekonomijos pavyzdžiais, žr. Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 17-19.

3. ATVEJO TYRIMAS (*MOLDOVOS SOCIALINĖ SANDARA IR JOS RAIDOS TENDENCIJOS XIV A. VIDURYJE –XVI A. VIDURYJE*)

3.1. MOLDOVA XIV A. VIDURYS – XVI A. VIDURYS: GAMYBINĖS JĖGOS

3.1.1. PASYVIOS GAMYBINĖS JĖGOS: FIZINĖ GEOGRAFIJA

XV a. Moldovos kunigaikštystė apėmė **teritorija**, rytuose ribojamą Dnestro upės, pietuose – Juodosios jūros, Dunojaus ir Sireto bei Milkovo žemupių; vakarinė siena ėjo Rytiniais Karpatų kalnais, o šiaurinė – už dabartinio Černivcų miesto. Bendras plotas buvo daugiau nei 100 000 kvadratinų km³⁰⁴.

Viduramžių Moldovos valstybės teritorijos **reljefas** buvo įvairus: nuo kalnų (pavienės viršukalnės iki 2000 m virš jūros lygio) iki žemumų ir upių slėnių. Tai sudarė sąlygas verslų įvairovei. Pagal reljefo ypatybes skirtinos kelios sritys, kurios taip pat skiriasi klimato ir dirvožemio savybėmis.

Šalia Rytinių Karpatų plyti *priekalnių zona* (vidutiniškai 300-500 m virš jūros lygio). Ji daugiausia padengta miškais (spygliuočių, bukų, ąžuolų). Tai buvo tankiausiai apgyvendinta viduramžių Moldovos sritis (tarp Karpatų ir Pruto), nes čia buvo palankiausios sąlygos plėtoti savito, vietiniams gyventojams būdingo tipo, bioprodukcini ūkį. Kita zona buvo *Moldovos plokščiakalnis*. Joje skirtinos dvi dalys. Pirmoji iš esmės yra miškastepė, plytinti palei Prutą, nors XIV–XVII a., kai klimatas buvo drėgnesnis, šioje teritorijoje buvo mažiau plotų, kuriems būdingas stepinis kraštovaizdis. Tai viduramžiais buvo rečiausiai apgyvendinta teritorija. Antroji – tai miškingosios Sučiovos ir Birlado priekalnės (siekiančios 400–600 m virš jūros lygio). Pastaroji buvo palyginti tankiai apgyvendinta. Čia gyventojai daugiausia vertėsi gyvulininkyste. *Dnestro ir Pruto tarpupyje* taip pat skirtinos kelios sritys. Šiaurėje yra Šiaurinės Moldovos plokščiakalnis, kur vyrauja miškastepė,

---

³⁰⁴ *Жг. История народного хозяйства Молдавской ССР (С древнейших времён до 1812 г.) / отв. ред. П. В. Советов. Кишинёв, 1976, с. 88-89.*

pietuose – lyguma, kur vyrauja stepė, o centrinė aukštuma apaugusi ąžuolu, bukų ir skroblų miškais. Dnestro ir Pruto tarpupis buvo apgyvendintas gana retai³⁰⁵.

Hidrografinis tinklas viduramžiais buvo labai svarbus ūkiniu požiūriu: jis darė įtakos klimatui, gyvenviečių išsidėstymui (kaimai koncentravosi upių terasose ir netoli šaltinių, tvenkinių ar ežerų), žmonių verslams, atliko susisiekimo funkciją³⁰⁶. Moldovoje hidrografinis tinklas buvo netolygus: jis kur kas tankesnis miškingose zonose, kur daugiau kritulių, o vietovėse, kur vyrauja miškastepės, ypač stepėse – retesnis³⁰⁷. Stambiausios Moldovos upės – tai Dnestras, Prutas ir Siretas. Daugumos upių ištakos – Karpatai (išimtį sudaro Dnestras)³⁰⁸.

Moldovos **dirvožemiai** gana skirtingo derlingumo. Didelei daliai viduramžių Moldovos teritorijos būdingi nederlingi rudžemiai ir pilkžemiai (miškingose vietovėse), o stepių zonoms – derlingi juodžemiai³⁰⁹.

Viduramžių Moldovos teritorija išsidėsčiusi vidutinio **klimato** juostoje, bet yra dviejų Europos gamtinių-klimatinių zonų sandūroje: tarp Vidurio Europos atlantinio-žemyninio ir Rytų Europos žemyninio. Žemyninis klimato pobūdis vis ryškesnis tolstant nuo Karpatų į rytus. Šiuolaikinei Moldovai būdinga 8-10 laipsnių metinės temperatūros vidurkis ir 500-600 mm kritulių kiekis per metus. Viduramžiais Moldovos klimatas nebuvo visiškai identiškas šiuolaikiniam: XII–XIV a. didėjo drėgnumas, todėl XIV–XVII a. jis buvo drėgnesnis nei dabar (dėl padidėjusios drėgmės kiekio didėjo ir teritorijos miškingumas), o XVI–XVII a. jis atvėso³¹⁰.

Moldova gaudavo pakankamai šilumos žemės ūkio plėtrai, tačiau, kaip ir būdinga vidutinio klimato juostai, buvo ryškūs sezoniniai svyravimai tarp

---

³⁰⁵ Žr. *ibidem*, c. 89-92.

³⁰⁶ Žr. Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Românească în epoca feudală (contribuție la studiul dezvoltării producției cerealiere pîna în secolul al XVIII-lea)*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 1970, p. 22-23, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 92.

³⁰⁷ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 89-92.

³⁰⁸ Žr. *Istoria României* / M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, T. Pompiliu. Ediție revăzută și adăugită. București, 2007, p. 13.

³⁰⁹ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 90-92; plg. Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Românească în epoca feudală*, p. 23-25.

³¹⁰ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 89-90.

žiemos ir vasaros. Sezoniškumas akivaizdus ir kritulių režimo atžvilgiu: daugiausia lyja gegužės–liepos mėnesiais, rugpjūtį– rugsėjį (kartais dar ir spalį) kritulių mažai, lapkritį–vasarį gausu, kovą–balandį vėl mažai³¹¹. Kaip minėta, skirtingas kritulių pasiskirstymas ir tarp regionų: yra sričių, kur kritulių kiekis pakankamas žemės ūkiui, o yra ir sausringų zonų (stepės, miškastepės).

Viduramžių Moldovos **kraštovaizdžiui** buvo labiausiai būdingi miškai, ganyklos ir pievos³¹², o didesnių teritorijos masių, labai palankių žemdirbystei, buvo mažai. Istorinė Moldovos (taip pat ir Valachijos) teritorija yra pereinamas arealas tarp miško ir stepės gamtinių zonų, čia yra šiaurinė vynuogienojų ir rytinė baltosios eglės bei buko paplitimo riba³¹³.

3.1.2. TARPINĖS GAMYBINĖS JĖGOS: GYVENTOJAI

Gyventojų skaičius. Pasak rumunų istoriko B. Murgescu, yra keletas demografinių duomenų išgavimo apie viduramžius šaltinių ir metodų. Galima remtis parapinių bažnyčių krikšto, mirties ir vestuvių įrašais (1) arba mokesčių mokėtojų/kariuomenės surašymais (2). Net ir disponuojant šios rūšies rašytiniais šaltiniais yra tam tikrų trukūmų, didinančių paklaidos tikmybę (ypač mokesčių mokėtojų registro atveju). Tuo tarpu Moldovos (ir Valachijos) atveju tokio pobūdžio šaltinių yra išlikę tik nuo XVIII a. II pusės, todėl XIV–XVI a. laikotarpiui jų pritaikyti negalime. Dar vienas potencialus šaltinis, kuris yra dar kur kas mažiau patikimesnis, – tai amžininkų gyventojų skaičiaus vertinimai (3). Toliau jau galimi tik netiesioginiai metodai: a) gyventojų skaičiaus dedukcija pagal rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotų gyvenviečių skaičių (4; trūkumas: ne visos gyvenvietės pateko į rašytinius šaltinius arba ta pati gyvenvietė pateko skirtingais pavadinimais); b) gyventojų skaičiaus vertinimas pagal potencialių karinių pajėgų kovotojų skaičių (5)³¹⁴.

³¹¹ Žr. Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Românească în epoca feudală*, p. 25-26.

³¹² Žr. ibidem, p. 26, Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 16.

³¹³ Žr. *Istoria României*, p. 13.

³¹⁴ Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 16-18.

Tuo būdu iš esamo šaltinių/metodų repertuaro Moldovai XIV–XVI a. laikotarpiu pritaikomi tik 4 ir 5 (t.y. išimtinai tik netiesioginiai metodai). Labiau apčiuopiamus duomenis, paremtus amžininko duomenimis, galima pateikti tik apie Stepono Didžiojo valdymo laikotarpį (1457-1504): remiantis venecijiečio mediko Matteo Muriano duomenimis, kuris rašė, kad Steponas galėjo surinkti iki 60 tūkstančių vyrų kariuomenę (20 tūkstančių raitelių, 40 tūkstančių pėstininkų)³¹⁵, rumunų istorikai mano, kad Moldova tuo metu turėjo nuo 400 iki 600 tūkstančių gyventojų³¹⁶. Per XVI a. Molodovos gyventojų skaičius esą nelabai keitėsi: Moldova turėjo 300-400 000 gyventojų³¹⁷. Moldavų istorikai, remdamiesi kita metodika (bendras žinomas kaimo gyvenviečių skaičius [apie 1700] dauginamas iš vidutinio šeimos asmenų skaičiaus – 5 ir dauginama iš vidutinio sodybų skaičiaus – 20; dar pridedama paklaida 10-15% [t.y. 15-25 tūkst. žm.], susidedanti iš specifinių gyventojų kategorijų bei vertinamasis miesto gyventojų skaičius – 20-25 tūkstančiai žm.), pateikia gerokai mažesnę XV a. pabaigos Moldovos gyventojų skaičių: 205-220 tūkstančių³¹⁸.

Gyventojų tankumas, B. Murgescu skaičiavimais, 1340-1600 m. Moldovoje išaugo nuo 3 iki 4 žm./km². Istoriko manymu, rumunų gyvenamas arealas (Transilvanija, Valachija, Moldova) pagal gyventojų tankumą 500-1800 m. nelabai atsiliko nuo Europos vidurkio, nes tankiau gyvenamas Europos šalis atsivėrė labai retai apgyvendintos Rusija ir Skandinavija³¹⁹.

Kategoriškai nesutinkame su šio rumunų istoriko nuomone. Pirmiausia, šiame kontekste visiškai nekorektiška traktuoti visą rumunų gyvenamą erdvę, t.y. Transilvaniją, Valachiją ir Molodovą, kaip vientisą. Kaip matome iš paties

³¹⁵ *Călători străini despre țările române*. București, 1968, vol. I, p. 149 (cituota pagal Ștefănescu, Ș. *Demografia – dimensiune a istoriei*. Timișoara, 1974, p. 98).

³¹⁶ Mažesnis skaičius, kurį pateikė Bogdan Murgescu, atrodo labiau įtikinamas. Didesnį skaičių pateikė Ștefan Ștefănescu: Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 21, Ștefănescu, Ș. *Demografia – dimensiune a istoriei*, p. 98.

³¹⁷ Murgescu, B. *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*. București, 1996, p. 280, idem, *Istorie românească – istorie universală*, p. 21.

³¹⁸ Ж. И. История народного хозяйства Молдавской ССР, с. 92-93. Moldavų istoriko L. Polevojaus manymu, XV a. rabigoje buvo ne daugiau kaip 220 000 gyventojų: Полевой, Л. Л. *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв.* Кишинёв, 1979, с. 114.

³¹⁹ Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 21-22; pasak L. Polevojaus, XIV a. viduryje gyventojų tankumas Moldovoje buvo 1,2, o XV a. viduryje – 1,6 žm./km²: Полевой, Л. Л. *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв.*, с. 120.

B. Murgescu pateiktos lenetelės, duomenys skiriasi ne šiek tiek, o net kartais. Pvz., 1600 m. buvo atitinkamai 10, 4 ir 4 žm./km². Transilvanija apskritai priskirtina kitai ūkinei zonai – Vidurio Europai (plg. Lenkija – 14 žm./km²), kuriai būdinga kita bioproductinio ūkio struktūra su gerokai intensyvesne žemdirbyste (su dvilaukiu, o vėliau trilaukiu). Antras svarbus momentas yra tas, kad, kaip matėme iš aukščiau pateiktų alternatyvių vertinimų Moldovos gyventojų skaičius galėjo būti ir dar mažesnis, nei mano B. Murgescu, o tuomet Moldovos gyventojų tankumas – 2-2,2 žm./km² – visiškai atitinka Rusijos ir Šiaurės šalių rodiklį (2 žm./km²). Būtent toks mažas gyventojų tankumas sudarė galimybes plėtoti kitokio tipo bioproductinį ūkį nei Vidurio Europoje. Trečia, Moldovai (kaip ir Valachijai) būdingas kitokia nei Vidurio ar Vakarų Europos bioproductinio ūkio struktūra (vyraujanti gyvulininkystė), tai reiškia ilgesnę mitybos grandinę ir kur kas didesnę energijos išėigą (grandinės augalai-gyvūnai-žmogus energetinis efektyvumas yra tik apie 10%, t.y. energetine prasme 10 kartų mažiau efektyvu nei augalai-žmogus³²⁰), o tai, savo ruožtu, reiškia, kad Moldovos ūkis buvo gerokai ekstensyvesnis nei Vidurio ar Vakarų Europos šalių. Ūkio struktūrai iš esmės nepakitęs, Moldovos gyventojų skaičius ir negalėjo pasiekti Vidurio Europos šalių vidurkio.

Dėl neapgyvendintų (nedirbamų) žemių gausos XIV–XV a. Moldovoje vyko intensyvi tiek vidinė **kolonizacija**, tiek migracija iš Transilvanijos (kur tiesioginių gamintojų išnaudojimas buvo intensyvesnis)³²¹. Vidinę kolonizaciją XV–XVI a. pirmoje pusėje lėmė gausūs ir laisvi dirbamos žemės plotai bei dykvietės³²² (dėl menko gyventojų tankumo). Nepaisant šių procesų bei natūralaus gimstamumo, gyventojų skaičiaus augimą XV–XVI a. Moldovoje stabdė karai (su turkais XV a. II pusėje) ir reguliarus žmonių grobimas į vergovę (ypač reguliarių pobūdį įgijęs įsikūrus Krymo chanatui). Dėl šių

---

³²⁰ Apie energetinius nuostolius ilginant mitybos grandinę žr. Крадин, Н. Н. *Кочевые общества*, с. 56, plg. Braudel, F. *A History of Civilizations*. Penguin Books, 1995, p. 158-159, Harris, M. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas, 1998, p. 56, 60 („Juk gyvuliams ganyklose reikia 7 kg grūdų, kad priaugtų 1 kg gyvojo svorio“ ir toliau „augalinį maistą sušeriant gyvuliams, o ne naudojant javus maistui tiesiogiai, prarandama 90% saulės šviesos virtimo žmogaus maistu produktyvumo“).

³²¹ Žr. Vlad, M. D. *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV–XVIII)*. București, 1973, p. 17-19, 54-57.

³²² Žr. ibidem, p. 17-22.

priežasčių gyventojų skaičius iki XVI a. imtinai greičiausiai ir išliko iš esmės nepakitęs³²³.

3.1.3. AKTYVIOS GAMYBINĖS JĖGOS: GAMYBOS PRIEMONĖS IR OBJEKTAI, ŪKININKAVIMO METODAI

Svarbiausi **domestikuoti gyvūnai** viduramžių Moldovoje buvo galvijai, taip pat gana dideliais kiekiais augintos kiaulės, arkliai³²⁴. Moldova augino mažiau avių, nes jos teritorijoje tuo metu vyravo avininkystei nelabai tinkami miškai³²⁵. Arkliai buvo ypač vertinami, sprendžiant pagal tai, kad už juos imti didesni muitai³²⁶.

Domestikuoti augalai. Išsamiausiai grūdinių kultūrų asortimentą, augintą Moldovoje viduramžiais, savo disertacijoje aptarė rumunų istorikas Vasile Neamțu. Pasak jo, svarbiausios grūdinės kultūros buvo kviečiai, rugiai³²⁷, soros³²⁸. Miežiai ir avižos augintos mažai³²⁹. Iki XV a. imtinai vyravo soros, Stepono Didžiojo laikais pradėta daugiau auginti kviečių: jie jau paminėti kaip eksporto prekė, bet iki XVI a. vidurio kviečių iš Transilvanijos daugiau importuota nei eksportuota. Tik XVI a. antroje pusėje situacija importo/eksporto balanse pasikeitė³³⁰. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad vis dėlto liaudis ir toliau (bent iki XVII a. pabaigos) vartojo maistui soras, kviečiai buvo diduomenės raciono dalis (prestižinis produktas) ir tapo svarbiu eksporto produktu³³¹. Iš pluoštinių kultūrų augintos kanapės ir linai³³².

³²³ Žr. Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 21, 23-24.

³²⁴ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 17-23, *Romania's Economic History. From the Beginnings to World War II*. București, 1994, p. 68, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 74-75.

³²⁵ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 74; plg. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 21.

³²⁶ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 75.

³²⁷ Rugiai, P. Panaitescu manymu, taip pat buvo labai menkai išplitę: žr. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 32.

³²⁸ Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Moldovenească în epoca feudală*, p. 189-206; Neamțu, V. *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldovie jusqu'au XVIIIe siècle*. București, 1975, p. 209-226.

³²⁹ Žr. *Romania's Economic History*, p. 59, plg. Neamțu, V. *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldovie jusqu'au XVIIIe siècle*, p. 222-226, taip pat plg. Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 27-28, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 98.

³³⁰ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 37.

³³¹ Ibidem, p. 36.

³³² Ibidem, p. 32.

Moldovos žemdirbystės **darbo įrankių inventorius** būdingas lydiminei-pūdyminei sistemai (*подсечно-переложная система*)³³³. Jau XII–XIII a. pradėtas naudoti patobulintas arklas su pavaža (*рало с полозом*), simetrišku noragu ir peiliu, taip pat plačiai naudotas ir arklas be pavažos (*безполозное рало*) su geležiniu antgaliu. Gilesnėms dirvoms arti naudotas sunkesnis plūgas. Miškui kirsti naudoti kirviai, derliui nuimti –pjautuvai, šienai pjauti – nedideli dalgiai. Žemdirbystės darbams taip pat naudotas ir kasiklis (*заступ*). Jie buvo namudinės gamybos³³⁴ ir tik Stepono Didžiojo laikais kaimo gyventojams labiau įsitraukus į rinką jau atsirado pirkinių³³⁵.

Ūkininkavimo metodai. Gyvulininkystė nebuvo klajoklinė, bet jai būdingi sezoniniai gyvulių perginimai³³⁶, o patys žmonės gyveno sėsliai (išskyrus piemenis)³³⁷. Gyvuliai buvo ganomi bendrai, šią funkciją atlikdavo vienas piemuo³³⁸. Rumunų medievistė Iolanda Țigiliu savo specialioje monografijoje, skirtoje gyvulių auginimui rumunų kraštuose XIV–XVII a., tvirtina, kad į šiaurę nuo Dunojaus gyvenusiems rumunų ir moldavų protėviams niekur nebūdinga klajoklinė gyvulininkystė (autorė ją kažkodėl vadina pusiau-klajokline – *seminomad*), kuriai būdingi ne tik gyvulių perginimai, bet ir masiniai gyventojų judėjimai. Teritorijose į šiaurę nuo Dunojaus minėta istorikė skiria tik šiuos gyvulininkystės tipus: sėslusis ir perginamasis (*trahumant*). Pirmasis iš šių būdingas daugiausia Karpatų-Dunojaus erdvei, t.y. iš esmės Valachijai. Taigi Moldovai būdingas būtent antrasis, t.y. perginamasis tipas. Vasarą gyvuliai buvo genami ganytis į kalnus, o žiemą ganėsi pievose, ganyklose ir žemdirbystei skirtose kaimo žemėse³³⁹.

³³³ Miško plotas išdeginamas ir tiesiog pelenuose sėjami kultūriniai augalai; po kelių metų nusialinus dirvožemiui žemė paliekama dirvonuoti 8-15 metų, o po to vėl dirbama.

³³⁴ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 76, 99-100, 103.

³³⁵ *Romania's Economic History*, p. 63 (plg. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 38-42); plačiau apie žemdirbystės įrankius naudotus Moldovoje viduramžiais žr. Neamțu, V. *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldovie jusqu'au XVIIIe siècle*, p. 43-208.

³³⁶ Tai tarpinis gyvulininkystės tipas tarp grynai sėslios ir klajoklinės. Ganyimo tipų klasifikaciją žr. Harris, M. *Kultūrinė antropologija*, p. 57.

³³⁷ Žr. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 15, 18.

³³⁸ Žr. Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*. București, 1964, p. 87.

³³⁹ Țigiliu, I. *Economia domanială: creșterea animalelor în Țările Române: secolele XIV-XVII*. Târgoviște, 2009, p. 15-19.

Vis dėlto pačių moldavų istorikų nuomone, Moldovoje praktikuota ne tik perginamoji, bet ir sėkli gyvulininkystė. Tiesa, pabrėžiama, kad ji iš esmės tebebuvo ekstensyvi (bent jau iki XVI a. pradžios): nebuvo sistemingos gyvulių priežiūros, mažai buvo pastogių žiemą saugoti nuo šalčio ir sniego. Dažnai, bent jau arkliai, ganėsi laukuose ir žiemą. Vis dėlto buvo ruošiamos tam tikros šieno, o kartais ir medžių lapų atsargos žiemai, kad būtų išvengta galvijų kritimo tais atvejais, kai daugiau sninga ar yra plikledis³⁴⁰.

XI-XIV a., kadangi didžiuliai plotai buvo apaugę miškais, žemdirbystė buvo lydininė-pūdyminė (*permanent clearing and fallowing*). Š. Ștefănescu tvirtinimu, kaip traukiamieji gyvuliai daugiausia naudoti jaučiai ir gerokai menkesniu mastu arkliai³⁴¹. V. Neamțu nuomone, iki pat XVIII a. ūkininkavimo metodai nepasikeitė: vyravo lydininė žemdirbystės sistema (*sistemul deștelinirilor permanente*)³⁴², nors nuo XVI a. plito ir dvilaukis³⁴³. Tiek Moldovos, tiek Valachijos žemdirbystei būdingas dviejų žemdirbystės zonų ir atitinkamai inventoriaus bei ūkininkavimo metodų persipynimas: Viduržemio jūros ir vidutinio klimato. Esama ir labai archaišku, ir kur kas vėlyvesnių žemdirbystės raidos stadijų bruožų³⁴⁴.

Tokia archaiška sistema išliko dėl kelių priežasčių: 1) dėl didžiulių miškų plotų, 2) dėl nedidelio gyventojų tankumo³⁴⁵ ir atitinkamo žemės pertekliaus, 3) dėl to, kad iš dalies vyravo Viduržemio regiono žemdirbystės tipas (tai lėmė gamtos sąlygos, todėl neplito trilaukis).

Kaip beveik vieningai teigiama tiek rumunų, tiek moldavų istoriografijoje³⁴⁶, Moldovos bioprodukciniame ūkyje per visą mus šiame darbe

---

³⁴⁰ Ж. История народного хозяйства Молдавской ССР, с. 103 (atitinkamo paragrafo autorius – P. Byrnia).

³⁴¹ Romania's Economic History, p. 59.

³⁴² Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Moldovenească în epoca feudală*, p. 215, plg. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 38.

³⁴³ Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Moldovenească în epoca feudală*, p. 211-212.

³⁴⁴ Ibidem, p. 244-245.

³⁴⁵ Plg. Chirot, D. *Preface* // Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities: the transition from the communal to the capitalist mode of production*. Cambridge, 1980, p. ix.

³⁴⁶ Kiek mums žinoma, vienintelis Bogdan Murgescu bando koreguoti šį teiginį remdamasis tuo argumentu, kad vis dėlto žemdirbystės produktai teikė daugiau kalorijų gyventojams, nei gyvulinės

dominantį laikotarpį (t.y. apie 1350-1550 m.) vyravo gyvulininkystė³⁴⁷, o tai aiškiai atsispindėjo žemėnaudos ypatybėse³⁴⁸: neskirtinis (*ненадельное*) ciklinis naudojimas (individualiai arba kolektyviai) dirvonais, kaip arimu, šienaujama pieva ar ganykla, ciklo neapimamomis gyvulininkystės naudmenomis, laisva gyvulių ganykla laukuose ir kt. Ciklas susidėjo iš šių etapų: 1) arimų, 2) šienaujamų pievų bei ganyklų. Tie etapai nuolat kaitaliojosi tarpusavyje. Ciklo stadijos nebuvo vienodos pagal naudojimosi laiką: gyvulininkystės stadija (šienaujama pieva–ganykla) aiškiai vyravo³⁴⁹. Pavienis valstiečio kiemas turėjo savo sklypą kiekvienoje ciklo stadijoje. Tie sklypai ne visada buvo vienodi, bet vyravo lygiavinio skirstymo tendencija. Ganyklos stadijoje paprastai sklypai nebuvo išskiriami. Nebuvo individualios kiekvieno kiemo ganyklų, šienaujamų pievų, miškų ir natūralių vandens telkinių žemėnaudos³⁵⁰.

3.1.4. GAMYBINIŲ JĖGŲ RAIDOS PASEKMĖS: ŪKINIS TIPAS (ŪKIO STRUKTŪRA), JO POVEIKIO GAMYBINIAMS SANTYKIAMS KLAUSIMAS

Galvijų auginimas buvo integrali Moldovos bioproductinio ūkio dalis, jis kartu su žemdirbyste sudarė tipišką dalies Pietryčių Europos ekonomikos viduramžiais struktūrą³⁵¹. Vis dėlto, kaip pabrėžia rumunų istoriografijos klasikas Petre P. Panaitescu (1900-1967), iki pat XIX a. gyvulininkystė (ypač galvijininkystė) buvo svarbesnė ir Moldovos, ir Valachijos bioproductinio ūkio šaka³⁵², nei žemdirbystė. Išsamūs rumuno Mihai Lazăro tyrimai, gauti taip pat pasitelkus ir interdisciplininę metodiką, kurių rezultatai pateikti jo

---

kilmės produktai (nors, kita vertus, pats pabrėžia, kad rumunų kraštuose žmonės naudojo daugiau gyvulinių produktų nei kituose Europos regionuose).

³⁴⁷ Šiuo klausimu istoriografijoje vyko diskusija apie kurią užsimena L. Polevojus: žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 97.

³⁴⁸ D. Dagnevas ir P. Sovietovas kalba apie XV–XVIII a.

³⁴⁹ Žr. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.) // Славяно-волошские связи*. Кишинёв, 1978, с. 78, *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*. Изд. 2-е перераб. и доп. Кишинёв, 2002, с. 40-41.

³⁵⁰ Žr. Драгнев Д. М., Советов П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 78.

³⁵¹ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 15.

³⁵² Ibidem, p. 16-17.

monografijoje, patvirtino P. Panaitescu teiginį: gyvulininkystė buvo svarbiausia Moldovos ūkio šaka per visus viduramžius. Minėtu laikotarpiu gyvuliai ir gyvulininkystės produktai buvo svarbiausios moldaviškos prekės tiek vidaus, tiek tarptautinėje rinkoje, o mokesčiai galvijais teikė didžiausias pajamas valdovo išdui, be to tai buvo ir pagrindinis gyventojų užsiėmimas³⁵³. Nuomonė, kad gyvulininkystė svarbesnė už žemdirbystę, vyrauja ir moldavų istoriografijoje³⁵⁴.

Nepaisant vyraujančio gyvulininkystės vaidmens ir fakto, kad moldavų protėviai daugiau vartojo mėsos ir gyvulinių produktų maistui, nei Vakarų ir Vidurio Europos gyventojai, žemdirbystė buvo taip pat labai reikšminga, nes būtent jos produktai (gaminiai iš javų), kaip pabrėžė B. Murgescu, vis dėlto sudarė pagrindinės gyventojų masės raciono pagrindą (bent jau kalorijų prasme)³⁵⁵. Be to, reikia pabrėžti, kad žemdirbystės reikšmė nuo XV a. II pusės turėjo tendenciją augti, tačiau vis dėlto ji netapo reikšmingesnė už gyvulininkystę iki pat aptariamo laikotarpio pabaigos³⁵⁶.

Greta dviejų svarbiausių bioproductinio ūkio šakų išskirtinos dar trys svarbesnės, kurių produktai buvo svarbūs ir paklausūs tiek vidaus, tiek užsienio rinkose – tai bitininkystė (vaškas), vynuogininkystė (vynas) ir žvejyba (sūdyta žuvis)³⁵⁷.

Galima būtų teigti, kad žemdirbystės produktai iš esmės sudarė būtinąjį produktą, t.y. buvo prasimaitinamojo (subsistencinio) ūkio pagrindas. Tuo tarpu pridėtinį produktą daugiausiai teikė gyvulininkystė ir trys išvardintosios papildomos ūkio šakos (dauguma mokesčių išdui buvo teikiama būtent gyvulininkystės produktais, atodirbinė tiesioginių gamintojų renta senjorinio

---

³⁵³ Lazăr, M. *Realităţi fiscale din Ţara Moldovei: dări de cotitate în sferă economiei păstoreşti (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*. Iaşi, 2000, p. 218-219 (apie geografinių veiksmų poveikį Moldovos ūkiui žr. p. 84-86); taip pat plg. *Romania's Economic History*, p. 67-68.

³⁵⁴ Žr. Мохов, Н. А. *К вопросу о соотношении земледелия и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (за 1960 г.)*. Киев, 1962, с. 95-107; *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 97, 100-104.

³⁵⁵ Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 29.

³⁵⁶ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 99.

³⁵⁷ Žr. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, p. 23-25, *Romania's Economic History*, p. 68, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с.75, 105-107, Manolescu, R. *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*. Bucureşti, 1965, p. 104-142.

ūkio atžvilgiu taip pat labiausiai susijusi su gyvulininkyste bei kitomis pelningomis ūkio šakomis – bitininkyste, vynuogininkyste³⁵⁸).

Kitas svarbus momentas būtų tas, kad vyraujant tokiam ūkio tipui, koks vyravo Moldovoje aptariamam laikotarpiu, kaip jau minėta kalbant apie ūkininkavimo metodus, vyravo bendruomeninė žemėvalda, o tuo aiškintinas bendruomenių Moldovoje ypatingas gyvybingumas (ta pati tendencija išryškėjo ir Valachijoje)³⁵⁹.

3.1.5. GAMYBINIŲ JĖGŲ RAIDOS TENDENCIJOS

Kalbėdami apie gamybinių jėgų pokyčius vartosime rusų teoretiko Jurijaus Semionovo terminologiją. Jis pabrėžia, kad tik socialinės prigimties produktyvumo augimą galima laikyti gamybinių jėgų lygio augimo rodikliu, o suminį visuomeninės gamybos produktyvumą rusų mokslininkas linkęs vadinti gamybinių jėgų būkle. Rusų teoretikas skiria du produktyvumo komponentus: socialinį ir gamtinį. Jeigu, pvz., kokia nors gentis, besiverčianti žemdirbyste, persikėlė gyventi į derlingesnes žemes, būtų klaidinga manyti, kad vien todėl jos gamybos jėgos išaugo. Pasak J. Semionovo, pakito gamybos jėgų būklė, bet jų lygis neišaugo³⁶⁰.

Esminių pokyčių aktyviųjų gamybinių jėgų raidoje (t.y. lygio augimo), J. Semionovo apibrėžta prasme, Moldovoje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje negalime išvelgti. Tiksliau sakant, ne tik kad neišvelgiame intensyvios jų plėtotės, bet netgi ir apie ekstensyvią jų plėtotę negali eiti kalba, nes juk jokio didesnio gyventojų skaičiaus didėjimo Moldovoje, kaip jau minėta, iki pat XVII a. nebuvo³⁶¹.

---

³⁵⁸ *Žr. История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 96, Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии: очерки истории ренты в XVI – начале XVIII в.*, с. 95-109, 277-278; plg. Lazăr, M. *Realităţi fiscale din Ţara Moldovei: dări de cotitate în sferă economică părăstori (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*. Iaşi, 2000, p. 105-117.

³⁵⁹ Šią priklausomybę tarp ūkininkavimo metodų ir bendruomenių gyvybingumo aiškiai suformulavo H. H. Stahlis. *Žr. Stahl, H. H. Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 186, idem, *Traditional Romanian village communities*, p. 37, 136.

³⁶⁰ Семёнов, Ю. И. *Об особенностях развития производительных сил докапиталистических классовых обществ*, с. 27-29.

³⁶¹ Apie Moldovos gyventojų skaičiaus dinamiką aptariamam laikotarpiu žr. Vlad, M. D. *Colonizarea rurală în Ţara Românească și Moldova*, p. 19, Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 21. Apie veiksnius trukdžiusius demografiniam augimui Moldovoje XIV-XVI a. žr. Ștefănescu, Ș.

Kita vertus, tai nereiškia, kad esmingai nepakitus XIV-XVI a. Moldovos gamybinių jėgų lygiui, negalėjo esmingai pakisti ir jos socialinė struktūra. Reikia turėti omenyje, kad tokius pokyčius gali lemti ir išoriniai veiksniai (tarptautinė prekybos konjunktūros kaita ir regiono tarptautiniai politiniai santykiai). Kaip antai kai XVI a. viduryje išaugo kviečių poreikis, kadangi Osmanų imperijai reikėjo didelio šio produkto kiekio, ši javų rūšis tapo eksporto preke (be to, ji įgijo paklausą ir besikuriančioje vidaus rinkoje). Tuomet būtent dėl išorinių veiksnių prasidėjo kardinalūs pokyčiai Molodovos socialinėje struktūroje³⁶². Kadangi šie socialiniai pokyčiai įvyko jau anapus disertacijos chronologinių ribų, šis atvejis mums nėra aktualus konkrečiai ir pateiktas tik kaip geras išorinio poveikio pavyzdys.

Demografia – dimensiune a istoriei, p. 92-117 (Capitolul V: Invazii străine și calamități naturale în Moldova în secolele XIV-XVI).

³⁶² Žr. Vlad, M. D. *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova*, p. 19-20.

3.2. MOLDOVA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE: GAMYBINIAI SANTYKIAI

3.2.1. PRIEVOLINIS/GAMYBINIS VIENETAS

3.2.1.1. Bendruomenės tematika moldavų ir rumunų istoriografijoje: terminijos ir koncepcijų įvairovė

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rumunų istorikai įsitraukė į Vakarų Europos istoriografijoje vykusią diskusiją apie pirmąją žemėvaldos formą. Konkuravo dvi teorijos: pirmosios šalininkai (pvz., Numa Denis Fustel de Coulanges) teigė, kad pirmąją žemėvaldos forma buvo tėvoninė, o antrosios (pvz., Georg Ludwig von Maurer) tvirtino, kad ištakos glūdi bendruomeninėje žemėvaldoje. Tarp rumunų istorikų buvo tiek tėvoninės (Nicolae Iorga, Alexandru Dimitrie Xenopol ir kiti), tiek bendruomeninės teorijos (Radu Rossetti, Ioan Constantin Filitti ir kiti) šalininkų³⁶³. Ilgainiui idėjos apie tėvoninės žemėvaldos pirmąją formą buvo atsisakyta (ypač principingai šį teoriją atmesta marksistinėje istoriografijoje)³⁶⁴. Kita vertus, tarp pačių pirmąją bendruomeninės žemėvaldos požiūrio šalininkų (tiek rumunų, tiek moldavų istorikų) kilo kitokių nesutarimų. Vieni teigė, kad iki pat XIX a. imtinai, t.y. iki kapitalizmo genezės išliko didelė laisvųjų bendruomenių proporcija, kurios sugebėjo išvengti priklausomybės nuo žemvaldžių, kitų manymu, absoliuti dauguma bendruomenių tapo priklausomos nuo feodalų iki XV a. pabaigos. Diskusijos šerdimi tapo skirtingi vadinamosios rezešų (Moldovoje) ir mošnenu (Valachijoje; *răzeși și moșneni*) žemėvaldos kilmės aiškinimai. Nors teorija, teigianti, kad iki pat kapitalizmo genezės Moldovoje išliko daug laisvųjų bendruomenių, XX a. 7-ajame – 8-ajame dešimtmėčiais moldavų istorikų buvo stipriai sukritikuota ir iš esmės atmesta, vis dėlto rumunų istoriografijoje liko populiareesnė ši teorija³⁶⁵.

³⁶³ Žr. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 51.

³⁶⁴ Žr. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 66.

³⁶⁵ Išsamiau apie šią diskusiją ir skirtingų laisvųjų bendruomenių proporcijos interpretacijų teorines pasekmes plačiau bus kalbama poskyryje 3.2.5. „PRIDĖTINIO PRODUKTO NUSAVINIMO STRUKTŪRA“.

Istoriografijos, skirtos moldavų bendruomenės klausimams, raidą galima grupuoti ir kitu aspektu. Tai dar 1969 m. bandė padaryti moldavų istorikas Pavelas Byrnia (1930-2002) šią problematiką liečiančioje monografijoje³⁶⁶. Jis moldaviškoje bei rumuniškoje istoriografijoje, nagrinėjusioje bendruomenės ir bendruomeninės nuosavybės raidos klausimus, išskyrė du požiūrius, kurie kartu laikytini ir dviem raidos etapais.

Pirmajame tarpsnyje, kurį, pasak P. Byrnios, reprezentuoja F. A. Grekulas³⁶⁷, **V. Costăchel**³⁶⁸ ir kiti, moldaviškosios bendruomenės sandaros, funkcijų ir raidos klausimai buvo sprendžiami tiesmukai diegiant klasikinę marksistinę bendruomenės evoliucijos schemą, laikantis nuostatos, kad ji be išlygų atitinka universalistinę, o vietinių ypatybių buvo nepaisoma. Labiausiai šį požiūrį išplėtojo specialiai rumuniškajai bendruomenei skirtoje monografijoje rumunų medievistas **Petre P. Panaitescu**, kuris teigė, kad: „valstiečių bendruomenė (*obștea țărănească*) egzistavo visoje Europoje, labai panašiomis formomis visose šalyse iki XV ar XVI amžiaus“³⁶⁹, kita vertus, minėtas rumunų istorikas, deklaruodamas bendruomenių raidos universalizmą, konkrečius rumuniškųjų bendruomenių sandaros, funkcionavimo ar raidos bruožus tyrė ir modeliavo pakankamai preciziškai, todėl jo veikalas išlaikė neabejotiną analitinę vertę. Savo trumpos bendruomenės problematikos istoriografinės apžvalgos pabaigoje P. Byrnia paminėjo ir rumunų istoriką **C. C. Cihodaru**, kuris taip pat nagrinėjo moldaviškosios bendruomenės klausimus, tačiau pastarojo jis kažkodėl nepriskyrė nei prie vieno požiūrio šalininkų³⁷⁰. Susipažinus su su kai kuriais C. C. Cihodaru darbais, neabejotinai

---

³⁶⁶ Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.* Кишинёв, 1969.

³⁶⁷ Грекул, Ф. А. *Социально-экономический и политический строй Молдавии второй половины XV в.* Кишинёв, 1950; idem, *Аграрные отношения в Молдавии в XVI – первой половине XVII вв.* Кишинёв, 1961.

³⁶⁸ Costăchel, V. *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova în sec. XIV–XV // Studii și cercetări de istorie medie*, 1951, № 1, p. 91-109, eadem, *Dezagregarea obștii sătetești în Țările Române în evul mediu // Studii și referate privind istoria României* (București), 1954, 1, p. 753–799, dar Costăchel, V. *Obștea sătetească // Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 77-108.

³⁶⁹ Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 11; 51 puslapyje šis rumunų istorikas suformulavo savo tezę dar globaliau geografinė prasme: „kaimo bendruomenė kilusi iš gimininės įgavo tokias pat formas visoje Europoje (ir regionuose už Europos ribų [rum. *în regiuni extraeuropene*]) ir taip pat evoliucionavo [rum. *a urmat aceeași evoluție*] feodaliniu laikotarpiu“.

³⁷⁰ Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 68.

galima teigti, kad jis priskirtinas prie vadinamojo pirmojo raidos tarpsnio, t.y. istorikų, ypač uoliai siekusių moldavišką bendruomenės „išprausti“ į universalizuotą raidos schemą, kurios paskutinis etapas – germaniškoji marka su individualia (alodine) žemės nuosavybe³⁷¹.

Antrajame etape, kuriam P. Byrnia priskyrė **P. Sovetovo, D. Dragnevo, J. Grosulo** darbus³⁷², jau išryškintos konkrečios istorinės Moldovos bendruomenės raidos ypatybės, išvelgti aiškūs neatitikimai su klasikine schema³⁷³. Po P. Byrnios monografijos pasirodymo XX a. 8-ajame dešimtmetyje kai kurie iš aukščiau minėtų naujos krypties moldavų istorikų tęsė moldaviškųjų bendruomenių viduramžiais tyrimus. 1978 m. P. Sovetovas ir D. Dragnevas publikavo gana išsamią studiją³⁷⁴, kurioje sugebėjo nuosekliai ir konceptualiai atskleisti pagrindinius moldaviškosios bendruomenės raidos ir funkcionavimo momentus.

Grįžtant prie lakoniškos P. Byrnios istoriografijos apžvalgos, skirtos bendruomenių tyrimams, derėtų pastebėti, jog didžiausia jos spraga – rumunų istorijos sociologo **Henri H. Stahlio**, ypač fundamentaliai tyrusio ir nuodugniai bei įvairiapusiškai savo darbuose, pasirodžiusiuose tiek iki P. Byrnios monografijos publikavimo³⁷⁵, tiek ir vėliau³⁷⁶, analizavusio įvairius rumunų ir moldavų protėvių bendruomenės klausimus, ignoravimas. Kalbant apskritai, išskyrus H. H. Stahlio darbus, rumuniškųjų šalių bendruomenių

---

³⁷¹ Cihodaru, C. *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova // Studii și cercetări științifice. Academia Republicii Populare Române. Serie istorie. Filiala Iași, 1956, 7, fasc. 1, p. 1-34; pvz., 30 puslapyje rumunų istorikas teigia, kad: „bendruomenės [suprask moldavų – N.B. past.] nuosavybė yra suorganizuota pagal markos bendruomenės sistemą“.*

³⁷² Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *О резешском землевладении Молдавии XVI – середины XVIII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (за 1962 г.). Минск, 1964, с. 254-264, Советов, П. В. Проблема долевого землевладения в Европе // VII международный конгресс антропологических и этнографических наук. Москва, 1964, с. 1-12, Гросул, Я. С., Драгнев, Д. М., Советов, П. В. Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии // Ученые записки Кишиневского государственного университета, т. 79, 1965, с. 163-183.*

³⁷³ Бырня П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв., с. 66-68.*

³⁷⁴ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии, с. 64-114.*

³⁷⁵ Stahl, H. H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești. Vol. 1-3, București, 1958-1965, idem, Les anciennes communautés villageoises roumaines: asservissement et pénétration capitaliste. Bucarest, Paris, 1969.*

³⁷⁶ Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare, 1980.*

savitumai rumunų istoriografijoje po P. P. Panaitescu specialios monografijos pasirodymo 1964 m. nebebuvo nuodugniau tiriami.

O Moldovoje ir po apibendrinančių P. Sovetovo, D. Dragnevo darbų, kurių pagrindinės tezės buvo išdėstytos jau XX a. 8-ajame dešimtmetyje pasirodžiusiose kolektyvinėse sintezėse³⁷⁷, šio svarbaus socialinės raidos aspekto tyrimų nebuvo atsisakyta ir sovietinio laikotarpio pabaigoje buvo publikuota jau minėta **Lazario Polevojaus** monografija, skirta ankstyvosios Moldovos socialinei istorijai, kuri tarsi turėjo vainikuoti sovietinės Moldavijos socialinės istorijos tyrimus³⁷⁸. Vis dėlto, nepaisant aukščiau aptarto ankstesnio svaraus moldavų istorikų (ypač Pavelo Sovetovo) įnašo atskleidžiant moldaviškosios bendruomenės raidos savitumus, ir paties L. Polevojaus konstatuoto „teoriškai subrendusio poreikio“³⁷⁹ permąstyti moldavų bendruomenės evoliuciją, minėtame veikale buvo pateikti tik konjunktūriniai ir tendencingi sprendimai bei įnešta painiavos į esminių sąvokų vartoseną, todėl šis tekstas (nors neginčytina jo analitinė vertė sprendžiant kai kuriuos smulkesnius, su čia aptariama problematika susijusius, klausimus), mūsų įsitikinimu, jokios konceptualios vertės neturi.

Šios mūsų istoriografinės apžvalgos kontekste aktualiausia aiškiai apsibrėžti savo santykį su L. Polevojaus naujai įvesta sąvoka, kuri vartojama moldavų bendruomenės stadijai apibrėžti.

Pasak moldavų istoriko, valachų bendruomenė (istorinėse Moldovos žemėse) XII a. – XIV a. pirmojoje pusėje buvo tarpinėje stadijoje tarp gimininės ir kaimo (teritorinės-kaimyninės), todėl jai būdingi persipynę abiejų bendruomenės tipų bruožai³⁸⁰. Tuo tarpu bandydamas tipologiškai apibūdinti XIV a. pabaigos – XV a. pradžios moldavų bendruomenės stadiją, L. Polevojus, siūlo ją vadinti „**protokaimo (arba protovalstietiška) kaimynine-didžiašeimine bendruomene**“³⁸¹. Tokioje bendruomenėje

---

³⁷⁷ *История народного хозяйства Молдавской ССР, Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*. Кишинёв, 1977.

³⁷⁸ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*.

³⁷⁹ *Ibidem*, c. 35.

³⁸⁰ *Ibidem*, c. 180.

³⁸¹ *Ibidem*, c. 35, 43 (pajuodintu šriftu išskyrė N. B.).

didžiosios šeimos (esą kartu su mažosiomis) sudarė „minimalias bendruomenines struktūras“³⁸². L. Polevojaus manymu, D. Olderoggės vartojamas terminas „pirmykštė kaimyninė bendruomenė“ tinkas apibūdinti valachų bendruomenę iki XIV a. pradžios imtinai (t.y. ankstyvesniąją valachų bendruomenės stadiją), tačiau nebeatitinkas vėlyvosios (pereinamosios į klasinę visuomenę) bendruomenės formos.

Pabandykime apsvarstyti, kiek pagrįsta L. Polevojaus pozicija. Pradėkime nuo to, kaip moldavų istorikas apibrėžia ir kaip savo monografijoje taiko bendruomenės raidos stadijų modelį. L. Polevojus savo knygos skyriuje, skirtame bendruomenės raidos schemai atskleisti, kaip išeitinę poziciją pateikia³⁸³ trinarį D. Olderoggės modelį³⁸⁴.

Toliau koncentruodamasis į pereinamojo tipo bendruomenės (suprask – antrosios bendruomenės stadijos, pagal trinarę schemą) aptarimą L. Polevojus pabrėžia, kad tokiai bendruomenei būdingas dualizmas, nes jos struktūroje derinasi ir gimininiai (genealoginiai), ir teritoriniai (kaimyniniai) elementai. Šiai bendruomenės stadijai apibūdinti, pasak moldavų istoriko, pasiūlyta visa eilė pavadinimų: „heterogeniška“, „didžiašeiminė kaimyninė-gimininė“, „**kaimyninė-didžiašeiminė**“³⁸⁵, „žemdirbių“ (A. Neusychino terminas), „archainė kaimyninė“, o dažniausiai „pirmykštė kaimyninė“³⁸⁶. Toliau L. Polevojus pažymi, kad J. Semionovas pereinamosios stadijos bendruomenę vadina „provalstietiška arba protovalstietiška“, o apibūdinamas šios bendruomenės stadijos ekonominę esmę pabrėžia, kad joje koegzistavo teritorinė-bendruomeninė ir atskira (*отдельная*) nuosavybė (o tai esą buvusi socialinių klasių klostymosi prielaida)³⁸⁷. L. Polevojus akcentuoja, kad

---

³⁸² Ibidem, c. 45.

³⁸³ Žr. 278 išnašą.

³⁸⁴ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, c. 32, kaip jau minėta, mūsų manymu, tai siejasi su A. Neusychino trinarium bendruomenės raidos modeliui: kraujo/giminystės–žemdirbių–marka, o taip pat iš esmės ir su trinare F. Engelso schema: gimininė–namų–marka (arba kaimo) bendruomenė, apie pastarąsias žr. Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, c. 9, Энгельс, Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства*, c. 156-158.

³⁸⁵ Pajuodintu šriftu išskyrė N.B., plg. su aukščiau pateiktu apibendrinančiu L. Polevojaus terminu.

³⁸⁶ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, c. 33.

³⁸⁷ Ibidem, c. 33 (žr. Семенов, Ю. И. *Первобытная коммуна и соседская крестьянская община // Становление классов и государства*. Москва, 1976, c. 84).

apibūdinant kaimyninės-didžiašeiminės bendruomenės ypatybes įvairių tyrėjų nuomonės beveik sutampa: šioms bendruomenėms būdingas įvairių nuosavybės ir *valdymo* formų derinys, jas sudarė didžiosios šeimos ir patronimijos, kurios buvo išsaugojusios arba tik iš dalies praradusios tarpusavio giminystės ryšius³⁸⁸.

Aptardamas J. Maretino tyrimus L. Polevojus teigia, kad tirdamas indoneziečių kaimo bendruomenės raidą J. Maretinas padaro išvadą, esą delokalizacijos atveju kaimyninė-gimininė bendruomenė išvirsta į kaimyninę-didžiašeiminę³⁸⁹. Deja, jau iš pastarojo L. Polevojaus teiginio matome, kad jis, aptardamas bendruomenių raidą, linkęs painioti konceptualias sąvokas ar tiesiog jomis žongliruoti³⁹⁰. Tas pats pasakytina ir apie L. Polevojaus suformuluotą XIV a. Moldovos pereinamosios stadijos bendruomenės apibūdinimą – „protokaimiška (arba protovalstietiška) kaimyninė-didžiašeiminė bendruomenė“, arba sutrumpintai „protokaimiškoji bendruomenė“ – kaip priešstata iki XIV a. pradžios imtinai vyravusiai „pirmykštei kaimyninei bendruomenei“³⁹¹. Deja, tai ir vėl viso labo tik žongliravimas sinonimiškais sąvokomis, pateikiant jas kaip neva skirtingas bendruomenės raidos stadijas. Pirmoji L. Polevojaus siūloma sąvoka yra J. Semionovo termino lydinys su kitu sinonimišku terminu; jie abu taikomi antrajai pereinamajai bendruomenės stadijai apibrėžti. Antroji sutrumpintoji L. Polevojaus sąvoka – jo paties naujadaras. Joms priešinama neva ankstyvesnę stadiją apibrėžianti sąvoka yra D. Olderoggės terminas, apibūdinantis vėlgi tą pačią antrąją bendruomenės raidos stadiją. Tuo būdu ta pati stadija priešinama tai pačiai stadijai³⁹². Kaip matome, L. Polevojaus, bandymas sukurti naują sąvoką moldavų bendruomenės pereinamajai stadijai apibūdinti (arba bandymas papildyti D. Olderoggės modelį dar viena

---

³⁸⁸ Полевой Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 33.

³⁸⁹ Ibidem, с. 34.

³⁹⁰ Pirmasis minėtų sąvokų dėmuo “kaimyninė” rodo, kad kalbama apie iš esmės tą pačią bendruomenės stadiją, nes gimininė ir kaimyninė bendruomenės yra diametrialiai priešingi bendruomenės tipai (galbūt moldavų istorikas perėmė šią painiavą iš J. Maretino?).

³⁹¹ Ibidem, с. 35.

³⁹² Galbūt L. Polevojus norėjo išskirti du pereinamosios stadijos raidos etapus, tačiau to deramai nesuformulavo, todėl skaitytojui belieka spėlioti. Kita vertus, net jeigu taip, tai vargu ar tokia teorinė procedūra tikslinga.

pereinamąją bendruomenės stadiją) buvo visiškai nevykęs. Moldavų istoriko terminijos naujadaras „protokaimo (arba protovalstietiška) kaimyninė-didžiašeiminė bendruomenė“ vienareikšmiškai atmestinas.

Dabar trumpai apžvelkime, kokią terminiją, susijusią su bendruomenės stadijomis, vartoja kiti istorikai, tyrę bendruomenės klausimus. D. Dragnevas ir P. Sovetovas savo minėtoje studijoje deklaravo, kad remiasi A. Neusychino bendruomenių raidos modelių ir trijų stadijų schema (kraujo-gimininė, žemdirbių, teritorinė), tačiau pabrėžė, kad ne visur bendruomenių raida vyko pagal grynąjį modelį, todėl neretai bendruomenių raidos tarpsniai persipina, o bendruomenės kai kuriais savo raidos etapais turi bruožų, būdingų kelioms „idealiosioms“ stadijoms³⁹³. Kalbėdami apie moldavų bendruomenę, minėti istorikai operavo šiomis sąvokomis: valachų (*волошская община*), kaimo, didžioji Vrančios tipo bendruomenė³⁹⁴ (visos sąvokos vartojamos ankstyvajai ikivalstybinei stadijai apibūdinti)³⁹⁵, mažoji kaimo teritorinė bendruomenė (kaip feodališkai priklausomos, vėlyvesnės bendruomenės stadija)³⁹⁶. Pagal autorių logiką galima būtų implikuoti, kad *didžioji valachų kaimo bendruomenė* (leiskime ją sau taip pavadinti) iš esmės atitinka antrąją A. Neusychino bendruomenės stadiją, tačiau su pirmosios stadijos rudimentais, o *mažoji kaimo teritorinė bendruomenė* – trečiąją su antrosios reliktais. Galime konstatuoti, kad autoriai, nors ir pabrėždami moldavų bendruomenės raidos specifiką, vis dėlto neabejojo, kad Moldovoje bendruomenės iš esmės plėtojosi pagal A. Neusychino modelį, kuris suprantamas kaip universalus.

P. Panaitescu vartojo terminus valstiečių bendruomenė (*obștea țărănească*), kaimo bendruomenė (*obștea sătească*)³⁹⁷, tačiau kartu svarbu būtų pabrėžti, kad rumunų bendruomenę (tiek Valachijoje, tiek Moldovoje), remdamasis nuostata, kad bendruomenių raida iš esmės universali, jis tapatino su

---

³⁹³ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 65.

³⁹⁴ Pastaroji kaip reliktas išliko atokiame kalnų regione iki XIX a.

³⁹⁵ Ibidem, с. 68-76.

³⁹⁶ Ibidem, с. 76-77.

³⁹⁷ Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*.

germanišką bendruomenę marką³⁹⁸. Lygiai taip pat V. Costachel kaip sinonimus vartoja terminus kaimo (*obștea sătească*), žemdirbių (*obștea agrară*), teritorinė arba kaimyninė bendruomenė (*comunitate teritorială sau vicinală*)³⁹⁹, tačiau laikosi tokios pat universalistinės nuostatos ir todėl teritorinės/kaimyninės bendruomenės egzistavimą Moldovoje ir Valachijoje XIV-XV a. grindžia F. Engelso raidos modeliu, išdėstytu „Markoje“, bei lygina Vakarų, Pietryčių Europos, Bizantijos, Rusijos, vakarų slavų bendruomenes kaip tipologiškai identišką⁴⁰⁰. Iš šio konteksto visiškai neišsiskiria ir C. C. Cihodaru sąvokų kaimo (*obștea sătească*), ir žemdirbių bendruomenė (*obștea agrară*) vartoseną bei sampratą⁴⁰¹.

H. H. Stahlis vartoja šiuos terminus: bendros nuosavybės kaimai⁴⁰² (*sate devălmașe*; Daniel ir Holley Coulter Chirot į anglų kalbą vertė kaip *communal villages*⁴⁰³), kaimo agripastoralinės (*comunități sătești agricul-pastorale*)⁴⁰⁴, žemdirbių bendruomenės (*comunitate agrară*)⁴⁰⁵. Nors rumunų istorijos sociologas vienintelis aiškiai ginčijo feodalinę (formacijos prasme) ankstyvosios Moldovos ir Valachijos socialinės struktūros interpretaciją ir savo tributalizmo koncepciją plėtojo plačiame komparatyvistiniame kontekste, vis dėlto ir jis vengė rumuniškosios bendruomenės tipizavimo procedūros. Henri H. Stahlis labiau buvo linkęs interpretuoti rumuniškąją socialinę struktūrą kartu su archaiškais bendruomenėmis kaip unikalią (*sui generis*)⁴⁰⁶, nors vis dėlto lygindamas pastarąją su Azijine despotija, rumunų sociologas užsimena, kad abiem atvejais kaimo bendruomenės sudarė ekonominę bazę. Iš to galima implikuoti, kad šis rumunų istorijos sociologas laiko rumuniškąsias

---

³⁹⁸ Ibidem, p. 10.

³⁹⁹ Costăchel, V. *Despre problema obștiilor agrare în Țara Românească și Moldova în secolele XIV–XV*, p. 91-109; eadem, *Obștea sătească* // Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova.*, p. 77-108.

⁴⁰⁰ Costăchel, V. *Despre problema obștiilor agrare în Țara Românească și Moldova în secolele XIV–XV*, p. 91-109.

⁴⁰¹ Cihodaru, C. *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, p. 1-34.

⁴⁰² Stahl, H. H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Vol. 1-3.

⁴⁰³ Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 36.

⁴⁰⁴ Stahl, H. H. *Comentarii la problema „orînduirii tributare românești“*, p. 710.

⁴⁰⁵ Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, p. 168-169.

⁴⁰⁶ Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 216.

bendruomenes tipologiškai artimomis azijinėms⁴⁰⁷. Henri H. Stahlio mokinys ir jo veikalo vertėjas į anglų kalbą D. Chirotas knygos įvade taip pat užsiminė, kad jo mokytojo dešimtmečiais lauko ir rašytinių šaltinių tyrimų paremtas rumuniškųjų bendruomenių aprašymas yra būtent mįslingosios K. Marxo azijinio tipo bendruomenės liudijimas⁴⁰⁸.

Apibendrinant istoriografinę apžvalgą tenka konstatuoti, kad svarstant moldaviškosios bendruomenės raidos problematiką tiek moldavų, tiek rumunų istoriografijoje iki šiol ji buvo suprantama kaip besiplėtojanti pagal universalų modelį, nors kai kurie istorikai ir išvelgė tam tikrą stadijų persipynimą, todėl buvo keliamas tik bendruomenės stadijos klausimas ir niekada nesuformuluota bendruomenės tipo problema (sinchroninės bendruomenių tipologijos prasme). Vienintelio H. H. Stahlio darbuose su išlygomis galima išvelgti implicitinį bandymą tai atlikti. Tuo tarpu, kaip buvo apsibrėžta teorinėje šio darbo dalyje, bendruomenės tipas yra vienas iš esminių ikikapitalistinių visuomenių raidos tipologizavimo kriterijų, todėl šio klausimo sprendimas yra pirmajai svarbos.

3.2.1.2. Tiesioginio gamintojo santykis su gamybos priemonėmis

Svarbiausias klausimas šiuo atveju yra šis: ar santykis tarp tiesioginių gamintojų ir gamybos priemonių yra tiesioginis, ar jis yra sutarpintas tam tikro socialinio instituto. Kitaip sakant, svarbiausia yra išsiaiškinti, ar individas (individualus tiesioginis gamintojas), ar bendruomenė yra bazinis struktūrinis vienetas⁴⁰⁹.

Bendruomenės funkcionavimo principas buvo šis: visi bendruomenės nariai siedavo save su protėviais, kaimo įkūrėjais (*moși/bătrâni*). Jų dažniausiai būdavo keletas; kiekvieno protėvio palikuonys (tikri ar menami) sudarė vieną

---

⁴⁰⁷ Ibidem, p. 216.

⁴⁰⁸ Chirot, D. *Preface* // Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. ix: „Communal villages were characterized by an absence of private control over the means of production. Land was available for all members of the community, though, of course, each owned the fruits of his labour. A fair amount of mythology has arisen through writers trying to find such communities in Europe's past, and to tie them to the cryptic remarks made by Marx about pre-capitalist and pre-feudal societies. But few social historians have ever found such clear evidence as Stahl has that they existed and were very old.“

⁴⁰⁹ Apie prievolinį vienetą kaip bazinį socialinės tipologijos kriterijų žr. Babinskas, N. *Concept of tributalism*, p. 65-85; plg. Umberto Melotti interpretaciją: Melotti, U. *Marx and the Third World*, 1977.

kaimo bendruomenės giminę ar klaną. Bendruomenės narius su minėtais protėviais nebūtinai siejo kraujo giminystė, asmuo, iš kitos bendruomenės pirktamas žemės, taip pat buvo susiejams su kuriuo nors „protėviu“ (ar protėviais)⁴¹⁰.

Bendruomenė turėjo aiškiai apibrėžtas teritorines valdas (*hotarul obștii*), kurias ji kontroliavo. Jas sudarė: 1) sodybinė žemė, kurioje buvo gyvenamieji ir ūkiniai pastatai (*vatra satului*), 2) dirbama žemė (*cîmpul de cultură*), 3) kitos naudmenos (pievos, miškai, ganyklos, vandenys)⁴¹¹.

Pasak moldavų istoriko P. Byrnios, XV–XVII a. aktuose kaimas su savo valdomis (*хотаром*) figūruoja kaip suteikimo, patvirtinimo, dovanojimo, pirkimo-pardavimo, mainų, užstatymo ir kt. objektas⁴¹². Visais atvejais kaimo valdos (*хотар*) išlaikė ūkinę vienybę, jos buvo savarankiškas žemėnaudos, žemėtvarkos ir gamybos vienetas⁴¹³. Pasak P. Sovetovo, visos kaimyninės bendruomenės valdos (*хотар*) tapo uždaru kolektyviniu skirtiniu sklypu (*наделом*), nepaisant to, kad jos buvo įsiterpusios į „tėvonijos audinį“. Tai buvo būdinga Moldovai per visą viduramžių laikotarpį⁴¹⁴. Vyravo kolektyvinė bendruomeninė žemėnauda, nė vienas sklypas nebuvo paveldimai susietas su valstiečio kiemu⁴¹⁵.

Vis dėlto bandant detalizuoti žemėvaldos pobūdį bendruomenės ribose, pasak P. P. Panaitescu, galima skirti tris rūšis: 1) individualus ir paveldimas naudojimas fiksuota žeme (konkrečioje teritorijoje), 2) bendras visos bendruomenės mastu žemės valdymas ir naudojimas, 3) teorinis tam tikros bendruomeninių žemių dalies valdymas, nefiksuotas realioje žemėje⁴¹⁶.

⁴¹⁰ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 91-93.

⁴¹¹ Ibidem, p. 87, Бырня П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 57.

⁴¹² Бырня П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 56.

⁴¹³ Țg. *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*, с. 30, Советов П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 17-20, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 77-78.

⁴¹⁴ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 83; plg. *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*, с. 31.

⁴¹⁵ Țg. *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*, с. 30–31, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 78-79, plg. Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 49-50.

⁴¹⁶ Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 103.

Pirmapradis žemės valdymo būdas buvo paveldimas, bet bendras, t.y. neatidalintas (*în devălmășie*). Kiekvienas bendruomenės narys turėjo teisę į tam tikrą aritmetinę bendruomenės žemių dalį, tačiau faktiškai naudojosi visomis bendruomenės žemėmis savo reikmėms bendrai su kitais bendruomenės nariais. Tik žemės pardavimo atveju⁴¹⁷ atsirasdavo poreikis suprecizinti žemės ribas.

Kiekvienas bendruomenės narys (šeimos galva) turėjo teisę į skartinio sklypo valdymą. Tačiau tai buvo teisė į teorinę bendruomenės kontroliuojamų žemių dalį (kiekvienos kategorijos žemėse, kaip rodo aktų formulė, kurioje išvardijamos visos tos kategorijos). Ta teisė į skartinį sklypą bendruomenės žemėse Moldovoje vadinama *jrebie* (Valachijos atitikmuo yra *delniță*; šaltiniuose jis pirmą kartą paminėtas tik 1510 m.). Tokia vėlyva vartosena, P. Panaitescu manymu, susijusi su tuo, kad Moldovoje ir Valachijoje ilgai buvo draudžiama nusavinti bendruomenės narių teisę į žemę (t.y. laisvai disponuoti žeme). Minėta teisė nebuvo apibrėžta realiomis fizinėmis ribomis konkrečioje žemėje. Tas ribas apibrėžti prireikdavo tik pardavimo atveju⁴¹⁸ (tokia praktika buvo įprasta bent jau iki XVII a. imtinai⁴¹⁹). Vadinamoji *jrebie* (*delniță*) buvo siejama su gyvenamuoju namu, iš esmės ji buvo priedėlis prie teisės naudotis gyvenamuoju namu (pavadinkime tai sodybiniu sklypu). Ji yra skirtina nuo teisės į kitą žemę (*moșie*). Taigi sodybinis sklypas iki XVII a. imtinai nebuvo valdomas nei individualiai, nei bendrai, tai yra tarpinė forma: jis buvo

---

⁴¹⁷ Šio disertacijoje mes sąmoningai nesivelsime į „klampią“ diskusiją dėl terminų *individuali* ir *privati nuosavybė* niuansų. Apsiribosime tik keliais pastebėjimais. Nederėtų pamiršti, kad vienas marksizmo pradininkų – Fridrichas Engelsas – kalbėdamas apie ikikapitalistines visuomenes vis dėlto operuoja privačios nuosavybės sąvoka: „Der Ursprung der Familie, des *Privateigentums* und des Staats“. Kita vertus, reikėtų turėti omenyje, kad kapitalistinėse visuomenėse privati nuosavybė nėra absoliuti, nes yra ribojama didesnės ar mažesnės socialinės kontrolės. Kaip pabrėžia žymi anglų medievistė Susan Reynolds: „Property rights that are not necessarily less secure in practise than those that are thought of as absolute and are protected by written constitutions or statutes. Even in a *laissez-faire* capitalist society, and however little the man in the street may like to recognise the fact, property is to some extent limited by social controls. Modern property rights are less absolute and more liable to be divided and shared than those who stress the strange and incomplete nature of feudal property seem to imply.“ (Reynolds, S. *Fiefs and Vassals: the Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford University Press, 1994, p. 52).

⁴¹⁸ Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 108-109.

⁴¹⁹ Ibidem, p. 104-105.

valdomas vienos šeimos paveldimai, tačiau nebuvo aiškiai fiksuotas realioje teritorijoje⁴²⁰.

Individualiai valdomas buvo gyvenamasis namas ir tos naudmenos, kurios įgytos savo darbu, t.y. plėšiniai (lydimai: *curățurile*), bitynai su aviliais, vynuogynai, sodai, daržai, šienaujamos pievos ir vandens telkiniai žuviai veisti. Tai, kas natūraliai duota gamtos, buvo valdoma bendrai (miškai, dirbami laukai, vandenys, ganyklos)⁴²¹. Vis dėlto ir čia yra tam tikrų apribojimų. Pvz., lydimus galėjo paruošti tik bendruomenės nariai bendrai valdomo miško ribose; jie priklausė juos savo darbu sukūrusiems bendruomenės nariams individualiai, bet tik tol, kol jie buvo bendruomenės nariai⁴²².

Bendruomenė bendrai valdė ganyklas, miškus, vandenį, nedirbamą žemę, proskynas (*poiana*), kalnus ir kai kurias specialios paskirties vietas (druskos, mazuto⁴²³ paviršinius telkinius, grendymus [kūlyklas; *aria*]). Ganyklos buvo valdomos bendrai, bet neturėjo pastovios vietos, kol žemė buvo dirbama, tol ganyklos buvo kitur, kai ji buvo paliekama pūdymui, tada ji tapdavo ganykla. Tuo būdu dirbamos žemės buvo naudojamos individualiai tik dalį metų⁴²⁴.

Net kai kai kurios bendruomeninės žemės palaipsniui perėjo į individualų valdymą, bendruomenės išlaikė aukščiausią nuosavybę (*stăpinirea superioară / dominium eminens*) į visas žemes. Šiuo atveju neturi reikšmės, ar individualios valdos buvo tik teisė į tam tikrą bendruomeninių žemių dalį be aiškios ribų fiksacijos, ar jos buvo su aiškiomis konkrečiomis ribomis⁴²⁵. Visų pirma tai reiškėsi protimisio teise. Pagal šią teisę buvo skiriami trys lygmenys: pirmiausia pirmenybę pirkti žemę turėjo giminaičiai, po to tos pačios bendruomenės nariai, galiausiai gretimų kaimų (gretimų bendruomenių) nariai⁴²⁶. Protimisio teisė išliko net iki XVIII a., ja galėjo pasinaudoti tiek kaimynai, tiek giminaičiai⁴²⁷.

---

⁴²⁰ Ibidem, p. 110-111, 118.

⁴²¹ Ibidem, p. 120-122.

⁴²² Ibidem, p. 127.

⁴²³ Naudotas ašims sutepti

⁴²⁴ Ibidem, p. 131-142.

⁴²⁵ Ibidem, p. 142.

⁴²⁶ Ibidem, p. 142-143.

⁴²⁷ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 95-97.

Aukščiausia žemės nuosavybė neapsiribojo vien protimisio teise: bendruomenė taip pat turėjo teisę parduoti bendruomenės nario dalį, jei jis padarė nusižengimą (*o greșeală*), buvo nuteistas ir turėjo sumokėti atitinkamą kompensaciją⁴²⁸ (bet neturėjo iš ko).

3.2.1.3. Bendruomenės funkcijos

Gamybinės. Bendruomenės gamybinės funkcijas lėmė Moldovoje viduramžiais susiklostęs ūkinis tipas, kurio išskirtinis bruožas buvo gyvulininkystės vyravimas ir jai subordinuotas žemės ūkio darbų bei naudmenų paskirties kaitaliojimo ciklas. Dėl tos priežasties, kaip pabrėžia D. Dragnevas ir P. Sovetovas, bendruomenės gamybinės funkcijos buvo kitokios nei tuose Europos regionuose, kur vyravo dvilaukis ar trilaukis. Pvz., Moldovai nebūdinga nei priverstinė sėjomaina, nei atvirų laukų sistema (tai praktikuojama trilaukio atveju). Ciklo stadijos (arimas, šienaujama pieva, ganykla) buvo kaitaliojamos pamečiui, todėl tai nebuvo susiję su būtinybe baigti lauko darbus tiksliai iki tam tikro termino. Be to, tarp naudmenų vyravo šienaujamos pievos ir ganyklos, todėl bendruomenėms nebuvo būtina jas taip griežtai kontroliuoti, kaip arimus. Šia prasme moldavų istorikai kritikuoja tuos tyrėjus, kurie nepagrįstai bandė įžvelgti, kad Moldovoje bendruomenė vykdė analogiškas gamybinės funkcijas, kaip tuose Europos regionuose, kur vyravo žemdirbystė ir buvo išplitęs trilaukis⁴²⁹.

Svarbiausia bendruomenės gamybinė funkcija, pasak D. Dragnevo ir P. Sovetovo, buvo išlaikyti visų bendruomenės žemės valdų struktūrinį vieningumą, būtiną normaliam gamybinio ciklo funkcionavimui vyraujančio ūkinio tipo sąlygomis. Bendruomenės atstovai sekė, kad jos nariai jos valdų ribose galėtų kirsti mišką ir ruošti lydimus. Bendruomenės pareiga buvo žymėti kolektyvinių gyvulininkystės naudmenų ribas, skiriančias nuo kitų bendruomenių valdų. Taip pat būtina buvo kontroliuoti arimų atitvėrimą nuo

---

⁴²⁸ Panaitescu P. P. *Obșteea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 146.

⁴²⁹ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 78-80; P. P. Panaitescu taip pat daro analogijas su germanų bendruomenėmis, žr. Panaitescu, P. P. *Obșteea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 88.

gyvulių. Bendruomenės funkcija buvo ir dalinti sklypus kiekvienam kiemui arimo ar šienaujamos pievos ciklo atveju⁴³⁰. Nuėmus javų derlių arba nupjovus šieną, jis buvo bendrai kraunamas į stirtas netoli grendymo. Pagal bendrą stirtų skaičių buvo mokami ir mokesčiai žemvaldžiui ir valdovui (dešimtinė)⁴³¹.

Fiskalinės. Ir rumunų, ir moldavų istoriografijoje vieningai teigiama, kad tiek Molodovoje, tiek Valachijoje bendruomenės buvo kolektyviai atsakingos išdui bent jau iki XVIII a. imtinai. Mokesčio (*cislă*) dydis būdavo nustatomas visam kaimui ir perskaičiuojamas kas treji metai. Mokesčio paskirstymą viduje nustatydavo kaimo taryba (*sfatul satului*) priklausomai nuo galvijų skaičiaus, arimų, šienaujamų pievų ir kitko⁴³². Ilgainiui (XVI a.) mokesčių paskirstymo funkciją perėmė žemvaldžių atstovai – vatamanai, uriadnikai (vorničelai)⁴³³. Jei kurie nors bendruomenės nariai mirdavo ar pabėgdavo (dažniausiai vengdami mokesčių), už juos turėdavo mokėti likusieji bendruomenės nariai (tuo tarpu pabėgusieji buvo persekiojami)⁴³⁴.

Juridinės. Bendruomenė bent iki XVIII a. buvo kolektyviai atsakinga juridiskai: jei jai priklausančiose žemėse padarytas nusikaltimas (žmogžudystė, svetimavimas), o nusikaltėlis nerastas, arba jei nusikaltimo pėdsakas veda į tai bendruomenei priklausančią teritoriją ir ten nutrūksta (buvo praktikuojamos viešos dingusio daikto paieškos ir sekimas pėdsakais (*слидогонение*) pagal principą – kur baigiasi pėdsakas, ten yra nusikaltėlis), tai bendruomenė turi sumokėti nusikaltimą atitinkančią baudą paprastai galvijais (*душегубина*). Jei nėra pakankamai galvijų, parduodama bendruomenės žemė baudai padengti⁴³⁵.

Kai bendruomenės tapo pavaldžios žemvaldžiams, baudos už nusikaltimus buvo mokamos jiems, jei jie turėjo teisinį imunitetą, arba valdovui.

⁴³⁰ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 81, plg. *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*, с. 30-31.

⁴³¹ Žr. Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 90-91.

⁴³² Žr. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 98-100, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 82, 86, Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 52, *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*, с. 33.

⁴³³ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 82.

⁴³⁴ Žr. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 98-99.

⁴³⁵ Žr. *ibidem*, p. 100-103, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 70-71, 82-83.

Bendruomeninio teismo, kurį sudarė „senųjų ir gerųjų žmonių“ taryba, vadovaujama kaimo seniūno, kompetencijoje liko smulkios civilinės bylos ir būtiniai moraliniai prasižengimai. Svarbesnes bylas sprendė valstybės valdžios organai arba feodalai, turintys teisinį imunitetą. Kaip ankstesnės bendruomenės stadijos reliktas išliko prisiekusiųjų liudininkų institutas. Vienos pusės liudijimą kita pusė galėjo paneigti tik atsivedusi dvigubą skaičių prisiekusiųjų liudininkų (tik išsigalėjus baudžiavai⁴³⁶ XVI a. pabaigoje – XVII a. valstiečiai prarado teisę būti prisiekusiais liudininkais)⁴³⁷.

Kai tarp kaimų dėl žemėnaudos iškildavo ginčų, kartu su žemvaldžiais, o kartais ir savarankiškai teismuose dalyvaudavo bendruomenės⁴³⁸.

3.2.1.4. Vyraujantis tiesioginių gamintojų šeimos pobūdis

Tiesioginių šaltinių duomenų apie XIV–XV a. tiesioginių gamintojų šeimų pobūdį būsimos Molodovos teritorijoje nėra, nes galima remtis tik žemės suteikimo aktais, kuriuose minimi tik žemvaldžiai⁴³⁹. Dėl šios priežasties istorikai priversti remtis netiesioginiais duomenimis.

Viena išeitis: remtis XV–XVIII a. duomenimis, išlikusiais apie kaimyninių kraštų (dab. Pietinė Lenkija, vakarinė Ukraina ir kita) kaimų gyventojus, kurie vadovavosi vadinamąja valachų teise⁴⁴⁰. Pasak D. Dragnevo ir P. Sovetovo (kurie rėmėsi XIX a. lenkų istoriko A. Stadnickio duomenimis⁴⁴¹), yra duomenų, leidžiančių teigti, kad XIV a. Karpatų-Dnestro žemių kaimuose egzistavo kolektyvinės ūkinės bendruomenės (*дворище*⁴⁴²), kurias sudarė

---

⁴³⁶ Turima omenyje visų pirma valstiečių susiejimas su žeme (šeimos parduodamos kartu su žeme), yra bendruomenės, nes prisiekusiųjų liudininkų institutas kaip tik ir yra bendruomeninės teisėtvarkos reliktas. Lažas taip pat plito, bet gana nedideliu mastu ir labiau bažnytinėse valdose. Tai vėlgi susiję su gamybinių jėgų specifika: gyvulininkystei nereikia daug darbo jėgos.

⁴³⁷ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 83-84.

⁴³⁸ Žr. *ibidem*, с. 81.

⁴³⁹ Žr. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 48.

⁴⁴⁰ Žr. *ibidem*, с. 35-36.

⁴⁴¹ Stadnicki A. *O wsiach tak zwanych wołoskich* // *Archiva historica*. Lwow, 1848, vol. IV.

⁴⁴² *Дворище*, senovinė rytų slavų kolektyvinės žemėvaldos forma ir tuo pačiu metu giminingos žmonių grupės kaimo sodyba. Terminas aptinkamas dokumentuose nuo XII a. Vakarinėse rytų slavų žemėse nuo XVI a. jį galėjo sudaryti ir keli „dūmai“. Jo nariai bendrai ir su bendru inventoriumi dirbdavo ūkio darbus, derlių dalindavosi lygiaviniu būdu (<http://bse.sci-lib.com/article020454.html>); P. Byrnia tai traktuoja kaip kolektyvinius patronimijų ūkius – žr. Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 45-48.

didžiosios šeimos. Teigiama, kad šaltiniuose galima užtikti duomenų, jog bendrai buvo valdomas net kilnojamasis turtas – galvijai. Ne visada buvo dalinamasi žemėmis tarp kolektyvinės ūkinės bendruomenės narių (*между членами дворища*)⁴⁴³. Pasak L. Polevojaus, didžiųjų šeimų/patroniminių grupių egzistavimą valachų kaimo bendruomenėse X–XIV a. patvirtina ir archeologiniai duomenys (gyvenviečių ir kapinynų kasinėjimai)⁴⁴⁴.

Kitas būdas, kaip galima bandyti rekonstruoti tiesioginių gamintojų šeimų pobūdį yra pritaikius retrospekcijos metodą, analizuoti žemvaldžių šeimų sandarą. Ypač dėkingas atvejis – tokios šeimos, kurios buvo tarpinės tarp žemvaldžių ir tiesioginių gamintojų – vadinamieji tarnybiniai žmonės, turėję paveldimas žemės valdas, tačiau jas dirbę iš esmės patys su šeima⁴⁴⁵.

Naudodamas šį metodą ir remdamasis esamų šaltinių visuma apie 1391-1500 m. laikotarpį L. Polevojus suklasifikavo žemvaldžių šeimas, suskirstė jas į tris kategorijas: šeiminė bendruomenė ir patronimija, pereinamoji forma, mažoji šeima. Pirmai kategorijai jis priskyrė tuos atvejus, kai akte asmenvardžiais įvardijami visi visateisiai bendrasavininkai, antrajai – kai nurodomas tik vienintelis savininkas, bet prie paveldėtojų išvardijami ne tik tiesioginiai palikuonys, bet ir šoninių linijų giminaičiai (broliai, jų vaikai, kartais ir seserys bei jų vaikai), trečiajai – tik vienas savininkas, o galimi paveldėtojai – tik tiesioginiai palikuonys⁴⁴⁶. Pagal moldavų istoriko sudarytą lentelę⁴⁴⁷ šeiminių bendruomenių ir patronimijų kiekis svyruoja nuo 26 iki 60,8%, tarpinių formų – 1,5-39,4%, mažųjų šeimų – 20–60,6%. Dar reikėtų atkreipti dėmesį, kad pirmos dvi kategorijos kartu paėmus atitinkamai per visą laikotarpį sudarė ne mažiau kaip 39,4%. Jeigu sutiktume su L. Polevojaus aktuose esančių formuluočių interpretacija ir klasifikacija, tai galima būtų konstatuoti, kad mažosios šeimos sudarė vidutiniškai apie 42%. Kitas svarbus momentas yra tas, kad per 110 m. laikotarpį neišryškėjo tendencija, kad kuri

---

⁴⁴³ Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 71.

⁴⁴⁴ Полевой Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 36.

⁴⁴⁵ Ibidem, с. 48-49.

⁴⁴⁶ Žr. ibidem, с. 58-60.

⁴⁴⁷ Ibidem, с. 59.

nors kategorija didėtų: priešingai – proporcijų svyravimui būdingas cikliškumas, o tai, be abejo, susiję su periodišku mažųjų šeimų plėtimusi su kiekviena karta, ką pažymi ir pats L. Polevojus⁴⁴⁸. Susidarė savotiška pato situacija, kurią moldavų istorikas interpretuoja kaip reiškintį esą „imanentišką feodalinę visuomenę apskritai“⁴⁴⁹.

Pasak L. Polevojaus, Moldovoje matome panašią tendenciją, kaip daugelyje Europos ir Azijos šalių, kur esą pereinant iš archainės kaimyninės-didžiųjų šeimų bendruomenės į feodalinę markos tipo⁴⁵⁰ kaimo organizaciją didžiosios šeimos ir patronimijos buvo pagrindinis struktūrinis vienetas (ypač jos ilgai išliko Balkanuose – net iki kapitalizmo epochos)⁴⁵¹. Šiuo aspektu (pagal tai, kad ilgai išliko didžioji šeima ir didžiašeiminė-patroniminė žemėvalda) L. Polevojus lygina Moldovą su Balkanų, Kaukazo šalimis ir Skandinavija⁴⁵². Mūsų manymu, Skandinavijoje galima kalbėti tik apie didžiosios šeimos reliktus, tuo tarpu L. Polevojaus paralelės su kitais jo išvardintais regionais labai taiklios, bet vargu ar tų kitų regionų visuomenės laikytinos feodalinėmis.

3.2.1.5. Moldavų bendruomenės tipo ir stadijos problema

Pereidami prie poskyrio pavadinime suformuluoto klausimo norėtume pradėti nuo L. Polevojaus sampratos kritikos. Nors išsiaiškinus, kad jo išskirtoji moldavų bendruomenės raidos stadija yra, mūsų įsitikinimu, fiktyvi, tarsi nebetenka prasmės ir tolesnė šio moldavų istoriko argumentų kritika, vis dėlto norėtume atkreipti dėmesį ir į klaidingas smulkesnių klausimų sprendimų prielaidas, todėl išsamiau aptarsime jo argumentų visumos pagrįstumą.

Pirmiausia prisiminkime, kad L. Polevojui atrodo nepriimtina bendruomenės Moldovoje XIV a. viduryje ir II pusėje atvejui apibūdinti vartoti neva D. Olderogės terminą „pirmykštė kaimyninė bendruomenė“. Moldavų

---

⁴⁴⁸ Ibidem, c. 60.

⁴⁴⁹ Ibidem, c. 61.

⁴⁵⁰ „К феодально-марковой сельской организации“ – vargu ar toks procesas daugelyje Europos ir Azijos šalių iš viso vyko.

⁴⁵¹ Ibidem, c. 181-182.

⁴⁵² Ibidem, c. 131-132, 181-182; šios L. Polevojaus paralelės puikiai dera su P. Sovietovo feodalizmo „tipologinės eilės“ koncepcijos paralelėmis (išskyrus Skandinaviją).

istoriko argumentai yra šie: 1) joje jau prarasti arba gerokai susilpninti daugelis gimininių ryšių elementų; 2) pradeda vyrauti teritoriniai ryšiai, kartu su atskiros (*отдельной*) nuosavybės raida ir privačios nuosavybės užuomazgomis (*зачатками*); 3) vėlyvoji pereinamoji bendruomenės forma iš esmės jau prarado savo „pirmykštiškumą“⁴⁵³.

Pabandykime padiskutuoti su L. Polevojumi dėl kiekvieno argumento iš eilės. Pirmiausia, turėdami omenyje, kad moldavų istorikas lygiagrečiai operuoja dviem rusų historiografijoje suformuluotais bendruomenių raidos modeliais, prisiminkime, kaip A. Neusychinas apibūdina bendruomenę, esančią vadinamojoje žemdirbių (t.y. antrojoje) stadijoje. Pasak rusų istoriko, žemdirbių bendruomenė dar išsaugojo ariamosios žemės nuosavybę, bet ne naudojimąsi ja, kuris atiteko atskiriems bendruomenininkų ūkiams (*домохозяйствам*). Žemdirbių bendruomenės santvarka atitinka tą gamybinių jėgų lygį, kai pūdyminę (*переложная или залежная*) žemės ūkio sistemą jau keičia dvilaukis. Be to, kiekvieną ūkį (*домохозяйство*), kuris įėjo į bendruomenės sudėtį, sudarė ne mažoji individuali šeima, o didžioji šeima, kuri susidėjo iš trijų kartų: sutuoktinių, jų vedusių sūnų ir pastarųjų vaikų⁴⁵⁴. Vadinasi, minėtoje stadijoje bendruomenė jau fragmentuojasi į didžiąsias šeimas, kaip ūkinius vienetus, kurios turi atskiro naudojimosi teisę ne tik į gyvenamąjį namą ir kiemą, bet ir į ariamos žemės sklypą bei gamybos įrankius bei priemones (darbiniai gyvuliai)⁴⁵⁵. Akivaizdu, kad galima teigti, jog gimininiai ryšiai šioje stadijoje jau iš esmės susilpnėję (pirmas L. Polevojaus argumentas) arba iš viso išvirtę į giminystės ryšius⁴⁵⁶, nes žemdirbių bendruomenės stadijoje gimininiai ryšiai jau apsiriboja didžiąja šeima.

Kalbant apie moldavų bendruomenę XIV a. viduryje – XV a. pradžioje, matyt, pagrįstai galima pabrėžti teritorinių ryšių svarbą, tačiau, kaip matome iš A. Neusychino žemdirbių bendruomenės stadijos apibūdinimo, būtent šiame

---

⁴⁵³ Ibidem, c. 35.

⁴⁵⁴ Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, c. 10-11.

⁴⁵⁵ Ibidem, c. 14.

⁴⁵⁶ Apie gimininių santykių išvirtimą į giminystės santykius Lietuvos periferinio feodalizmo atveju žr. Gudavičius, E. *Mindaugas*. Vilnius, 1998, p. 92-95.

etape teritoriniai (kaimyniniai) ryšiai ir ima nustelbti gimininius (kraujo). L. Polevojaus „atskira nuosavybė“ (*отдельная собственность*), matyt, turėtų reikšti ne ką kitą, o didžiosios šeimos žemės valdymą⁴⁵⁷, o privačios nuosavybės užuomazgas galima suprasti tik kaip A. Neusychino apibūdintą alodo užuomazgą („pirmapradi alodą“): ribotą skirtinio ariamosios žemės sklypo paveldėjimo teisės didžiosios šeimos ribose atsiradimą⁴⁵⁸. Tokios vadinamosios privačios nuosavybės užuomazgos taip pat sietinos būtent su vadinamąja žemdirbių bendruomenės stadija⁴⁵⁹.

Mūsų išeitinė pozicija būtų tokia: moldavų bendruomenė XIV a. pabaigoje – XV a. iš esmės savo raidoje buvo pasiekusi D. Olderoggės agrarinę stadiją (t.y. antrąją stadiją pagal trinarę schemą). Kaip jau minėta, iš esmės tai yra A. Neusychino žemdirbių bendruomenės stadijos atitikmuo, tačiau tik tais atvejais, kai visuomenių gamybinių jėgų raidos lygis (ūkinis tipas su išplėtota žemdirbyste, kuri yra vyraujanti bioprodukcinio ūkio šaka) leidžia joms plėtotis germaniškuoju raidos keliu. O kai kurie požymiai neleidžia bendruomenės Moldovoje XIV-XV a. be išlygų tapatinti su A. Neusychino etaloninės (feodalizmo genezės atveju) schemas antrąja pakopa. Prisiminkime, kad XV–XVIII a. svarbiausia Moldovos bioprodukcinio ūkio šaka buvo ne žemdirbystė, o gyvulininkystė, todėl toks ūkininkavimo būdas nesiderino nei su dvilauke, nei juo labiau su trilauke žemdirbystės sistema ir ji Moldovoje nebuvo paplitusi⁴⁶⁰. Čia vyrauja pūdyminė žemdirbystės sistema. Vadinasi,

---

⁴⁵⁷ Deja šio ganėtinai migloto termino L. Polevojus nepaaiškina todėl skaitytojui tenka daryti prielaidas pačiam.

⁴⁵⁸ Žr. Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 12, pslg. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 104-105, 107.

⁴⁵⁹ Žr. Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 11-18.

⁴⁶⁰ Žr. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 78; tai jau neatitinka A. Neusychino schemas, nes, pasak rusų istoriko: „žemdirbių bendruomenės santvarka atitinka tą gamybinių jėgų lygį, kai pūdyminė (*переложная или залежная*) žemės ūkio sistema jau keičia dvilaukis“ (Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 10) ir „pirmiausia išsiūrėkime į *laisvosios bendruomenės-markos* struktūrą. Galutinis perėjimas nuo dvilaukio prie trilaukio...“ (Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 18). Apie mūsų tiriamą laikotarpį (t.y. XIV a. antrąją pusę – XV a. pradžią) dar žr. *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*. Изд. 2-е перераб. и доп. Кишинёв, 2002, с. 40-41.

bendruomenė Moldovoje XIV-XV a. iš esmės atitiko D. Olderoggės agrarinę stadiją, tačiau jos raida buvo kitokia, nei A. Neusychino apibūdintoji.

Maža to, kaip tvirtina P. P. Panaitescu (rėmėsi italų keliautojo Niccolo Barsi din Luca duomenimis), Moldovoje dar XVII a. užfiksuotos periodiškos žemės perdalos burtų keliu kiekvienais metais (iš to ir terminas *jrebie*)⁴⁶¹. Vadinasi, bendruomenė vis dar atliko žemės perskirstymo funkciją (tai vėlgi skiriasi nuo A. Neusychino žemdirbių bendruomenės). Dar vienas svarbus momentas, kad, kaip jau buvo išsakyta aukščiau, išlaikyti visų bendruomenės žemės valdų struktūrinį vieningumą buvo svarbiausia bendruomenės gamybinė funkcija, nes kitaip savitos struktūros Moldovos bioproductinis ūkis normaliai negalėjo funkcionuoti. Todėl vyravo kolektyvinė bendruomeninė žemėnauda, nė vienas realus sklypas nebuvo paveldimai susietas su valstiečio kiemu. Juk kaip pagrįstai teigia P. P. Panaitescu, net sodybinis sklypas iki XVII a., nors ir valdytas paveldimai, bet nebuvo lokalizuotas realioje teritorijoje, o teisė į sodybinį sklypą (*jrebie*) funkcionavo kaip priedėlis prie sodybinio sklypo. Vadinasi, tiesioginių gamintojų santykis su kai kuriomis bazinėmis gamybos priemonėmis (žemė) yra netiesioginis, o sutarpintas bendruomenės. Be to, bendruomenė kaip vienetas atlieka kai kurias esmines funkcijas, pirmiausia – kolektyvinės fiskalinės atsakomybės. Todėl galime konstatuoti, kad XIV–XV a. bendruomenė Moldovoje buvo tiek prievolinis, tiek iš esmės ir gamybinis vienetas. Tai reiškia, kad mes susiduriame su azijinio (kolektyvistinio) tipo bendruomenės atveju. Individas turėjo teorinę teisę į sodybinį sklypą ir dirbamos žemės sklypą kaip jo priedėlį tik kaip bendruomenės narys. Netgi savo rankomis įdirbęs lydimą ir jį individualiai valdęs bei perduodavęs paveldėtinais, išeidamas iš bendruomenės prarasdavo ir jį. Tuo būdu individas yra akcidenacija, o bendruomenė substancija, kitaip tariant „egzistuoja tik bendra nuosavybė ir tik privatus valdymas“⁴⁶². Manytume, kad tinkamiausias terminas XIV–XV a. moldaviškajai (taip pat

⁴⁶¹ Panaitescu P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 111-112.

⁴⁶² Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*, с. 473 (pastaba); labai įdomu pastebėti, kad P. P. Panaitescu savo monografijoje pateikė tą pačią K. Marso ištrauką (jis citavo pagal rumunišką vertimą Marx, K. *Forme premergătoare producției capitaliste*. București, 1956, p. 14): Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 11.

kaip ir valachiškajai) bendruomenei pavadinti, adekvačiausiai atspindintis tiek gamybos proceso ir struktūros savitumą, tiek jos stadialumą evoliucine prasme, yra H. H. Stahlio pasiūlytasis: *kaimo agropastoralinė bendruomenė*.

Moldavų bendruomenė jau neabejotinai buvo pasiekusi bendruomenių evoliucijos bifurkacijos tašką (nes juk ji buvo tapusi skirtingo tipo bendruomene) ir toliau plėtojosi pagal kitokią (lėtesnę, jeigu iš viso ne akligatvinę be išorinio poveikio isikišimo) raidos schemą nei A. Neusychino aprašytosios etaloninės germaniškojo tipo bendruomenės. Paskutiniame poskyryje, daugiausia remdamiesi klasikine P. P. Panaitescu monografija, aptarsime kai kuriuos šios raidos bruožus.

3.2.1.6. Moldaviškosios bendruomenės evoliucijos klausimas

Anksčiausiai privačios nuosavybės principas rumuniškose bendruomenėse įsivyravo sodybinės žemės atžvilgiu ir tik ilgainiui taip pat apėmė nariui priklausantį skirtinį žemės sklypą (*delnița*) ir pievas. Kitos naudmenos: miškai, ganyklos ir vandenys liko valdomos bendrai bent iki XVII amžiaus⁴⁶³. XV a. pasitaikydavo atveju, kai žemė jau buvo parduodama dalimis (t.y. ideali proporcinga bendruomenės žemės dalis), tačiau masinį mastą šis procesas įgavo tik XVI a. II pusėje⁴⁶⁴. Šiuo laikotarpiu atsirado ir žemės matavimas sieksniais (pirmas paminėjimas Valachijoje 1571 m., Moldovoje dar vėliau)⁴⁶⁵. Pasak P. Byrnios, esą tik XVI a. pabaigoje individualios šeimos jau dažnai galutinai išsidalindavo ariamą žemę, o XVII a. – ir šienaujamas pievas⁴⁶⁶.

Pasak P. P. Panaitescu, ankstyviausia bendruomeninės žemėvaldos fragmentacijos forma yra žemės dalybos pagal protėvius, kaimo įkūrėjus (*împărțirea pe moși sau pe bătrâni*). Tai nebuvo padalijimas į vieno žmogaus ar vienos šeimos valdas, bet į tiek dalių, kiek esą buvo protėvių kaimų įkūrėjų. Toks padalijimas buvo išplitęs tik kai kur. Egzistavo bendruomenių, kuriose žemė nebuvo padalinta šiuo būdu. Be to, iki XVII a. imtinai šis padalijimas

⁴⁶³ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 89.

⁴⁶⁴ Ibidem, p. 107.

⁴⁶⁵ Panaitescu, P. P. *Obșteea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 161.

⁴⁶⁶ Бърня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.*, с. 75.

išliko teorinis⁴⁶⁷. Maža to, žemės dalių viduje ribos nebuvo nustatomos, todėl žemės skirstymas pagal protėvius nereiškė bendros (neatidalintos) žemėvaldos pabaigos⁴⁶⁸. Tokiu būdu, P. P. Panaitescu manymu, tai buvo tik pirma fazė bendruomeninės žemėvaldos irimo procese.

Antra, preciziškesnio žemės atribojimo fazė buvo dalijimas „virvėmis“, t.y. diržais/dryžiais (*împărțirea pe funii*, pastaroji žemėvaldos forma iš viso nebuvo būdinga Moldovai⁴⁶⁹) ir galiausiai sekė trečia fazė: žemės dalijimas individualiai valdomais sklypais (*împărțirea în locuri și codri individuali a pământurilor*) arba „valdymas vietomis ir žemėmis“ (*stăpînirea pe locuri și pe pământuri*). Pastarasis Moldovoje iki XVII a. vidurio nepraktikuotas (bent jau rašytiniuose šaltiniuose apie tai nėra jokių duomenų; Valachijoje pirmą kartą paminėtas 1536 m.)⁴⁷⁰.

Savotiška žemės dalijimo atmaina, artima dalyboms pagal protėvius, buvo žemės dalijimas į aritmetines dalis. Pastarasis būdas Moldovoje buvo ypač paplitęs. Tai taip pat buvo tarpinė forma tarp bendros (neatidalintos) ir individualios žemėvaldos, nes ir čia realios ribos nebuvo aiškiai apibrėžtos⁴⁷¹. Savotiškas ir šiek tiek preciziškesnis žemėvaldos variantas nei dalijimas virvėmis, buvo matavimas sieksniais (taip pat arimo dienomis arba žingsniais). Ši žemėvaldos forma taip pat labai retai aptinkama Moldovos rašytiniuose šaltiniuose (tik iš XVII a.)⁴⁷².

Iš šios raidos tendencijų apžvalgos galima daryti išvadą apie itin stagnuojančią „šliaužiančią“⁴⁷³ bendruomenės plėtotę.

3.2.2. DIDUOMENĖ (PASAULIETINĖ IR BAŽNYTINĖ)

Svarbiausi klausimai, kuriuos mums reikia išsiaiškinti šiame poskyryje būtų šie:

---

⁴⁶⁷ Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, p. 148-150.

⁴⁶⁸ *Ibidem*, p. 151.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, p. 156.

⁴⁷⁰ *Ibidem*, p. 151, 166-167.

⁴⁷¹ *Ibidem*, p. 155.

⁴⁷² *Ibidem*, p. 164-165.

⁴⁷³ Plg. su Bumblauskos „šliaužiančios formacijos“ sąvoka (Bumblauskas, A. *Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje?*)

1) ar diduomenės atstovai yra visaverčiai gamybos priemonių savininkai (t.y. ar jie savarankiški socialinės galios subjektai)?

2) kas diduomenei teikia didžiausias pajamas?

* * * * *

3.2.2.1. Senjorija (tėvonija)

3.2.2.1.1. Bendros istoriografijos apie bajoriškąją žemėvaldą tendencijos („disidentinės“ H. H. Stahlio bajorijos socialinės galios koncepcijos pagrindinės idėjos). Bajorijos tematika rumunų istoriografijoje pradėta gvildinti jau XIX a. II pusėje, tačiau, kadangi, kaip jau minėta, teorija, įrodinėjusi bajorų žemėvaldos pirmapradiškumą, buvo galutinai atmesta dar XX a. viduryje, šios krypties istoriografijos čia nėra prasmės aptarinėti. Diskusijos dėl laisvųjų bendruomenių proporcijų, taip pat susijusios su bajoriškąją žemėvalda, pagrindinius momentus mes ketiname atskleisti skirsnyje apie eksploatacijos būdus. Tuo tarpu šiame poskyryje mums tik rūpi atskleisti, kad ir svarbiausiais šiam skirsniui išsikeltais klausimais rumunų istoriografijoje turime tam tikrą nuomonių konfrontaciją.

Tenka konstatuoti, kad absoliučiai vyrauja nuomonė, jog XIV-XVI a. Moldovoje (ir Valachijoje) diduomenė buvo gamybos priemonių savininkai (Vakarų Europos viduramžių teisės prasme, dažniausiai akcentuojant hierarchizuotą nuosavybės pobūdį) ir bajorijos ekonominė bazė buvo tiesioginių gamintojų eksploatacija, paremta būtent minėta gamybos priemonių nuosavybe. Šios krypties tiek rumunų, tiek moldavų istoriografijoje galime skirti dvi pagrindines variacijas (lygiai taip pat, kaip P. Byrnia išskyrė du etapus istoriografijoje, gvildenusioje bendruomenių rumuniškose šalyse problematiką. Kitais nei bendruomenių atveju, čia negalima tendencijų tapatinti su istoriografijos raidos etapais aiškiai, nes paradigmos kaitos taip ir neįvyko: tendencijos koegzistuoja iki šių dienų).

Pirmajai tendencijai atstovaujantys istorikai visokeriopai pagal diduomenės žemėvaldos pobūdį ir raidos tendencijas bando pritempti Moldovą (kaip ir Valachiją) prie Vakarų ar bent jau Vidurio Europos modelio. Dauguma jų

(V. Costăchel, C. Cihodaru, L. Polevojus ir kiti⁴⁷⁴) tiesmukai deklaruoja abstraktaus, *statiško* ir etaloninio (atitinkančio F. Engelson nustatytus standartus) pavidalo, be jokių specifinių bruožų, alodo egzistavimą Moldovoje bent jau nuo pat viduramžiškojo valstybingumo pradžios, o tuo pačiu ir diduomenės žemėvaldos feodalinį pobūdį. Kai kurie kiti (Ş. Ştefănescu⁴⁷⁵, F. Constantiniu⁴⁷⁶), orientuodamiesi į teisinę feodalizmo sampratą, taip pat teigia, kad diduomenės atstovai galėjo laisvai disponuoti savo tėvonijomis, bet labiau akcentuoja hierarchizuotą nuosavybės į žemę klostymąsi (tiesa, šiuo aspektu jau išvelgiama specifika, nes visa feodalų hierarchinė piramidė, tokia kaip Vakarų Europoje, esą nesusidarė, todėl daromos analogijos su Bizantija). Abiem atvejais tėvonija (senjorija) kaip nuosavybės forma suprantama *statiškai*, kaip vienkartinė duotybė, pabrėžiama teisė laisvai disponuoti savo valdomis be esminių suvaržymų iš valdovo pusės (išskyrus tai, kad valdovas turėjo patvirtinti žemėvaldos pokyčius). Tačiau labai svarbu pažymėti, kad kiti diduomenės disponavimo žemės valdomis suvaržymo aspektai, kuriuos implikuoja savita teisės (vadinamosios valachų teisės) tradicija, nors jie ir buvo tiriami teisės istorikų (pvz., žr. V. Georgescu darbus⁴⁷⁷) ir pakankamai žinomi, vis dėlto nesiejami su diduomenės žemėvaldos archaiškumu.

Antrajai tendencijai atstovauja tų teisės istorikų veikalai, kuriuose geru teisinių žemėvaldos disponavimo raidos niuansų išmanymu naudojamosi atliekant moldaviškosios žemėvaldos tyrimus plačiame lyginamajame tipologiniame kontekste. Turime omenyje P. Sovietovo darbus. Jie dėl ką tik atskleistų priežasčių mums teikia gerokai adekvatesnį, dinamišką rumuniškųjų šalių diduomenės žemėvaldos funkcionavimo vaizdą, nepaisant fakto, kad ir

---

⁴⁷⁴ Costăchel, V. *Domeniul feudal* (knygos skyrius neskaitant poskyrio p. 314-318, kurio autorius P. P. Panaitescu) // Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 211-314, Cihodaru, C. *Forme de proprietate feudală în Moldova // Studii și cercetări științifice. Academia Republicii Populare Române. Filiala Iași*, 1955, 6, № 3-4, p. 1-30, Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*; dar žr., pvz.: *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*, с. 47.

⁴⁷⁵ Ştefănescu, Ş. *Relațiile sociale în raport cu proprietate funciară în țările române în sec. XII-XVI*, p. 163-165, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 117-120 (atitinkamos teksto dalies autorius – Ş. Ştefănescu).

⁴⁷⁶ Constantiniu, F. *O istorie sinceră a poporului român*. Ediție a IV-a, revăzută și adăugită. București, 2008.

⁴⁷⁷ Georgescu, V. A. *Preemțiunea în istoria dreptului Românesc. Dreptul de protimisic în Țara Românească și Moldova*. București, 1965.

juose apskritai bajoriškosios žemėvaldos pobūdis interpretuojamas kaip feodalinis⁴⁷⁸.

Su abiem vyraujančio požiūrio variacijomis savo darbuose nuosekliai polemizavo rumunų istorijos sociologas H. H. Stahlis⁴⁷⁹. Jis visų pirma pabrėžė visų trijų istoriškai rumunų gyvenamų istorinių sričių (Transilvanijos, Valachijos, Moldovos) raidos savitumus⁴⁸⁰. Kalbėdamas apibendrintai rumunų mokslininkas tvirtino, kad rašytiniuose šaltiniuose nėra jokių įrodymų, jog iki XVI a. (*nici pînă tîrziu al XVI-lea*) bajorai būtų turėję nuosavybės teises į žemę ar žmones⁴⁸¹. Dalis bajorų sudarė valstybės fiskalinį aparatą, administravo ir garantavo tarptautinės prekybos kelių, einančių per valstybių teritoriją saugumą. Likusi bajorijos dalis, kuri nebuvo tiesiogiai susijusi su valstybės fiskaliniu ir prekybos administravimo aparatu, vertėsi iš dešimtinės, imamos nuo kaimo, kurių ponai jie buvo (taip pat iš plėšikavimo). Pastarųjų bajorų pajamos buvo žymiai kuklesnės nei pirmosios grupės. Eksploatacija buvo grynai fiskalinio pobūdžio, t.y. paremta duoklės valstybei rinkimu (vietniame lygmenyje). Net jei valstybė XIV-XV a. perleisdavo kaimus bajorams, tai reišktė, kad bajorai įgydavo tik fiskalines teises į juos (t.y. esą tokias pat teises, kokias į juos turėjo pats valdovas)⁴⁸². Vis dėlto šiuo aspektu H. H. Stahlis išryškino skirtumus tarp Valachijos ir Moldovos. Moldovoje bajorų klasė formavosi ne iš vietinių bendruomenių vadų, o iš Maramurešo srities Transilvanijoje atėjusių rumunų karių, kurie atkariavo Moldovą iš totorių. Per karus su totoriais žuvo didelė dalis vietinių gyventojų, todėl daug kaimų ištuštėjo. Moldovos valdovas suteikdavo teisę bajorams apgyvendinti kaimus, todėl pastarieji organizuodavo ir visokeriopai skatindavo kaimų rekolonizaciją. Moldavijos vaivada (monarchas), kuris suteikdavo bajorams teisę (*granted*

---

⁴⁷⁸ Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*.

⁴⁷⁹ Apie H. H. Stahlis bajorijos socialinės galios (ekonominės bazės) sampratą žr. Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 133-139, idem, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 181-187. Išsamiausia polemiką su vyraujančia historiografinė tendencija žr. idem, *Controverse de istorie socială românească*, p. 62-123.

⁴⁸⁰ Pasak H. H. Stahlis, jei ir galime kalbėti apie „rumuniškąjį feodalizmą“, tai pirmiausia jis visiškai skyrėsi nuo vakarietiškojo, o be to, skirtingos net 3 skirtingos jos variacijos: Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 15.

⁴⁸¹ Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 184-185.

⁴⁸² Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 137-138, 143-145.

lordship) į naujai sukurtus kaimus, pats esą buvo persiėmęs feodalinais Transilvanijos papročiais (*imbued with Transylvanian feudal customs*) ir todėl traktavo visą Moldovos teritoriją kaip priklausančią jam. Savo ruožtu, pasak H. H. Stahlio, moldavų bajorų valdymo teisės irgi nuo pat pradžių buvo žymiai artimesnės feodaliniams standartams nei jų „kolegų“ iš Valachijos⁴⁸³.

Norėdami įvertinti istoriografijoje egzistuojančių koncepcijų pagrįstumą, pereikime prie atskirų šio socialinės viduramžių Moldovos struktūros komponento aspektų analizės.

3.2.2.1.2. Disponavimas (paveldėjimas, kiti disponavimo būdai).

Diduomenės disponavimo žeme būdų aptarimą, mūsų galva, reikėtų pradėti nuo paveldėjimo, kadangi pastarasis, pasak A. Neusychino, yra vedančios į feodalizmą alodinės žemėvaldos klostymosi išeities taškas⁴⁸⁴. Pirmiausia derėtų konstatuoti, kad, kaip vieningai pastebi tiek rumunų, tiek moldavų medievistai, tarp žemvaldžių buvo plačiai paplitusi bendra (neatidalinta) žemės nuosavybė⁴⁸⁵. Tai, savo ruožtu, susiję su didžiosios šeimos ir patronimijos gyvybingumu. V. Costăchel teigimu, nepaisant tam tikrų individualizacijos tendencijų (pasak šios rumunų medievistės, esą išryškėjusių jau XV a. pradžioje; pastarasis V. Costăchel teiginys yra deklaratyvus), neatidalinta žemvaldžių žemėvalda toliau egzistavo ir XVI–XVII a.⁴⁸⁶ L. Polevojus nurodo, kad didžiašeiminė-gimininė neatidalinta žemėvalda Moldovai buvo būdinga iki pat žemėvaldos pertvarkymo XVI a. (8-ojo dešimtmečio)⁴⁸⁷. Maža to, nors po žemėvaldos pertvarkymo nurodytuju laikotarpiu ji susmulkėjo ir atsirado daugiau smulkių individualių šeimų valdų (*держаний*)⁴⁸⁸, tačiau ir XVII–XVIII a. didžioji šeima ir patronimija neišnyko – ji išsilaikė arba atgimė (tiesa, palaiptiesiems vis mažesniu mastu) iš mažosios šeimos natūrinio ūkio sąlygomis ir

---

⁴⁸³ Ibidem, p. 134-136.

⁴⁸⁴ Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 12-13.

⁴⁸⁵ Žr. poskyrį 3.2.1.2.

⁴⁸⁶ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 232-234.

⁴⁸⁷ Жг. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 110, plg. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма*, с. 308.

⁴⁸⁸ Жг. Полевой Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 153; рѐмѐси Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма*, с. 90-117, 277-349.

ypač veikiant osmanų ekonominiam spaudimui. Didžioji šeima ir patronimija Moldovoje išliko net iki XIX a. vidurio⁴⁸⁹. Detaliai neatidalintą bajorų žemėvaldą savo darbuose aptarė H. H. Stahlis⁴⁹⁰. Jis išskėlė hipotezę, kad neatidalintą (iš esmės klaninę) bajorų žemėvaldą lėmė savotiška gamybinių jėgų Moldovoje (taip pat ir Valachijoje) raida, o būtent mažas gyventojų tankumas ir iš to išplaukianti primityvi ūkininkavimo technika⁴⁹¹. H. H. Stahlis duomenimis, kaimai Valachijoje/Moldovoje buvo retai gyvenami (dažniausiai 10-20 namų/šeimų), todėl duoklė (kuri sudarė 1/10 dalį gyvulių ir grūdų) garantavo tik kuklias pajamas, o priverstinis darbas irgi buvo naudojamas nedideliu mastu ir tenkino tik pragyvenimo poreikius. Dėl šių labai ribotų eksploatacijos galimybių bajorų šeimos užsikonservavo labai archaišku pavidalu ir nelabai nutolo nuo klaninės organizacijos⁴⁹². Tuo būdu bendruomenių eksploatacija taip pat buvo kolektyvinė. Tik XVI a. viduryje išryškėjo bajorų šeimų fragmentacijos tendencija⁴⁹³.

Kalbant apie žemės paveldėjimą tarp žemvaldžių Moldovoje XIV–XV a., detaliausią vaizdą mums teikia L. Polevojaus monografija, kurioje moldavų istorikas statistiškai apdorojo aptariamą laikotarpį atspindinčius faktinius šaltinius ir pagal žemvaldžių gimininį-šeiminį struktūros tipą suskirstė žemėvaldą į penkias kategorijas: šeiminę-patroniminę (gimininę), šeiminę-patroniminę (negimininę), šeiminę-patroniminę (tarpinę), išdalintą šeiminę-patroniminę, individualią-šeiminę (mažosios šeimos). Pirmųjų trijų kategorijų atveju žemės paveldėjimas buvo kolektyvinis, ketvirtosios – pasitaikydavo ir žemių išsidalijimo individualiai, o penktosios – žemę paveldėdavo tik tiesioginiai savininko palikuonys. Kaip pripažino pats L. Polevojus savo žemėvaldos kategorijų analizės pabaigoje, nors individuali žemėvalda ir sudarė nemažą dalį (1390-1500 m. nuo 20 iki 60,6%, vidutiniškai 37,3%), tačiau vis

---

⁴⁸⁹ Žr. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 153-154.

⁴⁹⁰ Stahl, H. H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Vol. 3: *Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*. București, 1965, p. 151-184, idem, *Traditional Romanian village communities*, p. 159-174.

⁴⁹¹ Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 37, 160-161, idem, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Vol. 3, p. 163-167.

⁴⁹² Stahl H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 160-161.

⁴⁹³ Ibidem, p. 166.

dėlto absoliučiai vyravo šeiminė-patroniminė forma⁴⁹⁴ (t.y. didžiųjų šeimų arba patronimijų). Vadinasi, XV a. Moldovoje dar nebuvo aiškiai išivyravusi kuri nors žemės paveldėjimo forma, yra persipynę visi trys A. Neusichino išskiriami žemės paveldėjimo formų raidos etapai⁴⁹⁵.

Detaliau XVI a. išryškėjusias diduomenės žemės paveldėjimo tendencijoms atskleidžia moldavų viduramžių teisės specialisto P. Sovietovo darbai. Aiškindamasis XVI a. II pusės Moldovos žemėvaldos sistemos pertvarkymo ir naujų žemdirbių kategorijų susiformavimo priežastis, šis moldavų istorikas padarė išvadą, kad žemėvalda Moldovoje susmulkėjo (tai ir buvo esminis žemėvaldos struktūros pokytis) ne dėl rinkos santykių plėtros (ši priežastis, pasak P. Sovietovo, sąlygojo panašų procesą XI–XIII a. Anglijoje⁴⁹⁶), o dėl tėvonijų smulkėjimo per paveldėjimą, t.y. per tėvonijų dalybas tarp paveldėtojų⁴⁹⁷. Skirtingai nei Anglijoje ar Rusijoje, kur esą žemės rinkos santykių raida jau buvo labiau pažengusi, Moldovoje jie išibėgėjo tik XVI a. paskutiniame ketvirtyje (kai vyko naujas tėvonijų stambėjimo procesas). Norėdamas vaizdžiai parodyti, kaip menkai žemė buvo įtraukta į rinkos santykius Moldovoje, P. Sovietovas pateikė tokį faktą – pirmasis dokumentas, bylojantis apie žemės įkeitimą Moldovoje, datuojamas tik 1571 m. (labiau ši operacija išplito tik XVI a. pabaigoje – XVII a.), o žemės nuomos atvejų randame tik XVIII a. dokumentuose⁴⁹⁸. Tiesa, historiografijoje galime rasti ir kitokių nuomonių dėl rinkos klostymosi Moldovos žemėvaldos sektoriuje. Pasak rumunų istorikės V. Costăchel, nuo XVI a. vidurio žemės cirkuliacija iš

---

⁴⁹⁴ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 151-153

⁴⁹⁵ Неусыхин А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 12–13; idem, *Проблемы европейского феодализма*. Москва, 1974, с. 64.

⁴⁹⁶ Turimas omenyje, visų pirma subinfeodacijos procesas, t.y. iš pradžių Anglijos karaliaus domeno mažėjimas (žemės išdalintos vasalams), o vėliau ir baronų dalies valdų perleidimas riteriams. Antra, kas turima omenyje, tai disponavimo žeme įvairiomis formomis aktyvėjimas. Plačiau žr.

Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 290-317 (ypač 296-300).

⁴⁹⁷ Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 301–302.

⁴⁹⁸ Ibidem, с. 302-303.

rankų į rankas buvo jau gana paplitusi⁴⁹⁹, tačiau ši rumunų istorikės tezė yra deklaratyvi, paremta tik pavieniais iliustracinio pobūdžio argumentais⁵⁰⁰.

Pasak P. Sovetovo, XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. itin išplito giminės išperkamoji (право родового выкупа) ir protimisio teisė⁵⁰¹. Pastaroji Moldovoje išaugo iš labiau patriarchalinių ir konservatyvių teisinių normų⁵⁰², nes XV–XVI a. Moldovoje vis dar vyravo paveldėjimas pagal paprotinės teisės nuostatas, o paveldėjimas pagal testamentą nebuvo paplitęs (nors jis ir žinomas nuo XV a.). Todėl XVI a. svetimi asmenys paveldėti žemę testamentu faktiškai galėjo tik tada, kai nebuvo tiesioginių paveldėtojų. Tai labai apsunkino žemės nusavinimą (atsiejimą) ir kitais būdais (dovanojimas, pardavimas). Tokia operacija buvo galima tik sutinkant visiems tiesioginiams įpėdiniams. Net jei patriarchalinės šeimos sąlygomis šeimos galva galėjo šios tvarkos ir nepaisyti, vis tiek jo vaikai galėjo pasinaudoti giminės išperkamoja teise⁵⁰³, jeigu jie, kaip tiesioginiai įpėdiniai, kartu su palikimo palikėju (*наследодателем*) nedalyvavo nusavinant (atsiejant) žemę ir tai nebuvo aptarta patvirtinamajame rašte⁵⁰⁴. Tokie apribojimai apėmė ne tik giminės (*родовые*, t.y. paveldimas, tėvonines), bet ir įgytas (*благонприобретённые*) žemes (pastarosios bent kartą paveldėtos taip pat tapdavo giminės). Tik XVI a. pabaigoje – XVII a. šie apribojimai pradėjo nykti – pirmiausia įgytųjų žemių atžvilgiu, o XVII–XVIII a. nustojo galioti ir giminės žemėms⁵⁰⁵. Remiantis protimisio teise, savininkas, norėdamas parduoti žemę, turėjo prieš tai apklausti giminaičius (vėliau ir kaimynus), kurie turėjo pirmenybę tą žemę įsigyti. Neatlikus minėtų procedūrų buvo galima pasinaudoti giminės atpirkimo teise, tačiau ji buvo ribojama senaties termino⁵⁰⁶ (XVI–XVII a. jis paprastai svyravo iki 30 m.⁵⁰⁷).

⁴⁹⁹ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 235.

⁵⁰⁰ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 247-251.

⁵⁰¹ Terminas perimtas iš Bizantijos juridinės terminijos ir reiškia pirmenybinę žemės įsigijimo teisę.

⁵⁰² Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 303-306.

⁵⁰³ Ibidem, с. 304–305, Советов, П. В. *К истории наследственного права феодальной Молдавии (до XIX в.)* // *Известия Молдавского филиала АН СССР*. 1959, № 2 (56), с. 18-36.

⁵⁰⁴ Советов П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 306.

⁵⁰⁵ Ibidem, с. 305.

⁵⁰⁶ Ibidem, с. 306–307.

⁵⁰⁷ Țr. Georgescu, V. A. *Preemțiunea în istoria dreptului Românesc*, p. 67-68.

Trumpai aptarę diduomenės žemės paveldėjimo ir kitų ja disponavimų būdų funkcionavimą XIV-XVI a. Modovoje galime konstatuoti, kad iki pat XVI a. pabaigos įvairūs disponavimo žeme, o ypač nusavinimo būdai dar buvo vangiai naudojami, žemė čia dar buvo menkai įtraukta į rinkos santykius. Juo mažiau, žinoma, tai buvo būdinga XIV–XV a. laikotarpiui. Bent iki XVII a. (o giminės žemėms – net iki XVIII a.) išliko disponavimo apribojimų.

Dabar grįžkime prie moldavų diduomenės šeiminės-gimininės struktūros ir pasižiūrėkime, kiek ji adekvati feodalinių visuomenių kontekste. Prisiminkime, kad pasak A. Neusychino, V–VI a. sandūroje sudaryta *Salijų tiesa* fiksuoja, jog tarp frankų dar būta didžiosios šeimos, bet ji jau iro⁵⁰⁸, tarp bavarų VII–VIII a. (remiantis *Bavarų tiesos* teksto analize) didžioji šeima jau buvo praradusi ūkinio vieneto funkciją – perleido ją mažajai individualiai šeimai (nors didžiosios šeimos liekanų būta)⁵⁰⁹. Reikia turėti omenyje, kad A. Neusychinas čia kalba apie tiesioginius gamintojus. Besiklostančios diduomenės lygmenyje šie procesai vyko dar šiek tiek anksčiau. Skandinavijos pakraštyje – Norvegijoje – didžioji šeima išliko iki XI a., Dalmatijoje, Bosnijoje – iki XIII a.⁵¹⁰ E. Gudavičius konstatuoja, kad didžioji šeima tarp baltų suiro XIII a.⁵¹¹ (nors tarp valstiečių iki XVI a. imtinai, matyt, galima kalbėti apie didžiosios šeimos liekanas⁵¹²).

Nors L. Polevojus ir pabrėžė, kad didžiašeiminės/patroniminės žemėvaldos formos ilgalaikis tvarumas buvo būdingas taip pat ir kitoms šalims, kuriose buvo panašios gamtinės ir ūkinės-istorinės sąlygos, vis dėlto jo paralelių pagrįstumas abejotinas. Moldavų istorikas šiuo aspektu lygina Moldovą su Balkanais (esą čia minėta žemėvaldos forma išliko iki XV–XX a. pradžios),

---

⁵⁰⁸ Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI–VIII вв.*, с. 83.

⁵⁰⁹ Ibidem, с. 330.

⁵¹⁰ Жг. Закс, В. А. *Балкано-скандинавские кровнородственные параллели // Общество и государство на Балканах в средние века*. Калинин, 1980, с. 113-114 (dėl Norvegijos remias A. Gurevičiaus darbais).

⁵¹¹ Gudavičius, E. *Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo*, p. 110, 102; plg. idem, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Pakartotinis leidimas. Vilnius, 2001. T. 1, p. 86: „Šeima (XIII a. tai buvo pereinamoji stadija iš didžiosios į mažąją) vis labiau išsiskyrė iš giminės...“

⁵¹² Gudavičius, E. *Mindaugas*, p. 95.

Kaukazu (beveik iki XX a.) ir Skandinavija (esą iki XIII–XIV a.)⁵¹³. Čia reikėtų atkreipti dėmesį, jog lygindamas L. Polevojus nederamai sujungė kai kuriuos atvejus, o kai kada tiesiog iškraipė autorių, kuriais rėmėsi, tezes. Štai moldavų istoriko nurodytame V. Zakso tekste randame, kad didžiąją šeimą Norvegijoje (periferiškiausia Skandinavijos visuomenė) galima fiksuoti iki XI a., Dalmatijoje ir Bosnijoje – iki XIII a.⁵¹⁴ Vadinasi, Vakarų Balkanai, matyt, suplakti su serbų ir bulgarų zadrugomis, kurias, kaip išlikusias iki XIX a., remdamasis M. Kovalevskio darbais, mini dar F. Engelsas⁵¹⁵. Todėl korektišku šia prasme galime laikyti tik L. Polevojaus Moldovos lyginimą su Kaukazu ir su dalimi geografinių Balkanų.

Tiek neatidalintos žemėvaldos išplitimas (todėl ir individualus žemės paveldėjimas anaipol nėra vyraujantis), tiek ir didžiosios šeimos gyvybingumas liudija apie Moldovos socialinės struktūros XIV–XVI a. archaiškumą. Lygindami su Lietuvos visuomene (kuri juk taip pat aiškiai periferinė) konstatuojame, kad čia jau XIII a. (t.y. iš esmės lygiagrečiai su valstybės atsiradimu) įsivyravo individualus žemės paveldėjimas⁵¹⁶ nors, kita vertus, dar iki XV a. 9-ojo dešimtmečio giminė išsaugojo teises riboti laisvą disponavimą žeme⁵¹⁷.

Belieka padaryti išvadą, kad iki XVI a. vidurio (apie 200 m. nuo valstybės susidarymo) galima kalbėti apie didįjį alodą⁵¹⁸ tik pačiu primityviausiu užuomazginiu pavidalu (iš esmės tokiu, kokį aprašo A. Neusychinas alodo

---

⁵¹³ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 131-132, 181-182 (L. Polevojus remiasi: Фрейденберг, М. М. *Деревня и городская жизнь в Далмации XIII–XV вв.* Калинин, 1972, Бромлей, Ю. В. *К вопросу о сохранении семейных общин в Далматинской Хорватии // Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран.* Москва, 1963, Робакидзе, А. И. *Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа // Советская этнография*, 1968, № 5, Закс, В. А. *Балкано-скандинавские кровнородственные параллели // Общество и государство на Балканах в средние века.* Калинин, 1980).

⁵¹⁴ Iš tikrųjų V. Zaksas kalba tik apie protimisio teisę Vakarų Balkanuose: Закс, В. А. *Балкано-скандинавские кровнородственные параллели*, с. 113-114.

⁵¹⁵ Энгельс, Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства*, с. 61-62.

⁵¹⁶ Žr. Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*, p. 34.

⁵¹⁷ Žr. ibidem, p. 34, 86; Gudavičius, E. *Mindaugas*, p. 93.

⁵¹⁸ Ankstyvoji stambioji žemėvalda (valdovo ar diduomenės atstovo). Žr. Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*, p. 90.

evoliucijos ištakose ir tai su tam tikromis išlygomis⁵¹⁹); tik XVI a. antrojoje pusėje jis evoliucionavo į odalį⁵²⁰.

3.2.2.1.3. Imunitetų klausimas. V. Costăchel manymu, Moldovos pasaulietiniai žemvaldžiai turėjo tokį pat savo valdų imunitetą, kaip Moldovos bažnytiniai arba kaimyninių šalių abiejų kategorijų žemvaldžiai. Valdovo duodamo rašto formulė yra trumpa ir įvairios teisės bei privilegijos nėra išvardijamos. Dėl to kai kurie istorikai mano, kad pasaulietiniai žemvaldžiai neturėjo tų privilegijų (Valachijos atveju valdovo raštų formuluotės yra išsamesnės ir preciziškesnės⁵²¹). V. Costăchel remiasi kaimyninių šalių precedentais (tarp jų ir LDK), be to, ji įrodo, kad, kitaip nei bažnytinė žemėvalda, pasaulietinių žemvaldžių teisės į valdas buvo tik patvirtinamos, faktiškai jie seniai jas valdė ir nebuvo reikalo vardinti visas teises, kokiomis jie jas valdė⁵²². P. P. Panaitescu palaiko V. Costăchel nuomonę šiuo klausimu ir teigia, kad bajorija turėjo savo valdų imunitetus⁵²³.

Dėl bažnytinių žemvaldžių (vyskupų ir vienuolynų) valdų rumunų istorikai taip pat nekilo jokių abejonių, nes tai patvirtina gausūs rašytiniai šaltiniai⁵²⁴. Imunitetas apimdavo visus tris aspektus, t.y. mokestinį, administracinį ir teisminį. Kita vertus, pastarasis komponentas neretai buvo ribotas, nes dalis nusikaltimų (paprastai sunkūs, t.y. žmogžudystė ir išžaginimas) likdavo valdovo jurisdikcijoje⁵²⁵.

Požiūris apie iš esmės pilną pasaulietinių ir bažnytinių tėvonijų imunitetą yra iki šiol vyraujantis rumunų istoriografijoje⁵²⁶. Šią nuostatą (ypač

---

⁵¹⁹ Žr. poskyrį 2.3.2.2.2.

⁵²⁰ Odalis laikytinas neišplėtota, ankstyva alodo forma, t.y. tokia žemės valda, kai disponavimas ja yra suvaržytas. Plačiau žr. Gudavičius, E. *Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo*, p. 106,

Гуревич, А. Я. *Англосаксонский фольклор и древненорвежский одал (опыт сравнительной характеристики дофеодальных форм землевладения)* // *Средние века*. 1967, т. 30, с. 61-83.

⁵²¹ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 304.

⁵²² Ibidem, p. 305-307

⁵²³ Panaitescu, P. P. *Problema originii clasei boierești* // Panaitescu, P. P. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994, p. 33-34.

⁵²⁴ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 308.

⁵²⁵ Ibidem, p. 309-310; išsamiau savo požiūrį rumunų istorikė išdėstė specialioje monografijoje:

Costăchel, V. *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*. Bucarest, 1947.

⁵²⁶ Žr. pvz., Constantiniu, F. *O istorie sinceră a poporului român*, p. 83, Ștefănescu, Ș. *Relațiile sociale în raport cu proprietatea funciară în țările române în sec. XII–XVI*, p. 165. Kai kuriais atvejais, tėvonijų imunitetai aprašomi kaip reiškinys, būdingas Moldovai viduramžiais, konstatuojama, kad jis

V. Costăchel argumentus, kuriais ji grindė šią poziciją) nuosekliai kritikavo H. H. Stahlis, kuris pabrėžė, kad tai yra juridinės feodalizmo sampratos klišė, pritempinėjama ir viduramžių Moldovos atveju⁵²⁷. Rumunų istorijos sociologo tvirtinimu, aktų formulę “урик со всем доходом” traktuoti kaip pilno imuniteto suteikimą yra visiškai nepagrįsta, nes ta pati formulė vartojama tada, kai valdovas patvirtindavo bajorų ar vienuolyno nuosavybę vergo čigono ar totoriaus atžvilgiu⁵²⁸. Analogiškos H. H. Stahliui pozicijos laikosi ir moldavų istorikas P. Sovetovas, kuris tvirtina, kad pasaulietinių tėvonijų (kurios sudarė daugumą) imunitetas buvo ribotas⁵²⁹: jos, kitaip nei bažnytinės (ypač vienuolynų), neturėjo nei mokestinio, nei teisminio imuniteto⁵³⁰. Svarbu pažymėti tai, kad P. Sovetovas išdėsto taip pat ir artimą H. H. Stahliui aktų formulės “урик со всем доходом” interpretaciją. Moldavų mokslininkas tvirtina, kad minėta formulė garantavo tik teisę į senjorines prievoles, o bažnytinių tėvonijų tvirtinimo raštuose be minėtos formulės dar būdavo atskirai išvardijamos teisės į valstybinius mokesčius ir teismo skiriamas baudas (kurios iki tol keliaudavo į valdovo išdą)⁵³¹.

Mūsų įsitikinimu, nuostata apie diferencijuotą imunitetų sklaidą tarp skirtingų tėvonijų kategorijų yra žymiai įtikinamiau argumentuota ir todėl pagrįstesnė.

3.2.2.1.4. Beneficijų klausimas. XX a. 5-ajame – 6-ajame dešimtmečiais rumunų ir moldavų istoriografijoje vyko diskusija, ar valdovo dovantos žemės (aktiniuose šaltiniuose vadinamos „выслужение”) yra tiesiog viena iš

---

buvo būdingas abiejų kategorijų tėvonijoms, bet apeinamas klausimas, kokių mastu jis buvo išplitęs: Ștefănescu, Ș. *Istoria medie a României*, p. 35, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 124.

⁵²⁷ Stahl, H. H. *Controverse de istorie socială românească*, p. 105-124.

⁵²⁸ Ibidem, p. 124; tuo tarpu V. Costăchel būtent formulę “урик со всем доходом” interpretuoja kaip imuniteto įrodymą: Costăchel, V. *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, p. 72-77. Taip pat C. Cihodaru laikosi tos pačios interpretacijos: Cihodaru, C. *Forme de proprietate feudală în Moldova*, p. 7, 25-26.

⁵²⁹ Советов, П. В. *Типологические аспекты молдавского феодализма*, с. 129 (rėmėsi, be kitų, ir straipsniu: Hanga V. *Contribuții la problema imunității feudale pe teritoriul patriei noastre // Studia Universitatis Babeș-Bolyai*. Series Jurisprudentia (Cluj), 1960, 3, № 2, p. 29-52).

⁵³⁰ Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54, idem, *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 84.

⁵³¹ Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54.

tėvonijos atmainų, ar tai atskira žemėvaldos rūšis – Vakarų Europos beneficijos atitikmuo⁵³². Vieni istorikai (pvz., V. Costăchel⁵³³, C. Cihodaru⁵³⁴ ir kiti) tvirtino, kad tai atskiras žemėvaldos tipas, nors jis ir greitai (jau XV a. pirmoje pusėje) susiliejo su tėvonija, nes valstybė ribojo šios žemės paveldėjimą ir nusavinimą (atsiejimą, perleidimą). Diskusija baigėsi tuo, kad buvo atsisakyta nuomonės apie sąlyginės žemėvaldos egzistavimą ankstyvuojų laikotarpiu Moldovoje. Tokios žemėvaldos paieškos perkeltos į XVI a. pabaigą – XVII a.⁵³⁵

3.2.2.2. Socialinės galios šaltinio klausimas: statuso ar nuosavybės primatas?

Bandant ieškoti atsakymo į pagrindinį mums šiame poskyryje rūpimą klausimą, jį pirmiausia galima išskaidyti į smulkesnius: 1) kokia buvo diduomenės pagrindinė funkcija pridėtinio produkto perskirstymo procese: ar mokesčių rinkėjo ir valdovo agento, ar privataus žemvaldžio? 2) ar teises į bajoro valdų kontrolę lėmė vien statusas (t.y. būtinas išitraukimas į valstybės aparatą), ar bajorijos atstovai turėjo kitų teisių (ir galios) kontroliuoti savo valdas, 3) ar diduomenė turėjo platesnes nei fiskalines teises į savo valdas, net jei jie nebuvo įtraukti į valstybės aparatą? Svarstant diduomenės galios šaltinio klausimą plačiau nei suformuluota poskyrio paantraštėje, galima kelti ir dar vieną klausimą: 4) kiek diduomenė buvo įsitraukusi į tarptautinę prekybą?

Atsakymas į pirmąjį klausimą glaudžiai siejasi su laisvųjų bendruomenių proporcijos klausimu, kurį mes išsamiau aptarsime poskyryje 3.2.5. „Eksploatacijos būdų analizė“⁵³⁶. Atsakymo į ketvirtąjį klausimą ieškosime

⁵³² Plačiau žr. Советов, П. В. *К истории наследственного права феодальной Молдавии*, с. 6-13.

⁵³³ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, 1957, p. 268-282 (apie disponavimo ribojimą žr. p. 277-282), Costăchel, V. *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, p. 85-94.

⁵³⁴ Cihodaru, C. *Forme de proprietate feudală în Moldova*, p. 26 (XV a. pirmoje pusėje suteikus feodalinį imunitetą abi žemėvaldos formos susiliejo).

⁵³⁵ Žr. Советов, П. В. *Условное землевладение в Молдавии XVI-XVIII вв. // Ежегодник за 1958 г. (Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы)* Таллин, 1959, с. 128-140, idem, *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 20.

⁵³⁶ Jeigu buvo daug laisvųjų bendruomenių, jos netgi vyravo, tuomet neabejotina bajorijos kaip valdovo fiskalinio agento reikšmė. Jei laisvųjų bendruomenių buvo nedaug, tuomet galėjo vyrauti ir privatus pridėtinio produkto nusavinimo būdas.

skyriuje 3.3. „Išorinio veiksnio svarbos Moldovos socioekonominėi raidai problema“. Šiame poskyryje mes pabandydysime suformuluoti atsakymus tik į antrąjį ir trečiąjį klausimus.

Absoliuti dauguma tiek rumunų, tiek moldavų istorikų laikėsi nuostatos, kad diduomenės galios pagrindas – privati žemėvalda. Tai logiškai išplaukė iš vyraujančios viduramžių Moldovos socialinės struktūros tipo interpretacijos kaip feodalinės (gamybos būdo arba socioekonominės formacijos prasme; nors postkomunistinėje historiografijoje ji nebūtinai eksplicitiškai deklaruojama) arba sąmoningo pritempinėjimo prie Vakarų Europos modelio (teisinio feodalizmo prasme)⁵³⁷. Vienintelis H. H. Stahlis pabrėžė, kad rumunų bajorijos (Moldovoje ir Valachijoje) galia ankstyvuoju laikotarpiu labai priklausė nuo statuso, t.y. nuo to ar jis buvo išitraukęs į valstybės fiskalinį arba administracinį, arba tarptautinių kelių aptarnavimo (rinko muitus, saugojo nuo plėšikų ir kita) aparatą. Vis dėlto, bandant suprecizinti ir labiau diferencijuoti historiografijos būklę, galima išskirti keletą pozicijų. Vieni istorikai (pvz., Š. Ștefănescu, V. Costăchel) teigia, kad diduomenės žemėvalda klostosi jau iki valstybės susidarymo, pastarajai susikūrus šis procesas dar paspartėjo, nes pradėtos dalinti beneficijos tipo žemės valdos⁵³⁸, be to, esą klostėsi hierarchizuota žemės nuosavybė⁵³⁹ (nors ir neišbaigtos, neatitinkančios Vakarų Europos etalono, bet vis dėlto „feodalinės kopėčios“) ir taip buvo realizuojamas feodalinės rentos perskirstymas (t.y. feodalinis pridėtinio produkto nusavinimo būdas). Kiek kitokiam požiūriui atstovauja P. Sovetovas. Plėtodamas savo feodalizmo tipologinės eilės koncepciją šis moldavų istorikas teigė, kad XIV a. antroje pusėje – XV a. pradžioje feodalinė tėvonija tik formavosi ir apėmė dar nedidelę teritoriją, o didžioji teritorijos dalis sudarė valstybinį žemės fondą. Aukščiausia nuosavybė čia susiliejo su valdovo politiniu statusu, todėl jo domenai (kaip privačios valdos) susiliejo su valstybės žemėmis. Pasak P. Sovetovo, kadangi vyravo valstybinė/valdovo

⁵³⁷ Apsiribosime dviem tipiškais pavyzdžiais: *Istoria românilor*, vol. IV, 2001, p. 119-129, *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*, с. 46-51.

⁵³⁸ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 227.

⁵³⁹ Ștefănescu, Ș. *Relațiile sociale în raport cu proprietate funciară în țările române în sec. XII-XVI*, p. 163-164.

žemės nuosavybė, tai dominavo ir valstybinė tiesioginių gamintojų eksploatacija. Taip apibūdinęs minėto ankstyvojo laikotarpio Moldovos socialinę struktūrą, moldavų istorikas ją interpretavo kaip „valstybinį feodalizmą“⁵⁴⁰. Tik XV a. tendencijos ėmė keistis ir sparčiai daugėjo privačios-senjorinės žemėvaldos, kuri XV a. pabaigoje jau apėmė per 90% gyvenamų žemių⁵⁴¹ (situacija vėl įgavo naują tendenciją Moldovai tapus Osmanų imperijos protektoratu, tačiau tai mums šiame darbe jau neaktualus laikotarpis). Vadinas, pasak P. Sovetovo, mums rūpimas laikotarpis (XIV a. vidurys – XVI a. vidurys) nėra vienalytis, skirtini du etapai: 1) *valstybinio feodalizmo* (XIV a. antroji pusė – XV a. pradžia/vidurys)⁵⁴² ir 2) *privataus-senjorinio feodalizmo* (XV a. pradžia/vidurys – XVI a. vidurys).

Galiausiai, kaip jau minėta, visai kitokią požiūrį reprezentuoja H. H. Stahlis (juo, analizuodamas ankstyvosios Valachijos atvejį, seka ir D. Chirotas⁵⁴³). Rumunų sociologas tvirtino, kad viduramžiškų rumuniškųjų valstybių atveju egzistavo eksploatatorių klasė, tačiau ji neturėjo nuosavybės teisės į gamybos priemones (*e lipsită de dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producție*)⁵⁴⁴, o tik išimtinai fiskalines teises (*drepturile clasei stăpînitoare sînt exclusiv fiscale*)⁵⁴⁵, pridėtinis produktas buvo nusavinamas duoklės pavidalu, egzistavo centrinės eksploatatorių klasės organas, kurio funkcija buvo nustatyti, surinkti ir perskirstyti tą duoklę⁵⁴⁶. Tokia socialinė struktūra, pasak H. H. Stahlio, pradėjo esmingai kisti tik XVI a. antroje pusėje. Rumunų sociologas pabrėžė, kad atodirbinė rentos forma (lažas), kuris feodalizmo atveju esą yra tiesioginio feodalo dalyvavimo gamybos procesų organizavime požymis, buvo itin menkai praktikuojama ir neregamentuota. Padėtis ėmė keistis tik XVI a., kai bajorai nuo ekstensyvių eksploatacijos būdų

⁵⁴⁰ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 83-84, idem, *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 53-54.

⁵⁴¹ Советов, П. В. *Типологические аспекты молдавского феодализма*, с. 128-129.

⁵⁴² Laikotarpių datavimas ne visai aiškus, plg. Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54.

⁵⁴³ Žr. Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 16-17, kur D. Chirotas įvardijo bendruomeninės-prekybinės politinės ekonomijos bruožus.

⁵⁴⁴ Stahl, H. H. *Comentarii la problema „orînduirii tributale românești“*, p. 710.

⁵⁴⁵ Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 192

⁵⁴⁶ Stahl, H. H. *Comentarii la problema „orînduirii tributale românești“*, p. 710.

(vyravo natūrinė renta – dešimtinė), kurių paskirtis – išmaitinti bajorą (*subsistence economy*) siekė pereiti prie pelną nešančių eksploatacijos formų (didėjo atodirbinė renta – lažas), nes dėl išaugusių žemės ūkio produktų poreikio užsienio rinkose susidarė tam sąlygos. Pasak H. H. Stahlio, esą kaip tik tada bajorai pradėjo labiau save suvokti kaip žemės savininkus⁵⁴⁷.

Tuo būdu matome, kad menka atodirbinės rentos dalis tiesioginių gamintojų eksploatacijoje yra pagrindinis rumunų istorijos sociologo argumentas, kodėl jis nuo valstybės susikūrimo iki XVI a. antrosios pusės laikosi nuostatos, kad bajorai turėjo tik išimtinai fiskalines teises į savo valdas. Mūsų įsitikinimu, šis argumentas nėra pakankamai įtikinamas, nes požiūris, jog feodalinės eksploatacijos atveju privatus feodas būtinai labiau kišasi gamybos procesą (per darbo organizavimą), nei valstybė per savo agentus, jau yra pagrįstai sukritikuotas⁵⁴⁸. Šiuo aspektu galima visiškai pritarti J. Haldonui, kad esminiai feodalinio eksploatacijos būdo kriterijai yra ne didesnis feodalo kišimosi į gamybinius procesus mastas, o pagrindinė eksploatacijos forma yra renta, kuriai išgauti iš tiesioginių gamintojų naudojama neekonominė prievarta⁵⁴⁹ (kita vertus, kategoriškai nepritariame J. Haldono nuomonei, kad valstybiniai mokesčiai taip pat vienareikšmiškai traktuotini kaip renta⁵⁵⁰).

Manytume, kad kalbant apie XIV a. antrosios pusės – XV a. pradžios Moldovą P. Sovetovo ir H. H. Stahlio interpretacijos iš esmės sutampa, skirtumas glūdi tik terminijoje (*valstybinis feodalizmas* ir *tributalizmas*), tuo tarpu kalbant apie XV a. pradžios – XVI a. vidurio laikotarpį Moldovoje labiau įtikinama atrodo P. Sovetovo interpretacija, kad įsivyravo privati-senjorinė žemėvalda, juo labiau kad pats H. H. Stahlis išvelgė, jog Moldovoje dėl specifinių jos sąlygų nuo pat pradžių bajorų privačių valdų samprata buvo artimesnė Vidurio Europos feodaliniam standartui (tai išplaukė iš paties Moldovos valdovo nuostatos, kad visa šalies teritorija priklausė jam)⁵⁵¹.

---

⁵⁴⁷ Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 142, 159.

⁵⁴⁸ Žr. pvz., Haldon, J. *The State and the Tributary Mode of Production*, p. 79-84.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, p. 65.

⁵⁵⁰ Plačiau apie J. Haldono universalistinės tributalizmo koncepcijos kritiką žr. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija*, p. 178-194.

⁵⁵¹ Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities*, p. 135-136.

Pripažindami P. Sovetovo tezę, kad iki XV a. pabaigos privačios-senjorinės žemvaldžių valdos apėmė didžiąją dalį šalies teritorijos, norėtume dar kartą atkreipti dėmesį į du dalykus, kurie rodo, kad Moldovoje diduomenės privati-senjorinė žemėvalda iki pat mūsų analizuojamo laikotarpio pabaigos funkcionavo labai primityviu, užuomazginiu pavidalu: 1) vyravo jungtinė neatidalinta žemėvalda, 2) disponavimas žeme buvo labai suvaržytas, žemė į rinkos santykius įtraukta labai menkai.

Vis dėlto, kaip pabrėžė ir L. Polevojus, socialinė padėtis Moldovoje iki osmanų įsigalėjimo priklausė ne tik nuo valdomos žemės ar kito valdomo turto, bet ir nuo tarnybos valdovui. Pastarasis veiksnys darėsi vis svarbesnis⁵⁵². Todėl Moldovoje XIV–XV a. nesusidarė kilmingi klanai, kaip Vakarų Europoje, kurie būtų nepriklausę nuo tarnybos gospodariui, ir kuriuose būtų paveldimai perduodamos ne tik žemės valdos, bet ir feodalinais titulais išreikšta socialinė padėtis⁵⁵³. Tokia padėtis ap sunkina Moldovos socialinės struktūros interpretaciją šiuo aspektu.

3.2.3. VALDOVO INSTITUTAS

Kalbant apie valdovo institutą mums labiausiai rūpi išsiaiškinti atsakymus į du klausimus: 1) koks buvo valdovo domeno ir valstybinių žemių santykis? 2) ar Moldovoje egzistavo valdovo *dominium eminens* teisė? Kita vertus, šie klausimai yra tarpusavyje susiję, todėl jų neįmanoma analizuoti atsietai. Siekdami išvengti dviprasmybių (tokia painiava, kaip vėliau pamatysime, yra įsivėlusį moldavų istoriografijoje) iš karto norėtume patikslinti, kad domeno sąvoka mes vadinsime individualias valdovo ar diduomenės atstovo paveldimas žemės valdas⁵⁵⁴.

* * * * *

Mums rūpimais klausimais istoriografijoje esama įvairių nuomonių.

⁵⁵² Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 186.

⁵⁵³ *Ibidem*, с. 162-163.

⁵⁵⁴ *Žr. Средневековый мир в терминах, именах и названиях* / сост. Е. Д. Смирнова. Минск, 1999, с. 119, Orentaitė, A. *Domenas I // Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2004, t. 5, p. 65, *Tarptautinių žodžių žodynas* / ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius, 1985, p. 119 (reikšmė 1!).

XX a. antrosios pusės rumunų istoriografijoje vyravo požiūris, kad aukščiausia žemės nuosavybė atsirado iš karto susikūrus Moldovos valstybei, tačiau lygiagrečiai egzistavo ir asmeninės valdovo valdos⁵⁵⁵. V. Costăchel apibendrinančioje monografijoje teigė, kad valdovo *dominium eminens* teisė egzistavo nuo pat valstybės susikūrimo⁵⁵⁶. Rumunų istorikė išvardijo, kokiais pavidalais reiškėsi *dominium eminens*: žemės perskirstymu, privačios žemės perėmimu nelikus vyriškos lyties įpėdinių, naujų kaimų įkūrimu, vergų valdymu, mokesčių rinkimu, imunitetų suteikimu ir kai kuriais kitais atvejais⁵⁵⁷. Tiesa, pasak V. Costăchel, valdovo aukščiausiai nuosavybei būdinga tam tikra evoliucija (pvz., teisė perimti privačias žemes nelikus vyriškos lyties įpėdinių [*prădalica*] imta realizuoti nuo XV a. vidurio), kuri esą rodanti valdovo valdžios sustiprėjimą⁵⁵⁸. Remdamasis *dominium eminens* valdovas visą šalies žemę laikė savo domenu, todėl pirmaisiais valstybės egzistavimo amžiais labai sunku išvesti ribą tarp valstybinių žemių ir valdovo domeno (*patrimoniul statului și domeniul privat*)⁵⁵⁹.

V. Costăchel manymu, vaivada pradėjo skirti savo asmenines valdas (*bunurile*) nuo valstybinių tik XVI a. pabaigoje. Tiesa, tai nenutiko iš karto, todėl šaltiniuose esą galima rasti užuominų, kad procesas prasidėjo bent jau XV a. pabaigoje⁵⁶⁰. Toliau rumunų istorikė patikslino, kad valstybinių ir valdovo privačių žemių perskyros požymių galima rasti Stepono Didžiojo valdymo laikais (nurodomi dokumentai, datuojami 1479, 1488 m., o 1491 m. įvardijamas kaip ypač iškalbingas ir aiškus)⁵⁶¹. Apie valstybės (*vistieria țării*) ir valdovo pajamų (iždas: *cămară*) atsiskyrimą taip pat galima kalbėti tik XVI a.⁵⁶²

Rumunų medievisto Ș. Ștefănescu požiūris sutapo su V. Costăchel. Jis savo tekstuose teigė, kad tiek privačios valdovo valdos, tiek jo, kaip valstybės

---

⁵⁵⁵ Apie tai žr. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 112.

⁵⁵⁶ Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 215.

⁵⁵⁷ Ibidem, p. 219.

⁵⁵⁸ Ibidem, p. 217.

⁵⁵⁹ Ibidem, p. 219-220.

⁵⁶⁰ Ibidem, p. 215.

⁵⁶¹ Ibidem, p. 221-222.

⁵⁶² Ibidem, p. 225.

suvereno, teisės į valstybines žemes buvo susiliejusios iki XVI a. Tas pats pasakytina apie valstybės ir valdovo pajamas⁵⁶³. Galima pridurti, kad tokia nuostata išliko vyraujanti rumunų istoriografijoje ir XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje⁵⁶⁴.

Kardinaliai priešingai pozicijai atstovauja **H. H. Stahlis**, kuris XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje specialiai tam skirtoje monografijoje ypač išsamiai, nuosekliai ir visapusiškai sukritikavo teisinę feodalizmo sampratą, iki tol vyravusią rumuniškoje istoriografijoje⁵⁶⁵. Savo minėtoje knygoje rumunų mokslininkas ištisą skyrių⁵⁶⁶ skyrė požiūriui, kad suvereno aukščiausia žemės nuosavybė (*dominium eminens*) egzistavo Valachijoje ir Moldovoje, kritikai ir tvirtino, kad pastaroji teisė minėtose viduramžių valstybėse nebuvo paplitusi (lygiai taip pat kaip, H. H. Stahlio manymu, Valachijoje ir Moldovoje nebuvo senjorų-vasalų santykių ar mokestinio bajorų valdų imuniteto). Remdamasis nuodugnia aktinių šaltinių (ne tik turinio, bet ir statistine) analize rumunų istorijos sociologas priėjo išvadą, kad vadinamasis „arklių mokestis“ („*darea cailor*“) yra ne simbolinė dovana suverenui, bet realus mokestis⁵⁶⁷.

Moldavų istoriografijoje galima taip pat aptikti tam tikrą nuomonių įvairovę *dominium eminens* klausimu. L. Polevojus savo monografijoje, skirtoje ankstyvajai Moldovos socialinei struktūrai (ir kituose vėlyvesniuose tekstuose), teigė, kad asmeninis valdovo domenas egzistavo nuo pat valstybės susikūrimo atskirai nuo valstybinių žemių, o aukščiausia žemės nuosavybė (*dominium eminens*) klostosi palaipsniui⁵⁶⁸. Iš pradžių ji apėmė tik valdovo domeną, bet ilgainiui (galutinai susiformavo XV a. pradžioje) – ir visą

---

⁵⁶³ Ștefănescu, Ș. *Relațiile sociale în raport cu proprietate funciară în țările române în sec. XII-XVI*, p. 164, idem, *Istoria medie a României*, p. 31, idem, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea // Studii. Revistă de istorie*, 1958, № 1, p. 56.

⁵⁶⁴ Žr., pvz., *Istoria românilor*, vol. IV, p. 120-121, Lazăr, M. *Realități fiscale din Țara Moldovei*, p. 106-107; ne taip aiškiai suformuluotos, bet panašios pozicijos laikomasi ir *История Румынии*, с. 195-210 (atitinkamo skyriaus autorius Ion Aurel Pop pabrėžtinai seka teisinio feodalizmo sampratros tradicija), *Istoria României*, p. 142-143 (atitinkamo skyriaus autorius Șerban Papacostea).

⁵⁶⁵ Trys monografijos skyriai skirti minėtai kritikai, žr.: Stahl, H. H. *Controverse de istorie socială românească*, p. 5-187.

⁵⁶⁶ Ibidem, p. 124-187.

⁵⁶⁷ Analizės apibendrinimą apie Moldovos atvejo „arklių mokestį“ žr. ibidem, p. 146-150.

⁵⁶⁸ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 113-122.

Moldovos valstybės teritoriją⁵⁶⁹. L. Polevojus savo požiūrį grindžia dviem argumentais: pokyčiais Moldovos valdovų titulaturoje⁵⁷⁰ ir žemės valdų suteikimo daugkartiniu patvirtinimu (tai darydavo naujai atėjęs į valdžią valdovas)⁵⁷¹. Kita vertus, kaip pažymi pats L. Polevojus, pačios Moldovos XX a. II pusės istoriografijoje galima aptikti ir priešingų teiginių jo išsakytomis tezėms⁵⁷². Pvz., 1965 m. pasirodžiusioje Moldovos istorijos sintezėje⁵⁷³ teigiama, kad susidarius Moldovos valstybei, visos žemės pateko į aukščiausią gospodariaus (monarcho) nuosavybę. Žemių perėjimas iš rankų į rankas buvo galiojantis tik tuo atveju, kai gospodarius suteikdavo specialų raštą. Pats valdovas tapo stambiausiu žemvaldžiu. Šiuo laikotarpiu, kitaip nei vėlesniais laikais, esą nebuvo perskyros tarp asmeninių valdovo žemių ir vadinamojo *domeno*⁵⁷⁴. Moldovos ūkio istorijos sintezėje (labai įdomu pastebėti, kad cituojamos dalies autorius yra būtent L. Polevojus) rašoma, kad „atsiradus valstybei visa laisva žemė buvo paskelbta gospodariaus nuosavybe. Jo *domenas* apėmė tuščias neapgyvendintas šalies žemes ir žemes dar neužgrobtas bendruomeninės aristokratijos. Jis (t.y. *domenas* – N.B. past.) taip pat pasipildydavo konfiskuotomis žemėmis ir kt. *Domeną* (cituojamame tekste kursyvu viską išskyrė N. B.) taip pat sudarė asmeninės gospodariaus žemės ir miestai“⁵⁷⁵. Vėlyvesniuose tekstuose ir P. Sovetovo pozicija tapo artimesnė

---

⁵⁶⁹ Ibidem, c. 122-123, Полевой, Л. Л. *Феодальная государственная собственность и возникновение средневековых городов Молдавии // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г.* Москва, 1988, c. 141; įdomu pastebėti, kad L. Polevojus rėmėsi P. Sovetovo tekstu, tačiau pastarasis, mūsų manymu, jame išsako kiek kitokią poziciją, žr.: Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, c. 54-55

⁵⁷⁰ Apie Moldovos valdovų titulaturos raidą plačiau žr. Vîrtosu E. *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*. București, 1960.

⁵⁷¹ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, c. 119-122.

⁵⁷² Ibidem, c. 112.

⁵⁷³ Atitinkamos teksto dalies autorius P. Sovetovas.

⁵⁷⁴ *История Молдавской ССР. Т. 1: С древнейших времён до Великой Октябрьской революции /* отв. ред. Л. В. Черепнин. Кишинёв, 1965, c. 95. Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad kalbant apie viduramžius, mūsų manymu, neadekvačiai (valstybinių žemių prasme) viduramžių kontekstui vartojama *domeno* sąvoka («различие между личными землями господара и доменом не проводилось»). Plg. šio žodžio reikšmės: *Tarptautinių žodžių žodynas*, p. 119 (reikšmė 1 ir 2).

⁵⁷⁵ *История народного хозяйства Молдавской*, c. 73 (cituojamo knygos skyriaus autorius – L. Polevojus). Derėtų atkreipti dėmesį, kad ir čia *domeno* sąvoka (mūsų išskirta kursyvu) vartojama neadekvačiai – žr. išnašos aukščiau paaiškinimą.

L. Polevojui. Ten P. Sovetovas taip pat teigė, kad iš pradžių Moldovoje būta tiek valstybinių, tiek senjorinių (privačių) nuosavybės elementų, tačiau XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje *gospodariaus* žemėvalda evoliucionavo į valstybinių ir valdovo asmeninių (senjorinių) žemių susiliejamą – „*gospodariaus žemes*“ (*господарские земли*). Būtent tai nulėmė vyraujančią ankstyvosios Moldovos socialinės sandaros modelį⁵⁷⁶. Valstybinės ir senjorinės nuosavybės sutapimas *gospodariaus* žemėse visiškai akivaizdžiai reiškėsi tuo, kad *gospodarius*, jo tarnybinis aparatas ir išlaikytiniai (*кормленщичики*), tapatino (*совместили*) *gospodariaus* nuosavybės realizaciją tiek valstybinių prievolių, tiek ir senjorinės rentos pavidalu. Vėliau, perdavus šias žemes į privačią pasaulietinių žemvaldžių nuosavybę (neturinčią mokesčio imuniteto), *gospodariaus* rašte būdavo nurodoma, kad žemvaldžiui suteikiama nuosavybė tik su teise į senjorines prievoles. Valstiečiai ir toliau turėjo vykdyti visas valstybines prievoles⁵⁷⁷. Kadangi diduomenės valdos, išskyrus dvasininkų, neturėjo mokesčių imuniteto⁵⁷⁸, valstybinė priklausomų valstiečių eksploatacija buvo ne mažiau reikšminga, nei privati⁵⁷⁹ (prisiminkime ir tą faktą, kad beveik visi valstiečiai, taip pat ir priklausomi nuo žemvaldžių, buvo šaukiami į kariuomenę iki XVI a. paskutiniojo ketvirčio⁵⁸⁰). Pasak L. Polevojaus, imuniteto nebuvimas pabrėžė aukščiausios žemės nuosavybės teisės į visas Moldovos kunigaikštystės žemes svarbą⁵⁸¹. Be to, P. Sovetovo manymu, ši pasaulietinių Moldovos žemvaldžių tėvonijų ypatybė savo kilme sietina su valdovo ir valstybės žemių sutapimo reiškiniu Moldovoje⁵⁸².

---

⁵⁷⁶ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 83-84, idem, *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54. Kaip matėme, savo vėlesniuose darbuose L. Polevojus perėmė šio P. Sovetovo straipsnio teiginį, todėl ankstesnio prieštaravimo tarp abiejų moldavų istorikų šiuo klausimu kaip ir nebeliko.

⁵⁷⁷ Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54.

⁵⁷⁸ Žg. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 123.

⁵⁷⁹ Žg. Ibidem, с. 177-178.

⁵⁸⁰ Žg. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 343–344.

⁵⁸¹ Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия*, с. 123.

⁵⁸² Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54.

3.2.4. MIESTAI VIDURAMŽIŲ MOLDOVOJE

Šiame poskyryje mes trumpai aptarsime miestų funkcionavimą viduramžių Moldovoje. Reikėtų pabrėžti, kad iš mūsų teorinių (tipologinių) prielaidų neišplaukia jokių konkrečių hipotezių, koku pavidalu funkcionuojančius miestus mes galime užtikti Moldovoje tyrimui aktuali laikotarpiu. Galime daryti tik vieną prielaidą: miestai buvo *kitokie* nei Vakarų Europoje. Kita vertus, iš mūsų teorinių prielaidų vienareikšmiškai neišplaukia, ar tas Moldovos miestų kitoniškumas bylotų apie tipologinius skirtumus, ar tiesiog iš esmės ta pačia linkme vykstančios raidos vėlavimą. Be kita ko, skirsnio apie miestus tikslingumas išplaukia ir iš poreikio pateikti kuo labiau išbaigtą viduramžių Moldovos socialinės struktūros pjūvį. Jis taip pat gali pasitarnauti kaip iliustracinė medžiaga skirtingoms visuomenėms lyginti. Šis skirsnis taip pat svarbus kaip kontekstas tolimesniam skirsniiui, kuriame bus bandoma atskleisti pridėtinio produkto nusavinimo viduramžių Moldovoje struktūrą ir proporcijas, o taip pat ir miestiečių vietą toje struktūroje.

Viduramžių miestų tematika buvo pakankamai nuosekliai nagrinėta moldavų, o ypač išsamiai gvildenta rumunų istoriografijoje, tačiau mes šiame poskyryje nekeliamo sau uždavinio ją bent prabėgomis aptarti.

* * * * *

3.2.4.1. Pagrindinės funkcijos

Miestai Moldovoje, kaip būdinga absoliučiai daugumai visuomenių, pasiekusių tam tikrą raidos stadiją, buvo amatų ir prekybos centrai, čia koncentravosi įvairių lygmenų valstybės administracinis aparatas, religinis, kultūrinis gyvenimas. Pasak P. Sovetovo, gausiausias XV a. Moldovos miestų gyventojų sluoksnis esą vertėsi amatais ir prekyba (tačiau būtina turėti omenyje, kad dauguma jų lygiagrečiai vertėsi ir žemės ūkiu)⁵⁸³. Kita vertus, amatai plėtojosi ne tik miestuose, bet ir kaimuose bei žemvaldžių rezidencijose. Išlikusiuose XV–XVI a. pradžios dokumentuose minima 20 miesto, 11 kaimo ir 9 žemvaldžių sodybų amatininkų profesijos. Amatininkų profesinė diferenciacija dar buvo neryški (amatininkų cechai Moldovoje

⁵⁸³ *История Молдавской ССР*, с. 108 (atitinkamos teksto dalies autorius – P. Sovetovas).

atsirado tik 1641 m., panašiu laiku cechai atsirado ir Balkanuose, Rusijoje dar vėliau – 1722 m.⁵⁸⁴; o štai LDK – 1495 m.⁵⁸⁵). Amatininkai tiek mieste, tiek kaime dirbo daugiau ne rinkai, o pagal užsakymą⁵⁸⁶. Pasak P. Byrnios, Moldovos miestuose XV a.–XVI a. pradžioje amatų atsiskyrimo nuo žemės ūkio procesas buvo lėtesnis, nei Europos (t.y. Vakarų, Šiaurės, iš dalies Vidurio Europos) miestuose, todėl agrarinis jų pobūdis buvo ryškesnis, nors žemės ūkis vis dėlto esą buvo pagalbinis verslas. Moldovoje didžioji miesto gyventojų dalis, matyt, visiškai arba bent iš dalies vertėsi žemės ūkiu⁵⁸⁷, nes tik mažuma galėjo pragyventi iš amatų (*meșteșug*)⁵⁸⁸. P. Byrnios manymu, labiausiai išplėtotos žemdirbystės šakos prie miestų greičiausiai buvo vynuogininkystė, daržininkystė ir sodinkystė⁵⁸⁹. Nors gyvulininkystė esą buvusi pagalbinio pobūdžio⁵⁹⁰, tačiau kolektyvinis žemdirbystės ciklas miesto valdose buvo tradicinis, t.y. pritaikytas gyvulininkystės vyravimui. Šis faktas verčia suabejoti tezės apie gyvulininkystės antraeiliskumą pagrįstumu, nes kažin ar tokia sistema išliko vien dėl tradicijos, greičiau tai liudytų apie gyvulininkystės svarbą miestiečių (kaip ir visos šalies) žemės ūkio verslų struktūroje.

3.2.4.2. Gamybos priemonių nuosavybė

Priklausomai nuo žemėnaudos pobūdžio, žemės ūkio naudmenos miesto valdose (*xomar*) buvo ir individualaus, ir kolektyvinio pobūdžio. Pasak P. Byrnios, XV a.–XVI a. pradžioje miestiečiai sudarė atskirą sąlyginai laisvų žmonių, vykdyusių mokestines prievoles gospodariui, socialinę kategoriją. Todėl miestiečiai (taip pat ir eiliniai) turėjo teisę ir į individualią nuosavybę tiek miesto *vatroje* (paprastai aptverta teritorija, kur išsidėstę gyvenamieji ir

⁵⁸⁴ Žr. Кокрылэ, П. С. *Ремесленные цехи городов Молдавии и некоторых стран Европы в эпоху феодализма // Молдавский феодализм: общее и особенное (история и культура)*. Кишинёв, 1991, с. 238.

⁵⁸⁵ Žr. Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*, p. 186.

⁵⁸⁶ Žr. *История Молдавской ССР*, с. 109 (atitinkamos teksto dalies autorius – P. Sovetovas).

⁵⁸⁷ Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV–нач. XVI вв.)*. Кишинёв, 1984, с. 177-179.

⁵⁸⁸ Žr. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*. București, 1967, p. 139-140.

⁵⁸⁹ Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 178.

⁵⁹⁰ Ibidem, с. 179, plg. *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствovedения*, с. 208.

ūkinės paskirties pastatai), tiek miestui priklausančioje teritorijoje už jos ribų⁵⁹¹.

Kaip jau minėta, dauguma Moldovos miestų gyventojų XIV–XV a. vertėsi žemės ūkiu, todėl už miesto gyvenamosios dalies (*vatră*) plytėjo žemės ūkio paskirties miesto valdos (*hotar*), kurias sudarė visa dirbama ir nedirbama žemė, t.y. ariamoji žemė (dirvos), šienaujamos pievos, ganyklos, taip pat ir vandens telkiniai⁵⁹². Tai buvo miestiečių kolektyvinė žemėvalda⁵⁹³. Žemdirbystei skirta žemė buvo perskirstoma pavasarį kas dvesjus metus. Šią funkciją atliko šaltyšius su pirkariais atitinkamai pagal tai, kiek asmenų maitino kiekvienas ūkis⁵⁹⁴. Šių žemių nebuvo galima nusavinti (atsieti), jos nebuvo registruojamos miesto knygoje – *katastiche*. Apie tokį žemėvaldos pobūdį praneša dar XVII a. po Moldovą keliavęs italas Nicolo Barsi⁵⁹⁵.

Kita vertus, miestiečiai turėjo individualių teisių į tuos žemės sklypus, žemės ūkio gamybos židinius, į kuriuos įdėjo asmeninio darbo (pastatė malūną, užtvenkė tvenkinį, paruošė vietą bitynui)⁵⁹⁶. Todėl jie individualiai valdė vynuogynus, vaismedžių sodus, malūnus, tvenkinius, bitynus, kurie taip pat buvo miesto žemės ūkio paskirties teritorijos (*hotar*) dalis. Jie galėjo laisvai disponuoti šia žeme ir joje esančiais pastatais, kaip ir parduotuvės, įrengtos privačiame name, atveju, kuri buvo gyvenamoje miesto dalyje (*vatra*)⁵⁹⁷. Individualūs žemės ūkio priklausiniai, kaip taisyklė, buvo registruojami

---

⁵⁹¹ Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 74.

⁵⁹² Țr. Giurescu, C. C. *Țîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea.*, p. 139-140, Țr. Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 106, *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*, с. 42.

⁵⁹³ Țr. Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 107.

⁵⁹⁴ Țr. Giurescu, C. C. *Țîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea.*, p. 141.

⁵⁹⁵ Țr. Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 107–108.

⁵⁹⁶ Țr. *Ibidem*, с. 107.

⁵⁹⁷ Țr. Giurescu, C. C. *Țîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea.*, p. 141,

katastiche⁵⁹⁸ (rumuniškai *catastiful*; reikia turėti omenyje, kad pirmas paminėjimas apie jį yra išlikęs tik iš XVI a. II pusės⁵⁹⁹).

Miestai taip pat galėjo turėti valdų už savo teritorijos (*hotar*) ribos (*ocol*)⁶⁰⁰. Iš esmės tai buvo priklausomų valstiečių kaimai, kurie aptarnavo vietines valdovo valdas ir vykdė tam tikras prievoles jam. Šios teritorijos administracine, teismine ir fiskaline prasme buvo pavaldžios atitinkamam miestui, o faktiškai – valdovo skirtam administracijos pareigūnui (*vornikui*)⁶⁰¹.

Visi, be išimties, Moldovos miestai buvo valdovo žemėje (*pe pământ domnesc*), todėl priklausė valdovui. Kartais jis netgi už pinigus pirkdavo kaimus, kuriuos vėliau prijungdavo prie miesto ribų (*hotar*)⁶⁰².

XV a.–XVI a. pradžioje tiek į kolektyvinę miestų žemėvaldą, tiek į miesto *vatrą* jau ėmė skverbtis žemvaldžiai (ypač bažnytiniai), tačiau tai buvo tik šio proceso pradžia. Ypatingą užmojį tai įgijo tik XVI a. pabaigoje – XVII a., kai žymią miesto valdų (*зородского хомара*) dalį perėmė žemvaldžiai, o miestiečiai dėl žemės trūkumo buvo priversti naudotis privačiomis žemvaldžių žemėmis. Tuo tarpu XV a.–XVI a. pradžioje pagrindiniai miesto valdų (*хомара зорода*) savininkai buvo valdovas ir miesto bendruomenė⁶⁰³.

3.2.4.3. Savivalda (municipalitetas)

Kalbant apskritai apie Moldovos miestų savivaldos modelį istoriografijoje esama tam tikros nuomonių įvairovės. Moldovos miestai turėjo savivaldą, kuri, pasak P. Byrnios, esą buvo organizuota remiantis principais ir formomis, artimomis europietiškosioms, ypač vokiečių laisviesiems miestams⁶⁰⁴. Rumunų istoriografijoje randame kiek kitokią (ir, mūsų manymu, labiau pagrįstą) nuomonę: pasak Iono Aurelo Popo, miestų autonomija Moldovoje ir

⁵⁹⁸ Žr. Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, c. 107.

⁵⁹⁹ Žr. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 131

⁶⁰⁰ Žr. *ibidem*, p. 141.

⁶⁰¹ Žr. *ibidem*, p. 148-150.

⁶⁰² Žr. *ibidem*, p. 150-151.

⁶⁰³ Žr. Бырня П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, c. 108–109.

⁶⁰⁴ *Ibidem*, c. 117.

Valachijoje buvo ribota, palyginti su Vakarų miestais, nes čia miestai buvo tiesiogiai pavaldūs gospodariams⁶⁰⁵. Labai svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad rumunų istorikų „dinastijos“ atstovo Constantin C. Giurescu (1901-1977) tvirtinimu, nė vienas Moldovos miestas nesivadovavo Magdeburgo teise (bent jau jokių užuominų apie tai 1384-1625 m. šaltiniuose nėra), jie rėmėsi nerašyta (t.y. paprotine) vietine teise „obiceiul pământului“⁶⁰⁶. Vengrai ir armėnai rinkdavo savo atskirą vaitą/šaltyšių ir vadovaudavosi kita teise. Italai, kurie koncentravosi dviejuose uostuose – Cetatea Albă (Belgorodo) ir Chilia (Kilijos) – taip pat vadovavosi savo teise⁶⁰⁷.

Miestai buvo gospodariaus žemėse, todėl kiekvienas miestas viduramžių Moldovoje turėjo dvejomis savivaldą, nes ją sudarė ir miesto komunos, ir valdovo atstovai. Bendruomenei atstovavo šaltyšius arba vaitas ir pargariai, valdovui – vornikas, posadnikai ir įvairūs fiskalinės administracijos pareigūnai⁶⁰⁸.

Bendruomenės atstovus turėjo teisę rinkti visi miestiečiai (nuolatiniai miesto gyventojai, turintys savo ūkį miesto ribose), išskyrus vergus ir baudžiauninkus. Pareigūnai buvo renkami 1 m. laikotarpiui. Iš 12 pargarių vienas vadinosi didysis. Jis buvo šaltyšiaus padėjėjas⁶⁰⁹.

Cetatea Albă ir Chilia miestuose veikė itališko modelio administracija: šiuos miestus valdė konsulas ir taryba⁶¹⁰. Kai kurios kompaktiškai gyvenusios etninės ir religinės bendruomenės, pvz., armėnai, kaip minėta, turėjo savo atskirą vaitą (šaltyšių), kai kur skirtingos etninės bendruomenės rinko vaitą

---

⁶⁰⁵ *История Румынии*, с. 222 (atinkamos dalies autorius I. A. Popas).

⁶⁰⁶ Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 165-166.

⁶⁰⁷ *Ibidem*, p. 166.

⁶⁰⁸ *Жг. История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*, с. 42, *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*, с. 207, *История Румынии*, с. 222, Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 118.

⁶⁰⁹ *Жг. Giurescu, C. C. Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 125.

⁶¹⁰ *Жг. ibidem*, p. 127-128, *Жг. Spinei, V. Moldavia in the 11th–14th centuries*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, p. 161, Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 119.

rotacijos principu (pvz., vienus metus rinko valachai, kitus vengrai)⁶¹¹. Išliko žinių apie armėnų savivaldą Sučiavoje, Chocime⁶¹².

Vis dėlto, pasak C. C. Giurescu, Moldovos miestuose institutų ir terminų recepcijos prasme aiškiai išvelgtina vokiečių įtaka⁶¹³.

Bendruomenės atstovų valdžios kompetencija, nors ir apribota gospodariaus atstovų, buvo įvairialypė: ji atstovavo miestui šalies viduje ir santykiuose su užsieniu, tarybos nariai administravo miestą, esant būtinybei turėjo teisę formuoti karinius dalinius, tvirtinti miesto ribas, skirstyti žemę (kolektyvinio žemėnaudos ciklo) miestiečiams, jų pareiga buvo ir fiksuoti miesto knygoje – katastiche – žemės bei nekilnojamo turto nuosavybės miesto ribose pokyčius. Kaip minėta, miesto taryba, bendradarbiaudama su gospodariaus atstovais, vykdė teismines funkcijas bei tvarkė (*ведали*) mokesčių rinkimą⁶¹⁴. Taip pat šaltyšius ir pirkariai (t.y. mažoji miesto taryba) paskirstydavo įvarias išlaidas (pvz., pasiuntinių iš užsienio priėmimo) miestiečiams pagal jų pajamas⁶¹⁵.

Miestuose be mažosios tarybos egzistavo ir didžioji – visos miesto bendruomenės susirinkimas. Ji rinkdavosi retai ir sprendavo klausimus, susijusius su miesto valdų žymėjimu ir nusavinimu (atsiejimu), t.y. kontroliavo miesto bendruomenės žemės valdų būklę⁶¹⁶.

Miestų vornikus ir uriadnikus (*vornic* arba *ureadnic*) skirdavo didysis vornikas⁶¹⁷ (centrinės valdžios pareigūnas). Pagrindinė jo funkcija –

---

⁶¹¹ Žr. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 127-128.

⁶¹² Žr. ibidem, p. 91; *История Румынии*, с. 222, Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 73, 119.

⁶¹³ Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 128.

⁶¹⁴ Žr. *История Молдавской ССР*, с. 110 (atitinkamos teksto dalies autorius – P. Sovetovas); Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 118–120; plg. *История Молдавской ССР: с древнейших времён до наших дней* / отв. ред. В. И. Царанов. Кишинёв, 1982, с. 54.

⁶¹⁵ Žr. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 129-130.

⁶¹⁶ Žr. *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*, с. 43, Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 119–120.

⁶¹⁷ Žr. Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, с. 118.

kontroliuoti valstybinių mokesčių surinkimą⁶¹⁸. Vornikas taip pat buvo valdovo laikinos rezidencijos mieste sargas bei vykdė teisėjo funkciją smulkių bylų atveju⁶¹⁹. C. C. Giurescu manymu, kito centrinės valdžios skiriamo pareigūno – posadniko funkcija buvo priemiesčių administravimas, o vornikas administravo miestą siaurąja prasme⁶²⁰.

* * * * *

Pasak vokiečių istorijos sociologijos klasiko Maxo Weberio, miestiečių bendruomenės griežtąją prasmę egzistavo tik Vakaruose ir kai kuriais laikotarpiais vakarinėje Artimųjų Rytų dalyje (vadinamojoje Priešakinėje Azijoje: Finikijoje, Sirijoje). Tokiomis miestiečių bendruomenėmis laikytini tik tų pramoninių-prekybinių gyvenviečių gyventojų sambūriai, kurie atitinka šiuos požymius: 1) gyvenvietėje yra įtvirtinimų, 2) yra rinka, 3) atskiras teismas ir bent iš dalies atskira teisė, 4) korporatyvumas, 5) bent jau dalinė autonomija arba autokefalija, t.y. pačių miestiečių sukurto administracinio aparato valdymas⁶²¹. Remiantis aukščiau išvardintais požymiais, būtų galima teigti, kad viduramžių Moldovos miestai su tam tikromis išlygomis atitinka M. Weberio miestiečių bendruomenių kriterijus.

Apibendrinant būtų galima pridurti, kad Moldovos miestų savivaldos modelis artimas Vidurio Europai. Čia akivaizdi vokiečių įtaka, nors vis dėlto Magdeburgo teisė taip ir neišplito. Pažymėtinas akivaizdus didelis agrarinio pobūdžio verslų lyginamasis svoris miesto gyventojų užsiėmimų struktūroje.

3.2.5. PRIDĖTINIO PRODUKTO NUSAVINIMO STRUKTŪRA

Kalbant apie pridėtinio produkto nusavinimą Moldovoje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje galima būtų išskirti šiuos tiesioginių gamintojų eksploatacijos būdus:

⁶¹⁸ Žr. *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней*, c. 43.

⁶¹⁹ Žr. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 134, 136, plg. *История Молдавской ССР*, c. 110 (atitinkamos teksto dalies autorius – P. Sovetovas); Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, c. 118

⁶²⁰ Žr. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pîna la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 138

⁶²¹ Вебер, М. *Город* // Вебер, М. *История хозяйства. Город*. Москва, 2001, c. 350-351.

- 1) privatus (eksploataciniai subjektai: privilegijuoti žemvaldžiai),
- 2) valstybinis (eksploatacinis subjektas: valdovas); pagal eksploatacinį objektą skirtinos dvi atmainos:
  - a. valstybei/valdovui priklausantys kaimai,
  - b. visi miestai,
- 3) vergų eksploatacija (tiek privati, tiek valdovo/valstybės).

Svarbiausi šiame skirsnyje keliami klausimai yra šie:

- 1) kokia yra (apytikrė) privačios ir valstybinės pridėtinio produkto nusavinimo proporcija?
- 2) ar per laikotarpį nuo XIV a. vidurio iki XVI a. vidurio iš esmės pasikeitė toji proporcija?
- 3) kiek reikšminga buvo vergų eksploatacija bendrame pridėtinio produkto nusavinimo sraute?

3.2.5.1. Laisvųjų bendruomenių proporcijos klausimas: istoriografinė kolizija

Kaip matome iš skirsnio įžangoje pateiktos eksploatacijos (pridėtinio produkto nusavinimo) būdų klasifikacijos, iškyla klausimas dėl valstybei/valdovui priklausančių kaimų (apgyvendintų žemių) kiekio. Galima konstatuoti, kad rumunų ir moldavų istoriografijoje egzistuoja dvi nuomonės, kurios suponuoja skirtingus atsakymus į šį klausimą. Todėl šiame poskyryje mes trumpai aptarsime abi nuomones ir jų argumentus.

Egzistuoja dvi koncepcijos, skirtingai traktuojančios laisvųjų bendruomenių žemėvaldos kiekį (proporcija) ir reikšmę XIV-XVI a. Moldovos žemėvaldos kontekste. Vadinamosios *kontinuiteto* koncepcijos, kuri iki praėjusio amžiaus 8-ojo d-mečio pradžios vyravo rumuniškoje (ryškiausi atstovai V. Costăchel ir P. P. Panaitescu⁶²²), o iki 7-ojo d-mečio pradžios ir moldaviškoje istoriografijoje, šalininkai teigia, kad iki pat XVIII a. imtinai (ar net iki XIX a. pradžios) išliko reikšminga dalis laisvųjų, nepriklausomų nuo

---

⁶²² Ši koncepcija rumunų istoriografijoje ir vėliau buvo gaji. Žr., pvz., Ștefănescu Ș. *Relațiile sociale în raport cu proprietatea funciară în țările române în sec. XII–XVI*, p. 166-167.

privilegijuotų žemvaldžių bendruomenių (kurios dar XVIII a. valdė apie ¼ visų žemių). Šios žemės tapatinamos su vadinamųjų *rezeșu* (Moldovoje) ir *moșnenu* (Valachijoje) žemėvalda. Būtent ši laisvųjų bendruomenių žemėvalda esą sudarė žemės rezervą, kuri palaiptai absorbavo privilegijuoti žemvaldžiai (bažnytiniai ir pasaulietiniai). Šis laisvųjų bendruomenių žemių eksproprijacijos procesas vyko su pertraukomis: XVI a. pradžioje jis buvo sustojęs, o po to vėl atsinaujino XVI a. pabaigoje.

Alternatyvią vadinamąją *dviejų tendencijų* koncepciją sukūrė ir, aktyviai savo tekstuose polemizuodamas su priešingos koncepcijos šalininkais (publikacijos dažniausiai su bendraautorais)⁶²³, propagavo moldavų medievistas P. Sovetovas. Jo įsitikinimu, kontinuiteto koncepcijoje glūdi rimti prieštaravimai, kuriems neutralizuoti šios koncepcijos adeptai neturi argumentų. P. Sovetovas suformulavo tokius klausimus, kurie kontinuiteto koncepcijos ribose neturi įtikinamo atsakymo:

- 1) kaip tokiam ilgam laikui užteko laisvųjų bendruomenių valdomų žemių rezervo, jeigu teigiama, kad jau XV a. išivyravo feodalinė žemėvalda?
- 2) kodėl feodalinės žemėvaldos ekspansijos procesas buvo sustojęs XVI a., o po to vėl atsinaujino?⁶²⁴

Pats P. Sovetovas, remdamasis statistiniais metodais⁶²⁵, nustatė, kad jau XV a. pabaigoje privati (pasaulietinių ir bažnytinių žemvaldžių) žemėvalda sudarė apie 90%, valdovo – apie 6% Moldovos kunigaikštystės kaimų teritorijų (*хотаров*)⁶²⁶. Remdamasis statistinės analizės duomenimis, P. Sovetovas (su bendraautorais) traktavo *rezeșu* žemėvaldą kaip susmulkėjusią nusigyvenusią privilegijuotų žemvaldžių žemėvaldą, kuri buvo nuolat absorbuojama

---

⁶²³ Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *О резешском землевладении Молдавии XVI – середины XVIII в.*, с. 254-264, Советов, П. В. *Проблема долевого землевладения в Европе*, с. 1-12, Гросул, Я. С., Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии*, с. 163-183, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Перестройка структуры землевладения в Молдавии XV–XVIII вв. // Истрия СССР*, 1968, № 1, с. 70-92, Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии*, с. 64-114.

⁶²⁴ Išsamiau žr. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 20-59.

⁶²⁵ Išsamiau žr. *ibidem*, с. 74-120.

⁶²⁶ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 84.

stambesnių žemvaldžių. *Rezešu* žemėvalda nuolat atsinaujindavo todėl, kad dalis privilegijuotų žemvaldžių vėl nusigyvendavo (be to, dažnai žemėvalda susmulkėdavo dėl palikimo išsiskaidymo pasidalinus ją paveldėtojams). Tokiu būdu minėta žemėvaldos kategorija Moldovoje sudarė atsinaujinantį rezervą⁶²⁷.

Taip pat moldavų medievistas atkreipė dėmesį, kad užsitiesusioje diskusijoje tarp *kontinuiteto* ir *dviejų* koncepcijų šalininkų įsivėlė ir teorinė painiava, nes *kontinuiteto* koncepcijos priešininkai nepagrįstai tapatinami su vadinamąja pirmapradžių tėvonijų teorija, o *kontinuiteto* koncepcijos sekėjai – su pirmaprade bendruomeninės nuosavybės teorija. Tai klaidingos sąsajos su dvejomis alternatyviomis XIX a. II pusės – XX a. I pusės teorijomis, skirtingai aiškinusiomis žemėvaldos ištakas. Iš tiesų, kaip pabrėžė P. Sovetovas, abiejų koncepcijų šalininkai neabejotinai laikosi požiūrio, kad pirmapradė žemėvaldos forma buvo bendruomeninė, tačiau skirtingai interpretuoja Moldovos žemėvaldos tendencijas pačiu vadinamuoju feodalizmo laikotarpiu⁶²⁸. Norėdamas labiau pagrįsti teiginį, kad *dviejų tendencijų* koncepciją sieti su pirmapradžių tėvonijų teorija nėra jokio pagrindo, P. Sovetovas pabrėžė, kad kai kurių XX a. I pusės rumunų istorikų (Radu Rosetti, Ioan Constantin Filitti, Sebastian Radovici), pirmapradės bendruomeninės žemėvaldos idėjos šalininkų, darbuose galima rasti idėjų, artimų *dviejų tendencijų* koncepcijos teiginiams. Šie istorikai laikėsi nuomonės, kad pirmapradė žemėvaldos forma buvo bendruomeninė. Ją iki XV a. beveik visiškai užgrobė stambių tėvonijų savininkai, vėliau iš tų stambiųjų tėvonijų „atplaišu“ susidarė *rezešu* žemėvalda, kuri išliko iki XVIII-XIX a. ir buvo rezervas tolesniam žemėvaldos koncentracijos procesui⁶²⁹.

Mūsų įsitikinimu, *dviejų tendencijų* koncepcijos šalininkų argumentai yra pakankamai įtikinami, todėl, modeliudami pridėtinio produkto nusavinimo Moldovoje struktūrą, remsimės šios koncepcijos šalininkų išvadamis apie laisvų ir privilegijuotiems žemvaldžiams subordinuotų bendruomenių žemėvaldos proporciją.

---

⁶²⁷ Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 20-74.

⁶²⁸ Žr. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 48-56.

⁶²⁹ Žr. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма в Молдавии*, с. 53.

3.2.5.2. Privati eksploatacija (senjorinė renta)

Matyt, kad tarp istorikų marksistų nesukels daug diskusijų dar paties K. Marxo suformuluota tezė apie tai, jog privati ikikapitalistinė eksploatacija, išskyrus tą atvejį, kai tiesioginis gamintojas pats yra eksploatatatoriaus nusavybė (vergovinio gamybos būdo atvejis), yra paremta vienokio ar kitokio pavidalo renta. Skirtinos trys rentos formos: atodirbinė (lažas), natūrinė ir piniginė⁶³⁰. Dalis istorikų marksistų bet kokį centralizuoto pridėtinio produkto nusavinimą ikikapitalistinėse visuomenėse taip pat vadina renta (būtent centralizuota renta)⁶³¹. Kiti (taip pat marksistinės krypties) istorikai pasisako prieš tokią plačią šio termino vartoseną. Rusų istorikas Igoris Filipovas, apsibrėždamas rentą „kaip ekonominę žemės nuosavybės realizacijos formą“⁶³², rašė, kad „feodalinė renta valstybės naudai iš tikrųjų atsirado iš prievolių valstybei, bet tai nereiškia, kad ji su tomis prievolėmis sutampa“⁶³³. Galiausiai britų medievistas Chrisas Wickhamas distinkciją tarp rentos ir mokesčio (rent/tax) traktavo kaip pakankamą kriterijų atskirti dviems gamybos būdams⁶³⁴. Rumunų istorijos sociologas H. H. Stahlis valstybės mokesčiui kaip skirtingos ekonominės prigimties fenomenai įvardyti vartoja duoklės (*exploatarea tributală*) sąvoką⁶³⁵. Nors ir būtume linkę pritarti šių dviejų mokslininkų sąvokų vartosenai, tačiau vengdami veltis į šią painią diskusiją dėl sąvokų norėtume tiesiog apsibrėžti, kad kalbėdami apie *privačios* rentos

⁶³⁰ Žr. Marksas, K. *Kapitalas*, t. 3, dalis 1-2, p. 716-728.

⁶³¹ Žr., pvz., Данилова, Л. В. *К итогам изучения основных проблем раннего и развитого феодализма в России // Советская историческая наука от XX к XXI съезду КПСС (История СССР)*. Москва, 1962, с. 52 (nuogoda pagal Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения прибавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 269), Мацук, М. А. *Государственный феодализм и формы эксплуатации черносошского крестьянства Поморья в конце XVI–XVII вв. // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм)*. Москва, 1988, с. 234.

⁶³² Филипов, И. С. *Земельная рента и проблема феодальной собственности (сравнительно-исторические наблюдения) // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы феодальной государственной собственности и государственной эксплуатации*. Москва, 1988, с. 48.

⁶³³ Ibidem, с. 56.

⁶³⁴ Wickham, C. *The Uniqueness of the East*, p. 166-171.

⁶³⁵ Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, p. 192.

formas, siekdami išvengti painiavos (galimo painiojimo su centralizuota renta) vartosime *senjorinės rentos* sąvoką.

Kalbant apie ikikapitalistinės Modovos atvejį šiame darbe aktualiu laikotarpiu, galima būtų pažymėti, kad senjorinės rentos klausimai yra tirti tiek rumunų⁶³⁶, tiek moldavų istoriografijoje⁶³⁷. Vis dėlto būtent P. Sovietovas tyrė rentos klausimus išsamiausiai (rentos problematikai skyrė specialią monografiją⁶³⁸) ir aktualiausiu, t.y. mums labiausiai rūpimu šiame darbe, aspektu, t.y. kėlė privataus ir valstybinio/valdovo pridėtinio produkto nusavinimo būdų klausimą⁶³⁹. Dėl išvardintų priežasčių gvildendami šio skirsnio problematiką daugiausiai remsimės būtent šio moldavų istoriko darbais.

3.2.5.2.1. Natūrinė renta. Kaip visuotinai pripažįsta tiek rumunų, tiek moldavų istorikai, pagrindinis tiesioginių gamintojų eksploatacijos būdas XIV a. II pusėje – XVI a. viduryje buvo natūrinė renta (renta produktais)⁶⁴⁰: dešimtinė (nuo grūdų, vynuogynų, šieno, bičių ir kt.) bei banalitetiniai (ypač malūnų) mokesčiai. Nuo gyvulininkystės mokėtas ganyklų mokestis⁶⁴¹. Moldovoje ankstyviausi duomenys apie natūrinės rentos *fiksaciją* aptinkami tik XVI a. pabaigos rašytiniuose šaltiniuose. Čia kalbama ne apie absoliutinę, o apie funkcinę (proporcinę) rentos fikzaciją, kuri išreiškiama kaip tam tikra derliaus, prieauglio ar laimikio dalis⁶⁴². Svarbiausios natūrinės rentos produktai buvo: duona, šienas, vynas, medus, žuvis. Gyvulininkystė nebuvo

---

⁶³⁶ Mioc, D., Chircă, H., Ștefănescu, Ș. *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle // Nouvelles études d'histoire, XI congrès des sciences historiques*. Stockholm, Bucarest, 1960, p. 221-252; Ștefănescu, Ș. *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIVe - XVIIe siècles. Le régime fiscal rural // Nouvelles études d'Histoire* (Bucarest), 1995, vol. 9, 25-30.

⁶³⁷ Čia išskirtini P. Sovietovo darbai (kai kurie su bedraautorais).

⁶³⁸ Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*.

⁶³⁹ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения прибавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 268-282

⁶⁴⁰ Žr. Mioc, D., Chircă, H., Ștefănescu, Ș. *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, p. 226, Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения прибавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 270, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 96.

⁶⁴¹ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 96-97, Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения прибавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 270.

⁶⁴² Žr. Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*, с. 32-33.

apmokestinta natūrinė duokle, išskyrus tuos atvejus (XV-XVII a.), kai gyvulininkystės reikmėms buvo naudojamos naudmenos, esančios už kaimo skirtinio sklypo ribų (*вненадельного землепользования вне хотара села*). Šių naudmenų naudojimas buvo menkai išplitęs, todėl ši natūrinės rentos dalis buvo nereikšminga net iki XVIII a.⁶⁴³ Natūrinės rentos paskirtis iš esmės apsiribojo vartojimo produktų tiekimu žemvaldžiui, o paklausiausias rinkoje prekes (galvijus, gyvulininkystės produktus, medų, vašką) savo ūkyje gamino patys žemvaldžiai⁶⁴⁴.

XVI a. – XVIII a. pradžioje svarbiausia privati eksploatacijos forma išliko natūrinė renta. Šiai savo tezei paremti P. Sovietovas atliko teorinę nepiniginių rentos formų komutaciją. Remiantis jo duomenimis, natūrinė renta atitiko 4-5 lėjas, atodirbinė renta – tik 1-2 lėjas. Tiesa, nedidelė valstiečių kiemų dalis (mažiau nei 10%) privalėjo atlikti žymiai didesnę specializuotą atodirbinę rentą, tačiau jie buvo atleisti nuo kitų, visų pirma valstybinių mokesčių⁶⁴⁵.

3.2.5.2.2. Atodirbinė renta. Pagal vadinamąją valachiškąją teisę, bendruomenės nariai diduomenei privalėjo atlikti 3-6 d./m. atodirbinę prievolę. XIV a. pabaigoje – XV a. išplito nereguliaris ir nefiksuotos darbo prievolės („kiek prireiks“) principas. Pasak P. Sovietovo, šaltinių bazės silpnumas neleidžia istorikams tiksliau nustatyti tikslesnio faktinio jos kiekio⁶⁴⁶. Pagrindinė atodirbinės rentos forma buvo šienavimas⁶⁴⁷. Svarbiausios priežastys, kodėl atodirbinė renta buvo tokia nedidelė ir aiškiai nefiksuota, buvo dvi. Pirma, tėvonijos ūkis buvo silpnai išplėtotas. Antra, tėvonijose buvo kur kas labiau plėtojamos mažai darbo rankų reikalaujančios bioprodukcinių ūkio šakos: gyvulininkystė, vynuogininkystė, žvejyba, bitininkystė⁶⁴⁸.

3.2.5.2.3. Piniginė renta. Ši rentos forma Moldovoje buvo nereikšminga nei disertacijoje aptariamam⁶⁴⁹, nei vėlesniu laikotarpiu⁶⁵⁰. Pasak P. Sovietovo,

---

⁶⁴³ Žr. *ibidem*, c. 82-83.

⁶⁴⁴ Žr. *ibidem*, c. 85-86.

⁶⁴⁵ *Ibidem*, c. 278-279.

⁶⁴⁶ *Ibidem*, c. 94

⁶⁴⁷ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 96-97.

⁶⁴⁸ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приывочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, c. 270.

⁶⁴⁹ Žr. *ibidem*, c. 270, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 96.

XVI–XVIII a. daliai natūrinės ir atodirbinės rentos galėjo būti taikoma reali komutacija, tačiau ji buvo labai nereikšminga: net XVIII a. I pusėje ji tesudarė tik 7% rentų visumos⁶⁵¹. Toks menkas pinginės rentos išplitimas susijęs visų pirma su tuo, kad autarkinio ir prasimaitinamojo ūkio vyravimo sąlygomis valstiečiai beveik nebuvo įtraukti į rinkos (prekinis-piniginius) santykius.

* * * * *

Kaip teigiama Moldovos ūkio istorijos sintezėje, apskritai tiesioginių gamintojų eksploatacija tėvonijos ribose (ypač lažas, t.y. atodirbinė rentos forma) buvo mažesnė nei daugumoje kaimyninių šalių. Pabrėžiama, kad prievartos aparatas tėvonijoje buvo dar gana silpnas, jam reikėjo valstybinio aparato pagalbos, juo labiau kad valstiečiai buvo dar neatriboti nuo karo prievolės (todėl turėjo ginklų ir karinės patirties)⁶⁵².

3.2.5.3. Valstybinė eksploatacija

Pasak rumunų istoriko Mihai Lazăro, dar valdant mongolams-totoriams pietų ir rytų Karpatų valachai buvo įtraukti į jų fiskalinę sistemą. Jie ėmė duoklę, kuria sudarė 1/10 (*dijme*) pagrindinių žemės ūkio (ypač gyvulių ir gyvulininkystės) produktų. Totorių administracija taip pat įsteigė fiskalinių imunitetų ir privilegijų režimą, kuris iš dalies buvo ir toliau praktikuojamas susikūrus Moldovos valstybei⁶⁵³.

XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje valstybiniai mokesčiai ir prievolės buvo gana reikšmingi. Prie jų priskirtina: dešimtinė nuo vyno, kopūstų, žuvies, kiaulių; įvairūs statybų darbai; pagalvės mokestis; pasėdžiai (*nocad*); darbai valdovo vynuogynuose, malūnuose, tvenkiniuose; šienavimas; statinių su vynu pervežimas; sargyba; įvairios teisminės ir prekybinės išlaidos. Piniginiai mokesčiai buvo reikšmingesni valstybei nei žemvaldžiui (bet apskritai nedideli). Iš viso P. Dmitrijevas ir P. Sovetovas priskaičiavo 20 valstybinių

---

⁶⁵⁰ Žr. Mioc, D., Chircă, H., Ștefănescu, Ș. *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, p. 228.

⁶⁵¹ Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*, с. 278-279.

⁶⁵² *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 97.

⁶⁵³ Lazăr M. *Realitățile fiscale din Țara Moldovei*, p. 105-106.

prievolių, kurios buvo žinomos jau iki XVI a. vidurio⁶⁵⁴. Taip pat reikia turėti omenyje, kad valstiečiai atlikdavo ir karo prievolę⁶⁵⁵.

Kalbėdamas apie XVI a. II pusę, kai suintensyvėjo Osmanų imperijos ekonominis spaudimas, B. Murgescu teigia, kad Valachijoje valstybinė eksploatacija pranoko privačią. Rumunų istorikas, teisindamasis absoliučiu kiekybinių duomenų trūkumu, daro prielaidą, kad Moldovoje santykis tarp valstybinės ir bajorų eksploatacijos buvo labiau subalansuotas⁶⁵⁶. Kad ši B. Murgescu prielaida klaidinga dvigubai (t.y. viena vertus, Moldovoje taip pat buvo akivaizdi eksploatacijos formų disproporcija valstybinės eksploatacijos naudai, antra vertus, yra tai pagrindžiančių kiekybinių duomenų), akivaizdžiai parodo P. Sovetovo darbuose randami duomenys⁶⁵⁷, kuriais B. Murgescu tiesiog nedisponuoja dėl kalbos barjero (P. Sovetovo atitinkami darbai publikuoti rusų kalba).

P. Sovetovas pakankamai pagrindė tezę, kad XVI a. paskutiniame ketvirtyje pradėjo radikaliai didėti valstybiniai mokesčiai⁶⁵⁸. Jie ir toliau augo XVII a. Iki šio amžiaus pabaigos P. Dmitrijevas ir P. Sovetovas priskaičiavo jų jau 70⁶⁵⁹. Savo monografijoje P. Sovetovas netgi paskaičiavo komutuotą valstybinių mokesčių piniginę išraišką⁶⁶⁰. Tai, be abejo, tiesiogiai susiję, viena vertus, su Osmanų imperijos ekonomine eksploatacija, kita vertus, su didesniu įsitraukimu į tarptautines rinkas⁶⁶¹.

3.2.5.4. Vergovė Moldovoje XIV-XVI a. kaip eksploatacijos būdas

---

⁶⁵⁴ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приьавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 271.

⁶⁵⁵ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 96.

⁶⁵⁶ Murgescu, B. *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, p. 291-292.

⁶⁵⁷ Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*, с. 278-279.

⁶⁵⁸ *Ibidem*, с. 279.

⁶⁵⁹ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приьавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 273.

⁶⁶⁰ Žr. poskytį 3.2.5.6. „Privačios/valstybinės eksploatacijos proporcijos problema ir raidos tendencijos“.

⁶⁶¹ Žr. Vlad, M. D. *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova*, p. 19-20, Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приьавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 271, Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*, с. 193-194.

Pagal savo teisinę padėtį Moldovos kaimo gyventojai sudarė dvi kategorijas: daugumos statusą reglamentavo vadinamoji valachų teisė, o mažesnioji kaimo gyventojų dalis gyveno pagal cholopų arba totorių teisę. Cholopai buvo laikomi šeimnininko nuosavybe, kuria jis galėjo laisvai disponuoti (taip pat ir išskirti šeimos narius⁶⁶²), išskyrus mirties bausmę, todėl jie to meto šaltiniuose laikomi vergais. Etniškai dauguma cholopų buvo čigonai arba totoriai⁶⁶³. Rumunų istoriko Nicoalae Grigorašo, išsamiausiai nagrinėjusio vergovės reiškinį ikikapitalistinėje Moldovoje (jis šiam klausimui skyrė specialią studiją⁶⁶⁴), duomenimis, vergai minimi Moldovos šaltiniuose nuo XV a. pradžios⁶⁶⁵. Minėtas istorikas pagal tai, kam jie priklausė, suskirstė vergus į tris kategorijas: valdovo (arba jo sutuoktinės), bajorų, vienuolynų. Pirmoji grupė buvo gausiausia: visi čigonai, atvykę iš kitų šalių, tapdavo valdovo nuosavybe. Daugiausia vergai buvo amatininkai arba dvaro tarnai, kai kada buvo apgyvendinami žemvaldžio tėvonijoje⁶⁶⁶. Jie galėjo turėti ir kilnojamojo, ir nekilnojamojo turto⁶⁶⁷, todėl kai kada vergai turėjo ir savo nedidelį ūkį, gyvulių⁶⁶⁸. Valdovo vergų padėtis buvo geresnė nei kitų kategorijų: daugiausia jų keliavo po šalį kaip klajojantys amatininkai, išskyrus nedidelį dalį, kurie buvo tarnai valdovo dvare. Klajojantys valdovo vergai turėjo mokėti išdui tam tikrą mokestį. Visi valdovo vergai buvo įtraukti į registrą („valdovo čigonų lentelė“)⁶⁶⁹. XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje dėl finansinių sunkumų net ir privatūs vergai buvo apmokestinti, o už jų nesumokėtus mokesčius buvo atsakingi šeimnininkai⁶⁷⁰. Bajorai ir vienuolynai įsigydavo vergų juos pirkdami arba juos dovanodavo valdovas⁶⁷¹.

---

⁶⁶² Žr. Grigoraš, N. *Robia în Molodova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea // Anuarul Institutului de istorie și arheologie (Iași)*, 1968, t. 5, p. 70-75, 83.

⁶⁶³ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 95-96.

⁶⁶⁴ Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1967, t. 4, p. 31-79, 1968, t. 5, p. 43-85.

⁶⁶⁵ Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1967, t. 4, p. 32.

⁶⁶⁶ Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1968, t. 5, p. 81.

⁶⁶⁷ Žr. Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1967, t. 4, p. 76-78.

⁶⁶⁸ Žr. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 95-96.

⁶⁶⁹ Žr. Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1968, t. 5, p. 81-82.

⁶⁷⁰ Žr. Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1967, t. 4, p. 73.

⁶⁷¹ Žr. Grigoraš, N. *Op. cit.*, 1968, t. 5, p. 80.

Nors, kaip pabrėžė N. Grigoraș, vergų darbas atliko svarbų vaidmenį feodalinėje ekonomikoje⁶⁷², tačiau, kita vertus, vergovė, kitaip nei antikoje, Moldovoje (nei kitose šalyse), pasak N. Grigorașo, nesudarė gamybos bazės⁶⁷³. Kadangi jokių apibendrinančių duomenų nei apie vergų skaičių, nei apie jų mokesčių ir išdą dydį nepavyko aptikti nei rumunų, nei moldavų istoriografijoje, belieka pasikliauti N. Grigorașo vertinimu (niekas istoriografijoje nekvestionavo šios nuomonės ir nebandė vergovės Moldovoje viduramžiais interpretuoti kaip gamybos bazės) ir vergovės sandą tipologizuojant XIV–XVI a. Moldovos socialinę struktūrą ignoruoti.

3.2.5.5. Miestiečių eksploatacija

Kalbant apie miestiečių eksploataciją, visų pirma reikėtų pastebėti, kad, kaip pabrėžė C. C. Giurescu, visi be išimties XIV–XVI a. miestai buvo valdovo žemėse⁶⁷⁴, todėl miestiečiai buvo tik valdovo eksploatacijos objektas. Išskyrus kai kurias išimtis (pvz., Vaslui ir Bîrlado miestų gyventojai buvo atleisti nuo pirkimo ir pardavimo maito turguje), miestiečiai nebuvo atleisti nuo mokesčių ir darbo prievolių, kuriuos mokėjo ar turėjo atlikti kiti neprivilegijuoti šalies gyventojai (tuo Moldovos ir Valachijos miestiečių juridinis statusas skyrėsi nuo Vidurio ir Vakarų Europos miestiečių, kur nuo bendrų mokesčių ir prievolių buvo išsipirkta arba jos atšauktos). Maža to, miestų gyventojai mokėjo specialų mokestį, tarsi nuomą, valdovui, nes jų gyvenamieji namai (taip pat komercinės ar gamybinės paskirties pastatai) buvo pastatyti valdovo nuosavoje žemėje. Tas mokestis vadinosi *bezmen*. Tai buvo natūrinis mokestis vašku. Taip pat miestai, priklausomai nuo jų dydžio, privalėjo teikti valdovui tam tikrą kiekį karių, t.y. miestiečiai turėjo atlikti ir karinę prievolę valdovui⁶⁷⁵.

⁶⁷² Grigoraș, N. *Op. cit.*, 1968, t. 5, p. 80.

⁶⁷³ Grigoraș, N. *Op. cit.*, 1967, t. 4, p. 31.

⁶⁷⁴ Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 150.

⁶⁷⁵ Žr. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, p. 435-437, plg. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene. Din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, p. 150-159.

Kitas esminis klausimas – ar turime kokių nors kiekybinių duomenų apie Moldovos urbanizacijos lygį XIV-XVI a., kuris, P. Sovietovo duomenimis, Moldovoje XVI a. buvo pasiekęs 8%⁶⁷⁶ (XVII a. išaugo net iki 18%)⁶⁷⁷.

3.2.5.6. Privačios/valstybinės eksploatacijos proporcijos problema ir raidos tendencijos

Pradedant kalbėti apie valstybinio ir senjorinio pridėtinio produkto nusavinimo būdų santykį (proporciją) pirmiausia reikėtų akreipti dėmesį į nedėkingą šaltinių bazės situaciją. Kaip dar 1964 m. teigė P. Dmitrijevas ir P. Sovietovas (galima visiškai pagrįstai tvirtinti, kad teiginys neprarado aktualumo): „deja, moldaviškųjų šaltinių būklė neleidžia (ir vargu ar iš viso kada nors leis šiam periodui) tiksliai nustatyti pridėtinio produkto dalies, kuri plaukė per tėvoniją, ir valstybinių prievolių dalies santykį“⁶⁷⁸.

Nepaisant situaciją komplikuojančios šaltinių būklės, P. Dmitrijevas ir P. Sovietovas vienareikšmiškai teigė, kad valstybinių prievolių „lyginamasis svoris“ jau XV a. buvo ganėtinai reikšmingas. Tokią padėtį dar akivaizdžiau atskleidžia faktas, kad bajorų tėvonijos neturėjo nei mokestinio, nei teismo (iš kurio išplaukė baudų pasiskirstymas) imuniteto, kitaip nei bažnytiniai žemvaldžiai, o pastarieji sudarė akivaizdžią mažumą – XV a. tik apie 15%. Maža to, dar svarbu akreipti dėmesį į tai, kad žymi dalis bajorų buvo valdovo išlaikytiniai (*кормленщики*⁶⁷⁹), todėl jų interesai buvo susieti su pajamomis, gaunamomis iš centralizuoto pridėtinio produkto perskirstymo⁶⁸⁰. Kaip minėta, P. Dmitrijevas ir P. Sovietovas priskaičiavo 20 valstybinių prievolių, kurios buvo žinomos jau iki XVI a. vidurio, be to, autoriai pabrėžė, kad kitaip nei daugelyje kitų Europos šalių, tėvoninės valstiečių prievolės augo greičiau nei

⁶⁷⁶ Kokiais kriterijais remdamasis P. Sovietovas atskiria miesto tipo gyvenvietes nuo kitokių jis savo tekste nepaaiškino.

⁶⁷⁷ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 86.

⁶⁷⁸ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приывочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 271.

⁶⁷⁹ Т.у. tarnybiniai asmenys, kuriuos valdovo nurodymu išlaikydavo vietiniai gyventojai.

⁶⁸⁰ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приывочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 271, Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах*, с. 54.

valstybinės ir kad pirmosios augo antrųjų sąskaita⁶⁸¹. Prie šito dar reikia turėti omenyje, kad didžioji dalis vergų Moldovoje priklausė valdovui ir jie taip pat jam mokėjo mokesčius (jei buvo laisvai klajojantys) arba tiesiogiai gamino jam produktą (pvz., amatininkų dirbinius). Maža to, miestiečiai, kadangi miestai buvo tik valdovo domene, mokėjo mokesčius tik jam (prisiminkime, kad XVI a., P. Sovetovo duomenimis, Moldovoje miestiečiai sudarė apie 8%).

Iš esmės tai yra viskas, ką mes XXI a. pradžioje galime pasakyti apie senjorinio ir valstybinio pridėtinio vertės produkto nusavinimo proporcijas Moldovoje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje.

Apie vėlesnį laikotarpį, kuris yra anapus mūsų tyrimo ribų, turime kur kas daugiau duomenų. Kaip minėta, jau XVI a. paskutiniame ketvirtyje valstybiniai mokesčiai pradėjo sparčiai gausėti. Valstybinių mokesčių kiekis jau XVII a. I ketvirtyje, P. Sovetovo duomenimis, siekė vidutiniškai 30-32 lėjas⁶⁸². Palyginti su komutuotomis privačiomis rentos formomis (natūrinė renta atitiko 4-5 lėjas, atodirbinė renta – tik 1-2 lėjas), matome, kad valstybinis pridėtinio produkto nusavinimas šiuo laikotarpiu viršijo privatų maždaug 4 kartus. XVII a. pabaigoje – XVIII a. viduryje toji disproporcija dar akivaizdesnė: P. Sovetovo skaičiavimais, valstybinė eksploatacija viršija senjorinę jau daugiau nei 7 kartus⁶⁸³.

---

⁶⁸¹ Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приывочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 271-272.

⁶⁸² Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*, с. 278-279.

⁶⁸³ Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии*, с. 86.

3.3. IŠORINIS VEIKSNYS IR MOLDOVOS SOCIALINĖ STRUKTŪRA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE

Ankstesniuose taikomosios darbo dalies skirsniuose taikėme endosociuminę marksistinę metodologiją, o šiame bandysime pritaikyti egzosociuminę. Pagrindinis šio skirsnio klausimas:

kiek tarptautinė prekyba., t.y. išoriniai ekonominiai (komerciniai) santykiai, buvo reikšmingi Moldovai XIV-XVI a. Atsakymas į šį klausimą lems mūsų apsisprendimą dviejų teorijų derinimo klausimu. Jei išoriniai ekonominiai ryšiai buvo pakankamai svarbūs, tuomet Moldova buvo įtraukta į vieną ar kelis regioninius pasaulius-ekonomikas ir išorinio veiksnio poveikis vidinei raidai galėjo būti esminis, todėl, norint adekvačiau apibrėžti Moldovos socialinės struktūros tipą (kaip Valachijos atveju jau yra suformulavęs D. Chirotas⁶⁸⁴), reikia imtis prieigų derinimo strategijos. Jeigu išoriniai ekonominiai ryšiai nebuvo pakankamai reikšmingi, tuomet išorinį veiksni galime ignoruoti ir apsiriboti viduramžiškosios Moldovos endosociumine tipologija, o teorijų derinimo metodologijos atsisakyti.

Iš pagrindinio skirsnio klausimo išplaukia ir kitas: kokio pobūdžio prekyba buvo vyraujanti – tranzitinė ar dvišalis eksportas/importas?

Įvade į šį skirsnį taip pat norėtume padaryti vieną išlygą. Prisiminkime, kad I. Wallersteinas išskyrė du galimus darinius, kurie aktualūs analizuojant egzosociuminius priklausomybės santykius tarp visuomenių viduramžiais: pasaulius-ekonomikas ir pasaulius-imperijas. Norėtume pabrėžti, kad šiame darbe sąmoningai ignoruosime Moldovos santykius su pasauliais-imperijomis. Mūsų pasirinkta chronologinė darbo riba (1538 m.) išplaukia iš tos mūsų intencijos, nes palieka Moldovos priklausymą pasauliui-imperijai „anapus“ mūsų tyrimo ribų. Iš istoriografijos žinome⁶⁸⁵, kad politinė priklausomybė nuo Osmanų imperijos, į kurią Moldova pateko XVI a. viduryje, netrukus pradėjo esmingai veikti jos raidą. Mums šiame darbe kaip tik ir rūpi pasiaiškinti, kokia buvo Moldovos socioekonominė raida iki esminių Osmanų imperijos sukeltų

⁶⁸⁴ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 4-5.

⁶⁸⁵ Žr. P. Sovietovo tekstus, kur tie pokyčiai aiškiai atskleisti.

deformacijų. Nors neabejotina, kad Osmanų pasaulis-imperija klostėsi jau XV a. (ir XVI a. jau buvo susiklostęs), o Moldova per duoklinius santykius (haračas) jau nuo XV a. vidurio su juo buvo susijusi. Ir nors duoklė turėjo tendenciją augti (tiesa, jos mokėjimas kartais nutrūkdavo), vis dėlto esame įsitikinę, kad šis veiksnys nedarė didesnės įtakos Moldovos vidinei socioekonominei raidai⁶⁸⁶.

* * * * *

3.3.1. RUMUNIŠKOJI *WORLD-SYSTEM* KRYPTIES ISTORIOGRAFIJA

Atsakymų į išsikeltus klausimus paiešką derėtų pradėti nuo tos negausios literatūros, kurioje XIV-XVI a. Moldovos ekonominė tikrovė interpretuojama iš pasaulio kaip sistemos teorijos perspektyvos.

Iš rumunų istoriografijos mums šia prasme aktualūs B. Murgescu darbai (dauguma jo publikacijų – su bendrautoriais), kuriuose pateikiama rumuniškų šalių ekonominės istorijos viduramžiais tendencijos minėtos teorijos kontekste⁶⁸⁷. B. Murgescu su kolegomis šiuose tekstuose remiasi I. Wallersteino ir F. Braudelio teorinėmis nuostatomis⁶⁸⁸. Minėtas rumunų istorikas daug kur panaudojo ir amerikiečių istorijos sociologo D. Chiroto įdirbį (nors pastarojo monografijos objektas – tik Valachija).

Pasak F. Bonciu ir B. Murgescu, nuo XIII a., kai italų ekspansija ir susikūrusi Mongolų imperija pavertė Juodąją jūrą tarptautinės prekybos „grįžračiu“ (*turntable*), tai įvairiai paveikė rumuniškų šalių ekonomiką. Pralaužus Bizantijos prekybinį monopolį išaugo žemės ūkio produktų paklausa, tačiau dėl brangaus sausumos transporto į šią prekybą įsitraukė daugiausia tik Juodosios jūros pakrantės ir Dunojaus žemupio sritys. XIV a. vidurio krizė, kuri buvo susijusi su maro pandemijos protrūkiu, skirtingai

⁶⁸⁶ Apie XV a. II pusės tendencijas žr. Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения прибавочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв.*, с. 272 (15 išnaša); išsamiau žr. Gemil, T. *Români și otomanii în secolele XIV–XVI*. București, 1991.

⁶⁸⁷ Bonciu, F., Murgescu, B. *The World-Approach and Romanian Economic History*, p. 275-289, eidem, *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice*, p. 523-547; Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859*, p. 17-47.

⁶⁸⁸ Plačiau žr. Bonciu, F., Murgescu, B. *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice*, p. 525-539, eidem, *The World-Approach and Romanian Economic History*, p. 275-277.

paveikė Europos pasaulį-ekonomiką. Vakarų Europa nukentėjo labai stipriai, o Vidurio Europa išgyveno ekonominį pakilimą, todėl šiame regione išaugo prabangos prekių iš Rytų poreikis. Tai, savo ruožtu, stimuliuojo teritoriją, kurios tarpininkavo šioje prekyboje, suklastėjimą. Tokios tarptautinės prekybos konjunktūros kontekste rumuniškosios šalys kaip tik ir užėmė šią tarpininkų nišą. Šis vaidmuo Europos pasaulyje-ekonomikoje tiesiogiai neskaito Moldovos ir Valachijos vidinės ekonominės struktūros pokyčių. Valdovai per maitinimą nusavindavo daugumą pridėtinio produkto, gaunamo iš prekių tranzito, ir tai iki pat XVI a. sudarė valstybės pajamų pagrindą. Šios lėšos bei pajamos, gautos už pirkliams teikiamas paslaugas (frachtavimo rinkliava, nakvynė, maitinimas ir kita) didino gyventojų perkamąją galią bei amatininkų dirbinių ir prabangos prekių, kurios vietoje dar nebuvo gaminamos (bent jau pakankamais kiekiais ir tinkamos kokybės) paklausą. Šias prekes ėmė tiekti daugiausia Transilvanijos vadinamųjų saksų miestai, ypač Brašovas. Jie taip pat specializavosi tiekdami prekes, gamintas Vakarų Europoje. Kita vertus, urbanizacijos ir miesto gyventojų turtėjimo procesai Transilvanijoje sukūrė kai kurių maisto produktų paklausą, kurie pradėti importuoti iš Moldovos ir Valachijos (ypač žuvis iš Dunojaus baseino). Iš to išplaukia, kad tranzitinė prekyba, į kurią buvo įtrauktos Moldova ir Valachija, nelabai skatino gilesnę Europos pasaulio-ekonomikos ekonominę integraciją, o sukūrė sąlygas susiklostyti regioniniam prekybos tinklui tarp Transilvanijos ir Moldovos/Valachijos⁶⁸⁹. XVI a. situacija pasikeitė iš esmės⁶⁹⁰, nes, pasak F. Bonciu ir B. Murgescu, rumunų valstybės buvo įtrauktos į dar vieną – Osmanų imperijos pasaulį-ekonomiką⁶⁹¹, tačiau tai vyko jau chronologiškai „anapus“ mus šiame darbe dominančio laikotarpio, t.y. po XVI a. vidurio. Trumpai pristačius B. Murgescu (ir jo publikacijų bendraautorius) sampratą, galima iš karto konstatuoti, kad, kalbėdami apie XIV–XVI a., rumunų

---

⁶⁸⁹ Bonciu, F., Murgescu, B. *The World-Approach and Romanian Economic History*, p. 277-278.

⁶⁹⁰ Ibidem, p. 278-279.

⁶⁹¹ Autoriai remiasi F. Braudelio nuostata, kuris neigia pasaulių-ekonomikų ir pasaulių-imperijų distinkciją, žr. ibidem, p. 276-277.

mokslininkai iš esmės plėtojo D. Chiroto monografijoje išdėstytas tezes ir ekstrapoliavo jas taip pat ir Moldovai.

Tolesnei Moldovos vaidmens tarptautinėje prekyboje analizei mums taip pat bus labai naudinga B. Murgescu pateikta tarptautinės prekybos klasifikacija, paremta jos veikimo spindulio kriterijumi. Rumunų istorikas išskyrė tris prekybos kategorijas: 1) lokali (miesto-kaimo jungtis), 2) [labai] tolima, tarpžemyninė (prabangos prekės: didelė vertė, nedideli kiekiai, patogų gabenti), 3) vidutinio atstumo, regioninė arba tarpregioninė (plataus vartojimo prekės, dideliais kiekiais ir neretai sunkios transportuoti)⁶⁹². Pasak B. Murgescu ir F. Nițu, jei remtumėmės I. Wallersteino pasaulių-ekonomikų samprata, mūsų analizei turėtų reikšmės tik trečiasis tarptautinės prekybos tipas, t.y. plataus vartojimo reikmenų prekyba dideliais kiekiais, gabenant jas vidutiniais atstumais. Kita vertus, jei atsižvelgtume ir į F. Braudelio nuostatą, kuris pabrėžė tolimosios prekybos svarbą pasaulių-ekonomikų tinklų klostymuisi, net jei ji apima ir labai nedidelę dalį bendrame tarptautiniame prekių sraute, teks konstatuoti, kad ir antrasis tipas, t.y. tolimoji prekyba prabangos prekėmis ir raritetais yra nemažiau reikšmingas veiksnys⁶⁹³.

3.3.2. TARPTAUTINĖ PREKYBA IR MOLDOVOS VALSTYBĖS GENEZĖ

Istoriografijoje esama įvairių nuomonių apie tai, kiek tarptautinė prekyba buvo svarbi Moldovos valstybės genezės laikotarpiu.

Garsiojo rumunų istoriko Nicolae Iorgos (1871-1940) manymu, tiek patį rumunų valstybių atsiradimą, tiek jų suklestėjimą lėmė būtent jų teritoriją kirte tarptautiniai prekybos keliai⁶⁹⁴. Panašios nuomonės apie tarptautinės prekybos

---

⁶⁹² Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 42-44, Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859*, p. 22.

⁶⁹³ Žr. Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859*, p. 22.

⁶⁹⁴ Žr. Sută, N., Drăgu, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior și a politicii comerciale românești*. București, 1998, p. 28, Papacostea, Ș. *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV–XVI)*. *Drum și stat // Studii și materiale de istorie medie*, 1983, vol. 10, p. 50-51 (ten yra pateiktos kelios Iorgos citatos).

svarbą laikėsi ir iš Bukovinos kilęs rumunų istorikas Ionas Nistoras⁶⁹⁵. Šią N. Iorgos ir I. Nistoro tezę Valachijos atveju palaikė D. Chirotas⁶⁹⁶.

Dauguma moldavų istorikų nepalaikė N. Iorgos požiūrio. Prekybos istorijos specialistė Jelena Podgradskaja savo monografijoje prieštaravo teiginiui, kad tranzitinė prekyba buvusi Moldovos valstybės susikūrimo priešastis⁶⁹⁷. L. Polevojus Moldovos ūkio istorijos sintezėje taip pat neigė tarptautinės prekybos (ypač vykdytos italų prekybinių faktorijų) svarbą Moldovos valstybės genezės laikotarpiu. Venecijos ir Genujos prekybinė veikla Juodosios jūros baseine esą buvusi netgi žalinga būsimos Moldovos žemių ūkinei raidai⁶⁹⁸. O Moldovos kunigaikštystės susikūrimas paskatino naujo „moldaviškojo“ prekybos kelio atsiradimą, kurio maršrutas ėjo tiesiogiai per jos teritoriją⁶⁹⁹. Tos pačios nuomonės laikėsi ir N. Mochovas, specialiai tyręs moldavų prekybinio kelio istoriją. Jis vienareikšmiškai neigė N. Iorgos tezę, kad tarptautinės prekybos poreikiai tapo „pačios Moldavų valstybės atsiradimo priešastimi“⁷⁰⁰, pagįstumą. Pasak N. Mochovo, Moldovos valstybės susikūrimui būta pakankamai vidinių priešasčių. Kita vertus, pajamos iš šio prekių srauto valstybės išdui buvo labai reikšmingos. Tai leido sukaupti tokias pinigų sumas, kad Moldovos valdovas XIV a. pabaigoje paskolino Lenkijos karaliui Jogailai 3000 sidabro rublių sumą⁷⁰¹. Kita vertus, polemizuodamas su daugeliu autorių, kurie Moldovos prekybos su Lvovu istoriją pradeda, kaip taisyklė, nuo 1408 m. Aleksandro Gerojo privilegijos Lvovo pirkliams,

---

⁶⁹⁵ Nistor, I. *Handel und Wandel in der Moldau bis zum ende des 16 Jahr.* Czernowitz, 1912, p. 1-12 (cituota pagal *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 81).

⁶⁹⁶ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 28-31. Plg. Florino Constantiniu versiją, kuris pajamų iš muitų imamų nuo prekybos Juodąja jūra reikšmingumą iliustruoja šitaip: Basarabas I pasiūlė Karoliui Robertui išpirką 74 kg aukso ekvivalento, o Petras Mušatas suteikė Jogailai paskolą apie 52 kg aukso ekvivalento: Constantiniu, F. *O istorie sinceră a poporului român*, p. 84; plg. Iorga, N. *Istoria comerțului românesc: Epoca veche*. Ediția a 2-a. București, 1925, p. 81; Petras Mušatas paskolino Jogailai 4000 Genujos rublių.

⁶⁹⁷ Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.* Кишинёв, 1968, с. 54.

⁶⁹⁸ Matyt kartoja Câmpinos tezę apie vergų prekybą kaip genujiečių prekybos klestėjimo pagrindą iš N. Mochovo straipsnio.

⁶⁹⁹ Žr. Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV–XV вв. // Польша и Русь: Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв.* Москва, 1974, с. 298-307, *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 81-82.

⁷⁰⁰ Iorga, N. *Istoria comerțului cu Orientul*. București, 1931, p. 64.

⁷⁰¹ Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV–XV вв.* „, с. 304. Tai atitiko 80,38 kg gryno aukso, žr. Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, с. 56.

N. Mochovas tvirtino, kad moldaviškasis prekybos kelias egzistavo dar iki Moldovos kunigaikštystės susikūrimo (greičiausiai nuo XIII a. pabaigos). Tai esą sietina visų pirma su Aukso Ordos užkariautoje teritorijoje susiklosčiusiu prekybinių kelių tinklu. Stokodamas rašytinių šaltinių informacijos N. Mochovas rėmėsi daugiausia archeologiniais duomenimis (monetų radiniais) ir kai kuriomis N. Iorgos hipotezėmis, paremtomis vieno kito skolinio iš totorių kalbos, susijusio su prekyba, egzistavimu bei apmuitinimo principų iš totorių perėmimu⁷⁰².

Kai kurie rumunų istorikai taip pat laikėsi priešingos N. Iorgai nuomonės aptariamam klausimui. Șerbano Papacosteos manymu, prekybos keliai susiklostė jau egzistuojant rumunų valstybėms (moldaviškasis prekybos kelias 1386-1387 m.⁷⁰³), todėl jie tikrai nebuvo veiksnys, lėmęs rumuniškųjų valstybių viduramžiais susidarymą⁷⁰⁴. Jo nuomonę palaikė ir kitas ekonominės istorijos žinovas B. Murgescu, pasak kurio, esą būtent Valachijos ir Moldovos valstybių susidarymas sudarė palankesnes sąlygas tolimajai prekybai⁷⁰⁵.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad dauguma istorikų atmetė tiesioginį priežastinį ryšį tarp Moldovos (ar abiejų rumuniškųjų valstybių) genezės ir tranzitinės prekybos suklestėjimo, priešingai – paprastai linkstama manyti, kad tas suklestėjimas buvo valstybių susikūrimo pasekmė, o ne priežastis. Kita vertus, neneigiama iš muitų gaunamų pajamų reikšmė valstybės įsitvirtinimui⁷⁰⁶. Be to, istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl moldaviškojo prekybos kelio pradžios: Ș. Papacostea siūlo 1386-1387 m. datą, o N. Mochovas – XIII a. pabaigą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad stokojant konkrečių duomenų apie tranzitinės prekybos mastą, šio klausimo neįmanoma išspręsti

---

⁷⁰² Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV–XV вв.*, с. 298-301, 306.

⁷⁰³ Papacostea, Ș. *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV–XVI). Drum și stat // Studii și materiale de istorie medie*, 1983, vol. 10, p. 53.

⁷⁰⁴ Papacostea, Ș. *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei*, p. 55, idem, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre // Contemporanul (București)*, 1997.12.11, № 50, p. 10.

⁷⁰⁵ Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală*, p. 44, Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859*, p. 24.

⁷⁰⁶ Žr. Papacostea, Ș. *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei*, p. 55, idem, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre*, p. 10.

vienareikšmiškai, todėl visi atsakymai yra tik daugiau ar mažiau įtikinamos prielaidos.

3.3.3. TRANZITINĖ PREKYBA XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE

Pasak rumunų ūkinės istorijos žinovo Radu Manolescu, XIV-XVI a. Moldova su Valachija buvo ištraukusios į tolimąją tranzitinę prekybą tarp Vakarų ir Vidurio Europos bei Tolimųjų ir Artimųjų Rytų. Iš Europos į Rytus buvo eksportuojami amatininkų dirbiniai (audiniai, įrankiai, ginklai), o iš Rytų į Europą plaukė prieskoniai, audiniai, raritetai (obiecte de podoabă)⁷⁰⁷. Tranzitinė prekyba vyko dviem kryptimis: per Transilvanijos miestus ir Lvovą.

Svarbiausi komerciniai centrai Transilvanijoje buvo Brašovas, Sibiu, Bistrica. Pastaroji orientavosi į prekybą tik su Moldova, o Sibiu – tik su Valachija. Brašovas buvo abi kryptis jungiantis centras⁷⁰⁸. Pagrindinis tranzito centras Transilvanijoje buvo **Brašovas**, su kuriuo Moldova jungė du keliai (1) Brašov-Brețcu-Pasul Oituz-Târgul Troțuș-Adjud; nuo čia išsišakojimai eina per Focșani-Galați, Bacău-Roman-Suceava, Bârlad-Vaslui-Iași-Botoșani; 2) Ghimeșulo kelias: Brašov-Pasul Ghimeș-Bacău⁷⁰⁹). Pasak N. Iorgos, kiti Transilvanijos miestai bandė konkuruoti su Brašovu ir perimti kuo didesnę prekybos su Moldova ir Valachija (tiek importo/eksporto, tiek tranzito) dalį. Tam tikru mastu tai pavyko Bistricai, nors ji ir nepajėgė nustelbti Brašovo⁷¹⁰, tačiau XVI a. palaipsniui perėmė prekių srautus, plaukiančius pro Moldova (jos prekybos apyvarta su Brašovu aiškiai mažėjo)⁷¹¹.

Moldovai ne mažiau reikšmingas tranzito centras (o gal ir dar svarbesnis, tai ypač pabrėžė P. P. Panaitescu, pasak kurio, skirtingi tranzitinės prekybos keliai lėmė dviejų rumuniškų valstybių viduramžiais koegzistenciją, kurias dėl

---

⁷⁰⁷ Manolescu, R. *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, p. 17.

⁷⁰⁸ Žr. ibidem, p. 18.

⁷⁰⁹ Žr. Sută, N., Drăgan, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior și a politicii comerciale românești*, p. 33; išsamiau žr. Murgescu, C. *Drumurile unități românești. Drumul oilor. Drumurile negustorești*. București, 1996.

⁷¹⁰ Žr. Iorga, N. *Istoria comerțului românesc*, p. 93-94.

⁷¹¹ Žr. Sută, N., Drăgan, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior românesc: o prezentare sintetică*. București, 1996, p. 39-40.

komercinės konjunktūros „kuravo“ skirtingos regiono didvalstybės – Lenkija ir Vengrija⁷¹²) nei Brašovas buvo **Lvovas**⁷¹³ (kaip jau minėta, pasak N. Mochovo, moldaviškasis prekybos kelias, ėjęs per Lvovą, esą galėjo egzistuoti jau nuo XIII a. pabaigos). XIV a. susikūrus ir sustiprėjus Hanzos pirklių sąjungai tranzitiniai prekių srautai iš Juodosios jūros pakrantės į Šiaurės Europą ėmė plaukti ne per Italiją, kaip iki tol, bet per Haličą ir Krokuvą. XIV a. viduryje su Krokuvą ėmė konkuruoti Lvovas. Šiuo laikotarpiu iš Lvovo į Rytus ėjo vadinamasis totoriškasis prekybos kelias (per Kamenec-Podolską, Belgorodą į Kafą). Vis dėlto pastarasis traktas buvo ganėtinai nesaugus, todėl XIV a. pabaigoje jį sėkmingai nukonkuravo (turima omenyje, kad jį įsisavino ir lenkų pirkliai) *moldaviškasis prekybos kelias*, nes susikūrusi ir jau sustiprėjusi Moldovos kunigaikštystė galėjo pirkliams garantuoti didesnę saugumą⁷¹⁴. N. Mochovo tvirtinimu, vis dėlto beveik nėra jokių konkrečių duomenų apie prekybos, vykusios moldaviškuoju prekybos keliu, apimtį. Tam tikrą vaizdą apie jos mastą galima susidaryti tik pagal išlikusius šaltinių duomenis apie pavienius atvejus: konkrečius sandorius arba teismo bylas dėl prekybinių operacijų metu padarytų pažeidimų⁷¹⁵.

Pasak L. Polevojaus, susikūrus Moldovos kunigaikštystei, tranzitu daugiausiai per Lvovą, Brašovą ir Bistricą iš Vakarų Europos plaukė gausus gelumbės bei amatininkų dirbinių (ypač kalvių) srautas. Iš Rytų, savo ruožtu, per tuos pačius tranzito miestus keliavo šilkas, brokatas, prieskoniai ir kitos prabangos prekės. Italų pirkliai buvo išstumti, į tarptautinę prekybą ėmė įsitraukti vietiniai (t.y. Moldovos miestuose gyvenantys) pirkliai. Tačiau vietinės prekės, ypač amatininkų dirbiniai, XIV a. į šią prekybą buvo įtrauktos labai silpnai (tiesa, pavieniai amatininkai patys realizuodavo savo prekes ir net

---

⁷¹² Panaitescu, P. P. *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate? // Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994 [1947], p. 102-104.

⁷¹³ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 122; plačiau žr. Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV–XV вв.*; Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, eadem, *Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI–XVII вв.* Кишинёв, 1991.

⁷¹⁴ Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, с. 42-45; plg. Мохов, Н. А. *Молдавия эпохи феодализма*. Кишинёв, 1964, с. 128-129.

⁷¹⁵ Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV–XV вв.*, с. 304-306, plg. Papacostea, Ș. *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei*, p. 35-50.

dalyvavo tarptautinėje prekyboje). Pagrindinė prekių masė, cirkuliavusi per Moldovos teritoriją, buvo tranzitinė. Nepaisant šio veiksnio, pasak L. Polevojaus, esą Moldovos dalyvavimas tarptautinėje prekyboje skatino bendrą ūkio ir prekinės gamybos raidą⁷¹⁶. Anot P. Byrnios ir A. Nudelmano, XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Moldavijos kaip tarpininko vaidmuo tarptautinėje prekyboje buvo gana reikšmingas⁷¹⁷. Moldaviškuoju prekybos keliu prekės cirkuliavo tiek iš Rytų į Vakarų ir Vidurio Europą, tiek ir atvirkščia kryptimi. Vakarų Europos ir Rytų pirkliai savo prekes gabeno iš genujiečių kolonijos Kaffos jūrų keliu į Cetatea Albă (kitaip Belgorodą, Akermaną), o po to sausumos keliu per Sučiąvą iki Lvovo ir Krokuvos bei priešinga kryptimi atgal. Iš Rytų buvo gabenamos šios prekės (jos vadintos „totoriškomis“ arba „užjūrio“): pipirai, imbieras, šafranas, cinamonas, gvazdikėliai, razinos, medvilnė, šilkas ir kiti brangūs audiniai, cukrus, ryžiai, citrinos, graikiškas vynas ir kita. Šias prekes genujiečių pirkliai veždavo iš Kaffos per Cetatea Albă (tas miestas buvo itin svarbus šiame tranzito sraute, ten gyveno daug genujiečių, buvo sudaromi stambūs sandoriai) iki pat Moldovos⁷¹⁸. Apie stambų tranzitinės prekybos mastą liudija toks faktas, kad „totorišku“ prekių buvo galima įsigyti ne tik kunigaikštystės sostinėje, bet ir kitų miestų turguose⁷¹⁹. Iš Vakarų ir Vidurio Europos moldaviškuoju keliu į Moldovą keliavo aukštos kokybės gelumbė (iš vokiečių žemių, Flandrijos ir Lenkijos), drobė ir aksomas (iš vokiečių žemių ir LDK). Tos prekės buvo realizuojamos Juodosios ir Viduržemio jūros pakrantės miestuose. Iš Transilvanijos ir Lvovo per Moldovą į Rytus keliavo įvairios gelumbės rūšys, kiti europietiški audiniai, avalynė, ginklai ir įvairios smulkios prekės. Šioje prekyboje aktyviausi buvo genujiečių ir Lvovo pirkliai, o nuo XV a. vidurio į prekybą rytietiškomis prekėmis įsitraukė ir Moldovos pirkliai⁷²⁰.

⁷¹⁶ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 82-83; tai dogantiškas moldavų istoriko teiginys, kuriam prieštarauja jau toje pačioje Moldavijos istorijos sintezės kitame skyriuje P. Byrnios ir A. Nudelmano išsakytos tezės. Žr. tekstą poskyryje apie eksportą/importą.

⁷¹⁷ *Ibidem*, c. 125.

⁷¹⁸ *Ibidem*, c. 125.

⁷¹⁹ Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, c. 47.

⁷²⁰ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, c. 125-126.

Pasak P. Byrnios ir A. Nudelmano, nepaisant fakto, kad tarpininkavimo prekyba, vykusi per Moldova, buvo tikrai intensyvi, ji beveik nedarė įtakos šalies gamybinių jėgų raidai, jos amatininkų gamybai⁷²¹. J. Podgradskaja, remdamasi rumunų istoriko Barbu Câmpinos darbais, taip pat teigė, jog Moldova buvo tarsi kanalas, per kurį tekėjo europietiškos ir rytietiškos prekės; o šalies tiesioginių gamintojų ši prekyba neįtraukė nei į vidinę, nei į išorinę prekybą⁷²². Anot P. Byrnios ir A. Nudelmano, kur kas didesnę reikšmę Moldovos ekonomikai turėjo prekyba su Lvovu ir Brašovu – ji tiekė Moldovai amatininkų ir žemės ūkio įrankius bei įvairias smulkias prekes. Vis dėlto tranzitinė prekyba teikė dideles pajamas valstybės išdui iš įvežimo ir išvežimo muitų, taip pat mokesčių nuo pirkimo/pardavimo sandorių, vykdomų Sučiovos ir kitų šalies miestų turguose. Šia prasme tarpininkavimo prekyba veikė šalies ūkį, didino piniginio ekvivalento kiekį⁷²³.

J. Podgradskajos įsitikinimu XV a. Moldovai svarbiausia buvo tranzitinė prekyba⁷²⁴, kurioje vyravo genujiečiai pirkliai⁷²⁵. Tik XV a. paskutiniame trečdalyje su jais rimčiau pradėjo konkuruoti moldavų pirkliai⁷²⁶. Moldavų istorikė padarė tokią išvadą iš to, kad 1408 m. privilegijoje pirmiausia išvardijamos Lvovo pirklių prekės, gabenamos iš Vakarų Europos, o po to – iš Rytų į Lvovą atkeliaujančios „totoriškos“ prekės, o tik vėliau dvišalio eksporto/importo objektai⁷²⁷. XV a. pirmojoje pusėje italų pirkliai iš Kaffos gabeno prekes tranzitu per Moldova iki Lvovo, o po to per Krokuvą iki pat Vakarų Europos, nuo 1449 m. jiems buvo leista vežti prekes tik iki Lvovo. Savo ruožtu Lvove nupirktų vakarietišku prekių jie negalėjo parduoti Moldovoje, o privalėjo jas realizuoti Rytuose⁷²⁸.

Moldaviškasis prekybos traktas buvo likviduotas XV a. pabaigoje. 1484 m. turkams užėmus Cetatea Albă ir Kiliją tranzitinių prekių srautai

---

⁷²¹ Ibidem, c. 126.

⁷²² Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, с. 55.

⁷²³ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 126-127.

⁷²⁴ Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, с. 47.

⁷²⁵ Ibidem, c. 52.

⁷²⁶ Ibidem, c. 56.

⁷²⁷ Ibidem, c. 47.

⁷²⁸ Ibidem, c. 48-49.

nukreipti kitais keliais. Tuo tarpu su Lenkija nuo tol prekiauta tik vietinės gamybos prekėmis, o importuotos taip pat tik skirtos vietiniam vartojimui⁷²⁹. Tranzitinės Moldovos ir Valachijos prekybos apimtis (apie 90% šio prekių srauto XVI a., pasak D. Chiroto, ėjo per Valachiją⁷³⁰) su Transilvanija XVI a. taip pat aiškiai mažėjo⁷³¹.

Dėl šių tendencijų J. Podgradskaja apibendrina, kad tranzitinė prekyba per Moldovą, kuri iki tol turėjo visaeuropinę reikšmę, XVI–XVII a. iš esmės susiaurėjo iki lenkų-turkų prekybinių ryšių. Moldovos prekyboje ėmė vyruoti žemės ūkio produktų eksportas⁷³².

3.3.4. EKSPORTAS/IMPORTAS XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE

Naujausioje rumunų istoriografijoje, skirtoje ekonominei Moldovos ir Valachijos istorijai, kurią reprezentuoja Iolandos Țigiliu knyga, randame tokią tezę: autarkiškos ankstyvųjų (XIV–XV a.) Valachijos ir Moldovos ekonomikos (*economia domanială autarchică*) transformavosi į atviras ir orientuotas tiek į vidaus, tiek į tarptautinę rinką. Ypač ši tendencija išryškėjo XVII a.⁷³³. Remdamiesi šiuo teiginiu, galime konstatuoti, kad bent jau I. Țigiliu manymu, eksportas maždaug iki XVI a. nebuvo reikšmingas Moldovos ir Valachijos ekonomikoms.

Šiai rumunų istorikės tezei aiškiai prieštarauja kai kurių moldavų istorikų nuomonės. Pasak L. Polevojaus, XIV a. II pusėje Moldovos teritorija buvo aktyviai įtraukta tik į tranzitinę prekybą. Prekinė gamyba šiuo laikotarpiu Moldovoje buvo labai menkai išplėtota, todėl ji labai mažai eksportavo savo prekes ir žaliavas. Vis dėlto, kaip teigia L. Polevojus, Moldovos ūkio istorijos sintezėje, net ir tokio masto ir pobūdžio dalyvavimas tarptautinėje prekyboje

---

⁷²⁹ Žr. Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV–XV вв.*, c. 306; plg. Panaitescu, P. P. *Drumul comercial al Poloniei la marea Neagră în evul mediu // Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994, p. 97-98.

⁷³⁰ Chiroto, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 30.

⁷³¹ Žr. Sută, N., Drăgan, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior românesc: o prezentare sintetică.*, p. 41-42.

⁷³² Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, c. 58.

⁷³³ Țigiliu, I. *Economia domanială*, p. 7.

skatino Moldovos gamybinių jėgų augimą, prekių gamybą⁷³⁴. Vis dėlto ši moldavų istoriko teiginį reikėtų traktuoti kaip visiškai pritemptą, nes to paties kolektyvinio darbo kitame skyriuje P. Byrnia ir A. Nudelmanas tvirtina, jog *būtent XV a.* Moldovos išorinė prekyba jau kokybiškai skyrėsi nuo ankstesnio periodo, kai ją daugiausiai varė genujiečių kolonijos šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje ir ji visai neskatino šalies gamybinių jėgų augimo. Genujiečių prekybai smunkant, į išorinę prekybą esą buvo įtraukti platūs gyventojų, kurie gamino žemės ūkio produkciją išorinei rinkai, sluoksniai. Tai P. Byrnia ir A. Nudelmanas linkę aiškinti aukštesniu šalies ūkinės raidos lygiu, kuriam savo ruožtu teigiamos įtakos darė ir išorinė prekyba⁷³⁵. Vadinasi, skirtingai nei L. Polevojus, P. Byrnia ir A. Nudelmanas reikšmingesnį Moldovos įsitraukimą į tarptautinę prekybą nukelia į XV a. Vis dėlto ir šių moldavų istorikų požiūriui aiškiai prieštarauja moldavų istorikės, specialiai tyrusios Moldovos prekybinius ryšius su Lvovu, J. Podgradskajos požiūris. Ji tvirtina, kad ir XV a. svarbiausia Moldovai išliko tranzitinė prekyba ir pirmus du trečdalius joje vis dar vyravo genujiečių pirkliai⁷³⁶. P. Byrnia ir A. Nudelmanas, nors ir deklaruoja, kad Moldova eksportavo į Lvovą žemės ūkio, medžioklės bei žvejybos produktus (galvijus, arklius, kiaules, avis, jaučių, avių ir ėriukų odas, vilną, voveraičių ir lapių kailius, žuvį), o ypač esą didelė buvo galvijų paklausa, tačiau konkrečius tos paklausos pavydžius pateikė tik iš XVI a. 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečių ir (kad ir kaip būtų keista!) rėmėsi būtent minėta J. Podgradskajos knyga, kurioje istorikė teigė, kad XV a. galvijų eksportas į Lvovą buvo nereguliarus ir nereikšmingos apimties, nes užsienyje tuo metu nebuvo didelės šių prekių paklausos (bent jau archyvuose nėra jokių duomenų apie konkrečius sandorius, nors privilegijose galvijų eksportas ir numatytas). Galvijų paklausa (Vakarų Europoje) išaugo XV a. pabaigoje, o ypač XVI a.⁷³⁷ (XVI a. taip pat atsivėrė ir didelė galvijų rinka Osmanų imperijoje).

---

⁷³⁴ *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 82-83.

⁷³⁵ *Ibidem*, с. 121.

⁷³⁶ Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.*, с. 47-56.

⁷³⁷ *Ibidem*, с. 59-60.

Nuo XV a. pabaigos – XVI a. pradžios eksporto apimtys pradėjo gerokai augti dėl didėjančių žemės ūkio produktų paklausos Europoje. XVI a. pirmoje pusėje žuvis ir galvijai sudarė 90-95% Moldovos ir Valachijos eksporto per Brašovą⁷³⁸.

3.3.5. BAJORŲ IR VALDOVO ĮSITRAUKIMO Į TARPTAUTINĘ PREKYBĄ MASTAS IR POBŪDIS

Kaip jau minėta, F. Bonciu ir B. Murgescu manymu, muitai gaunami iš tranzitinės gamybos sudarė tiek Moldovos, tiek Valachijos valdovų pajamų pagrindą iki XVI a.⁷³⁹ Maža to, pasak N. Iorgos, XV a. – XVI a. I pusėje tiek Moldovos valdovai, tiek stambieji žemvaldžiai, kurie buvo politiškai įtakingi (užėmė svarbias pareigas), patys aktyviai dalyvavo tarptautinėje prekyboje⁷⁴⁰. D. Chirotas, kalbėdamas apie Valachiją XIV-XVI a. (ir remdamasis iš esmės tuo pačiu N. Iorgos veikalu), tvirtino, kad Valachijos valdovai buvo vieni iš stambiausių pirklių (jie veikė per užsieniečius ir vietinius agentus), taip pat ir stambūs, ir smulkesni bajorai aktyviai buvo įsitraukę į prekybą (savarankiškai ar kaip agentai), daugumą pirklių vis dėlto sudarė miestiečiai, o nuo XV a. pabaigos į prekybą įsitraukė ir miestelių (ar net kaimų) gyventojai⁷⁴¹.

Kita vertus, pasak P. Byrnios ir A. Nudelmano, XV a. II pusėje – XVI a. pradžioje Moldovos miestuose jau susiklostė profesionalių pirklių sluoksnis, jie vykdė prekybines operacijas Lenkijoje, Transilvanijoje, Juodosios jūros regione, Osmanų imperijoje ir netgi iki pat Viduržemio jūros. Pagrindinis jų pajamų šaltinis buvo tranzitinė prekyba ir eksporto bei importo operacijos. Vis dėlto ir minėti moldavų istorikai atkreipė dėmesį, kad be profesionalių pirklių išorinėje prekyboje dalyvavo ir kitų gyventojų sluoksnių atstovai, visų pirma valdovai ir stambioji bajorija, taip pat amatininkai (pastarieji dažniausiai

---

⁷³⁸ Žr. Sută, N., Drăgan, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior românesc: o prezentare sintetică.*, p. 38, Sută, N., Drăgu, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior și a politicii comerciale românești*, p. 33.

⁷³⁹ Bonciu, F., Murgescu, B. *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice*, p. 540; plg. *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 126.

⁷⁴⁰ Iorga, N. *Istoria comerțului românesc. Vol. I: Epoca veche* // Iorga, N. *Opere economice*. București, 1982, p. 514-516.

⁷⁴¹ Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 32.

pirkdavo žaliavas savo gaminiam, o kartais ir tiesiogiai realizuodavo savo produkciją užsienyje)⁷⁴².

---

⁷⁴² *История народного хозяйства Молдавской ССР*, с. 124-125.

4. MOLDOVOS XIV A. VIDURYJE – XVI A. VIDURYJE: SOCIALINĖS STRUKTŪROS TIPAS IR TIPOLOGINIS KONTEKSTAS

Prisiminkime, kad darbo teorinėje dalyje priėjome išvadą, jog yra galimi du marksistinė metodologija paremti ikikapitalistinių visuomenių tipologinės skalės variantai:

- 3) Gamybos būdų (GB) tipologinė skalė, kurioje remiamasi vien endosociuminės sąveikos veiksniais, o egzociuminė sąveika ignoruojama traktuojant ją kaip neesminę;
- 4) Politinių ekonomijų (PE) tipologinė skalė, kurioje derinami tiek vidinės visuomenės struktūros, tiek egzociuminės sąveikos parametrai.

Patogumo dėlei iš pradžių atlikime tipologinę procedūrą remdamiesi vien vidine (endociumine) viduramžių Moldovos visuomenės charakteristika, o po to įvertinkime jos raidą veikusių išorinių (egzociuminių) veiksnių poveikio pobūdį ir mastą.

* * * * *

4.1. ENDOSOCIUMINĖ TIPOLOGIJA

4.1.1. MOLDOVOS (XIV A. VIDURYS – XVI A. VIDURYS) ENDOSOCIUMINIO TIPO CHARAKTERISTIKA

Kaip apsibrėžėme darbo teorinėje dalyje, svarbiausiais endosociuminės klasifikacijos kriterijais laikysime du svarbiausius gamybinių santykių elementus: 1) *eksploatacinį subjektą* ir 2) *prievolinį vienetą* bei juos jungiantį 3) *eksploatacijos būdą*. Trečiąjį kriterijų įvardijome kaip pagalbinį (antraeilį). Turėdami omenyje, kad kiekvienas esminis gamybinių santykių elementas gali įgyti 3 pavidalus, sudarėme lentelę, kurioje pateikėme 9 teoriškai įmanomas kombinacijas. Po to iš tų 9 teoriškai įmanomų išskyrėme 4, mūsų manymu,

pagrindines: feodalizmas, pusinis feodalizmas, agentinis (arba biurokratinis) politarizmas, bendruomeninis politarizmas.

Šiame skirsnyje mums belieka nustatyti, ar Moldovos socialinę struktūrą XIV a. viduryje – XVI a. viduryje atitiko kuris nors viena iš 4 išskirtųjų pagrindinių tipų.

Pradėkime nuo *eksploatacinio subjekto* kriterijaus. Matyt, kad nuo XV a. Moldovoje galima kalbėti apie privačią (senjorinę) bajorų žemėvaldą, tačiau su nusipelnančia išskirtinio dėmesio specifika: viena vertus, per visą mums aktualų laikotarpį išliko vyraujanti jungtinė neatidalinta žemėvalda, kita vertus, disponavimas ja buvo labai suvaržytas. Vadinasi, mums rūpimu laikotarpiu galima kalbėti ne apie individualią, o nebent apie grupinę senjorinę žemėvaldą (vadinasi, ir *grupinį eksploatacinį subjektą*) ir itin primityviu užuomazginiu pavidalu. Kita vertus, vis dėlto iš juridinės senjorinės žemėvaldos analizės nėra aišku, ar ta senjorinė (kaip privačios forma) žemėvalda kaip juridinė bajorijos galia turėjo pakankamai adekvačią ekonominę išraišką. Čia mums ir pasitarnaus pagalbinis – vyraujančio eksploatacijos būdo – kriterijus (paremtas dichtomine klasifikacija: privati/valstybinė). Kalbėdami apie privataus ir valstybinio pridėtinio produkto nusavinimo būdo proporciją mums rūpimu laikotarpiu, deja, jokiais konkrečiais statistiniais duomenimis pasiremti negalime, tačiau turint omenyje visa eilę veiksnių (bajorija neturėjo mokestinio imuniteto, senjorinės prievolės buvo nedidelės dėl ekstensyvaus ūkio tipo ir todėl, kad valstiečiai dar nebuvo atskirti nuo karo prievolės, dauguma vergų priklausė valdovui arba jo sutuoktinei, didelės dalies bajorijos pajamų dalį sudarė išlaikymas už tarnybą valdovui; miestai mokėjo ne tik tokius pat mokesčius ir atlikinėjo tokias pat prievoles kaip pagrindinė neprivilegiuota kaimo gyventojų masė, bet dar ir kai kuriuos papildomus, o urbanizacijos lygis XVI a. Moldovoje jau buvo pasiekęs 8% lygį), galima daryti prielaidą, kad jau iki XVI a. vidurio valstybinio pridėtinio produkto nusavinimo mastas buvo ne mažesnis nei privatus (senjorinis). Iš šios tezės išplauktų, kad yra ne mažiau pagrindo kalbėti apie *klasinį eksploatacinį subjektą* Moldovoje dar iki XVI a. (vėlesniu laikotarpiu jau, be jokios abejonės, vyravo centralizuotas pridėtinio

produkto nusavinimas; vien jau ką reiškia N. Grigorašo atskleistas faktas, kad buvo apmokestinami privatūs vergai, o už jų nesumokėtus mokesčius atsakingi šeimininkai!).

Dabar pereikime prie prievolinio vieneto tipo nustatymo. Kaip buvo atskleista darbo teorinėje dalyje, lemiamas indikatorius čia būtų bendruomenės tipas. Kadangi tik dvilaukės žemdirbystės sistemos įsivyravimo atveju bendruomenės evoliucionuoja germaniškuoju (individualistiniu) keliu, Moldovos ekstensyvi žemės ūkio sistema užkirto kelią tiesioginių gamintojų bendruomenių evoliucijai germaniškuoju keliu. Visiškai akivaizdžiai turime priešingo (kolektyvistinio) tipo bendruomenę (neturi didelės reikšmės, ar pavadintume ją azijinio ar slaviško tipo, ar dar kaip nors).

Galiausiai iš endosociuminės tipologijos taško galime padaryti tokias bendriausias išvadas:

1. Jei svarbiausiu eksploataciniu subjekto tipu laikome grupinį, tai Moldovos iki osmanų įsivyravimo negalime priskirti vienam iš 4 pagrindinių tipų, o galime ją laikyti vadinamuoju *klaniniu pusiniu feodalizmu*;
2. Jei svarbiausiu eksploataciniu subjekto tipu laikome klasinį, tai viduramžių Moldovos socialinė struktūra priskirtina *bendruomeninio politarizmo* tipui. Tokia išvada, mūsų įsitikinimu, pagrindiniais bruožais visiškai sutaptų su H. H. Stahlio tributalizmo koncepcija.

4.1.2. MOLDOVOS ENDOSOCIUMINĖS TIPOLOGIJOS LYGINAMOJO KONTEKSTO METMENYS: VIDURIO RYTŲ EUROPA KAIP KITAS EUROPOS PERIFERINIS REGIONAS

Dabar norėtume viduramžių Moldovos endosociuminės tipologijos išvadas „įvilkti“ į šiek tiek platesnį lyginamąjį kontekstą. Apsiribosime tik keliais pavyzdžiais iš Vidurio Rytų Europos (LDK, Lenkijos, Čekijos).

Lyginimui pasirinkome lenkų teisės istoriko **Juliuszas Bardach'as** (1914-2010; su kolegomis) išplėtotą *patrimonialinės monarchijos* koncepciją. Lenkijoje ankstyvoji monarchija (kurios *feodališkumu* lenkų teisės istorikas

neabejoja, nes kalba, pvz., apie feodalinę nuosavybę⁷⁴³) susiformavo tada, kai pagrindinė dauguma (*podstawowa rzesza*) eilinių gyventojų buvo pavaldūs tiesiogiai monarchui. Todėl *chronologiškai pirmoji eksploatacija buvo centralizuota*, realizuojama per valstybinį aparatą, kurį sudarė diduomenė (galingieji – *możni*)⁷⁴⁴. Ankstyvosios (nuo X a.) Lenkijos valstybės (monarchijos) pobūdis buvo patrimonialinis, t.y. valstybė suprantama kaip paveldima valdančiosios dinastijos nuosavybė. Iš to išplaukė vadinamosios kunigaikščio (monarcho) regalijos, tarp kurių svarbiausia *žemės regalija*. Ja remiantis, *visos žemės*, išskyrus priklausančias diduomenei (galingiesiems), ir tos, kuriose gyveno valstiečiai, vykdančios prievoles monarchui, ir neapgyvendintos (t.p. vandenys) buvo suprantama *kaip monarcho nuosavybė*⁷⁴⁵. Tik vėliau – XI a. antrojoje pusėje – XIII a. – pradėjo intensyviau klostytis dvasininkų, diduomenės ir riterių (bajorų) alodinė žemės nuosavybė. Kai XII a. antrojoje pusėje pradėjo formuotis valdovo domenai, išsiskyrė dvi monarcho nuosavybės sampratos: kunigaikščio žemės regalija, kaip viešosios teisės objektas, ir domenai, kaip privati monarcho žemės nuosavybė⁷⁴⁶. Valstiečiai, tiek tiesiogiai pavaldūs kunigaikščiui (priklausantys jo žemės regalijai), tiek ir patekę į asmeninę priklausomybę nuo pasaulietinių ar dvasinių feodalų (pvz., per komendacijas) išlaikydavo savo individualų ūkį (čia nekalbama apie asmeniškai nelaisvus žmones!)⁷⁴⁷. Lenkijos Bažnyčia, kaip institucija, nuo pat pradžių tapo reikšminga besiklostančios feodalinės visuomenės ir valstybės organizacijos dalimi⁷⁴⁸. Didikai (būtent iš jų buvo sukomplektuotas valstybės valdymo aparatas) kaip urėdai (lenk. vns. *urzędnik*) dalyvavo surenkant pajamas monarcho išdui, kurios iš dalies sudarė jų pačių aprūpinimą (esminę dalį!). Tai sudarė prielaidas prasidėti kaskart vis didesnės valstybės pajamų dalies privatizavimo didikų naudai procesui⁷⁴⁹.

---

⁷⁴³ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Wyd. piąte. Warszawa, 2003, s. 31.

⁷⁴⁴ Ibidem, s. 80.

⁷⁴⁵ Žr. ibidem, s. 26-27.

⁷⁴⁶ Žr. ibidem, s. 30-33.

⁷⁴⁷ Žr. ibidem, s. 80.

⁷⁴⁸ Žr. ibidem, s. 25-26.

⁷⁴⁹ Žr. ibidem, s. 80.

Garsus čekų istorikas **Dušanas Třeštík'as** (1933-2007) apibendrina beveik visos Vidurio Rytų Europos mastu (nes jo įsitikinimu bent jau Čekijai, Lenkijai ir Vengrijai ankstyvaisiais viduramžiais būdingas tas pats valstybės tipas⁷⁵⁰) tą pačią koncepciją. Čekų istoriko manymu, ankstyvųjų monarchijų Vidurio Rytų Europoje sociopolitinė struktūra esmingai skyrėsi nuo Karolingų valstybės. Abiem atvejais ekonominė valstybės galia rėmėsi stambia žemėvalda, tačiau, pasak D. Třeštíko, skirtumas glūdi tame, kad valdovas Vidurio Europoje buvo vienintelis žemės savininkas ir, remdamasis savo valdžios legitimumu, disponavo beveik visu šalies ūkiniu potencialu⁷⁵¹. Neegzistavo jokios privačios stambios žemėvaldos, privačių pavaldinių. Visi buvo valdovo valdiniai⁷⁵². Visa šalis buvo pavaldi valdovo administracijai (taip pat ir bažnytinės valdos), pilys sudarė administracinių centrų tinklą. Visa valdančioji klasė iš esmės sutapo su valdovo administraciniu aparatu ir kariauna. Centralizuotas pridėtinio produkto nusavinimas sudarė ekonominių išteklių, reikalingų valstybei egzistuoti, „liūto dalį“⁷⁵³. Atskira tarnyba natūrinio ūkio sąlygomis organizavo ir planavo visokeriopų materialinių išteklių tiekimą visiems valdovo ir jo žmonių poreikiams centralizuotu būdu tenkinti⁷⁵⁴.

Galima pridurti, kad D. Třeštíko koncepcijai iš esmės visiškai pritaria ir rusų istorikas **Borisas Floria** (1937–), analizavęs vakarų slavų ankstyvųjų monarchijų (Lenkijos ir Čekijos) sociopolitinę struktūrą X-XII a.⁷⁵⁵. Vis dėlto abiejų istorikų nuomonės išsiskiria ankstyvosios monarchijos genezės aspektu. Skirtingai nei čekų istorikas, B. Floria (nors to ir nepabrėžia) akivaizdžiai nepalaikė nuomonės, jog „feodalizacijos išeities punktu buvo ne nuosavybė,

---

⁷⁵⁰ Тржештик, Д. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва, 1987, с. 125.

⁷⁵¹ Ibidem, с. 125-126; čekų istorikas šiuo atveju suabsoliutino, schematizavo tam, kad atskleistų patį struktūros modelį. Plg. Флоря, Б. Н. *Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Тезисы докладов и сообщений*. Москва, 1988, с. 63.

⁷⁵² Тржештик Д. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 127.

⁷⁵³ Ibidem, с. 127.

⁷⁵⁴ Ibidem, с. 126-127.

⁷⁵⁵ Флоря Б. Н. *Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма*, с. 61-67.

bet laisvė⁷⁵⁶. Priešingai, rusų istorikas (remdamasis H. Lowmiańskio darbais) tvirtino, kad vakarų slavų monarchijose valdovas ne tiesiog pavergė laisvų smulkiųjų alodininkų masę, apmokestindamas juos, kaip tvirtino D. Třeštík⁷⁵⁷, bet perėmė kolektyvines gentinės diduomenės funkcijas (karines, teismines) ir kartu uzurpavo jos privilegijas (savanoriškos dovanos). Kitaip tariant, ankstyvoji monarchija yra nuoseklios evoliucijos produktas (esą „visų pagrindinių komponentų gimimas, kaip parodyta H. Lowmiańskio darbuose, genetiškai siekia ikivalstybinius laikus“)⁷⁵⁸.

Dabar belieka susipažinti, kaip modeliuojama visuomenės struktūra, kuri laikytina periferijos periferija. Turime omenyje Lietuvos atvejį, kurį E. Gudavičius ir A. Bumblauskas laiko Vidurio Rytų Europos periferiškiausia dalimi.

Pasak E. Gudavičiaus, XIII–XIV a. Lietuvoje buvo *ankstyvojo feodalizmo* laikotarpis⁷⁵⁹. Kokie jo pagrindiniai bruožai? Laukininkai (pagrindinė tiesioginių gamintojų masė) tapo kunigaikščių valdiniais ir mokesčių mokėtojais. Kunigaikščių kariaunos, be karinės, ėmė vykdyti ir administracinę funkciją (buvo kunigaikščio agentai). Kunigaikščiai dalinosi gaunamu iš tiesioginių gamintojų produktu su kariauna. Bent jau nuo XIV a. išgalėjo duoklė, imama nuo individualaus ūkio (ji pakeitė kieminėjimą – duoklės rinkimą iš bendruomenės). Tuo pačiu duoklė iš esmės esą virto žemės renta (centralizuota). Toji renta tiesioginius gamintojus susiejo su valdovu individualiais ryšiais, nuosavybė buvo suskaidyta (tarp individualios realios ir nominalios). Šiuos gamybinius santykius E. Gudavičius ir traktuoja kaip feodalinus. Karo prievolinkai neturėjo valstiečių ūkių (išskyrus kaimynus), todėl dar nebuvo stambių ir vidutinių žemvaldžių sluoksnio. Kunigaikščio vasalai karo prievolinkai buvo feodalais tik tiek, kiek gaudavo centralizuotos feodalinės rentos dalies, vergoviniai santykiai, kurie vyravo kariauninkų

---

⁷⁵⁶ Тржешттик Д. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 130.

⁷⁵⁷ Ibidem, с. 130.

⁷⁵⁸ Флоря Б. Н. *Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма*, с. 61-62.

⁷⁵⁹ Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*, p. 87.

ūkiuose, nelėmė visuomenės raidos, jie buvo tik sankloda⁷⁶⁰. Kaip pabrėžė A. Bumblauskas: „Ne kunigaikščio ar bajorų kiemai su šeimynomis buvo XIII-XIV a. varomoji jėga. Svarbiausias to meto ekonomikai buvo kunigaikščio ar jo vietininko valdomos pilies – kunigaikščio didžiojo alodo – ir laisvųjų valstiečių – laukininkų santykis“⁷⁶¹. Lietuvos valstybės struktūrai būdinga tai, kad XIII-XIV a. be valdančiosios dinastijos (ir virš jos iškilusio monarcho), kitos valstybinės institucijos dar nebuvo susiformavusios. E. Gudavičiaus manymu, didžioji kunigaikštija buvo visos dinastijos nuosavybė, o faktiškai priklausė didžiajam kunigiakščiui⁷⁶². Kaip matome, iš E. Gudavičiaus ir A. Bumblausko darbų išplaukiantis XIII-XIV a. Lietuvos visuomenės ir valstybės modelis faktiškai yra analogiškas D. Třeštíko, J. Bardacho, B. Florio visos Vidurio Rytų Europos ankstyvojo feodalizmo ir patrimonialinės monarchijos sociopolitinės struktūros tipui.

Krinta į akis vienas akivaizdus dalykas: jei pritaikytume mūsų teorinėje darbo dalyje suformuotą eksploatacinio subjekto ir prievolinio vieneto kriterijais paremtą tipologijos mechanizmą, paaiškėtų, kad visoje Vidurio Rytų Europoje turime individualų prievolinį vieneta, bet klasinį eksploatacinį subjektą. Jei pritaikome pagalbinį vyraujančio eksploatacijos būdo kriterijų, įsitikiname, kad akivaizdžiai vyrauja centralizuotas pridėtinio produkto nusavinimas. Gauname gluminančią išvadą: pagal mūsų endosociuminės tipologijos schemą Vidurio Rytų Europos socialinės struktūros tipas – agentinis politarizmas. Todėl, matyt, neatsitiktinai A. Bumblauskas užsimena, kad yra mokslininkų, neigiančių feodalinį XIII-XIV a. Lietuvos socialinės struktūros pobūdį⁷⁶³. D. Třeštíkas, apbūdinęs Vidurio Europos ankstyvųjų monarchijų socialinę struktūrą, taip pat jas tipologiškai lygina su K. Marxo išskirtuoju azijiniu gamybos būdu. Čekų istoriko kontrargumentas nėra

---

⁷⁶⁰ Ibidem, p. 86-87; plg. analogišką sampratą A. Bumblausko: Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*, p. 90.

⁷⁶¹ Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*, p. 90.

⁷⁶² Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*, p. 93.

⁷⁶³ Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*, p. 90; čia galime prisiminti ir apie rusų orientalistą Leonido Vasiljevo (1930–) valdžios-nuosavybės fenomeno koncepciją ir resiproksijos bei redistribucijos mechanizmais paremtą iš esmės universalizuotą politogenezės modelį (jį rusų istorikas taiko net ir ankstyvosioms germanų valstybėms).

įtikinamas: „visos „azijinės“ valstybės rėmėsi *gimininių* (kursyvu išskyrė N.B.) bendruomenių pajungimu, betgi Vidurio Europos valstybėse išėities punktas buvo privačių savininkų egzistavimas“⁷⁶⁴. Visų pirma, K. Marxo išskirtosios azijinio tipo bendruomenės nebėra *gimininės*⁷⁶⁵. Antras, ne mažiau svarbus momentas yra tai, kad ne visose visuomenėse, kurios azijinio gamybos būdo koncepcijos šalininkų darbuose laikomos rytietiškomis despotijomis, bendruomenė išliko kaip esminis socialinės struktūros elementas: pvz., ji išnyko Egipte jau Senosios karalystės laikotarpiu (XXVIII-XXIII a. pr. Kr.)⁷⁶⁶. Apie individualų prievolinį vienetą galima kalbėti ir Kinijoje, pvz., po 780 m. po Kr. Tangų dinastijos įvykdytos žemės reformos⁷⁶⁷. Šiame kontekste galima būtų prisiminti rusų teoretiko J. Semionovo įvairius pavidalus įgaunančio ir gajaus kaip „melsvadumbliai“ politarizmo koncepciją (J. Semionovas tam tikras politarizmo atmainas randa Romos imperijoje jau nuo principato laikų, Maskvos valstybėje XV-XVI a., Vakarų Europoje XVI-XVIII a.⁷⁶⁸)

Vis dėlto tai atskira ir plati problema, į kurią nebūtume linkę veltis šiame darbe. Mus gelbstinti aplinkybė yra tai, kad viduramžiškoji Moldova, pagal apsibrėžtą endosociuminės tipologijos schemą bet kuriuo atveju patenka į kitą kategoriją nei Vidurio Rytų Europos šalių visuomenės savo ankstyvuojų pavidalu, nes čia akivaizdžiai yra kitas prievolinio vieneto tipas – bendruomeninis.

---

⁷⁶⁴ Тржештик Д. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья*, с. 129.

⁷⁶⁵ Žr. Маркс, К. *Pre-capitalist Economic Formations* arba Маркс, К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству*; plg. Melotti, U. *Marx and the Third World*.

⁷⁶⁶ Žr. Васильев, Л. С. *История Востока*, т. 1, с. 103.

⁷⁶⁷ Žr. *ibidem*, т. 1, с. 387.

⁷⁶⁸ Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства*, с. 365-370; tiesa, J. Semionovo manymu, Vidurio Europoje ankstyvaisiais viduramžiais nesusidarė nei politarizmas, nei feodalizmas, jos struktūrą rusų teoretikas apibūdino kaip „В центрально-восточноевропейской зоне центрального исторического пространства утвердилась дуалистическая, симбиотическая, химерная параформация – нобиломагнарная“, žr. Семёнов, Ю. И. *Введение во всемирную историю*. Москва, 2001, вып. III (skirsnis 4.6.), publikuota internete: http://scepsis.ru/library/id_1912.html (žiūrėta 2010-08-03).

4.2. EGZOSOCIUMINĖ MOLDOVOS TIPOLOGIJA

Pirmiausia norėtume priminti, kad remdamiesi egzosociuminais kriterijais teorinėje dalyje išskyrėme du politinės ekonomijos potipius: ksenokratinę ir prekybinę.

Mūsų įsitikinimu, ašinis klausimas, lemsiantis egzosociuminės tipologizacijos procedūros išvadas, yra tranzitinės prekybos ir Moldovos valstybės genezės sąryšio klausimas. Todėl viską iš esmės galima suvesti į alternatyvių N. Iorgos ir Ş. Papacosteos koncepcijų dichotomiją arba, kitaip tariant, reikia atsakyti į klausimą, ar tranzitinė prekyba buvo lemtingas veiksnys Moldovos valstybės genezėje? D. Chiroto prognozės⁷⁶⁹ apie N. Iorgos koncepcijos reabilitaciją nepasiteisino, nes tarp rumunų istorikų išliko vyraujanti priešinga nuomonė net ir žlugus komunistiniam režimui (Ş. Papacostea, B. Murgescu)⁷⁷⁰. Kita vertus, nelieka atsakyti istoriografijoje tokie klausimai: iš kur Valachijos vaivada Basarabas 1330 m. operavo 7000 sidabro markių, o Moldavijos valdovas Petras Mušatas XIV a. pabaigoje – 3000 sidabro rublių sumomis, jeigu to negalima sieti su iš muitų gaunamomis pajamomis?

Vadinasi, ir egzosociuminės tipologijos atveju atsakymas galimas dvejopas: arba tai buvo prekybinė politinė ekonomija (tada arba klaninė pusiau feodalinė prekybinė politinė ekonomija, arba bendruomeninė politarinė prekybinė ekonomija), arba egzosociuminis veiksnys vis dėlto nebuvo pakankamai reikšmingas ir todėl ignoruotinas paliekant vien tik endosociuminės tipologijos rezultata.

Galiausiai galima konstatuoti, kad nesvarbu, kurią tipologinę „diagnozę“ bepasirinktume, remiantis mūsų teorinėje dalyje apsibrėžtais kriterijais,

---

⁷⁶⁹ D. Chirotas teigė, kad vyraujanti rumunų istoriografijoje nuomonė prieštaravo N. Iorgos nuomonei apie lemiamą tranzitinės prekybos kelių reikšmę Moldovos ir Valachijos valstybių genezei. Amerikiečių sociologo manymu, šią nuostatą lėmė ideologinis angažuotumas komunistinio režimo sąlygomis nepritari koncepcijoms, kurios prieštaravo oficialiai doktrinai apie rumuniškąjį feodalizmą. Žr.: Chiriot, D. *Social Change in a Peripheral Society*, p. 28-29 (52 išnaša).

⁷⁷⁰ Žr. naujesnius Ş. Papacostea, B. Murgescu darbus, pvz.: Papacostea, Ş. *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre*, Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859*.

Moldovas socialinē struktūra XIV a. viduryje – XVI a. viduryje tikai negali
būti traktuojama kaip feodalinē.

IŠVADOS

1. Skirtinos trys gamybinių jėgų kategorijos: aktyvios (socialinės), tarpinės (demografinės) ir pasyvios (gamtinės).
2. Santykis tarp aktyvių ir pasyvių gamybinių jėgų apibrėžtinas taip: pasyvios gamybinės jėgos yra gamtos dovana, o ne žmonių pasiekimas, jos įtraukiamos į gamybos procesą ir tampa gamybinėmis jėgomis tik visuomenei pasiekus tam tikrą aktyvių gamybinių jėgų lygį.
3. Gamybinių jėgų lygis (grynai socialinio pobūdžio visuomenės produktyvumo rodiklis, susijęs su aktyvių gamybinių jėgų raida) ir būklė (visuminis visuomenės produktyvumas) lemia gamybinių santykių pobūdį.
4. Tik daugialinijiniai marksistiniai visuotinės istorijos modeliai nėra praradę mokslinio aktualumo, tačiau jų plėtotė prasminga tik aiškiai ir tiksliai apibrėžus tipologizavimo kriterijus.
5. Skirtini du gamybos santykių (o kartu ir gamybos būdo) tipologizavimo kriterijai: gamybinis/prievolinis vienetas ir eksploatacinis subjektas.
6. Skirtinos trys gamybinio/prievolinio vieneto (individuali, grupinė, bendruomeninė) ir eksploatacinio subjekto (individuali, grupinė, klasinė) kategorijos.
7. Gamybinio/prievolinio vieneto klasifikacijai išlieka esminė paties K. Marxo tekstuose pateikta bendruomenių tipologija.
8. Periferinių visuomenių tyrimo atveju, norint adekvačiau nustatyti konkrečios visuomenės tipą, reikia įvertinti išorinį poveikį jos raidai, todėl būtina derinti endosociuminę (gamybos būdų teorijos) ir egzosociuminę (pasaulio kaip sistemos teorijos) marksistines metodologijas.
9. Kalbant apie ikikapitalistines visuomenes, esminis išorinis poveikis gali būti dvejopas (kai kokia nors visuomenė įtraukiama į pasaulį-imperiją arba kai ji įtraukiama į pasaulį-ekonomiką), todėl, remiantis šiuo

- kriterijumi, skirtini du politinės ekonomijos tipai: ksenokratinis ir prekybinis.
10. Moldovos žemės ūkio struktūroje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje (taip pat ir vėliau) vyravo gyvulininkystė.
  11. Nedidelis gyventojų tankumas ir atitinkamai sąlyginis žemės perteklius Moldovoje XIV a. viduryje – XVI a. viduryje leido užsikonservuoti archaiškai ir primityviai žemdirbystės technikai (lydiminė-pūdyminė).
  12. Būtent viduramžių Moldovos bioproductinio ūkio savitumai lėmė, kad buvo itin tvarios archainės gamybinių santykių formos (kolektyvistinės bendruomenės, klaninė-gimininė diduomenės žemėvalda).
  13. Esminiai Moldovos XIV a. viduryje – XVI a. viduryje socialinės sandaros bruožai, leidžiantys nustatyti jos endosociuminį tipą, yra šie:
    - a) gamybinis/prievolinis vienetas buvo kolektyvistinio tipo bendruomenė;
    - b) nors vyravo gimininė-klaninė (t.y. grupinė) diduomenės žemėvalda, vis dėlto svarbu pabrėžti, kad yra pakankamai pagrindo manyti, jog valstybinė tiesioginių gamintojų eksploatacija per visą tiriamąjį laikotarpį buvo ne mažiau intensyvi, nei privati. Todėl negalima vienareikšmiškai atsakyti į klausimą apie vyraujančią eksploatacinio subjekto tipą tirimoju laikotarpiu: jis galėjo būti tiek grupinis, tiek klasinis.
  14. Remiantis apsibrėžtomis bazinėmis endosociuminėmis charakteristikomis galima konstatuoti, kad iš šios perspektyvos Moldovos socialinė struktūra XIV a. viduryje – XVI a. viduryje apibūdinama kaip *klaninio pusinio feodalizmo* ir *bendruomeninio politarizmo* hibridas.
  15. Dėl šaltinių bazės ribotumo ir iš to išplaukiančios atinkamos tematikos moldaviškoje/rumuniškoje istoriografijoje išsakytų pozicijų ambivalentiškumo Moldovą XIV a. viduryje – XVI a. viduryje iš egzociuminės perspektyvos galima tipologizuoti dvejopai:

- a) Moldova buvo įtraukta į Europos-Vidurinių Rytų pasaulį-ekonomiką (*prekybinė politinė ekonomija*),
- b) egzociuminis veiksnys nebuvo pakankamai reikšmingas ir todėl ignoruotinas.

16. Derinant abi marksistines metodologijas (endociuminę ir egzociuminę) Moldovos visuomenė XIV a. viduryje – XVI viduryje interpretuotina dvejopai:

- a) kaip *klaninės pusiau feodalinės prekybinės ir bendruomeninės politarinės prekybinės* politinių ekonomijų hibridas,
- b) egzociuminis veiksnys nebuvo pakankamai reikšmingas ir todėl ignoruotinas paliekant vien tik endociuminės tipologijos rezultatą (14 išvada).

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Ahonen, S. *Nauji istorijos mokymo planai Baltijos regione: Estija 1990-aisiais Naratyvo transformacija // Istoriografija ir atvira visuomenė: tarptautinės mokslinės konferencijos Vilniaus universiteto Istorijos fakultete medžiaga 1996 09 24-29*. Vilnius, 1998, p. 293-305.
2. Anderson, P. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London, 1978.
3. Appleby, J., Hunt, L., Jacob, M. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius, 1998.
4. Babinskas, N. *Concept of tributalism: a comparative analysis of S. Amin, J. Haldon and H.H.Stahl's approaches // Revista Română pentru Studii Baltice și Nordice, № 1, 2009, p. 65-85* (<http://www.arsbn.ro/user/image/07.babiskas.pdf>).
5. Babinskas, N. *Feodalizmo Vakarų Europoje genezė ir reikšmė pasaulio istorijos procesui: L. Vasiljevo ir E. Gudavičiaus sampratos // Lietuvos istorijos studijos, 2004, t. 14, p. 9-17*.
6. Babinskas, N. *Globalaus mąstymo dozė XXI amžiuje arba, visų šalių politaristai, vienykitės...* (rec. Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства: Сущность и место в истории человечества и России*. Москва, 2008, 404 с.) // *Lietuvos istorijos studijos, t. 24, 2009, p. 202-206*.
7. Babinskas, N. *Tributalizmo koncepcija: S. Amino, J. Haldono ir H. H. Stahlio sampratų lyginamoji analizė // Lietuvos istorijos studijos, t. 24, 2009, p. 178-194*.
8. Babinskas, N. *Политические отношения Великого Княжества Литовского (ВКЛ) и Молдовы в 1430-1447 гг. // Revista de istorie a Moldovei, 2008, № 3, p. 3-15*.
9. Babinskas, N., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Moldavijos kunigaikštystės politiniai santykiai 1359–1457 m. // Lietuvos aidas, № 159, 2004.07.13*.

10. Bakonis, E. *Lietuva civilizacijų istorijos modelyje (Zenono Ivinskio ir Arnold Joseph Toynbee požiūrio sugretinimo klausimu) // Lietuvos istorijos studijos, 1997, № 4, p. 55-59.*
11. Bakonis, E. *Senovės civilizacijų istorija. Mokomoji knyga XI klasei.* Kaunas, 1992.
12. Balibar, E. *The Basic Concepts of Historical Materialism // Althusser, L., Balibar, E. Reading „Capital“.* London, 1970, p. 199-308.
13. Banionis, E. *LDK diplomatiniai ryšiai su Moldavijos kunigaikštyste 1492–1501 metais // Lietuvos istorijos metraštis, 1987 metai.* Vilnius, 1988, p. 23-41.
14. Banionis, E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais.* Vilnius, 1998, p. 86-88.
15. Banu, I. *Asupra formațiunii sociale „asiatice“ // Revista de filozofie, 1966, 13, № 2-3, p. 213-229, 319-335,*
16. Banu, I. *Asupra formațiunii sociale tributare („asiatice“) // Banu, I. Sensuri universale și difrențe specifice în filozofia Orientului Antic.* București, 1967, vol. 1, p. 15-36.
17. Bardach, J., Leśnodorski, B., Pietrzak, M. *Historia ustroju i prawa polskiego.* Wyd. piąte. Warszawa, 2003.
18. Bloch, M. *Spółeczeństwo feudalne.* Wyd. drugie. Warszawa, 2002.
19. Bonciu, F., Murgescu, B. *Considerații asupra abordării mondiale a proceselor istorico-economice // Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol, vol. 30, 1993, p. 523-547.*
20. Bonciu, F., Murgescu, B. *The World-Approach and Romanian Economic History // Revue Roumaine d'histoire (București), 1990, 29, № 3-4, p. 275-289.*
21. Bratkiewicz, J. *Teoria przedkapitalistycznej formacji społecznej w kulturach orientalnych: interpretacja badań i polemik.* Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1989.
22. Braudel, F. *A History of Civilizations.* Penguin Books, 1995.

23. Brenner, R. *The Social Basis of Economic Development // Analytical Marxism*. Cambridge, 1986, p. 23-53.
24. Bumblauskas, A. *Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius, 2009, p. 17-37.
25. Bumblauskas, A. *Ar būta marksizmo sovietinėje lietuvių historiografijoje? Sovietinės lietuvių historiografijos analizės metodologinės gairės // Tarp istorijos ir būtovės: studijos prof. E. Gudavičiaus 70-mečiui*. Vilnius, 1999, p. 367–399.
26. Bumblauskas, A. *Europa baigiasi ties Ašmena: Lietuva Vidurio Europos istorinėje raidoje // Akiračiai*, 1992, № 8 (242).
27. Bumblauskas, A. *Kur buvo Europa ir Lietuva feodalizmo epochoje? // Iš Lietuvos istorijos: atmena istorijos specialybės studentams*. Vilnius, 1989, p. 3-34.
28. Bumblauskas, A. *Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje? // Europa 1988: Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanachas*. Vilnius, 1989, p. 153–172.
29. Bumblauskas, A. *Lietuva ir Europos istoriniai regionai // Šiaurės Atėnai*. № 634, 2002–12–28.
30. Bumblauskas, A. *Lietuvos istorija: regioniniai bruožai ir kelios išvados dabarčiai // Lietuvos istorijos studijos*, № 1, 1992, p. 84-88.
31. Bumblauskas, A. *Lithuania and Europe's historical regions // Lithuanian Foreign Policy Review*, № 1 (5), 2000, p. 179-190.
32. Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009-1795*. Vilnius, 2005.
33. Chirot, D. *Preface // Stahl, H. H. Traditional Romanian village communities: the transition from the communal to the capitalist mode of production*. Cambridge, 1980, p. ix-xi.
34. Chirot, D. *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*. București, 2002
35. Chirot, D. *Social Change in a Peripheral Society: the Creation of a Balkan colony*. New York, 1976.

36. Cihodaru, C. *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova // Studii și cercetări științifice. Academia Republicii Populare Române. Serie istorie. Filiala Iași, 1956, 7, fasc. 1, p. 1-34.*
37. Cihodaru, C. *Forme de proprietate feudală în Moldova // Studii și cercetări științifice. Academia Republicii Populare Române. Filiala Iași, 1955, 6, № 3-4, p. 1-30.*
38. Cohen, G. A. *Karl Marx's Theory of History - a Defence*. Expanded ed. Oxford University Press, 2000.
39. Constantinescu, M. *Despre formațiunea social-economică tributară // Probleme economice, 1973, № 4, p. 51-68.*
40. Constantinescu, M. *Modul de producție tributar și orînduirea tributară // Probleme economice, 1972, № 11, p. 28-44.*
41. Constantinescu, M. *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributare*. București, 1974.
42. Constantiniu, F. *Geneza feudalismului Românesc: încadrare tipologică // Revista de istorie, 1978, t. 31, № 7, p. 1215-1225.*
43. Constantiniu, F. *Iobăgia în istoriografia românească // Studii și materiale de istorie medie, 1983, vol. 10, p. 57-114.*
44. Constantiniu, F. *O istorie sinceră a poporului român*. Ediție a IV-a, revăzută și adăugită. București, 2008.
45. Costăchel, V. *Despre problema obștilor agrare în Țara Românească și Moldova în sec. XIV–XV // Studii și cercetări de istorie medie, 1951, № 1, p. 91-109.*
46. Costăchel, V. *Dezagregarea obștii sătești în Țările Române în evul mediu // Studii și referate privind istoria României (București), 1954, 1, p. 753-799.*
47. Costăchel, V. *Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*. Bucarest, 1947.
48. Costăchel, V., Panaitescu, P., Cazacu, A. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*. București, 1957.

49. Cutler, T., Hindess, B., Hirst, P. Q., Hussain, A. *Marx's Capital and Capitalism Today*. London, Boston, 1977.
50. Čiubrinskas, V. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos. Mokomoji knyga*. Kaunas, 2007.
51. Daniel, C. *Modul de producție tributară în Sumer* // Daniel, C. *Civilizația sumeriană*. București, 1983, p. 56-66.
52. *Dictionary of marxist thought* / ed. T. Bottomore. Second ed. Oxford, Cambridge, 1991.
53. Emilsson, E. Ö. *Before the 'European Miracles'. Four Essays on Swedish Preconditions for Conquest, Growth, and Voice*. Göteborg, 2005.
54. Engels, F. *On social relations in Russia* (publicuota 1875) // <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1874/refugee-literature/ch05.htm> (žiūrėta 2009-04-24).
55. Ganshof, F.-L. *Qu'est-ce Que La Féodalité ?* 5-e édition. Tallandier, 1998.
56. Gemil, T. *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*. București, 1991.
57. Genovese, E. *The World the Slaveholders Made*. New York, 1971.
58. Georgescu, V. A. *Preemțiunea în istoria dreptului Românesc. Dreptul de protimis în Țara Românească și Moldova*. București, 1965.
59. Giurescu, C. C. *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*. București, 1967.
60. Gorovei, Ș. *L'Etat roumain de l'est des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle* // *Revue Roumaine d'Histoire*, XVIII, 1979, 3, p. 473-506.
61. Grigoraș, N. *Robia în Molodova (De la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* // *Anuarul Institutului de istorie și arheologie* (Iași), 1967, t. 4, p. 31-79, 1968, t. 5, p. 43-85.
62. Gudavičius, E. "Pastumtos kortų kaladės" dėsnis // *Lietuvos istorijos studijos*, № 4, 1997, p. 35-43.

63. Gudavičius, E. *Aukščiausia žemės nuosavybė "barbarinėje Lietuvoje"* // Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*. Vilnius., 2002, p. 112-123.
64. Gudavičius, E. *Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo* // Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*. Vilnius., 2002, p. 100-111.
65. Gudavičius, E. *Baltų alodo raida* // Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos*. Vilnius., 2002, p. 87-99.
66. Gudavičius, E. *Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijų požiūriu* // *Istoriografija ir atvira visuomenė: tarptautinės mokslinės konferencijos Vilniaus universiteto Istorijos fakultete medžiaga 1996 09 24–29*. Vilnius, 1998, p. 182-207.
67. Gudavičius, E. *Europos ikifeodalinė visuomenė (tarybinės istoriografijos duomenys)* // *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija, 1983, t. 4 (85), p. 82-90.
68. Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*. Pakartotinis leidimas. Vilnius, 2001. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*.
69. Gudavičius, E. *Lietuvos kelias į pasaulio istoriją* // *Lietuvos istorijos studijos*, № 2, 1994, p. 94-100.
70. Gudavičius, E. *Mindaugas*. Vilnius, 1998.
71. Gudavičius, E. *Visuomenės formacijos* // *Lietuvos žinios*, 1991, № 1.
72. Haldon, J. *The State and the Tributary Mode of Production*. London, New York, 1993.
73. Harris, M. *Kultūrinė antropologija*. Kaunas, 1998.
74. Iorga, N. *Istoria comerțului cu Orientul*. București, 1931.
75. Iorga, N. *Istoria comerțului românesc: Epoca veche*. Ediția a 2-a. București, 1925.
76. *Istoria României* / M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, T. Pompiliu. Ediție revăzută și adăugită. București, 2007.
77. *Istoria românilor*, vol. IV, București, 2001.

78. Kradin, N. *Nomadism, Evolution and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development* // *Journal of world-systems research*, VIII, III, fall 2002, p. 368-388.
79. Kundrotas, V. *Filosofija ir metodologija*. Vilnius, 2000.
80. Lazăr, M. *Realități fiscale din Țara Moldovei: dări de cotitate în sferă economiei păstorești (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*. Iași, 2000.
81. Levine, A., Wright, E. O. *Rationality and Class Struggle* // *New Left Review*, 1980, № 123, p. 47-68.
82. Manolescu, R. *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*. București, 1965.
83. Manusadžianas, P. *E. Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija* // *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Vilnius, 1999, p. 433-459.
84. Marksas, K. „Dėl politinės ekonomijos kritikos“ *pratarmė* // Marksas, K., Engelsas, F. *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius, 1949, p. 302-306.
85. Marksas, K. *Kapitalas*, t. 3, dalis 1-2, Vilnius, 1959.
86. Marx, K. *Pre-capitalist Economic Formations* / ed. and introduction by E. J. Hobsbawm. London, 1964.
87. Melotti, U. *Marx and the Third World*. London, Basingstoke, 1977.
88. Mioc, D., Chircă, H., Ștefănescu, Ș. *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle* // *Nouvelles études d'histoire, XI congrès des sciences historiques*. Stockholm, Bucarest, 1960, p. 221-252.
89. Murgescu, B. *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*. București, 1996.
90. Murgescu, B. *Istorie românească – istorie universală (600-1800)*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, 1999.
91. Murgescu, B., Nițu, F. *Lumea românească în economia europeană până la 1859* // *Procesul de integrare a României în economia europeană Dimensiuni istorice și contemporane*. București, 2008, p. 17-47.

92. Murgescu, C. *Drumurile unități românești. Drumul oilor. Drumurile negustorești*. București, 1996.
93. Natansohn, I., Simion, N. *Despre existența așa-numitului „mod de producție asiatic”* // *Revista de filozofie*, 1966, 13, № 2-3, p. 228-238.
94. Neamțu, V. *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldovie jusqu'au XVIIIe siècle*. Bucarest, 1975.
95. Neamțu, V. *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Românească în epoca feudală (contribuție la studiul dezvoltării producției cerealiere pînă în secolul al XVIII-lea)*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 1970.
96. Norkus, Z. *Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose kultūros moksluose: minimalūs maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai neraiškiosios aibės* // *Problemos*. 2009, t. 75, p. 94-111.
97. Norkus, Z. *Būtovės slėpiniai be televizijos kamerų* (Rec. knygai *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakytinės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*. Vilnius: Aidai, 2008) // *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, 2009, p. 207-215.
98. Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2008.
99. Norkus, Z. *Maxo Weberio 'idealieji tipai' ir šiuolaikinė istorijos ir socialinių mokslų filosofija* // *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. 1999, № 42, p. 42-48.
100. Norkus, Z. *Nepaskelbtoji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imeprijų sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2009.
101. Orentaitė, A. *Domenas 1* // *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2004, t. 5, p. 65.
102. Panaitescu, P. P. *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separeate?* // *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994 [1947], p. 99-110.

103. Panaitescu, P. P. *Drumul comercial al Poloniei la marea Neagră în evul mediu // Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994 [1947], p. 83-98.
104. Panaitescu, P. P. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*. București, 1964.
105. Panaitescu, P. P. *Problema originii clasei boierești // Panaitescu, P. P. Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1994 [1947], p. 31-64.
106. Papacostea, Ș. *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre // Contemporanul* (București), 1997.12.11, № 50.
107. Papacostea, Ș. *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV–XVI). Drum și stat // Studii și materiale de istorie medie*, 1983, vol. 10, p. 9-56.
108. Pascu, Ș. *Periodizarea orânduirii feudale pe teritoriul țării noastre // Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica* (Cluj), 1962, fasc. 1, p. 7-32.
109. Pascu, Ș. *Succeesiunea orânduirilor sociale pe teritoriul patriei noastre, expresie a dezvoltării forțelor și relațiilor de producție // Studia Universitatis „Babeș-Bolyai“*. Historia (Cluj-Napoca), 1981, 26, fasc. 2, p. 3-19.
110. Perlin, F. *Concepts of order and Comparision, with a Diversion on Counter Ideologies and Corporate Institutions in Late Pre-Colonial India // Feudalism and Non-European Societies*. London, 1985, p. 87-107.
111. Pintescu, F. *Sharing Feudalism with the East? Considerations on the feudal system in the West and East of Europe // Valahian Journal of Historical Studies*, 2005, № 3-4, p. 3-9.
112. Reynolds, S. *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford University Press, 1994.

113. Reynolds, S. *The Use of Feudalism in Comparative History* // *Explorations in Comparative History* ed. B. Z. Kedar. Jerusalem, 2009, p. 191-217.
114. Reklaitis, P. *Gotikos architektūros rytinė riba ir Lietuva* // Reklaitis, P. *Prarastosios Lietuvos beiėškant: straipsniai iš Lietuvos dailės ir kultūros istorijos, rašyti 1954–1990 m. Vokietijoje*. Vilnius, 1999, p. 27-35.
115. Rizescu, V. *Postfață* // Chirot, D. *Schimbarea socială într-o societate periferică. Fomarea unei colonii balcanice*. București, 2002, p. 287-308.
116. *Romania's Economic History. From the Beginnings to World War II*. București, 1994.
117. Russell, J. W. *Modes of production in world history*. Taylor & Francis, 1989.
118. Shaw, W. H. *Marx's Theory of History*. London, Stanford, 1978.
119. Spinei, V. *Moldavia in the 11th–14th centuries*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986.
120. Stahl, H. H. *Analiza sociologică a orînduirii „tributale“ românești* // *Viitorul social* (Bucuresti), 1978, 7, № 3, p. 534-541.
121. Stahl, H. H. *Comentarii la problema „orînduirii tributale românești“* // *Viitorul social* (Bucuresti), 1977, 6, № 4, p. 702-710.
122. Stahl, H. H. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Vol. 3: *Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*. București, 1965.
123. Stahl, H. H. *Les anciennes communautés villgeoises roumaines: asservissement et pénétration capitaliste*. Bucarest, Paris, 1969.
124. Stahl, H. H. *Note pentru o sociologie a feudalismului românesc* // *Viitorul social*. Revistă de sociologie și științe politice (București), 1981, 10, № 4, p. 699-706.
125. Stahl, H. H. *Probleme confuze în istoria socială a României*. București, 1992.

126. Stahl, H. H. *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*. București, 1980.
127. Stahl, H. H. *Traditional Romanian village communities: the transition from the communal to the capitalist mode of production*. Cambridge, 1980.
128. Stahl, H. H. *Controverse de istorie socială românească*. București, 1969.
129. Ștefănescu, L. *Modul de producție feudal pe pămîntul românesc. Esența și aparențe // Hierasus. Muzeul județean Botoșani*, 1983, 5, p. 279-296.
130. Ștefănescu, Ș. *Demografia – dimensiune a istoriei*. Timișoara, 1974.
131. Ștefănescu, Ș. *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea // Studii. Revistă de istorie*, 1958, № 1, p. 53-65.
132. Ștefănescu, Ș. *Istoria medie a României. Partea a II-a. Principatele Române. Secolele XIV–XVIe*. București, 1992.
133. Ștefănescu, Ș. *Les structures économiques dans les Principautés Roumaines aux XIVe - XVIIe siècles. Le régime fiscal rural // Nouvelles études d'Histoire (Bucarest)*, 1995, vol. 9, p. 25-30.
134. Ștefănescu, Ș. *Relațiile sociale în raport cu proprietate funciară în țările române în sec. XII-XVI // Stat, societate, națiune: interpretări istorice*. Cluj-Napoca, 1982, p. 161-172.
135. Sută, N., Drăgan, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior românesc: o prezentare sintetică*. București, 1996.
136. Sută, N., Drăgu, G., Mureșan, M., Sută-Selejan, S. *Istoria comerțului exterior și a politicii comerciale românești*. București, 1998.
137. *The Asiatic Mode of Production: Science and Politics* / ed. A. M. Bailey, J. L. Llobera. London, Boston, 1981.
138. Țigiliu, I. *Economimia domanială: creșterea animalelor în Țările Române: secolele XIV-XVII*. Târgoviște, 2009.

139. *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*. Free Press, 1957.
140. Vîrtosu E. *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*. București, 1960.
141. Vlad, M. D. *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV–XVIII)*. București, 1973.
142. Wallerstein, I. *The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis // Comparative Studies in Society and History*, 1974, vol. 16, p. 387-415.
143. Wickham, C. *The Uniqueness of the East // Feudalism and Non-European Societies*. London, 1985, p. 166-196.
144. Wickham, C. *Land and power: studies in Italian and European social history, 400-1200*. London, 1994.
145. Wittfogel, K. A. *Oriental despotism; a comparative study of total power*. Yale University Press, 1957.
146. Žiemelis, D. *Abiejų Tautų Respublikos socialinė ekonominė raida XVI-XVIII amžiuje: feodalizmas ar periferinis kapitalizmas? Istoriografinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.
147. Žiemelis, D. *Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija // Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16, p. 65-81.
148. Алаев, Л. Б. *История Востока*. Москва, 2007.
149. Барг, М. А. *Категории и методы исторической науки*. Москва, 1984.
150. Барг, М. А. *Категория «цивилизация» как метод сравнительно-исторического исследования (Человеческое измерение) // История СССР*. 1991, № 5, с. 70-86.
151. Барг, М. А., Черняк, Е. Б. *Регион как категория внутренней типологии классово-антагонистических формаций // Проблемы социально-экономических формаций: историко-типологические исследования*. Москва, 1975, с. 40-75.

152. Бондаренко, Д. М., Коротаев, А. В., Крадин, Н. Н. *Введение: Социальная эволюция, альтернативы и номадизм // Кочевая альтернатива социальной эволюции.* Москва, 2002, с. 9-35.
153. Бырня, П. *Сельские поселения Молдавии в XV–XVII вв.* Кишинёв, 1969.
154. Бырня, П. П. *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV–нач. XVI вв.).* Кишинёв, 1984.
155. Васильев, Л. С. *Всеобщая история. В 6 т. Т. 1: Древний Восток и античность.* Москва, 2007.
156. Васильев, Л. С. *История Востока.* 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2001. Т. 1.
157. Васильев, Л. С. *Цивилизации Востока: специфика, тенденции, перспективы // Цивилизации.* Вып. 3, Москва, 1995, с. 141-151.
158. Васильев, Л. С., Стучевский, И. А. *Три модели возникновения и эволюций докапиталистических обществ (к проблеме азиатского способа производства) // Вопросы истории.* 1966, № 5, с. 77-90.
159. Вебер, М. *Город // Вебер, М. История хозяйства. Город.* Москва, 2001, с. 333-486.
160. Вернадский, В. И. *Биосфера // Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера.* Москва, 2008, с. 32-181.
161. Вернадский, В. И. *Научная мысль как планетное явление // Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера.* Москва, 2008, с. 242-469.
162. Вернадский, В. И. *Несколько слов о ноосфере // Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера.* Москва, 2008, с. 470-482.
163. Вернадский, В. И. *О научном мировоззрении // Вернадский, В. И. Биосфера и ноосфера.* Москва, 2008, с. 184-241.
164. Гонца, Г. В. *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в.* Кишинёв, 1984.
165. Грекул, Ф. А. *Аграрные отношения в Молдавии в XVI – первой половине XVII вв.* Кишинёв, 1961.

166. Грекул, Ф. А. *Социально-экономический и политический строй Молдавии второй половины XV в.* Кишинёв, 1950.
167. Гросул, Я. С., Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии // Ученые записки Кишиневского государственного университета*, т. 79, 1965, с. 163-183.
168. Гуревич, А. Я. *Англосаксонский фольклор и древненорвежский одал (опыт сравнительной характеристики дофеодальных форм землевладения) // Средние века*. 1967, т. 30, с. 61-83.
169. Дмитриев, П. Г., Советов, П. В. *Роль централизованного пути присвоения приывочного продукта с крестьян феодальной Молдавии XV–XVIII вв. (в порядке постановки вопроса) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (за 1963 г.)*. Вильнюс, 1964, с. 268-282.
170. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *О резешском землевладении Молдавии XVI – середины XVIII в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (за 1962 г.)*. Минск, 1964, с. 254-264.
171. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Перестройка структуры землевладения в Молдавии XV–XVIII вв. // История СССР*, 1968, № 1, с. 70-92.
172. Драгнев, Д. М., Советов, П. В. *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.) // Славяно-волошские связи*. Кишинёв, 1978, с. 64-114.
173. Ерасов, Б. С. *Цивилизации: Универсалии и самобытность*. Москва, 2002.
174. Зак, С. Д. *Некоторые черты однотипности и отличия германской и русской земледельческой общины в работах К. Маркса и Ф. Энгельса // Проблемы аграрной истории*. Минск, 1978. Ч. 1.

175. Закс, В. А. *Балкано-скандинавские кровнородственные параллели // Общество и государство на Балканах в средние века.* Калинин, 1980.
176. *История Молдавской ССР. Т. 1: С древнейших времён до Великой Октябрьской революции / отв. ред. Л. В. Черепнин.* Кишинёв, 1965.
177. *История Молдавской ССР: с древнейших времён до наших дней / отв. ред. В. И. Царанов.* Кишинёв, 1982.
178. *История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.).* Кишинёв, 1976.
179. *История Республики Молдова с древнейших времён до наших дней.* Изд. 2-е перераб. и доп. Кишинёв, 2002.
180. *История Румынии / координаторы И.-А. Поп, И. Болован.* Москва, 2005.
181. Ковальченко, И. Д. *Методы исторического исследования.* 2-е изд., доп. Москва, 2003.
182. Кокрылэ, П. С. *Ремесленные цехи городов Молдавии и некоторых стран Европы в эпоху феодализма // Молдавский феодализм: общее и особенное (история и культура).* Кишинёв, 1991, с. 234-262.
183. Коротаев, А. В., Крадин, Н. Н., Лынша, В. А. *Альтернативы социальной эволюции (вводные замечания) // Альтернативные пути к цивилизации.* Москва, 2000, с. 24-83.
184. Крадин, Н. Н. *Кочевничество в цивилизационном и формационном развитии // Цивилизации.* Вып. 5. Москва, 1995, с. 164-179.
185. Крадин, Н. Н. *Кочевые общества (проблемы формационной характеристики).* Владивосток, 1992.
186. Кузык, Б. Н., Яковец, Ю. В. *Цивилизации: теория, история, диалог, будущее.* Т. 1-2. Москва, 2006.

187. Куликов, Е. С. *Что изучает исторический материализм: Общественно-экономическая формация*. Волгоград, 1969.
188. Маркс К. *Формы, предшествующие капиталистическому производству* // Маркс К. *Экономические рукописи 1857-1861 гг. (первоначальный вариант „Капитала“)*. Москва, 1980, ч. 1, с. 466-514.
189. Мацук, М. А. *Государственный феодализм и формы эксплуатации черносошского крестьянства Поморья в конце XVI-XVII вв. // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г.* Москва, 1988, с. 231-236.
190. *Методологические проблемы истории: учеб. пособие / под общ. ред. В. Н. Сидорцова*. Минск, 2006.
191. *Молдаване: очерки истории, этнографии, искусствоведения*. Кишинёв, 1977.
192. Мохов, Н. А. *К вопросу о соотношении земледелия и скотоводства в экономике Молдавии XIV-XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (за 1960 г.)*. Киев, 1962, с. 95-107.
193. Мохов, Н. А. *Молдавия эпохи феодализма*. Кишинёв, 1964.
194. Мохов, Н. А. *Молдавский торговый путь в XIV-XV вв. // Польша и Русь: Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII-XIV вв.* Москва, 1974, с. 298-307.
195. Неусыхин А. И. *Проблемы европейского феодализма*. Москва, 1974.
196. Неусыхин, А. И. *Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI-VIII вв.* Москва, 1956.

197. Неусыхин, А. И. *Структура общины в Южной и Юго-Западной Германии в VIII-X вв. (К вопросу о процессе поглощения остатков свободного крестьянства)* // *Средние века*. Вып. 4, 1953, с. 31-48.
198. Никифоров, В. Н. *Восток и всемирная история*. Москва, 1975.
199. *Общественно-экономические формации: Проблемы теории*. Москва, 1978.
200. Ольдерогге, Д. А. *Иерархия родовых структур и типы большесемейных домашних общин // Социальная организация народов Азии и Африки*. Москва, 1975, с. 6-19.
201. *Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV–XVI вв.* / отв. ред. И. Б. Греков. Москва, 1984.
202. *Очерки внешнеролитической истории Молдавского княжества (с древнейших времён до начала XIX века)* / отв. ред. Д. М. Драгнев. Кишинёв, 1987.
203. Павленко, Ю. В. *История мировой цивилизации. Философский анализ*. Киев, 2002.
204. Павленко, Ю. В. *Происхождение цивилизации: альтернативные пути // Альтернативные пути к цивилизации*. Москва, 2000, с. 115-128.
205. Павленко, Ю. В. *Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства*. Видання третє, стереотипне. Київ, 2001.
206. Плеханов, Г. В. *Основные вопросы марксизма*. 2-е изд. Москва, 1922.
207. Подградская, Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII вв.* Кишинёв, 1968.
208. Подградская, Е. М. *Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI-XVII вв.* Кишинёв, 1991.

209. Полевой, Л. Л. *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв.* Кишинёв, 1979.
210. Полевой, Л. Л. *Раннефеодальная Молдавия.* Кишинёв, 1985.
211. Полевой, Л. Л. *Феодальная государственная собственность и возникновение средневековых городов Молдавии // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г.* Москва, 1988, с. 137-146.
212. Поршнева, Б. Ф. *Роль борьбы народных масс в истории феодального общества // Поршнева, Б. Ф. Феодализм и народные массы.* Москва, 1964, с. 207-506.
213. Поршнева, Б. Ф. *Роль социальных революций в смене формаций // Проблемы социально-экономических формаций: историко-типологические исследования.* Москва, 1975, с. 25-39.
214. Рейснер Л. И. *Цивилизация и способ общения.* Москва, 1993.
215. Ровинский, Р. Е. *Развивающаяся Вселенная.* Доп. изд. Москва, 2007.
216. Розов, Н. С. *(Не)мыслящая Россия: антитеоретический консенсус как фактор интеллектуальной стагнации // <http://www.nsu.ru/filf/rozov/publ/index.htm> (žiūrėta 2010-07-21).*
217. Розов, Н. С. *Историческая макросоциология: методология и методы: учебное пособие.* Новосибирск, 2009.
218. Рузавин, Г. И. *Основы философии истории: учебник для вузов.* Москва, 2001.
219. Семёнов, Ю. И. *Введение во всемирную историю.* Москва, 1997-2001, вып. I-III.
220. Семёнов, Ю. И. *Об особенностях развития производительных сил докапиталистических классовых обществ // Философские науки, 1985, № 1, с. 25-35.*

221. Семёнов, Ю. И. *Политарный («азиатский») способ производства: Сущность и место в истории человечества и России*. Москва, 2008.
222. Семёнов, Ю. И. *Типология ранних форм эксплуатации // Народы Азии и Африки*, 1985, № 4, с. 59-68.
223. Семёнов, Ю. И. *Философия истории (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней)*. Москва, 2003.
224. Советов, П. В. *Исследования по истории феодализма (Очерки истории землевладения в XV–XVIII вв.)*. Кишинёв, 1972.
225. Советов, П. В. *К истории наследственного права феодальной Молдавии (до XIX в.) // Известия Молдавского филиала АН СССР*. 1959, № 2 (56), с. 3-38.
226. Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии феодализма в Молдавии в сравнение с Россией и другими странами Европы и Азии (проблема «государственного феодализма», государственной собственности и эксплуатации) // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г.* Москва, 1988, с. 76-91.
227. Советов, П. В. *Общее и особенное в развитии форм молдавского феодализма (какова была в XVI – начале XVIII в. основная тенденция развития податного иммунитета) // Молдавский феодализм. Общее и особенное (история и культура)*. Кишинёв, 1991, с. 149-212.
228. Советов, П. В. *Общее и особенное в типологии феодализма на Руси и в Дунайских княжествах (проблема «государственного феодализма» и его роли в период генезиса, развития и разложения феодальной формации) // Известия академии наук Молдавской*

- СССР. Серия общественных наук. 1986, № 2, с. 50-57, № 3, с. 42-49.
229. Советов, П. В. *Проблема долевого землевладения в Европе // VII международный конгресс антропологических и этнографических наук*. Москва, 1964, с. 1-12.
230. Советов, П. В. *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии: очерки истории ренты в XVI – начале XVIII в.* Кишинёв, 1980.
231. Советов, П. В. *Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах вступления в подданство России, Польши и Австрии) // Карпато-Дунайские земли в средние века*. Кишинёв, 1975, с. 125-197.
232. Советов, П. В. *Типологические пути развитого феодализма и турецкое завоевание Юго-Восточной Европы (к вопросу о типологических сдвигах в Молдавии) // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма. Резюме докладов Кишинёвского симпозиума 1973 г.* Кишинёв, 1973, с. 84-93.
233. Советов, П. В. *Условное землевладение в Молдавии XVI-XVIII вв. // Ежегодник за 1958 г. (Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы)* Таллин, 1959, с. 128-140.
234. *Средневековый мир в терминах, именах и названиях / сост. Е. Д. Смирнова*. Минск, 1999.
235. Стати, В. *История Молдовы*. Кишинёв, 2003.
236. Тейяр де Шарден, П. *Феномен человека*. Москва, 1987.
237. *Теория общественно-экономической формации*. Москва, 1982.
238. Тржештик, Д. *Среднеевропейская модель государства периода раннего средневековья // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей*. Москва, 1987, с. 124-133.
239. Фёдорова, А. Т. *Общественно-экономическая формация*. Москва, 1959.

240. Филипов, И. С. *Земельная рента и проблема феодальной собственности (сравнительно-исторические наблюдения) // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г. Москва, 1988, с. 44-60.*
241. Флоря Б. Н. *Государственная собственность и централизованная эксплуатация в западно-славянских странах в эпоху раннего феодализма // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Проблемы государственной собственности и государственной эксплуатации (ранний и развитой феодализм): чтения, посвященные памяти академика Л. В. Черепнина. Тезисы докладов и сообщений. Кишинев, 5-7 апреля 1989 г. Москва, 1988, с. 61-67.*
242. Хайтун, С. Д. *Феномен человека на фоне универсальной эволюции.* Изд. 2-е. Москва, 2009.
243. Черняк, Е. Б. *Цивилиография. Наука о цивилизации.* Москва, 1996.
244. Шемякин Я. Г. *Проблема цивилизации в советской научной литературе 60–80-х годов // История СССР. 1991, № 5, с. 86-103.*
245. Энгельс, Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана.* Москва, 1973.
246. Яковлев, В. Г. *Общественно-экономическая формация.* Алма-Ата, 1963.